Travaux publiés par la Société Polonaise
pour les Études concernant l'Europe Orientale et le Proche Orient,
sous la direction de Venceslas Lednicki,
Professeur à l'Université de Cracovie

Nr. VII

Cracovie 1934.

PRACE POLSKIEGO TOWARZYSTWA DLA BADAŃ
EUROPY WSCHODNIEJ I BLISKIEGO WSCHODU
POD REDAKCJĄ WACŁAWA LEDNICKIEGO, PROF. UNIW. JAG.

NR VII

WŁADYSŁAW KURASZKIEWICZ

GRAMOTY HALICKO-WOŁYŃSKIE XIV—XV WIEKU

STUDJUM JĘZYKOWE

Z ZASIŁKIEM FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

KRAKÓW 1934
SKŁAD GŁÓWNY: GEBETHNER I WOLFF
WARSZAWA — KRAKÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ — POZNAŃ — WILNO — ZAKOPANE

DRUKARNIA UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO POD ZARZĄDEM J. FILIPOWSKIEGO.

Wstęp.

§ 1. W badaniach nad historją języka małoruskiego oddawna dawał się odczuć brak monograficznego opracowania językowego gramot, jakie np. dla historji języka wielkoruskiego dawno już dał Szachmatow [1], a dla białoruskiego Karski [2]. Są to zabytki pierwszorzędnej wartości dla historji języków ruskich, ponieważ przedstawiają cechy żywej mowy o wiele wyraźniej i konsekwentniej niż wiele innych zabytków rękopiśmiennych. Są to najczęściej oryginały, rzadziej odpisy, a i w tym wypadku niezbyt odległe od oryginałów pod względem czasu i miejsca przepisywania; podczas gdy większość zabytków językowych staroruskich — stanowią odpisy nieraz odległe o setki lat i kilometrów od swych oryginałów, odpisy robione z dawniejszych odpisów i t. d. Przytem gramoty są zabytkami świeckiemi, treść ich nie dotyczy spraw religijno-cerkiewnych, lecz ówczesnego życia politycznego, społecznego czy gospodarczego, i wskutek tego język ich jest bardziej niż we wszystkich innych zabytkach wolny od tradycji cerkiewnej, przedstawia żywą mowę warstw wyższych, jakiej używano w kancelarjach ruskich. I jeszcze jedna ważna właściwość gramot: są ściśle datowane i podają mniejwięcej wyraźnie miejsce swego powstania, przez co fakty językowe,

---

[1] Osobno opracował Szachmatow gramoty twerskie i nowogrodzkie (Изслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII—XIV вѣка. Спб. 1886, w dziele: Изслѣдованія по русскому языку, Акад. Наук. т. I). dźwińskie (Изслѣдованіе о двинскихъ грамотахъ XV в. Спб. 1903, w temże dziele: Изсл. по рус. яз. II), wreszcie pskowskie (Известия отд. рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наук 1912, III 346—50).

[2] Е. Ѳ. Карскій: Бѣлоруссы I i II 1—2. Варшава 1905—1912.

występujące w tym materjale, można dokładniej schronologizować i łatwiej zlokalizować.

Ujemną cechą tego materjału jest przedewszystkiem to, że są to teksty krótkie, często szablonowo powtarzają się w nich pewne formuły ustalone w dawnych wzorach, nawet obcych, bułgarskich. Przytem w kancelarjach większych, jak np. królewska, wyrobił się specjalny pod względem formy i pisowni typ gramot, nawet można powiedzieć — specjalny język kancelaryjny, w gramotach zachodnioruskich pełen polonizmów. Wszystko to sprawia, że materjał ten jest dość ubogi. Mimo to język gramot przedstawia lepiej niż inne współczesne zabytki żywą mowę swych pisarzy i przy odpowiedniej metodzie można właściwości tradycyjne, literackie oddzielić od żywego języka potocznego. Zresztą polonizmy, albo wprost wyrazy polskie zapisane w tych tekstach, mogą rzucić również sporo światła przy językowej ocenie zjawisk graficznych. Są też gramoty pisane poza większemi kancelarjami, mniejwięcej pozbawione konwencjonalnej formy; zawsze jednak przy badaniu trzeba się liczyć z wpływem tych, najczęściej cerkiewnych wzorów, na których pisarze gramot uczyli się swej umiejętności — sztuki pisania [1].

§ 2. Dotychczasowi badacze, szczególnie Sobolewski [2] i Krymski [3], korzystali już nawet dość obficie z materjału, jaki przynoszą gramoty małoruskie, zawsze jednak robili to dorywczo, wyławiając tylko interesujące przykłady, potrzebne im dla objaśnienia pewnych procesów językowych. Niejednokrotnie też się zdarzało, że z przykładów, w ten sposób luźnie wyrwanych z różnych gramot, wyciągali zbyt daleko idące wnioski, często nawet u różnych badaczy wręcz sobie przeciwne. Działo się to przedewszystkiem dlatego, że do niedawna nie było porządnego wydania tek-

---

[1] O znaczeniu gramot dla badań językowych por. Н. Дурново: Введение в историю русского языка. Часть I. Источники. Brno 1927, str. 64. Specjalnie dla języka małoruskiego por. В. Розов: Значеніе грамотъ XIV и первой половы XV в для исторіи малорусскаго языка. Киевъ 1907. Университетскія Извѣстія въ Киевѣ 1907; tamże 1913; por. też: Зап. Н. Т. Ш. 77—78.

[2] А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ 1884, str. 59 – 64.

[3] А. Крымскій: Украинская грамматика для ученниковъ высшихъ классовъ гімназій и семинарій Приднѣпровія. Москва 1907 (passim).

stów gramot małoruskich i badacze czerpali materjał z wydań starych, niedokładnych, wskutek czego zdarzało się, że wiele budowali na przykładach, które są zwykłemi błędami wydawców. Prócz tego wyrwane przykłady z różnych gramot stawiali na jednej płaszczyźnie, z zupełnem pominięciem odrębności graficznych poszczególnych pisarzy, przez co zwykłym odmiankom pisowni, często wprost błędom pisarskim, przypisywali znaczenie językowe. Wreszcie operując w ten sposób zebranym materjałem, nie mogli dawać przekonywujących wyjaśnień, żaden bowiem proces językowy nie występuje w zabytkach w sposób bezwyjątkowy, na wszelkie zatem pomysły, nawet wprost sobie przeciwne, mogli badacze znaleźć odpowiedni materjał dowodowy w postaci kilku dorywczo wypisanych przykładów.

Nic więc dziwnego, że W. Rozow przy krytycznym przeglądzie prac z zakresu staroruskiej dialektologji, w sprawie określonego przez A. Sobolewskiego »halicko-wołyńskiego« narzecza, doszedł do wniosku, że powoływanie się badaczy na materjał z gramot jest nieraz bałamutne, i postanowił materjał ten zbadać specjalnie[1]. Pracy tej niestety nie dokonał, ale wielką jego zasługą w tej dziedzinie jest zwrócenie uwagi na potrzebę tego rodzaju pracy, a przedewszystkiem wydanie gramot w cennej książce: Українські грамоти, том перший, XIV в. і перша половина XV в., у Київі 1928, str. 176 + 75 + IX. W książce tej Rozow starannie wydał 95 gramot małoruskich, posługując się w większości wypadków wprost ich oryginałami, lub paleograficznemi zdjęciami czy fotografjami, a tylko w siedmiu wypadkach spowodu braku oryginałów skorzystał z wydań dawniejszych, możliwie najlepszych, sprawdzając tekst z wydaniami innemi. Przy każdej gramocie stara się wydawca dokładnie określić czas i miejsce jej napisania, podaje parę uwag o pisowni, wymienia dotychczasowe jej wydania, wreszcie objaśnia wyrazy błędnie lub niejasno napisane. Teksty ułożył w porządku chronologicznym, numerując je kolejno od 1 (około 1341 r.) do 94 (z 1459 r.), przyczem dodatkowo dołączona na końcu gramota przemyska z 1390 r. ma nr. 23 a. Prócz tekstów książka zawiera

[1] В. Розов: До староруської діялектології. (Іще до питання про галицько-волинське наріче). Записки Наук. Товар ім. Шевченка т. LXXVII. Lwów 1907, str. 5—34.

szczegółowy słownik wyrazów, ale tylko pospolitych, np.: **а, або, абы, ангєлъ, апостолъ,** imiona bowiem osobowe, nazwiska i nazwy geograficzne, także przymiotniki od tych wyrazów urobione, np.: **польскин, луцкин, ивановъ** i t. p., autor miał zamiar zebrać osobno.

Wydawnictwo Rozowa obejmuje gramoty małoruskie, pochodzące z kancelarji królewskiej Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły, z kancelarji księcia Świdrygiełły, Witolda, wreszcie cały szereg luźno nadawanych gramot w Przemyślu, Lwowie, Żydaczowie, Samborze, Haliczu, Kołomyi, Śniatynie, Łucku, Ostrogu, Żytomierzu, Czernihowie, Kijowie, lub w okolicach tych miast. Niema tu zatem małoruskich gramot t. zw. mołdawskich, pisanych na Bukowinie, chociaż są takie, które omawiają sprawy wojewodów mołdawskich, ale niewątpliwie były pisane w Polsce: w kancelarji królewskiej nr. 19 z 1386 r., 42 z 1411 r., 66-67-68 z 1433 r., w Śniatynie nr. 87 z 1454 r., i w Samborze nr. 92 z 1458 r.[1]. Niewszystkie zebrane tu teksty w równej mierze zasługują na nazwę gramot, są wśród nich także zapisy: nr. 4, 17 i 62 z Ławrowskiej Ewangelji XIV w., nr. 41 i 63 z Łuckiej Ew. XIV w., nr. 11 z Chełmskiej Ew. XIV w., nr. 58 z Ewangelji z 1411 r., nr. 73 z Cąstra galic. t. 1 (por. AGZ XII 425), nr. 79 z lwowskiej księgi grodzkiej nr 1 (por. AGZ I 5), i wreszcie nr. 63 zawiera opis cerkiewnych rzeczy w łuckim Krasnospaskim monasterze. Pod względem treściowym jednak godzą się one z właściwemi gramotami, również są datowane, a pod względem językowym wyróżniają się od innych cerkiewizmami i to przedewszystkiem w słowniku.

§ 3. W pracy tej rozpatrzyłem pod względem językowym wszystkie gramoty wydane przez W. Rozowa. Prócz nich jeszcze opuszczoną w książce Rozowa małoruską gramotę o poręczeniu rjazańskiego księcia Olega Iwanowicza królowi Jagielle za swego zięcia, brata Jagiełły, księcia Korybuta, nadaną w Perejasławiu

---

[1] Gramoty mołdawskie doczekały się już specjalnej monografji językowej w pracy W. Jaroszenka: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV вв. Збірник комісії для дослідження історії української мови. т. I, Київ 1931, str. 247—339. Do pracy tej Jaroszenko włączył też pięć gramot wydanyc przez Rozowa nr.: 42, 66, 67, 68, 92, ale niesłusznie, gramoty te bowiem nie były pisane na Bukowinie. Niezależnie więc od Jaroszenka korzystam z tych gramot w swojej pracy.

1393 r. [S7P][1] i sześć niewydanych dotąd gramot północno-małoruskich ze Zbiorów bibljoteczno-muzealnych hr. Tarnowskich w Suchej koło Żywca: A) Wilno z 1407 r. (odpis z końca XV w.), B) Olchowiec z 1445 r., C) Łuck z 1490 r., D) Pińsk z 1504 r., E) Wilno z 1514 r., F) Łomazy z 1522 r.[2]. Razem zatem wciągnąłem do pracy materjał ze 102 gramot małoruskich, pochodzących prawie z całego obszaru małoruskiego (z wyjątkiem Mołdawji i Bukowiny), a najczęściej z dawnego księstwa Halicko-Wołyńskiego. W pracy swej posługiwałem się doskonałym albumem paleograficznych zdjęć Sobolewskiego i Ptaszyckiego [S-P][1], a także fotografjami (które częściowo sam sobie sporządziłem, częściowo dostałem od prof. J. Ziłyńskiego) wreszcie dostępnemi dla mnie w Polsce oryginałami.

Przy szczegółowem badaniu okazała się przedewszystkiem potrzeba dokładnej lokalizacji tych dokumentów, o ile bowiem uwagi Rozowa co do czasu ich powstania naogół zadawalniają, to podane przez niego miejsca ich napisania niejednokrotnie budzą wątpliwości. Co więcej — dokładne porównanie poszczególnych gramot pod względem pisma, pisowni i języka pozwoliło nieraz bardzo łatwo wykryć wspólnego pisarza dla kilku gramot, często nawet takich, które wymieniają różne miejsca swego pochodzenia. Tym filologicznym zagadnieniom: o wzajemnym stosunku poszczególnych gramot, o sposobie i miejscu ich nadawania, o pisarzach i t. p., których rozwiązanie jest konieczne przed szczegółową analizą językową, a pożyteczne i dla badań historycznych, poświęciłem osobną rozprawę: »Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV w, studjum filologiczne«, ilustrowaną wzorami pisma badanych gramot, a drukowaną w czasopiśmie »Byzantinoslavica« IV/2 (1932), str. 335—64. Tutaj korzystam wpełni z wyników tam opracowanych. Okazało się, że gramoty nr. 2, 3 i 7 omawiające sprawy Kazimierza Wielkiego są pisane w jego kancelarji, prawdopodobnie przez tego samego pisarza. Wśród gramot, pochodzących z kancelarji Władysława Jagiełły, jeden pisarz pisał gramoty nr: 20, 21, 23 i opuszczoną przez Rozowa gramotę S7P, drugi pisał nr. 27, 32, 34.

---

[1] Por. Sobolewski i Ptaszycki: Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Спб. 1903. nr. 7. Wydałem jej tekst w »Byzantinoslavica« IV/2 (1932) str. 361—2.

[2] Teksty tych gramot z uwagami filologicznemi podaję niżej w »Dodatku«.

35, trzeci nr. 66, 67, 68, pozatem z tej kancelarji pochodzą gramoty nr. 15, 22, 26, 30, 38, 47, 49, jak o tem świadczy wyraźne podobieństwo ich formy i pisowni. Wreszcie gramoty nr. 19, 39, 42 i 71, choć wykazują pewne indywidualne właściwości swych pisarzy, nieznane innym gramotom tej grupy, również można odnieść do kancelarji królewskiej. Wśród gramot księcia Świdrygiełły nr. 54 i 55 pisał Wańko, nr. 74 i 75 Snaksar, nr. 84, 85 i 86 Juszko, natomiast gramota nr. 81, choć podpisana przez Juszka, jest późniejszym odpisem z niezachowanego oryginału Juszka, niezależnym od innego odpisu tejże gramoty, wydanego przez Hołowackiego (»Памятники«, Науковый сборникъ 1867, nr. 44 str. 142—3). Podpisany w gramocie nr. 59 pisarz księcia Witolda Dowgard pisał też drugą jego gramotę nr. 61. Wszystkie gramoty przemyskie nr.: 5, 6, 12, 13, 18, 23 a, 24, 28 pisał Kostko z Bolestraszyc z początku pisarz, później sędzia przemyski. Również gramoty żydaczowskie nr 43, 45, 52, 56, 60, 64 pisał jeden pisarz, choć co do pierwszej, nr. 43 można mieć pewne wątpliwości, ze względu na nieco odmienne pismo. Wśród dziesięciu gramot lwowskich wspólnego pisarza miały dwie: nr. 44 i 46, podobnie wśród sześciu gramot halickich — nr. 40 i 48. Wszystkie inne gramoty, choć nieraz wykazują mniej lub więcej cech wspólnych w pisowni i języku, pisane były przez różnych pisarzy, ale w większości wypadków można przypuszczać, że pisarze ci pochodzili z okolic w gramotach zaznaczonych.

§ 4. Oto szczegółowy wykaz miejsca i czasu powstania opracowanych tutaj gramot:

Nr.	Miejsce	Czas	Nadawca	Uwagi o pisarzu[1]
1	Wołyń?	+1341	W. ks. Kiejstut	P(isarz) chyba z południa
2	Kazimierz	1349	Kazimierz Wielki	P. królewski z południa
3	Wołyń?	1352	Książęta ruscy	P. z południa cf nr. 2
4	Ławrów	±1350	Jurij Bołkowicz	P. z południa
5	Przemyśl	1359	Piotr Radziejowski	P. Kostko przemyski
6	»	1366	»	P. ten sam, co nr. 5, 12
7	Wołyń?	1366	Ks. Lubart z Kazimierzem Wielkim	P. z południa, cf nr. 2

[1] W uwagach o pisarzu chodzi głównie o wskazanie, czy pisarz pochodził z południowego, czy północnego obszaru gwarowego małoruskiego. Por. niżej: »Wymowa ѣ«.

Nr.	Miejsce	Czas	Nadawca	Uwagi o pisarzu
8	Lwów	1368	Hańko Swarc	P. z południa
9	»	1370	Wiacław. Dmitrowski	»
10	Smotrycz	1375	Ks. Aleks. Korjatowicz	»
11	Chełm	1376	Jurij Daniłowicz	P. z północy?
12	Bachorz	1377	Władysław Opolski	P. ten sam. co nr. 5, 6
13	Przemyśl	1378	Chońka Waśkowaja	P. ten sam. co nr. 5, 6, 12
14	Brodowo?	1385	Czuriło Brodowski	P. z południa
15	Wołyń?	1386	Fedor Daniljewicz	»
16	Lwów	1386	Michajło Iwanowicz	»
17	Ławrów	1386	Dmitrij Olgerdowicz	P. z południa
18	Przemyśl	1386?	Kostko, sędzia przemyski	P. ten sam, co nr. 5, 6
19	Łuck	1388	Król Wład. Jagiełło	P. z południa
20	Łęczyca	1388	Książęta południ.-ruscy	»
21	Kraków	1388	Dmitrij Korybut	P. ten sam, co nr. 20
22	Łuck	1388	Fedor Danilewicz	P. z południa
23	Mołodeczno	1388	Dmitrij Olgerdowicz	P. ten sam, co nr. 20
24	Przemyśl	1391	Februn, woj. przemyski	P. ten sam, co nr. 5, 6, 18
25	Kraków?	1392	Książęta zachod.-ruscy	P. z południa. cf. nr. 23
26	»	1393	Chan Tochtamysz	P. z południa, królewski
27	Wiślica	1393	Fedor Lubartowicz	P. z południa, cf. nr. 32
28	Wisznia	1393	Gniewosz, starosta ruski	P. ten sam, co nr. 5, 6
29	Kraków	1394	Władysław Jagiełło	P. Białorusin
30	Opatów	1398	Iwan, biskup łucki	P. z południa, królewski?
31	Kołomyja	1398	Benko, starosta halicki	P. z południa
32	Lwów	1399	Władysław Jagiełło	P. Małochiej, cf. nr. 27
33	»	1400	Macina, wojew. lwowski	P. z południa
34	Jez. Kruda	1400	Aleksand. Patrikiejewicz	P. ten sam, co nr. 32
35	Merecz	1401	Iwan Olgimontowicz	P. ten sam, co nr. 32, 34
36	Halicz	1401	Petrasz, starosta halicki	P. z południa
37	»	1404	Piotr Włodkowicz	»
38	Medyka	1404	Bojarzy i biskupi haliccy	P. z południa, cf. nr. 32
39	»	1407	Władysław Jagiełło	Pisarz z południa
40	Halicz	1409	Jan Szczekocki	P. z południa, cf. nr. 48
41	Łuck?	1410?	Perfurij Kyrdiejewicz	P. z północy
42	Kraków?	1411	Władysław Jagiełło	P. z południa
43	Żydaczów	1411	Fedor Lubartowicz	P. z południa, cf. nr. 45
44	Lwów	1412	Iwan Śriemski	P. z południa, cf. nr. 46
45	Żydaczów	1413	Fedor Lubartowicz	P. z południa, cf. nr. 43
46	Lwów	1414	Machna Uzwertowska	P. z południa, cf. nr. 44
47	Medyka	1415	Władysław Jagiełło	P. z południa
48	Halicz	1418	Michał Buczacki	P. ten sam, co nr. 40
49	Bolszewo?	1419	Ostaszko Dawydowskij	P. z południa, królewski
50	Lwów	1421	Waśko Moszonczicz	P. z południa
51	»	1421	Iwan Śriemski	»
52	Żydaczów	1421	Fedor Lubartowicz	P. ten sam, co nr. 45
53	Sambor	1422	Staszko Dawydowskij	P. z południa
54	Śniatyn	1424	W. ks. Świdrygiełło	P. Wańko z południa
55	Kołomyja	1424	»	P. ten sam. co nr. 54
56	Żydaczów	1424	Lenko, star. żydaczowski	P. ten sam, co nr. 45
57	Halicz	1424	Michajło Buczackij	P. z południa
58	Kijów	1427	Ks. Dołholdatowicz	P. z północy
59	Ostróg	1427	W. ks. Witold	P. z północy, cf. nr. 61
60	Żydaczów	1428	Fedor Lubartowicz	P. ten sam, co nr. 45
61	Turejsko	1429	W. ks. Witold	P. ten sam, co nr. 59

Nr.	Miejsce	Czas	Nadawca	Uwagi o pisarzu
62	Ławrów	1429	Aleksan. Władimirowicz	P. z południa
63	Łuck	1429	Aleksiej, biskup łucki	P. z północy
64	Żydaczów	1430	Fedor Lubartowicz	P. ten sam, co nr. 45
65	Kijów	1433	W. ks. Świdrygiełło	P. z północy
66	Łęczyca	1433	Władysław Jagiełło	P. z południa
67	»	1433	Polscy panowie i biskupi	P. ten sam, co nr. 66,68
68	»	1433	Władysław Jagiełło	»
69	Żytomierz	1433	W. ks. Świdrygiełło	P. z północy
70	Łuck	1434	»	»
71	Krzemieniec	1434	Fedko Neswidskij	P. z południa, królewski
72	Czerniachów	1435	»	P. z północy
73	Halicz	1435	Michał Buczacki	P. z południa
74	Ostróg	1437	W. ks. Świdrygiełło	P. Snaksar z północy
75	Łuck	1438	»	»
76	»	1438	»	P. z południa
77	Perewały	1440	Mikuła Dolski	P. z północy
78	Gródek	1443	W. ks. Świdrygiełło	P. z południa
79	Lwów	1443-6	Lew, książę halicki	»
80	Łuck	1445	W. ks. Świdrygiełło	»
81	»	(1445)	»	Południowy odpis z końca XV w.
82	Łuck	1446	W. ks. Świdrygiełło	P. z północy
83	Kijów	1446	Andrzej Władimirowicz	»
84	Łuck	1451	W. ks. Świdrygiełło	P. Juszko z północy
85	»	1451	»	»
86	»	1452	»	»
87	Śniatyn	1454	Mużyło Buczacki	P. z Bukowiny?
88	Kopyła	1456 ?	Michajło Olelkowicz	P. z północy
89	Kijów	1457	Semen Olelkowicz	»
90	»	1457	»	»
91	Żytomierz	1458	Żidimont	»
92	Sambor	1458	Jan Buczacki	P. z południa
93	Pryłuki	(1459)	Semen Olelkowicz	Północny odpis z końca XV w.
94	Kijów	1459	Ks. Anastazja	P. z północy
23a	Przemyśl	1390	Jan Tarnowski	P. ten sam, co nr. 5, 6
S7P	Perejasław	1393	Oleg Iwanowicz	P. ten sam, co nr. 20
A	Wilno	(1407)	W. ks. Witold	Północny odpis z końca XV w.
B	Olchowiec	1445	W. ks. Świdrygiełło	P. z południa
C	Łuck	1490	Chwedka Paszkowaja	P. z północy
D	Pińsk	1504	Fedor Iwanowicz	»
E	Wilno	1514	Król Zygmunt Stary	»
F	Łomazy	1522	»	»

§ 5. Praca obejmuje pięć rozdziałów: I pisownia, II głosownia, III fleksja, IV uwagi ze słownika, V »dodatek«. W rozdziale I opisuję tylko najważniejsze zjawiska graficzne: skróty, znaczki nad literami, rozmaitość liter, błędy. W rozdziale II omawiam zjawiska fonetyczne, jakie zdołałem wydobyć na podstawie szczegółowego zbadania pisowni każdej z gramot osobno, ze szczególną uwagą

na fonetyczne odcienie lokalne. W rozdziale III poza szczegółowem opracowaniem odmiany rzeczowników, podaję tylko niektóre objaśnienia, szczególnie oboczności fleksyjnych. Istnieje już bowiem specjalna praca W. Demjańczuka, poświęcona morfologji tych gramot [1], ale autor, nie zbadawszy uprzednio ich pisowni i fonetyki, szereg zjawisk morfologicznych ocenia wadliwie. Przytem po dokładniejszem zbadaniu pochodzenia gramot, biorąc pod uwagę cały materjał, także z gramot A, B, C, D, E, F, mogę i w zakresie fleksji wskazać na pewne odrębności lokalne. W rozdziale IV zestawiam grupy wyrazów, charakterystycznych dla pewnych terenów, wymieniam też polonizmy słownikowe. Rozdział V — »dodatek« zawiera indeksy nazw osobowych i miejscowych, których brak w słowniku Rozowa, a także teksty gramot dotychczas niewydanych: A, B, C, D, E, F.

Wreszcie poczuwam się do miłego obowiązku wyrazić szczere podziękowanie Panu Dyrektorowi Funduszu Kultury Narodowej Stanisławowi Michalskiemu za udzieloną mi pomoc materjalną, która umożliwiła przeprowadzenie tych badań, a Profesorowi Tadeuszowi Lehrowi-Spławińskiemu za cenne wskazówki i troskliwość, jaką otaczał moją pracę.

Kraków, w lutym 1934 r.

---

[1] Василь Дем'янчук: Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в. У Київі 1928. Записки Істор.-Филол. Від. У. А. Н. у Київі, кн. XVI 73—109.

Skróty.

§ 6. Najpospolitsze są skróty wyrazów cerkiewnych, występują bowiem nawet w takich gramotach, które normalnie skrótów nie używają. Np. w gramotach Kazimierza Wielkiego nr. 2-3-7 skrócone są tylko takie wyrazy: **бл** 2_{13} [1], **днь** 2_{15}, **бцѣ** 3_{9}, **стго дха** 3_{18}, **днє** 3_{9}, **ѵлккъ** $3_{1,26}$, **лѣ^{т}** $3_{16,12}$, **оць** 7_{16}, **кл^{д}ка** 7_{16}. W zasadzie takich tylko skrótów używa też Kostko Bolestraszycki w swych ośmiu gramotach, np. **ощь** 5_{2}, **ощл** 5_{4}, 6_{11}, 12_{1}, 13_{1}, 24_{1}, **снъ** 6_{13}, 12_{23}, **снл** 6_{1}, 12_{1}, 13_{1}, 24_{1}, **снмь** 6_{9}, **стго дха** 6_{1}, 12_{1}, 13_{1}, $23a_{18}$, $24_{1,18}$, **клдка** 6_{5}, $24_{5,8,10}$, i t. p. 60 r., ale niekiedy on już wynosi nad wiersz znak końcowej spółgłoski, przedewszystkiem w nazwiskach typu **-н^{ч}** [2] (8 r.), np. **ꙁапекѵлн^{ч}** $23a_{5-6}$, **мѵжнковн^{ч}** $23a_{8}$, **ѵєрнєвн^{ч}** 13_{26}, $23a_{5}$, **тєпаковн^{ч}** 13_{27}, pozatem tylko: **тѣ^{х}** 18_{14}, $23a_{16}$, **нєдѣ^{л}** $18_{25,30}$, **дака^{л}** 18_{27}, **коло^{д}** $18_{8,18}$, **сѵ^{д}** $23a_{24}$, **нꙁломн^{т}** $23a_{23}$, **оѵ новосѣлыіє^{х}** $23a_{13}$.

W innych gramotach skróty końcowe typu **на^{н}**, **бѵдє^{т}** są znacznie częstsze, obok nich pojawiają się też skróty typu **ра^{д}** (= **рада**), **боѥво^{д}**, **на^{н}** gen. sg. i to w równej obfitości, np. u pisarza gramot 20-21-23-S7P skrótów cerkiewnych typu **бъ** jest 18, **хр̂та** 21 r., w wyrazach zwykłych typu **кнз** [3] 68 r., **семє^{н}** 41 r., typu **ра^{д}** 52 r. Żadnej reguły, kiedy i jaki wyraz ulega podobnemu skróceniu, podać nie można. Rzadziej, t. j. w mniejszej ilości gramot, występują skróty środkowe, np. **кло^{д}слакъ** 68_{1}, **прєрє^{ч}нын** $66_{12,15}$, **по^{д}лугъ** 66_{3} i t. p., ale w tych, w których się pojawiają, są równie częste, jak skróty końcowe. W nie-

---

[1] Pierwsza cyfra oznacza numer gramoty, druga mniejsza — wiersz gramoty.

[2] Litery wynoszone nad wiersze zwykle są przykryte łuczkiem, którego w druku nie uwzględniono.

których tylko gramotach, o częstych skrótach wszelkiego typu, można zauważyć unikanie wynoszenia spółgłoski miękkiej zarówno na końcu, jak w środku wyrazów. Tak np. nr. 53 ma skrótów typu тк^{и} 18 i ani jednego ze spółgłoską miękką; podobnie w gramotach 66-67-68: skrótów typu дл^{и}, сѫдмирскии jest 34 i ani jednego ze spółgłoską miękką typu иеуа^{т}. Fakt ten ma już wartość językową, dowodzi bowiem, że pisarze ci dbali o zaznaczanie miękkości spółgłosek, używając w tym celu znaku ь, zatem w formach instr. sg. np. листо^{м} $68_{1, 15}$, городо^{м} 68_{12} i t. p. końcowa spółgłoska *m* była już wymawiana twardo.

Niekiedy znak skrótu występuje zupełnie bez potrzeby: оуграннуилъ 37_5 i odwrotnie czasem brak odpowiedniego znaczka np. панъ хрщнъ 40_{19}, оу годѣ 20_{17}, новгрдьскии 20_5. Wreszcie niektórzy pisarze wynoszą literę, lub całą sylabę jakgdyby dla zaoszczędzenia miejsca np.: па^{н}ѵ $64_{7, 11}$, на^{м}ъ $93_{2, 14}$, лѣсо^{м}ъ гинлє^{п}ки^{м}ъ 93_5, є^{го} 93_4, кънха^{л}и 37_9, с^{е}ла 73_{14}, оу с^{у}боту 14_{17}, и^{о}ѥѣ 14_{13-14}, иеуа^{ти} C_{19}, ѡ^{т}да^{ти} C_{15} i t. p., choć nie jest to powód istotny. Widocznie pisarze, widząc w rękopisach cerkiewnych tego rodzaju skróty, używali ich tradycyjnie przy pisaniu gramot wprost dla dekoracji pisma. Również wpływem cerkiewnej pisowni tłumaczyć należy powszechny we wszystkich gramotach skrót ѿ w znaczeniu przyimka, czy przedrostka *otъ*, lub wogóle w nagłosowej grupie ѡт- (145 r.); brak go tylko w przykładach: ѡт иє^{г} 39_{11}, ѡтнѧти 39_{12}, ѡтноѣдати 36_7, ѡтноѣдити 36_5, ѡтць obok ѿци 26_{36}, ѡт^{т}ца 9_1, ѿт орлє^{г} 91_{21} (wobec 18 r. ѿ), ze zwokalizowanym jerem: ѡто изьбицьного 2_{10}, ѡто кси^{х} obok ѿ ни^{х} 23_8 i ѡтъ 76_7 w pisowni chyba poprawionej. Brak wszelkich skrótów tylko w gramotach nr. 76, 78 i 92, ale je Rozow podaje nie z oryginałów, tylko z wydań dawniejszych, więc prawdopodobnie ich ortografja została poprawiona.

Znaczki nad literami.

§ 7. W żadnej z gramot nie oznaczono akcentu, chociaż pełno jest w nich wszelkiego rodzaju znaczków nad literami. Są one bardzo rozmaite: kropka и̇, kreski ӣ, и́, łuczek и͡, haczyki w kształcie przecinka и̓, ʻи, lub ostre и̂ - и̌ - и̂, i wszystkie możliwe kombinacje tych znaków po dwa, nie łączą się tylko ostre haczyki. Niektóre gramoty znają tylko jeden z tych

znaczków, np. nr. 40 і 48 tylko kropkę ѝ, jednak większość zna kilka ich rodzajów. Znaczków tych używali pisarze gramot w zasadzie tylko nad literami samogłosek, występujących na początku wyrazu, lub po samogłosce; przytem niewszystkie litery samogłoskowe równie często są ozdabiane. Najwięcej pisarzy używa znaczków nad и w tych pozycjach, nie mają ich bowiem tylko gramoty: 1, 2, 8, 11, 37, 44, 46, 49, 71, 79, 92 і 94; więcej gramot nie ma znaczków nad początkowem ѡ, о, jeszcze więcej nad є, ѥ, а, ѧ, ѧ, ю, a znaczki nad ѹ, оу w nagłosie są zupełnie wyjątkowe, występują tylko w nr. 7, 14, 45, 54, 55, 58, 60, 64, 73, podobnie nad ы tylko w nr. 52, 61, 69, 74, 75, 81, 87. 91. Systematycznie występują znaczki tylko nad literą і, zarówno na początku zgłoski, jak i po spółgłosce. Są to najczęściej dwie kropki ї, lub kreski ӣ; brak znaczków tylko w wyrazach: мазовецкіи 38_2, поля 16_{11}, a także często w gramocie nr. 56, ale tu może spowodu niezbyt wyraźnego zdjęcia litograficznego.

W żadnej z gramot znakowanie liter nie jest konsekwentne. Tak np. Kostko z Bolestraszyc nie poznaczył wcale liter: ѧ, ѧ, оу, ю, pisał też bez znaczka ѥ 110 r., a tylko ѥ᾽ 2 r., ѓ 1 r.: ѥѥ᾽ gen. sg. 5_2, тисящиює᾽ 5_2, єпіи 13_{12}. Częściej nieco oznaczył dwiema kropkami znak ѣ (19 r.) na początku zgłoski wobec ѣ 10 r., np.: рускоѣ земли 5_6, 6_5, ієѣ $5_{4,5,5}$, захарьѣ 6_2, обьѣздомь 12_{13}, тоѣ 12_9, obok тоѣ 12_{11} і t. p., co ma pewne znaczenie językowe (por. § 48). Nad и normalnie nie pisze znaczków, tylko w znaczeniu *į* często pisze и᾽ (24 r.) przedewszystkiem w gramotach nr. 5 і 6 (и᾽ 21 r. — и 1 r.), np. по июн᾽ 5_2, грошии᾽ 5_{11}, кон᾽тъ 5_9, трин᾽сотъ 6_1, дѣтии᾽ 6_2, по рѣцѣ тои᾽ 12_9 і t. p., więc pisownia во и᾽ма 6_1, 12_1, 24_1 świadczy o wymowie *vloįńa*. Jedynie tylko początkowe ѡ і о poznaczył Kostko dość systematycznie: ѡ̂ 1 r., ѡ᾽ 4 r., о̂ 3 r., о᾽ 19 r., wobec ѡ 2 r., о 5 r., np.: ѡ̄ꙗ 12_1, ѡ᾽ꙗ 5_4, ѡ᾽та 5_6, о̂смою 12_{28}, о̂ли же 12_8, о᾽жегъ 6_{10}, осташко 6_{10}, радцѣо᾽вьскии 6_2 і t. p. — brak znaczków tylko w przykładach: ѡꙗ 13_1, ѡлеша 13_{28}, осташко 6_9, объѣздомъ 13_{17-18}, осмою 13_{29}, одну 18_{13}, облнуые 28_4. Trudno jednak na tej podstawie przypuszczać, że Kostko chciał oznaczyć przydech przed nagłosowem ѡ.

Nad literami spółgłoskowemi pojawiają się znaczki zupełnie wyjątkowo; przytem w przykładach рожс᾽т᾽ва хрстока 46_{13}, двѣ ве-

дрѣ $91_{1,\ 1,\ 3,\ 3,\ 4}$, **трн** 91_5 zupełnie bez znaczenia, zaś w przykładach: **с' мыты** 81_9, **юш'ко** 81_{38}, **десатнн'ному** 81_{15}, **нзеремены'** (**н съ**) 81_3, **кнаzа** 81_{32}, **дол'голдатъ** 58_1, **лѣп'шомъ** C_{16}, **нн'нн** B_{7-8}, **видѣк** 74_2. **zнаменак** 74_2, **входы** 74_5 być może dla zaznaczenia braku tradycyjnej litery **ъ** lub **ь**, jak to widać w wielu rękopisach staroruskich [1]. Nad literami samogłoskowemi, o ile następują one po spółgłoskach, znaczki są również zupełnie rzadkie. Wcale ich tu niema nad **о є**, trafiają się nad **а, и, у, ю, н**, np.: **пана** 52_7, **пана'** 56_6, **снятн'нскн'** 87_1, **с потока** 69_{10}, **сама** C_7, **zемлю** 53_4, **суть** 60_5, **порушить** 17_8 i t. p. Tylko w gramotach nr. 47, 40-48, 53 i 87 widać wyraźną tendencję do pisania **и, и'** we wszystkich pozycjach.

§ 8. Szczegółowe rozpatrzenie tych wszystkich znaczków prowadzi do wniosku, że nie oznaczają one ani akcentu, ani przydechu; był to tradycyjny zwyczaj, wzięty z rękopisów cerkiewnych; mógł mieć praktyczne znaczenie, ułatwiając oddzielanie wyrazów czy zgłosek przy czytaniu ciągłego staroruskiego pisma. Dobrej ilustracji dla tej tendencji dostarcza gramota D z 1504 r., w której obok kropki, kreski i łuczka występuje specjalny rodzaj znakowania: są to dwie kreseczki, złączone pod kątem rozwartym, pisane najczęściej nad literami samogłoskowemi na początku lub na końcu wyrazu, np. **'острок'ы** $D_{3,\ 5,\ 9,\ 13}$, **'и** $D_{5,\ 5,\ 7,\ 7,\ 15}$ i t. p. Niektórzy jednak pisarze przy pomocy znaczków nad literami oznaczyli *i*, widać to przynajmniej w wygłosie. W gramotach nr. 32 i 38 nad **и** po spółgłoskach normalnie niema żadnych znaków, występują one tylko wtedy, gdy **и** oznacza *ij*: **людн** gen. pl. 32_{16}, 38_{11}, **рускн** 32_{15}, 38_1, **галицкн** 32_{15}, **полскн** 32_1, **судомирскн** 32_{14}, 38_{1-2}, **литовскн** 72_1, **скотницкн** 32_{15}, **ближшн** 38_1, **подъашн** 38_2, **подкоморн** 38_2, **клецкн** 38_3, **тарнокскн** 38_1 i t. p. (30 r.), wyjątkowo tylko: **мазовескнн** 38_2. **мазовескн** 32_{15}, **подкоморнн** 32_{14}; podobnie w gramocie nr. 76: великій 76_1, рускій 76_{1-2}, кремянецкій 76_{33}, подолскій 76_{33}. Po innych samogłoskach *i* oznaczono wyraźnie: **керный** 32_2, **отонти** 32_7, **михайло** $38_{5,\ 6}$, **мацѣи** 38_1, зацный 76_{12}, который 76_7 i t. p. Wreszcie we wspomnianej gramocie D z 1504 r. pisarz nietylko *i*, ale także grupę *ii* po samogłosce oznaczał przy pomocy dwu szerokich łuczków: **по семо** D_{18}, **грошє** $D_{6,\ 11,\ 12,\ 14,\ 15}$,

---

[1] Por. А. А. Шахматовъ: Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка. Петроградъ 1915, str. 199.

деκатѣ̂ D_{15}, **людѣ̂** D_1, również w formach nom.-acc. pl.: **нніи̂** D_5, **тѣ̂** $D_{5, 9, 15}$, **нашиѣ̂** D_{13}, **црковиѣ̂** D_3, **выписаниѣ̂** D_{16}.

Rodzaje liter.

Tę samą głoskę oznaczają pisarze rozmaicie, zależnie od położenia jej w wyrazie. Dotyczy to przedewszystkiem samogłosek, które najczęściej inaczej są pisane na początku wyrazu lub po innych samogłoskach, niż po spółgłoskach, inaczej po spółgłoskach twardych, niż po miękkich. Przytem często pisarze w używaniu takich liter nie są konsekwentni.

§ 9. Samogłoska *a* bywa pisana trojako: **а, ꙗ, ѧ**. W nagłosie i po spółgłoskach twardych stale występuje **а**, np. **абы, дала**; po spółgłoskach miękkich normalnie występuje **ѧ**, np. **вся, пать, для** i t. p.; wyjątkowo tylko pisarz gramot 2-3-7 na 52 przykłady typu **та** pisze raz **сиоцькъıи** 2_{14}, podobnie Juszko raz tylko napisał **ꙁемлѧми** 86_{10}, wobec 28 przykładów typu **та**. Natomiast wyłącznie pisownia **тѧ** występuje w gramotach nr. 87 i C, np.: **хотѧıи** 87_3, **воля** $C_{11, 15}$ (14 r.), przytem w nr. 87 znak **ѧ** jest nieznany, a w C występuje wyjątkowo w wyrazie **а^{б}лонъıи^{м}** C_3. Dla grupy *ja* niektórzy pisarze używają wyłącznie znaku **ꙗ**, np. **ꙗко, стоꙗ**, tak stale pisze Kostko, a także nr. 4, 9, 11, 16, 17, 42, 44, 46, 50, 51, 53, 57, 62, 63, 65, 70, 74, 75, 77, 81, 91, 92, E — inni wyłącznie znaku **ѧ**, np. **ѧко, стоѧ**, tak piszą wszyscy pisarze jagiellońscy (z wyjątkiem pisarza nr. 66-67-68), a więc nr.: 15, 19, 22, 20-21-23-S7P, 25, 26, 27-32-34-35, 38, 39, 47, 49, 71, pozatem 1, 10, 14, 31, 54, 55, 58, 59, 61, 69, 72, 79, 82, 88 i B; pozostali używają w tej pozycji obu znaków **ѧ** i **ꙗ**. I tak pisarz Kazimierza Wielkiego w nr. 3 i 7 pisze stale **ꙗ** (15 r.), ale w nr. 2 użył **ѧ** 8 r. i tylko raz **ꙗ**: **дубъıꙗ** 2_5; pisarz jagielloński w nr. 66-67-68 wyjątkowo tylko godzi się z tradycją tej kancelarji pisząc **ѧ** 5 r.: **сѹ^{д}ѧ** 67_8, **кѹавскоѝ** 66_1, 68_1, **покѹтскаѧ** 68_6, **непрıателıѝ** 68_8, normalnie używa **ꙗ** (35 r.); pisarz gramot żydaczowskich w nr. 43 i 45 pisze stale **ѧ** (10 r.), a w nr. 52, 56 i 60 stale **ꙗ** (7 r.), w nr. zaś 64 — **ꙗцко** 64_{20}, obok **сѧ дѣа'ло** 64_{21}; Juszko w nr. 84-85-86 pisze normalnie **ѧ** (7 r.), ale też wyjątkowo **не кıменаѧ̂** 84_8, obok **ꙁемлѧми** 86_{10}; podobne wahania widać też w gramotach nr. 33, 73, 80, 93, 95, A, C i D. Wymienić wreszcie należy przykłady pisowni zupełnie odrębnej z gramoty 83: **антонїа** $83_{21, 23}$, **ѳеѡ^{д}сїа** $83_{21, 23}$, **имѣнїа** $83_{12, 13, 14}$, **братїа** 83_6, wobec **ѧ** 6 r.: **комрınъ**

83_{17}, **бомрє** $83_{16-17,18}$, **бомры** 83_{8}, **бомрѡ**^{м} 83_{12} i podobnie **юрıа** 11_{4}, **данилıа** 11_{5}, **жалованьа** 75_{23}, **хрıанскоı** 87_{14-15}.

§ 10. Samogłoska *o* bywa oznaczana trzema literami: **ѡ**, **ѻ** (szerokie, niekiedy z kropką w środku) i **о** (zwykłe). Znaki **ѡ** i **ѻ** występują normalnie w nagłosie, czy po samogłoskach. Wyjątkowo tylko występuje **ѡ** po spółgłoskach: **хѡнька** 13_{15}, **хѡньıн** 13_{14}, **старѡ**^{с} 80_{15}, **млѡго** 80_{3}, **былѡ** 80_{16}, **каньıлѣрєгѡ** 80_{19}, **кѡнıа** 9_{1}, **колѡстн** 94_{5}, **ннколѡю** 94_{3-4}, **дѣдошницкого** 60_{3-4}, **дѣдѡшниц-комоу** 60_{11}, 64_{18}, **былѡ** 64_{20}, **ıцкѡ** 64_{20}, **браткѡ** 64_{20}, zatem u pięciu pisarzy: nr. 9, 13, 80, 94 i 60-64. Odwrotnie znak **о** w nagłosie występuje stale u pisarza 44-46 z wyjątkiem **зо обоу** 44_{5}, pozatem trafia się u różnych pisarzy, gdy z wyrazem łączy się spółgłoskowy przyimek: **с однон** 67_{14}, 38_{8}, **с ону** 37_{4}, **с озєры** 40_{11}, 65_{7-8}, 69_{9}, 74_{6}, 84_{6}, 85_{10}, 86_{8}, 94_{8}, A_{8}, F_{11}, E_{12}, **с обѣма** 85_{6-7}, **с отцє**^{м} D_{4}, **з онорока** 67_{7}, **з остророга** 67_{2}, **з оннми** 93_{12}, **з обѣдквхъ** 93_{10}, **нз острова** 56_{7}, **нз оуныы** 91_{1}, **бєз однотъ** 16_{3}, **к орлємв** 91_{21}, **к острозѣ** 74_{16}. W gramotach 30, 76, 92, które Rozow wydał nie z oryginału, pisownię **о** w nagłosie widocznie uogólnili wydawcy.

Spośród liter **ѡ** i **ѻ**, pierwsza jest częstsza. Stale występuje wj grupie **ѿ** (por. wyżej § 6), w innych wyrazach używają jej stale pisarze jagiellońscy z wyjątkiem nr. 66-67-68, 19, 30, 38, 42, 71, pisarz żydaczowski, wszyscy pisarze haliccy, wołyńscy i kijowscy z wyjątkiem nr. 83, a także pisarze nr. 11, 14, 50, 51, 78, 88. Prócz grupy **ѿ** nie znają tego znaku wcale gramoty nr. 66-67-68, 10, 17, 31, mające znak **ѻ**, a nr. 71 i 33 **ѻ** z kropką w środku. W reszcie gramot występuje zarówno **ѡ** jak i **ѻ**. Np. Kostko częściej używa **ѻ** (25 r.) z różnemi znaczkami niż **ѡ** (8 r.), stale tylko **ѿ** 13 r.; odwrotnie znów u pisarzy nr. 4, 19, 30, 38, 42, 80, 83, częściej jest **ѡ** 31 r., niż **ѻ** 11 r. Ogólnie da się stwierdzić, że znak **ѻ** (szerokie) występuje w gramotach starszych z XIV w., wyjątkowo w XV w.

§ 11. Samogłoska *u* bywa oznaczana czterema literami: **оу**, **ꙋ**, **ѹ** i ligaturą **ѹ**, tylko w grupie *ju* i po spółgłoskach palatalnych we wszystkich gramotach występuje stale **ю**, raz tylko **кнмзу** 14_{8}. Najczęstsza jest pisownia **оу** na początku wyrazu lub po samogłoskach, zaś **ꙋ** po spółgłoskach, np. **оуроду**, występuje ona u pisarza nr. 2-3-7, u większości pisarzy jagiellońskich nr. 20-21-23-S7P, 27-32-34-35, 66-67-68, 15, 19, 22, 26, 38, 42, 47, 49, 71, u Kostka w nr. 5-6-12-13-18-23a-24-28, pozatem w nr. 4, 8,

9, 10, 14, 31, 33, 37, 41, 40-48, 50, 51, 53, 54-55, 59-61, 62, 63, 65, 69, 72, 73, 74-75, 78, 79, 81, 82, 89, 92, A i B. Wśród nich wyjątkowo trafia się ѵ w nagłosie: **с ѵладкою** 53_{11}, **нз ѵгоръ** 5_9, po spółgłosce zaś **-оѵ: протнкоѵ** 71_5, **намолъкоѵ** 71_7, **кѣрноѵю** 75_5, **петроѵ** 75_{13}, **лоѵ"ка** 63_{4-5}, u Kostka (8 r.), w nr. 8 i A (po 5 r.), w nr. 92 (3 r.), albo też **ѕ: нслюбѕемъ** 3_6, **прѕзвнщемь** 6_{18}, w nr. 50 (3 r.), 78 (5 r.), albo **оѵ: оѵ луцкоѵ** 19_{19}, **слуѕоѵемо** 19_5. We wszystkich pozycjach ѵ mają tylko nr.: 30, 44, 46, 76 z wyjątkiem **ѕо оѕоѵ сторонѵ** 44_5 -- **оѵ** nr.: 77, 84-85-86, 87 z wyjątkiem **к семѵ** 85_{21}, **к лоѵцкѕ** 85_{21}, **августа** 77_{16}, **оѵ дольѕкѕ** 77_3, **пашнзю** 77_6 — **ѕ** nr.: 93, 94, C, D, E, F, więc gramoty młodsze, z wyjątkiem **па"оѵ** $C_{17,8}$, **жонѵ** 93_6, **бугаѣвомъ** 93_6, w C ѵ (6 r.), w F ѵ (25 r.). We wszystkich pozycjach ligaturę оѵ mają tylko nr. 39 (21 r.) i 36 (24 r.), dość często jednak obok niej pojawia się znak ѵ. Wreszcie w gramocie nr. 70 na początku wyrazu jest **ѕ** (10 r.), po spółgłoskach zaś ѵ (40 r.), np. **ѕ луцкѵ** 70_{15}, a w nr. 58 i 91 na początku **оѵ** (7 r.), po spółgłoskach zaś **ѕ** (72 r.) z wyjątkiem **с кунницамн** 58_{7-8}. W pozostałych gramotach wprawdzie stale występuje **оѵ** na początku wyrazu, ale po spółgłoskach pisownia jest chwiejna: nr. 83 ma ѵ || ѕ, nr. 17 ѵ || оѵ, nr. 57 ѵ || оѵ || оу, nr. 80 ѵ || оѵ || ѕ, pisarz zaś gramot żydaczowskich w nr. 43 użył tylko ѵ, w nr. 45, 56, 60, 64 оѵ || ѵ a w nr. 52 оѵ || ѵ || ѕ.

§ 12. Samogłoska *y* oznaczona bywa dwojako: **ъı** i **ы**. Znak **ъı** występuje w gramotach południowych: królewskich, przemyskich, lwowskich, halickich, ławrowskich, kołomyjskich, także w nr.: 1, 10, 14, B: dwa tylko wyjątki: **мы** 47_1, **добрыхъ** 46_{11}. Znak **ы** występuje we wszystkich gramotach północnych, wołyńskich i kijowskich, nr. 11, 41, 58, 59-61, 63, 65, 69, 70, 72, 74-75, 77, 81, 82, 83, 84-85-86, 89, 90, 91, 93, 94, A, C, D, E, F, z południowych tylko w nr. 53, 76, 78, 87, 88, 92; znów tylko dwa wyjątki: **мъı** 82_1, **сѫдиъıн** 41_{15}. Wyraźne pomieszanie obu znaków **ъı** i **ы** występuje u pisarza gramot żydaczowskich: w nr. 43 jest stale **ъı**, w nr. 52 i 56 stale **ы**, zaś w nr. 45, 60 i 64 obok **ъı** 40 r. jest też **ы** 53 r., co tłumaczy się częstą w tych gramotach zamianą **ъ** przez **ь**; pozatem tylko w gramocie 80 o języku południowym — **ъı** 9 r. wobec **ы** 17 r., tu również zamiast **ъ** bywa **ь**.

§ 13. Samogłoska *i*, także *i̯*, oznaczona bywa trzema literami: **н**, **ı**, **ɟ**. Znak **ɟ** występuje tylko w dwu gramotach. W nr. 19 najczęściej w znaczeniu *i̯*: **нсныɟ** $19_{13, 16}$, **рублнɟ** $19_{4, 6, 11, 17}$,

ирн нашєѣ 19_5, которъıѣ $19_{2,12}$, литовьскиѣ 19_1, рускиѣ 19_1. wyjątkowo tylko нсиъıи 19_{12}, brak ѣ w przykładach которъı ѣхо 19_9. которъı нзъ 19_{13}, польски 19_1, co jest chyba zwykłym błędem: pozatem stale w zaimku и: на ѣ дє^{и} 19_7, ѣхь 19_{13}, ѣхо $19_{4,9,9}$, ѣмо 19_7, stąd chyba ѣєго 19_6 i wyjątkowo w gen. sg. молдавьѣ 19_3, w acc. pl. ты нсиъıѣ д̄ 19_{17}. Normalnie tu nagłosowe *i* oznaczono przez и (30 r.), tak jak i po spółgłoskach (50 r.). W nr. 33 tylko po spółgłoskach stale występuje и (38 r.), zaś w nagłosie i po samogłoskach najczęściej і, ѣ, (16 r.), obok и. ѝ, ї (12 r.), a także ı, ї (2 r.) zupełnie bez różnicy, np. spójnik и 33_7, ѝ 33_6, ѣ 33_7, ѣ $33_{6,7,8,8}$, ѣ 33_9. Znak ї trafia się sporadycznie w nr.: 16, 42, 47, 63, 69, 74-75, 81, 84-85-86, 94 niezależnie od pozycji w wyrazie; częściej używa go pisarz żydaczowski — w nr. 52 wyłącznie po spółgłoskach: ї 29 r., и 15 r., w nr. 56 przedewszystkiem po spółgłoskach: ı 34 r., и 13 r., choć także їли 56_2, свиѣı 56_9 i wyjątkowo w nr. 64 ѡбуїми 64_{4-5}, сквдиї 64_{18}. Stale ı w nagłosie i po spółgłoskach ma tylko nr. 17, często też nr. 4. Specjalną funkcję spełnia ten znak w gramocie 83, występuje zamiast и przed samogłoskami: їѡна 83_{16}, їѡна 83_{23}, антонїю 83_3, ѳєѡдосїю 83_3, ѳєодосїа $83_{21,23}$, имєнїа $83_{13,12,14,18-19}$, братїа 83_6, мрїа 83_{20}, антонїа $83_{21,23}$, имєнїє 83_{10}, дмитрїєви 83_{17}, к кїєвѣ 83_{22}. къ кїєвъ 83_1, пахнотїи 83_{24}, бжїи 83_1, ѡвдотїи 83_{15}, маріи 83_8, мрїи 83_{14}, имєнїи 83_{12}. Głoski *i* od *į* częściowo tylko wyróżniają cztery gramoty: nr. 19 ma dla *į* znak ѣ zaś dla *i* ma и || ѣ, w nr. 47 *i* oznaczano przez и, zaś *į* przez и́, wreszcie Kostko w nr. 5 i 6 znaczy *į* przez и'; wszystkie inne gramoty znaczą te głoski jednakowo.

§ 14. Samogłoska *e* bywa oznaczana czterema znakami: є, ıє, ε, є, przyczem ostatni znak miewa różne kształty. W gramotach jagiellońskich i innych młodszych є jest mocno pochylone w lewo, tak że języczek jest skierowany do góry, odwrotnie w gramotach wołyńskich jest on pochylony na prawo, więc języczek chyli się w dół. W niektórych gramotach, np. nr. 3, 90, języczek jest na końcu zagięty w dół, albo do góry, albo tylko pogrubiony, w nr. zaś 42 jest przekreślony w kształcie krzyżyka. Wreszcie występuje wydłużone w dół є w nr. 56: єсмо 56_6, цєтрь 56_{12}, obok є, є, a w nr. 61 stale na początku zgłoski. U wielu pisarzy np. jagiellońskich, lub u Juszka znak є tylko bardzo nieznacznie różni się wielkością od є pisanego po spół-

głoskach. Znak ѕ występuje we wszystkich pozycjach w nr. 94, np.: ѕсмо, нѕуа^{т}, tylko po spółgłoskach w nr. D i E, dość często w nr. 93: ѕсмо 93_{17}, ѕго $93_{13, 14, 15}$, нашоѕ 93_{17}, тоѕ 93_{16} i wyjątkowo: сконѕ'ю 58_{4}, ѕсмн 77_{4}.

Stosowanie znaków ꙗѥ, ѥ i ѕ jest bardzo rozmaite. Systematycznie ꙗѥ na początku zgłoski, zaś ѥ po spółgłoskach występuje w gramotach Kostka nr.: 5-6-12-13-18-23a-24-28 i w nr.: 4, 8, 9, 10, 11, 14, 31, 41, 51, 57, z wyjątkiem сѥньковнуа 13_{25} i ѥи^{с}нн 13_{12}. Stale ѕ na początku sylaby, zaś ѕ po spółgłoskach mają nr. 16, 17, 42, 46, 53, 58, 59-61, 63, 65, 69, 72, 74-75, 79, 80, 81, 82, 84-85-86, 89, 90, 91, A, C, D, E, z wyjątkiem: на поткрѣженьѥ 46_{7}, 92_{17}, 84_{16}, бжиѥю 80_{1}, 75_{1}, 82_{1}, ѥго 75_{15}, 82_{5}, $84_{11, 12, 12}$, 85_{17}, 86_{3}, A_{5}, другоѕ 82_{6}, A_{6}, воѥвода A_{4}, прокофьѥвнуь 84_{12}, ѥсмо $85_{14, 20}$, 86_{17}, $A_{8, 9}$, ѥщѥ 85_{19}, слоушаѥть 85_{9}, co może być niedopatrzeniem wydawcy, zresztą np. u Juszka ѕ nieraz bardzo nieznacznie różni się od ѥ. Częstsze pomieszanie znaków ѥ i ѕ na początku zgłoski, przy pisowni ѕ po spółgłoskach, występuje u pisarza jagiellońskiego w nr. 66-67-68: ѥ 87 r., ѕ 12 r., w nr. 36, 73, 78, 83, 87 i u pisarza żydaczowskiego ale tylko w nr. 43-56-64: ѥ 19 r., ѕ 18 r., bo w nr. 52 ma on tu stale ѕ 14 r., a w nr. 45 stale ѥ 21 r.

Najwięcej interesu budzi powszechna, zarówno na początku sylaby, jak i po spółgłoskach występująca pisownia ѕ i ѥ (znak ꙗѥ po spółgłoskach nie pojawia się wcale). Znaku ѕ powszechnie użyli pisarze w nr. 1, 19, 37, 44, 40-48, 49, 52, 54, 55, 62, także w nr. 79 z wyjątkiem: ꙗѥ 79_{16}, доканѥвнуь 79_{8}; stale ѕ w nr. 94. Powszechna pisownia ѕ jest charakterystyczna dla gramot jagiellońskich nr. 15, 22, 27, 32, 34, 35, 38, z wyjątkiem tylko имѧ б^{ж}ьиѥ 32_{1}, także dla gramoty B, w innych znowu gramotach jagiellońskich, nr.: 26, 39, 47, 71, znaki ѥ i ѕ zupełnie się ze sobą mieszają, występując zarówno na początku zgłoski jak i po spółgłoskach. Wreszcie pisarz jagielloński nr. 20-21-23-S7P i 25 na początku zgłoski używa ꙗѥ 60 r. obok ѥ 12 r. i tegoż znaku ѥ użył po spółgłoskach 65 r., choć jest on tu naogół nieco mniejszy. Najbardziej waha się w użyciu tych znaków pisarz Kazimierza Wielkiego: w nr. 2 pisze na początku zgłoski ꙗѥ 20 r., po spółgłoskach zaś ѥ 14 r., w nr. 3 w obu pozycjach ma jednakie ѥ z zagiętym języczkiem, choć po spółgłoskach często mniejsze, w nr. 7 na początku zgłoski ma ꙗѥ 3 r. i ѥ 6 r., po spółgłoskach zaś małe ѥ 30 r., choć często nie wiele różne od ѥ.

To pomieszanie pisowni **є** i **ѥ** może mieć wartość przy badaniu dyspalatalizacji spółgłosek (por. § 78).

§ 15. Spośród znaków spółgłoskowych wymienić tu należy znak **ѳ** w przykładach: **єснѳл** 70_3, **ѳєѡдсни** 74_{12}, **ѳєдко** 81_{25}, **єѳнфанокнуь** 81_{24}, **ѳєда** B_{15}, **ѳєди** E_4, **ѳєѡдроу** 80_6, **ѳалшованїи** 52_5, **ѳєдька** 80_{19}, **ѳєдко** 82_{16}, **ѳєдкоᵐ** 82_{20}, niekiedy występujący obok normalnego w gramotach znaku **ф**.

§ 16. Znaki **ъ** i **ь** w wielu gramotach mieszają się, czasem ma to znaczenie fonetyczne, np. pisownia **-мъ** zamiast **-мь**, w wielu jednak wypadkach jest to tylko maniera pisarza. Stale **ъ** zamiast **ь** mają tylko gramoty nr. 73 i 87: **днъ** $73_{12, 24}$, **(нс)тецъ** 73_{17-18}, **дѣднуъ** 73_3, **ажъ** $73_{16, 28}$, **нжъ** 73_6, **такѣжъ** 73_{29}, **мѥтъ** $73_{23, 29-30, 33}$, **нондѥтъ** 73_6, **сѧ пригодитъ** 73_5, **дѣны** 73_{23}, **сѫдъи** 73_2, **имѣнъемъ** 73_{34}, **оуѣханъѣ** 73_{23-24}, — **коронецъ** 87_8, **свѣдомостъ** 87_{15}, **оуслыпыть** 87_3, **со късними** 87_{11}. Być może należy tu też nr. 93, bo poza przykładami: **кнзь** 93_1, **поки"осо"ь** 93_{14} ma stale **ъ**: **ѿдаютъ** 95_{14}, **мѥтъ** 93_{11}, **ѭадаѥтъ** $93_{8, 12}$, **идѥтъ** 93_8, **нашъ** 93_{16}, **рѣуъкѫ** 93_{12}, **рѣуъкою** 93_{10}, **рашъкокъкѫ** 93_{12}, **диднзъни** 93_{16}, decydują tu przedewszystkiem przykłady: **зѧкнщенъемъ** 93_{17}, **притнсъненъемъ** 93_{16}, **дръжанъѧ** 93_{13}. Wszędzie w tych nr. 73, 87, 93 jest też **-мъ** zamiast **-мь** (27 r.). Często **ъ** zamiast **ь** występuje u Kostka w nr. 5-6-12-13-18-23a-24-28; na 261 przykładów z prawidłowem użyciem **ь** mamy tu 101 r. **ъ** zamiast **ь**. Najczęściej występuje to w końcowem **-мъ** zamiast **-мь** (58 r.) wobec **-мь** (31 r.), także w pozycji przed samogłoską (23 r.), np.: **сѫдъи** 24_{14}, 28_{13}, **сѫдъѣ** 18_2, **колонъиемь** 24_9, **полътритъи** $18_{17, 21}$, **поткѥржѣнъие** $23a_{16}$, 24_{16}, **нарожѣнъѣ** 12_{24}, 13_{29}, $23a_{17}$, 28_{15}, **оумъишлѣнъиемь** 12_4, 13_6, 24_4 i t. p., wobec prawidłowej pisowni (20 r.), np.: **сѫдьи** 5_9, 6_{11}, $23a_{22}$, **дьякъ** 5_{11}, 13_{28}, **нарожѣньи** 6_1, **прикльие** 6_{12}, **кжьею мастью** 12_1, 13_1, **оусиѣньие** 13_{10} i t. p. Wobec tego wszystkie inne przykłady Kostka: **лежитъ** 12_7, **приходитъ** $18_{17, 19}$, **лютковъскии** 12_{23}, **краковъскии** 12_{22}, **королювъскии** $23a_7$, **тарнавъского** 18_7, **рашювъскои** 18_{17}, **бъшкувъскуи** 24_{9-10}, **испрувъскому** $24_{7, 11}$, **бортъми** 6_3, **данъславиуь** 28_{14}, **вѧлуиъскоѣ** 12_{12}, **дворъсковиⁿ** $13_{23, 24}$, **быбѧлъскии** 28_{14}, **кѧзо лъсти** 13_7, **бѫгалъуиуа** $23a_{10}$, **брунатънимъ** 13_{13-14}, **сѣножатъми** 12_{15} (21 r.) również można tłumaczyć graficznem pomieszaniem **ъ** z **ь**, tembardziej, że zna on też pisownię **ь** zamiast **ъ** (19 r.): **дѣтемь** dat. pl. 6_4, 12_{13}, $13_{9, 12, 15}$, 24_{11}, **пасанокь братъ** 6_7, **касилюкь сн̄ъ** 6_{13}, **ионокь кость** 6_{13}, **фѧдуть** 13_{26}, **нсь дворицн** 5_4, **нсь коръуюю** 5_4. **нсь лиу** 18_{14}, **нсь лиъ-**

цюскон 18_7, **съ сѣножатьми** 6_8, **съ лѣсомь** 6_3. Prócz gramot Kostka **ъ** zamiast **ь** dość często występuje tylko w nr. 76, 78 i 92: **коꙗ-ритъ** 76_{3-4}, **оуслышитъ** 76_4, **нашъ** 76_{12}, **комѹжъто** 76_4, **нжъ** 76_5, **къ панъствѣ** 76_6 (5 r.) — **будетъ** 78_{17}, **берѣдоховъскьи** 78_{21}, **ивановъскомѵ** 78_6, **сеновъскыи** 78_{14}, **црьковънѵю** 78_6 (5 r.) — **имаетъ** 92_{18}, **оуслы-шитъ** 92_3; wszędzie wobec znacznej przewagi przykładów z utrzymanem **ь** (89 r.), w tem 3 praes.: **править** 92_{18}, **оуꙗрить** 92_2, **будетъ** 76_4, 78_4, **маетъ** $76_{22, 24, 27, 29}$, 78_{17}, **дастъ** 76_{20}. Można przypuszczać, że mamy tu do czynienia z błędami wydawców, bo oryginały tych gramot zaginęły. Wreszcie do objawów graficznych zaliczyć należy także sporadyczne przykłady z **ъ** zamiast **ь**: **кнѣꙗъ** 36_{15}, **кнѧꙗъ** 11_4, **д"ъ** 36_{22}, **денъ** 86_{17}; prawdopodobnie też błędami są pozostałe przykłady **-тъ** w 3 praes.: **поꙗритъ** 50_2, **бѹдетъ** 50_2, **лежитъ** 46_{12}, **имаютъ** 42_{13}, **посмотрито** 19_3, o których szczegółowiej por. § 100. We wszystkich innych przykładach pomieszanie **ъ** z **ь** może mieć wartość fonetyczną.

Odwrotna pisownia **ь** zamiast **ъ** występuje częściej, w żadnej jednak gramocie nie jest konsekwentnie utrzymana. Typowy pod tym względem jest pisarz żydaczowski; tylko w nr. 43 i 56 stale pisze **ъ**, w innych bardzo często zamiast **ъ** ma **ь**: nr. 45 (**ъ** 10 r., **ь** 21 r.), nr. 52 (**ъ** 5 r., **ь** 6 r.), nr. 60 (**ъ** 23 r., **ь** 2 r.), nr. 64 (**ъ** 22 r., **ь** 12 r.), np. **дмитръ** 52_{16}, $60_{3, 6, 7, 7}$, $64_{8, 12, 19}$, **дмитрь** 45_{22}, $64_{3, 5, 7}$ i t. p. Podobną pisownię widać w nr.: 37, 44-46, 54, 57, 70, 77, 81, 83 (razem **ь** zamiast **ъ** 52 r., wobec 131 przykładów z **ъ**). Sporadycznie też w. przykładach: **листь** 47_2, 94_{13}, **нсь своєю** 58_4, **имаємь** 92_9, **єп^{с}пь** 63_3, **михаль** 33_{11}, **бѹдѹщимь** 78_3, **какь** 72_{26}, **ѣхь** 19_{13}, **крѹкьждо** 25_8, **ажь** 71_1 (obok **ажъ** $71_{16, 41}$) **на тыхъ городѣхь** 71_{42}. W kilku innych przykładach można dopatrywać się wartości fonetycznych.

Błędy pisarskie.

Należy tu: mieszanie liter **ь** z **є**, **ъ** z **о**, **ь** z **ы**, **ъ** z **ы**, przedwczesne napisanie litery, występującej w dalszej części wyrazu, np. **памать**, i inne przypadkowe wykolejenia pisowni.

§ 17. Całkowite pomieszanie liter **ь** z **є** występuje tylko w środku wyrazu i to najczęściej u pisarza nr. 40-48. W nr. 40 używa on normalnie znaku **ь** zamiast **є**: **дьржали** 40_9, **ьрвое** 40_{16}, **ьрьдъ** $40_{4, 6, 24}$, **стьцко** 40_{21}, **нь можь^{т}** 40_{16}, **бѹдь^{т}** 40_3, **соѵнкьѵнѵьмъ** 40_5, **цькотьскии** $40_{1, 22}$, **иньго** 40_{10}, **примѵѵьии** 40_6, **ькѵатью** 40_{23},

поньдѣло^{к} 40_{14}, нь вынимаючи 40_{10}, тунь 40_{14}, волью 40_{6}, грабовьцкии 40_{20}, польмъ 40_{11}, вольнъ 40_{13}, ꙁатьмъ 40_{5}, тристаньць $40_{7,\ 8}$. тристаньць^{х} 40_{17}, нашью 40_{23}, ꙁемлью instr. sg. 40_{11}, дѣтьмъ 40_{8}, razem 30 r. wobec poprawnej pisowni є tylko 4 r.: сестрою 40_{5}, а се а 40_{1}, ꙁемлаиы 40_{4}, с оꙁеры 40_{11}; odwrotnie є zamiast ь tylko raz: роꙁе/ства 40_{24-25}. Natomiast w nr. 48 normalnie pisze є zamiast ь: анечии 48_{22}, франецикъ борешениць 48_{22}, марекорѣта $48_{14,\ 20}$, марекрѣту 48_{12}, марекорѣтѣ $48_{7,\ 25}$, марегорѣтою 48_{5}, свѣдоцество 48_{26}, волочеко 48_{24}, ꙁемеско^{г} 48_{21}, иꙁе вѣка $48_{10,\ 18}$, медынескии 48_{24}, роꙁества 48_{27}, спиченикъ 48_{22}, тучеиака 48_{19}, тучеиа^{к} 48_{14}, вѣчеиыѣ $48_{11,\ 19}$, борешениць 48_{22}, куропотеники 48_{15}, со весѣми 48_{9}, бучацекии 48_{1}, галицекии $48_{23,\ 25}$, грабовецеки 48_{23-24}, бучачекии 48_{24-25}, кажедому 48_{2}, перекоѣ 48_{27}, ꙁемеланы $48_{4,\ 6}$, ꙁемелею 48_{8} (razem 31 r.), nawet raz w wygłosie: оуслышите 3 sg. 48_{3}, wobec poprawnej pisowni ь: печатью 48_{26}, сѣножатьми 48_{16} (4 r.), odwrotnie ь zamiast є tylko raz: ꙁемлью instr. sg. 48_{16}. Rzadziej zjawisko to występuje w nr. B, znowu tylko ь zamiast є: берьговъ B_{4}, ꙁьмане $B_{8,\ 6-7}$, перьсудъ B_{6}, сьло B_{4}, нашьму B_{3}, полъдьваноста B_{12}, razem 7 r. wobec poprawnej pisowni є 11 r. Wreszcie zupełnie sporadycznie: печѣрескии 5_{12}, деꙗчковичь 6_{13}, премышлескыи 53_{2}, иꙁьѥмльтсѧ 4_{24}, господарески^{м} 49_{5}, кунцере игнатъ 49_{6}, иꙁбьреть 4_{26-27}, ꙁаньво 2_{2}, ж^{ч}юр^{ж}ьмъ 57_{5}, жчюр^{ж}ьвичь 51_{10-11} (10 r.); częściej nieco w nr. 33: жильховскыи 33_{11}, волью 33_{3}, дѣтьмъ 33_{3}, прирожьнымъ 33_{6}, по наржьнии 33_{13} (5 r. wobec poprawnej pisowni є 15 r.).

§ 18. Mieszanie liter ъ z о występuje znacznie rzadziej. Stale о zamiast ъ jest na końcu wyrazów w nr. 19 (razem 33 r.): пожичило 19_{4}, облогло 19_{12}, лано 19_{3}, листо 19_{19}, имо $19_{11,\ 17}$, намо $19_{5,\ 15}$, гродо $19_{8,\ 16}$, живо 19_{9}, нихо 19_{13}, ꙗхо $19_{4,\ 9,\ 9}$, ꙗмо 19_{7}, тыхо $19_{10,\ 11}$, тѣхо 19_{5}, мѧсопусто 19_{7}, оусѣмо 19_{2}, дѣтемо 19_{9}, оуꙁѧто 19_{16}, писано 19_{19}, написано 19_{7-8}, тисѧчахо 19_{10}, тото $19_{12,\ 13}$, także w 1. pl. быхомо 19_{15}, чинимо 19_{2}, имаемо 19_{16}, слубоуемо 19_{5}, obok имаемы 19_{19}, есми 19_{18}, nawet посмотрито 19_{3}, choć normalnie w 3. praes. występuje -ть (6 r.). Wyjątkowo tylko 2 r. użył pisarz znaku ъ: предъ 19_{20}, оу понедѣлникъ 19_{20} i raz ь zamiast ъ: ꙗхь 19_{13}. Rzadziej pojawia się to pomieszanie w nr. 49, 48 i 33: симо нашимъ 49_{2}, ко локоткомъ 49_{13}, конемѧтчичомъ 49_{13}, иваноко 48_{13}, волочеко 48_{24}, воитоко 48_{22-23}, пано $33_{10,\ 10,\ 12}$, со лѣсы 33_{7}, шидловоскыи 33_{3}, (о ⇐ ь! por. Szachmatowa Очеркъ д. п. § 409), ходоро 33_{3}. W postaci ъ zamiast о w nr. 50: илвъски 50_{11}, во илвъвѣ 50_{14},

по нокъмъ 50_{14}, a także тътъ 33_{2}, тъ (= *to*) $33_{1,\ 5,\ 10}$. Wreszcie w odosobnionych przykładach: ко мланиҷ $10_{12,\ 14}$, ко стмҷ 13_{12}, ко скоморохо^{м} 91_{17}, сомнрєныи 63_{2}, попо 5_{12}, ҳнлє(м)ъ унинмъ 47_{2}, къ^{г}дановнуь 53_{15}, протъжь аҳъ 71_{16}, тън нсныи 26_{20}. W innych przykładach mamy albo objaw analogji, albo pisowni tradycyjnej, por. § 26.

Genezę maniery graficznej mieszania ь з є i ъ з о łatwo wyjaśnić. Pisarze uczyli się czytać i pisać na rękopisach cerkiewnych, w których często znaki ъ i ь, pisane tradycyjnie, wymawiali jako *o* i *e*; nic dziwnego, że mniej wprawni zaczęli mieszać znaki о з ъ i є з ь, chcąc dostosować się w piśmie do swych cerkiewnych wzorów. Konsekwentna zaś pisownia о є zamiast ъ ь może świadczyć, że pisarze sztucznie nadawali znakom ъ ь wartość głosek *o e* szczególnie przy dyktowaniu, lub głośnem przepisywaniu[1]. Jednak mieszanie tylko ь з є przy rozróżnianiu prawidłowem о і ъ nie może być obojętne dla sprawy wymowy spółgłosek przed є, o czem niżej § 78.

§ 19. Wskutek niedbalstwa pisarza powstały błędy: ъ zamiast ы i ь zamiast ы: тъхъ $S7P_{7}$, оуслъшить 36_{3}, польскъмъ 3_{2}, промъслъ 26_{32}, которъи 39_{13}, многˣъ 39_{1}, нъˣ 39_{1}, къҳнали 53_{10}, ольшанницькьи 78_{19}, уорторъинськьи 78_{19}, бєръдоховъськьи 78_{21} (normalnie tu -кыи 6 r.). Odwrotne wykolejenie з ы zamiast ъ mamy w nr. 50 w dwu przykładach: на другүю матъики бжьѣ 50_{5}, obok матки $50_{6,\ 6}$, і накли бъı нанъ каско нє далъı тѣхъ ста күпъ 50_{5}. Szachmatow[2] pisowni нє далъı przypisuje znaczenie językowe; sądzi, że to należy czytać *ne dałě*, co miało powstać ze ściągnięcia *dałъ̆* + *je* (*stь*), podobnie jak wl.-ruskie formy 3. sg. взяле, имале, доспеле w dwińskich gramotach XV w. Rozow w słowniku[3] formę нє далъı oznaczył jako 3 pl. conj., Demjańczuk[4] zaś w przykładzie tym widzi objaw pomieszania rodzaju w liczbie mnogiej. Nie można jednak przykładu каско нє далъı uważać za formę liczby mnogiej, jest to forma 3 sg. nie 3 pl., ponieważ składnia »pluralis maiestaticus« występuje w gramotach tylko w odniesieniu do króla; zresztą, gdyby tu nawet miała być forma 3 pl., to

---

[1] Por. o tem Шахматовъ: Очеркъ др. пер., str. 268.
[2] Ib., str. 225-6.
[3] Розов В.: Українські грамоти I, Словарь str. 14.
[4] Дем'янчук В.: Морфологія укр. грамот, str. 30.

oczekiwalibyśmy pisowni **далн** nie zaś **далы**, ponieważ znaki **н** z **ы** w gramocie tej są ściśle rozróżnione. Niewątliwie mamy tu błąd pisarza, tembardziej, że obok **далы** o parę wyrazów przedtem występuje **матыкн: на другую матыкн бжьѣ а наканы нань каско не далы тѣхъ ста кунъ** 50_5. W gramocie tej występuje też inne wykolejenie: **ь**) **н**, **ѣ** w znaczeniu *i*, przytem gramoty tej nie podaje Rozow z oryginału, tylko wedle wydania Hołowackiego, z pewnością niedokładnego.

Mieszanie znaków **ь** i **н** ma pewną wartość przy ocenie palatalizacji spółgłosek, o tem więc niżej § 77.

§ 20. Typowym błędem pisarskim jest przedwczesne napisanie litery, występującej w dalszej części wyrazu: w gramotach trafia się to sporadycznie, zależnie od stopnia uwagi pisarza. Najczęściej bywa to w zakresie liter samogłoskowych: **пасанын** 67_{11}, **с ынъими пасанъими и шлахотнъими ланы** 71_{12}, **с ынымн городы** 72_{18}, **с ынымн ланмн** 72_{11}, (por. **съ нинлн** 71_{20}, **како нинымъ** 71_{31}, **никаки**^{x} **нинхъ** 72_{27}), **зу дубровами** 40_4, **сомокнтомъ** 3_3, **моугуть** 48_{17}, **ближномоу** 86_{13}, (por. **ближнемоу** 85_{16}, **ѡ пѣстынѣ** 54_{11}, **зарнки**^{ч} 69_7, **на нама**^{т} 94_{12}, **нильскон** 71_{22}, **потрнбизна** 53_3, **нмнкшн** 12_8, **сѣднли** 46_3, 18_{13}, **прнучстоѣ** 13_{10-11}, **на нана старостѣнѣ листу** 50_{10}, **нанѣ нхнѣ** 46_4, **на лѣстѣ** 36_{13}, (**на листѣ** 36_{9-10}), **свндцн** 9_{16}, **отнокѣдити** 36_5, **досмотрнкшн** 71_6, **прн нашеѥ вѣри и є(го) брату** 19_5, **нани хонцн и нецс** 13_{14}, **нани хонцн и нѣ затеки** 13_{14-15}, **проводъкъ** 14_{15}, **нонъдъгаѥньку** 2_6. Trafia się też to w zakresie liter spółgłoskowych: **по**^{д}**сатити** 85_{14}, **нз дѣдоуноуь** 45_{15}, **к недъцѣ к недѣлю** 37_{18} (**к недъцѣ** 38_{10}), a nawet w zakresie zgłoski: **потока неуауа** 45_{14}, zamiast **нетеуа** por. *Nieciecz, Nieciecza* (Słownik Geograficzny t. VII 50).

Rzadsze są przykłady, w których powtarza się poprzednio już napisana litera: **привѣсѣли** 12_{20}, **лѣпѣли** 18_{29}, (obok **лѣпило** 18_{29}), **бууаускни** 48_{24-25}, **имтню** 94_1, **нси кнууаты** 13_5, **мы кигины** 94_1, być może też należą tu przykłady **нани хонцн** $13_{14, 14-15}$. Przykładom takim niejednokrotnie uczeni przypisywali znaczenie językowe, wyciągając na ich podstawie fantastyczne wnioski, (np. por. niżej § 46 wnioski Krymskiego o przykładzie **къ сѣлцѣ** 45_{19}), nieraz bowiem trudno jest odróżnić błąd graficzny od zjawiska językowego, dlatego też o niektórych z przytoczonych przykładów będzie mowa niżej.

§ 21. Wreszcie zdarzają się przypadkowe wykolejenia pisowni w postaci: opuszczenia litery, np. **с потками** 69_{10}, **галцкни** 40_1.

цѣлоннѥ 20_{7-8}, powtórzenie tej samej litery, lub zgłoski, szczególnie przy przenoszeniu wyrazów do nowego wiersza: справе^{д}ливолости 94_{15}, монюи женѣ 71_{13}, с лулуками 40_{12}, панюю acc. sg. 48_{12}, того лист / ого листу 48_{3-4}, глѣбъ / бъко 6_{10-11}, нин / инѣ 48_{9-10}, przestawki liter: на пѧма^{т} 94_{10}, мы кнгины ѡлєска^{н}довая 94_{1}, городище тимоло^{в} из лѣсомъ гнилє^{ц}кимъ томиловомъ 93_{5} i inne, np.: бы-гомъ 79_{20} zamiast богомъ, тисѧчо лѣ^{т} 82_{19} zamiast тисѧча, мар^{т}ъ 86_{16} zamiast марта, на новомъ козени 84_{9} zamiast корени, боудоучомъ 85_{16} zamiast боудоучимъ i t. p.

II. Głosownia.

A. Samogłoski.

Grupy ps. **ort-, *olt-.*

§ 22. Pod dawną intonacją akutową grupy te występują w przykładach: ѧцко ланевичь 14_{19}, тоє радъ чиню 14_{10}, хочемъ ради 1_{3}, анъны радивонъковоѣ 5_{2}, радивоунковѣ 6_{5}. Pod dawnym cyrkumfleksem przykładów znacznie więcej: холопъ чии или роба 3_{22}, роботы $18_{23, 25}$, ролнаѧ 2_{5}, ролноѣ 2_{7}, ролъную 2_{4}, съ рольѧми 54_{12}, 84_{6}, 86_{8}, 80_{8}, оурозумѣвши 66_{11}, ролчьковичь 56_{12}, ко локотко^{м} 49_{13} i w grupie роз- (28 r.): розгнѣвалъ 66_{6}, розмыслоу 83_{3}, розмышлениемъ 38_{11}, росулитсѧ 17_{11-12}, 94_{14}, розьиздови 37_{6}, къ розьизду 37_{7-8}, розъѣздъ 43_{5}, на розъѣздѣ 43_{9-10}, 91_{29}, розъѣхати 49_{4}, розъѣхалъ 78_{14}, 37_{5}, розьѣхали 53_{4}, 56_{4}, розьѣханьє 52_{14}, роспахивати 59_{2}, роспашь 59_{5}, росправи^{л} 49_{8}, роспутьє 43_{8-9}, росъсѣвцею 66_{3-4}, росширивати 65_{10}, 74_{9}, 75_{12}, 84_{8-9}, 86_{11}, рошьширивати 82_{11}, рошшировати 81_{10-11}. Wpływ cerkiewny jest nieznaczny: рабъ 83_{1}, рабу 4_{1}, вразумѣлъ 69_{3-4}, размысли^{х} 83_{5}, разсудитсѧ 83_{19}, te gramoty zresztą cerkiewizmów mają sporo [1].

Pełnogłos.

§ 23. Przykładów z prawidłowo rozwiniętym ruskim pełnogłosem jest bardzo wiele: typu *torot* 241, typu *tołot* 159, typu *teret* 185, wszystkich przytaczać niema celu. Dla ilustracji podam przykłady z gramot Kostka nr. 5-6-12-13-18-23a-24-28: сорочичь 6_{13}, сторону 12_{10}, стороною 12_{8}, дорогимъ 13_{13}, королю 18_{3}, королѧ $23a_{4}$, королювъ 23_{9}, королювъскими $23a_{7}$, королєви $18_{1, 34}$ — волошинъ

[1] O rozwoju tego zjawiska ostatnio pisał T. Lehr-Spławiński: O t. zw. przestawce płynnych w językach słowiańskich. Rocznik Slawistyczny X 116—137. Tam też literatura dawniejsza.

5_{8}, 12_{5}, **колодазємь** 6_{3}, 13_{19-20}, **ꙁ болоты** 12_{16}, 13_{19}, $23a_{14}$, **колости** 12_{11}, $18_{6,\ 7;\ 16-17,\ 17}$, **колоськоіе** 12_{12}, **колоднславъ** 12_{1-2}, **колостии** 18_{8}, **колодъ** $18_{8,\ 9,\ 15,\ 18}$, **колодꙋ** 18_{18}, **колодѣ** 18_{11}, **половицю** 18_{22}, **половица** 18_{21}, **колоньемъ** 24_{9} — **передъ** 6_{4}, $24_{4,\ 5,\ 10}$, 28_{4}, **перемышльскии** 5_{9}, $6_{6,\ 10}$, $23a_{22,\ 22}$, $24_{3,\ 5,\ 14-15}$, 28_{13}, **серебра** $3_{8,\ 12-13}$, **перемышльского** 18_{2}. **перемышльскоѣ** 18_{6}, **оꙋ перемышли** $23a_{8}$, 24_{18}, **оꙋ теребовльскии** 28_{7-8}, **серебилм** 28_{9}, **жеребець** 28_{8-9}.

Odstępstwa tradycyjne cerkiewne we wszystkich gramotach są rzadkie: **к градѣ** 69_{17}, **града** 63_{4}, **драгосиновичя** 54_{6}, **драгомирецькии** 57_{10}, **крала** 80_{3} — **кладыка** 38_{1}, **вла^{д}слака** 80_{3}, **клада** 54_{5}, **главы** 55_{12}, **ꙁлатоустъ^{со}** 63_{13}, **осмогла^{с}ни^{к}** 63_{12}, **кладимировичь** 83_{1}, **кладимира** 83_{4} — **прѣдъ** 41_{14}, 17_{12}, 29_{9}, 83_{19}, **брѣстьскии** 67_{3-5}, i w wyrazie **срѣбро** 9_{8}, **срѣбра** 9_{8}, który w tej formie wszedł nawet do języka żywego: *srìbro* || *srìbło*, choć normalnie występuje tu pełnogłos: **серебро** $42_{17,\ 18}$, 10_{11}, **серебра** $42_{3,\ 6,\ 8,\ 16}$, 19_{4}, $3_{8,\ 12-13}$, 8_{4}, **серебилм** 28_{9}, **серебраны^{х}** 63_{10} [1].

Znacznie liczniejsze są odstępstwa wywołane wpływem polskim: **кроль** 71_{27}, **кролеви** $71_{21,\ 25}$, 72_{21}, **кроль** 66_{1}, 67_{15}, 68_{1}, 38_{12}, 19_{1}, 49_{3}, 37_{4}, $48_{13,\ 20}$, 42_{22}, **крола** 34_{4}, 38_{16}, 9_{2}, 37_{4}, **кролеви** 67_{17}, $23a_{19}$, **кролемъ** 67_{13}, 38_{7}, 53_{2}, **кролю** 27_{5}, **кролева** 27_{3}, **кролевон** 27_{6}, **кролевы** 49_{1}, **кролевстка** 67_{5}, 47_{13}, **кролевски^{м}** 49_{5-6}, 80_{5}, 51_{2}, **кролевскому** 80_{4}, **кролевскии** 51_{6}, 43_{18}, **кролевьскомъ** $43_{14,\ 16}$, **кролевьскоє** 43_{14}, **стронамъ** 38_{10}, **с оноу строну** 37_{14}, **строны** $38_{8,\ 8}$, **гродокъ** 71_{40}, **гро^{д}** 20_{10}, 19_{12} — **клодислакъ** 67_{1}, 38_{12}, 47_{1}, 19_{1}, 66_{1}, 68_{1}, **кло^{д}славоки** 66_{8}, **клодислаку** 22_{1}, 27_{5}, 38_{15}, **клодислака** 34_{4}, 35_{5}, $23a_{4}$, **клодимерьско^{м}** A_{5}, **клодковичь** 37_{1}, 42_{7}, **оꙋ власти** 51_{4-5}, **хлопецкии** 51_{16}, **блотишевьскомъ** 9_{11} — **брезенскии** 67_{6}, **преможныи** 66_{4}, **преречныи** $66_{12,\ 15}$, $67_{15,\ 16}$, **преречного** $66_{7,\ 14}$, **преречному** 66_{18}, 68_{7}, **прерѣченъымъ** 67_{16-17}, **премъыски** 38_{6}, **премъышлескыи** 53_{2}, **пребудуть** 11_{10}, **презъ** 37_{11}, **попрекъ** 37_{13}, **предковъ** $66_{9,\ 17}$, **предкове** 68_{6}, 43_{8}, **предрѣченому** 65_{4}, 75_{13}, 81_{9}, **предъ** $65_{9,\ 10}$, 81_{16}, $92_{6,\ 6,\ 6,\ 7,\ 7,\ 5,\ 5,\ 18}$, **пред** $44_{3,\ 3}$, 46_{3}, 53_{2}, $43_{13,\ 14}$, $45_{3,\ 3,\ 6}$, $52_{2,\ 4,\ 4}$, $60_{3,\ 3}$, $64_{3,\ 5,\ 3}$, 94_{14}, 38_{9}, 47_{14}, 19_{20}, $23a_{24}$, 28_{3}, 33_{3}; **напредъ** 84_{10}, 85_{14}, 86_{12}, $38_{10,\ 12,\ 14}$, **на пределе** 69_{17}. Najczęściej zatem występuje to w wyrazach: **крол-** (38 r.), **строна** (4 r.), **гродъ** (3 r.), **клодислакъ** (13 r.), **предъ** (50 r.) i w przedrostku **пре-** (15 r.), na który zresztą mógł wpływać

[1] O wyrazie tym porównaj Шахматовъ: Очеркъ др пер. нѣст. р. яз. str. 200—1.

przyrostek **прн-**, często bowiem w zabytkach oba te przyrostki ulegają wahaniom [1], np.: **придалъ** 4_{14} i **предалъ** 4_{23}. Zresztą w grupie *tret* możliwy jest też wpływ cerkiewny z wymową *tret* zamiast *trět* pod wpływem *teret* [2], tu chyba należą przykłady: **оу средѹ** 46_{12}, **брегъ** 37_{13}, **брема** 20_{6}. Wszystkie te przykłady pojawiają się znacznie częściej z prawidłowym pełnogłosem, często w tych samych gramotach: **король** 96 r., **сторона** 12 r., **городъ** 36 r., **колодиславъ** 12 r., **колодимиръ** 10 r., **колость** 24 r., **пере-** 64 r., stosunkowo rzadziej tylko **передъ** 28 r.

§ 24. Na osobną uwagę zasługują przykłady z ps. grupą **telt*: **wколокъı** $42_{5-6,\ 11}$, 73_{13}, a specjalnie **шеломъинъское поле** 16_{19} i **человѣка** 76_{15}, **человѣкѹ** 76_{16}, **человѣкомъ** 76_{8}. Rozwój *tełot* zamiast *tołot* z ps. **telt* np. wielkoruskie: *čełovⁱěk, žełob, šełom* wyjaśnił T. Lehr-Spławiński wpływem silnie zmiękczanych *č, ž, š* [3]. Wobec jednak wyraźnie występującej w tym materjale oboczności *o* || *e* typu *žona* || *ženiti* np. w nr. 76: **жонѹ** 76_{25}, **нашого** $76_{6,\ 10,\ 35}$, **къ... нашомъ** $76_{13,\ 14,\ 17,\ 21,\ 25}$, analogicznie też **шлахтичоки** 76_{26-27}, **з ласки нашое** 76_{10}, **божою** 76_{1}, spodziewać by się tu należało: **шоломъиньское, холовѣка**. Forma druga istotnie występuje: **холовѣкъ** $73_{21,\ 31}$, **холовѣка** $73_{9-10,\ 15,\ 16,\ 18,\ 28,\ 35}$, niewątpliwie zatem w nazwie **шеломъинское поле** i w bardzo częstym w tekstach cerkiewnych przykładzie **человѣкъ** pisownia (wymowa?) **ело** jest tradycyjna, staroruska, tak jak **жена** i t. p.

Grupy ps. *tṛt, tŕt. tl̥t, tl̥'t.*

§ 25. W ogromnej większości wypadków pisownia tych grup odpowiada ówczesnej ruskiej wymowie, przykładów typu *tort*, jest 51, *tert* 183 i *tołt* 78. Np. w ośmiu gramotach Kostka: **верха** 12_{9}, **терпакѹ** 12_{8}, **держалъ** $23a_{8}$, 24_{18}, **черпеки** ^{ч} $23a_{5}$, **поткержѣнъıе** 24_{16} — **столпѹвьскии** 6_{8}, **солнаѹковичь** 6_{10} — **з бортми** 13_{19}, **торгѹкла** 13_{2}. W innych gramotach podobnie, np.: **твердость** 51_{6}, 36_{21}, 65_{15}, 70_{11}, 74_{15-16}, 81_{26}, 84_{17}, 85_{20}, 86_{16}, E_{16}, F_{15}, **долго** 39_{8}, 19_{11}, 54_{9},

---

[1] П. Бузук: Говірка Луцької Євангелії XIV в. Збірник комісії для дослідження історії української мови. Київ 1931, str. 1-24.

[2] А. Соболевскій: Лекціи по исторіи русскаго языка. Изд. IV. Москва 1907, str. 23—24.

[3] T. Lehr-Spławiński: O mieszaniu prasłowiańskich połączeń *telt* z *tolt* w językach północnosłowiańskich. Prace filologiczne XV 2, str. 351.

$42_{13,\ 15}$, волуко $38_{4,\ 5}$, 47_{12}, 46_{8-9}, 91_{30}, з бортми 32_5, 47_6, 54_{14}, 6_3, 13_{19} i t. p.

Tradycja pisowni starocerkiewnej odbiła się w przykładach: търговатъ 1_2, wobec торговець 1_4, торговатъ $1_{4,\ 7}$, вълни 80_{11}, дръжанъѧ 93_{13}, пръвое 83_{10}, оумрътвеныи 60_8, 64_{10}, потвръж^{д}енне 80_{14}, подръжить 94_{11}, црьковнѹю 78_6, мр̂твъıмъ 4_{36}, a specjalnie często w typie: коръчмитъ 5_{13}, с коръчмою 5_4, коръчмѣ 39_8, коръчмѹ $39_{4,\ 14}$, коръчмы $39_{10,\ 11}$, чоръторынскъи 78_{13}, з бортными 65_7, 75_8, 74_{5-6}, 89_{3-4}, моръша^{л}ко 82_{14}, борьтникъ 60_{11}, 64_{19}, борешениць 48_{12} (е ⇐ ь) — волъчко 28_4, 48_{24}, волъчка 28_9, волъчкови 28_{10}, вдоложь 33_8 (о ⇐ ъ), долъжни 42_3, долъгостю 93_{12}, долгнê 86_5, на толъмачи 31_{4-5}, намолъвоу 71_7 (stąd też колъбаѥвьскыи 2_6, пнеколътъ 6_2) — перевоѣ 48_{27} (е ⇐ ь), верьхини 2_{10}, церькви 78_{13}, потьверьдили 78_{11}, дерьжати 78_{18}, оу верьху 78_{12}, беръдоховъскьи 78_{21}, веръховины 93_{10}, веръху 82_{12}, деръжати 93_{11}.

W kilku przykładach widoczny jest wpływ polski: ѹзвартова 46_4, к звартову 46_4, тарновъского 18_7, тарновскыи 46_8, 29_{16}, 38_1; tu też należy: маршалъка 81_{30-31}, маршалокъ 65_{15}, $74_{14,\ 15}$, $75_{20,\ 21}$, $81_{22,\ 24}$, 85_{17}, маршалковъ 65_{20}, маршѧлко 32_{14}, 78_{20}, любартови^{ч} 27_1, любартово $3_{.7}$, любартъ $3_{1,\ 20,\ 21}$, występuje bowiem także: моршалкы 83_{17}, моръша^{л}ко 82_{14}, любортовичь 43_1, 45_1, 52_1, 60_1, 64_1, ѿ либорта 1_4, podobnie jak i w poprzednich przykładach: ѹзвертовскаѩ 46_4, терновского 44_6, тернаву 12_8. Polonizmem jest też chyba исмовившисѧ $53_{9,\ 13}$, wobec смолвившисѧ 51_7, 37_{10}, молвили 9_{10}, $92_{19,\ 19-20}$, смолвѧть 3_{19}, смолвы 51_8.

Wokalizacja ps. *ъ i *ь.

§ 26. W pozycji mocnej ps. *ъ i *ь są zwokalizowane w *o* i *e*. Występuje to konsekwentnie we wszystkich gramotach. Np. u Kostka: гривенъ 5_6, 6_4, $13_{8,\ 12,\ 14}$, $18_{6,\ 16,\ 18-19,\ 21,\ 28,\ 30}$, 24_7, овесъ 18_3, возємъши $23a_6$, воленъ $24_{11,\ 11-12,\ 12}$, жеребець 28_{8-9}, сыновець 28_5, пришодъши 24_4, 28_3, из угоръ 5_9, со всѣмъ 5_4, 6_2, 12_{13}, $13_{15,\ 16,\ 17}$, безо лъсти 13_7, со всѣми $12_{13,\ 16}$, $13_{18,\ 20}$, $23a_{14}$, 24_9, со кнѧжею 12_{18}, со двѣма $12_{23,\ 24,\ 25}$, тотъ $13_{7,\ 10,\ 16}$, $23a_1$, 24_2, 28_1, свѣдочно $23a_1$, 28_1, сотъ $18_{8,\ 14}$, вшитокъ 18_{3-4}, взозрѣвши 12_5, оузоздрѧть $23a_2$, 24_2, 28_2. Warto jeszcze wymienić: логожескъ 83_{11}, словенескъ 83_{11}, во лвовѣ $33_{13,\ 19}$, 32_{12}, 50_{14}, во всѣхъ 68_6, 32_{11}, 9_7, 75_{14}, 65_{12}, A_{10}, ко вше 38_{13}, надо все 86_{16}, со мшанцо^{м} 85_7, со кнѧжею 12_{18}, со кнѧзми 94_5, со кнѧгинею D_7, со кн҃зи A_5, тонъ $20_{6,\ 12}$, 50_9, тои 21_2, 23_{13}, $26_{21,\ 34}$,

10_6, **насыно**^{к} 25_{10-11} i t. p. Tradycyjna pisownia **ъ ь** w pozycji mocnej (poza gramotami, które wogóle mieszają **о є з ъ ь**) trafia się zupełnie sporadycznie: **коньць** 2_6, **гостиньць** 2_5, **уьсть** 51_{16}, **по новъмъ** 50_{14}, **съ ксѣ**^{м} 80_8, **съ ксѣми** 80_8, 58_7, **къ н'ма** 83_1, **тътъ** 33_2, **тъи** 26_{20}, a brak wokalizacji tylko w dwu przykładach: **нс ксѣ**^{м} 40_{10}, **с князи** 70_3 — tymczasem przykładów ze zwokalizowanym prawidłowo **ꙁ** $\rightleftharpoons$ *o* jest 360, **ь** $\rightleftharpoons$ *e* 192.

Zdarzają się przykłady z wokalizacją **ꙁ** $\rightleftharpoons$ *o*, **ь** $\rightleftharpoons$ *e* w pozycji słabej. 1) Pod akcentem, jak tego dowodzi znaczek nad **н'** u Kostka: **ко н'ма** 6_1, 12_1, 13_1, 24_1, 83_1, **ко йма** 32_1, 10_1, 57_1, B_1, **ко йма** 66_1, 68_1, 54_1, 60_1, 64_1, **ко има** 47_1, 16_1, 9_1, 36_1, 46_1, 44_1, 45_1, 52_1; tradycyjna pisownia **къ има** 11_4, 83_1 tylko w gramotach o silnym wpływie cerkiewnym. 2) W grupie spółgłoskowej: **дохновн**^{ч} 82_{16}, **дохновнуа** $C_{1, 12}$, E_5, **хрѣстовнуа** C_{2-3}, **хрѣстовнуѫ** C_8, E_5, **рождѣства** 78_{22-23}, **рожества** 19_{19}, 52_{17-19}, 57_{13}, 82_{19}, 85_{21}, 86_{18}, **р̄жества** 80_{17}, **по рожествѣ** 9_{17}, 92_{14} — wobec: **розъства** 39_{18}, **по розствѣ** 34_7, **розѣства** 40_{24-25}, 48_{27} (**ѣ** zamiast **ь**). Niejasne są tu skrócone formy: **р̄ства** 31_{10}, 51_{14}, 71_{47}, 84_{18}, **р̄тва** 29_{18}, 42_{20}, 45_{25}, 50_{13}, 53_{18}, 56_{16}, 60_{14}, 64_{21}, 65_{16}, 66_{21}, 67_{20}, 68_{19}, 69_{18}, 74_{16}, $_{24}$, 81_{21}, **рожства** 44_{17}, 46_{18}, $47_{4, 9}$, 49_{17}, 70_{15}, **рожствѫ** 47_5, **розтва** 27_{9-10}, 32_{13}, 38_{19}, 54_{21}, 55_{12}, 72_{32}, **рт**^{с}**ва** 37_{20}. Ze względu na częste już w tym czasie asymilacje głosek w grupach **ус, жс** (por. § 69) możnaby skróty typu **рожтва** rozwijać jako **рожѣства**, w przeciwieństwie do typu **розтва**, dzisiejszego *rizdv'a*. 3) Pod wpływem analogji do odpowiednich form z **ꙁ, ь** w pozycji mocnej: **на корѣни** 74_7, 75_{10}, 81_{11}, 82_{10-11}, 84_9, 85_{14}, A_9, **сѣдоци** 16_{5-6}, 78_{18}, **сѣдоки** 76_{30}, 82_{14}, 74_{13}, 75_{19}, 65_{13}, 70_{13}, nawet **сѣдоую** 36_2, wobec **сѣдки** i t. p. 35 r., **тещи** A_{15}, **тещи** $E_{4, 8, 9}$ (por. **тесть - ща** $E_{8, 11}$). W przyimkach: **ко обходѣ**^{х} 70_7, **ко к гривѣ** 16_3, **ото избища** 2_{10}, **со звѣри** 69_{10}, **со лжкою** 43_{10} (obok **с лжкою** 44_{12}), **со обою** 52_1, **со оужитки** 43_{20}, **зо обоу** 44_5, **сомрѣный** 63_2, **созналъ** 57_5, **ко стму** 13_{12}, **козѣмъщи** $23a_6$, 92_{17} — wobec **къ** 27 r., **к** 86 r., **ѿ** 101 r., **съ, зъ** 107 r., **с** 326 r., **з** 184 r., **к** 132 r., **къ** 24 r. Konsekwentnie występuje tylko **со мниомъ** 5_4, 13_{19}, 85_7, **со мнины** 85_{10}, 86_8, 74_7, 75_{19}, 69_4, 65_{18}, 54_{12}, wobec **с мнио**^{м} 79_{10-11}, **з мнины** 70_6, E_{13}, ze względu na grupę **мн-**. Odwrotna analogja do pozycji słabej wytworzyła dzisiejsze служб, wobec dawnych prawidłowych **слу-жо**^{б} $F_{5, 5, 5}$.

Wreszcie wymienić należy: **бъкельскии** 5_{7}, 6_{6}, 12_{23}, $23a_{20}$, 28_{11}, **кнофель** 8_{13} — **оу кнефла** 9_{17}, **никель** 8_{12} z drugorzędnem **є**. także szereg polonizmów: **шлахетин** 46_{8}, **шлахетныхъ** 46_{11}, **шлахетному** $80_{5-6,\ 6}$, **шлахетнии** $51_{7,\ 14}$, **шлахетны**^{м} 80_{4}, **шлахецкоѣ** $76_{25,\ 27}$, obok **шлахотными** 71_{12}, 72_{11}, **влодекь** 44_{15}, **прибекь** 44_{4}, **спытекъ** 67_{2}, **павелъ** $8_{12,\ 12}$, 14_{20}, 20_{4}, **полекъ** 67_{7}, **спытекъ** 67_{2}.

§ 27. Połączenia ps. *r* + ъ, ь i *l* + ъ, ь w pozycji mocnej wykazują wokalizację normalną: **трехъ** 43_{26}, 70_{4}, 74_{9}, **крестъ** 32_{2}, 35_{3}, **перехрестые** 91_{17}, stąd analogicznie **хрести** 28_{9}. W pozycji słabej bywa rozmaicie: **търъıкати** 76_{29}, **дрыка** 56_{8}, **потока дрыжами** $45_{18,\ 18}$, **съ крыницами** 69_{9}, **съ крыницами** 81_{8}, 84_{7}, 85_{11}, 86_{9} — **съ крыницами** 68_{8}, 74_{6}, 75_{9}, 79_{11}, 80_{9}, 82_{9}, **по крыницю** $78_{9,\ 10}$, **презъ крынычыцу** 37_{11} [1], **трыстаныць** $40_{7,\ 8}$, **трыстаныць**^{х} 40_{17}, dziś *Trystianiec* (Słownik Geograficzny XII 537) — **съ кръницами** [1] 54_{13} (Sniatyn), **крцене има** 44_{3}, **хрстока** 44_{17-18}, **хрстока** 46_{13} (Lwów), **хрцинъ** 40_{19} (Halicz); niewyraźne są przykłady: **хрстъ** 15_{14}, **хста** 20_{6}, **кртъ** 15_{16}, 63_{10}.

Dla grupy *l* + ъ, ь między spółgłoskami brak przykładów, tylko w nagłosie — obok prawidłowej wokalizacji w pozycji mocnej: **кнм**^{з} **левъ** 79_{3} — w pozycji słabej występuje: **листъ кнм**^{з} **лъво**^{в} 79_{1}, **при коєводѣ лъковьскомъ** 9_{11}, **коєвода лъкъски** 50_{11}, **коєвода ѣлъковъскъıи** 33_{1}, **коѣтъ ѣлъковскыи** 33_{11}, **панъ лъвъскыи** 78_{14}, **судни лъкскии** 51_{15}. Często jednak jest wprost **л**-, czy **ль**-, nawet obok formy z **ол**-: **коєвода олъски**, **панъ сѣдьм лвъвскиѣ** 50_{11}, **на льковьцѣ** 3_{24}, **со льковьскою** 3_{5}, **держати лковьскую** 3_{8}, **на льковьскую** 3_{23}, **по льковъскую** 7_{5}, **мѣстнуь лвокскии** 8_{2}, **коєвода лвокскъıи** 44_{16}, **оу лвокскон** 51_{4}, **арцибискупъ льв(окс)ки** 47_{10}, **з дуброкы лвовскии** 67_{4}, **соцкии лвовьскии** 16_{7}; raz nawet bez **л**: **оу вокѣ** 51_{13}.

Z zabytków wcześniejszych w nauce znane są tylko dwa przykłady: **ѣблыко** Życie Sawy XIII w. i **скрыжеть** Łucka Ewang. XIV w. [2]. Fakty te godzą się z dzisiejszą wymową gwarową:

---

[1] Dzisiejsze małoruskie кирница || кринича każe za punkt wyjścia dla małoruszczyzny brać formę **krъnica*, choć w s.-c.-s. *krinica*, st.-pol. *krzynica*, ros. *krinica*. Preobrażenskij (Етим. Слов. 386) i Berneker (Sl. Et. Wört. 617) zestawiają **krinica* z **krinz* 'naczynie'.

[2] M. С. Кульбакинъ: Украинский языкъ. Харьковъ 1919, str. 22. Por. też N. Trubetzkoy: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. Zeitschrift für slavische Philologie I (1925) 237.

ogólno-małoruskie *dryv|a* (analogiczne *dr|ova*), połudn.-zachodnie *dyrva*, obok *drva*[1] i t. p.

Zanik ps. *ъ i *ь.

§ 28. W pozycji słabej poza grupami *r* + ъ, ь i *l* + ъ, ь i kilku odosobnionemi przykładami jery znikły, choć w pisowni często jeszcze znaki ѣ ѣ występują bądźto dzięki tradycji cerkiewnej (ъ), bądźto dla zaznaczenia miękkości spółgłosek (ь). Wpływ tradycji, jak i w innych procesach, jest nieznaczny. Konsekwentnie występuje ъ na końcu wyrazu, np. **пакъ** 18_{19}, 26_{8}, 27_{2}, $29_{3,\ 7}$ i t. p., jeżeli jednak z wyrazem łączy się enklityka, to ъ znika: **пакли** 20_{12}, $S7P_{8}$, $42_{10,\ 16,\ 17}$, 71_{36}, $48_{12,\ 19}$, 55_{7}, $19_{7,\ 16}$, $73_{19,\ 25,\ 30,\ 35}$, 74_{10}, 75_{15}, **хоᵀлѣы** 20_{12-13}, **ниже** 44_{16}, 51_{16}, **также** 67_{10}, **далми** 15_{4}, 30_{2}, **какми** 15_{7}, **помолилса** 17_{2-3}, **порадикса** 65_{4}, **поклонихомса** 83_{4}, **порꙋѵаемса** 22_{6}, **оꙋчинилса** 26_{9}, **ꙁаложилса** $64_{4,\ 5}$, **тѣмто** 20_{5}, 37_{2} i zupełnie wyjątkowo: **передъ кѣмъ** 31_{3}, **пол села** 44_{16}, **лѣс/** 55_{4}, **или пак оꙋслышиᵀ** 27_{2}. W przyimkach normalnie brak ъ, np. **къ** występuje 24 r., zaś **к** 132 r., **къ** 27 r., **в** 86 r., **съ - ꙁъ** 107 r., **с - ꙁ** 510 r., stale **ѿ**; częściej ъ trzyma się w przyimkach dłuższych: **подъ** 16 r., **под** 24 r., **передъ** 10 r., **перед** 5 r., **бесъ** 9 r., **без** 12 r. W przyimku **с - ꙁ** przed wyrazami zaczynającemi się od **с, ꙁ, ш** pisarze specjalnie starają się pisać ъ np.: **съ сѣножатьми** 2_{4}, 32_{5-6}, 79_{9}, 84_{7}, 86_{9}, 82_{10}, 69_{8}, 89_{8}, **съ стаы** 80_{9}, 84_{6}, 86_{9}, 85_{11}, 82_{9}, 69_{9}, **съ шамотꙋлъ** $67_{5,\ 7}$, 71_{10} i t. p. 40 r., w wymowie bowiem głoska ta ulegała asymilacji, np.: **и сѣножатми** 47_{6}, 39_{6}, 12_{15}, 13_{18}, $23a_{13}$, 24_{8-9}, 48_{16}, 74_{8}, 75_{12}, 33_{7}, 81_{7}, **и стакомъ** $23a_{14}$, 79_{10}, **ставми** 39_{7}, **ставы** 47_{6}, 40_{11-12}, 74_{6}, 75_{9}, 65_{8}, 33_{7}, 81_{8}, F_{11}, **и ꙁемлею** 12_{15}, 13_{18}, $23a_{17}$, 24_{8}, 40_{11}, $48_{8,\ 16}$ i t. p. 68 r., por. § 67.

W śródgłosie tradycyjny znak ъ występuje zupełnie rzadko, ogółem 124 r. wobec 274 przykładów, w których ъ brak. Widocznie zależało to od staranności pisarza, tak np. Kostko w pierwszej swej gramocie nr. 5 stale pisze ъ (9 r.), a raz tylko **богданъ** 5_{8}, często jeszcze w następnej nr. 6 (ъ 6 r., brak 8 r.), w innych zaś wyjątkowo (ъ 11 r., brak 44 r.). Nic dziwnego, że pisarze czasem piszą ъ zupełnie błędnie: **анъны** 5_{1}, **анъдрѣишь** 12_{22}, **олександъдро** 62_{1}, $10_{1,\ 5}$, **инеколътъ** 6_{2}, **канътꙋръ** 5_{9}, **радъцѣвьскому** 5_{3},

---

[1] Н. Дурново: Введение в историю русского языка. Ч. I. Brno 1927, str. 171.

калътромѣа 36_{23}, **инъдикта** 76_{37}, 78_{23}, **шандъро** 57_{10}, **рекъноутъ** 28_{12-13}; **съуѕѣ** 90_1, **съкиюрю** 90_1, **съконго** 90_3, **съкарбы** 87_{14}, **ѕемъламн** 82_8.

§ 29. Litera **ь** występuje o wiele częściej niż **ъ**, pisarze bowiem niewątpliwie oznaczali przez nią miękkość spółgłosek. Tu tylko należy zaznaczyć, że brak **ь** normalnie w tych przykładach, w których pisarz nie potrzebował zaznaczać miękkości. W wygłosie przed enklityką trafia się to wyjątkowo: **комуѫто** 65_2, 74_2, 39_3, **тнмто** 51_1, 37_2, częściej nieco przed **ся**: **стаисѧ** 66_1, 68_1, **имаютсѧ** 51_{12}, **сѫдитсѧ** 4_{32}, **изъемлътсѧ** 4_{24}, **росѫдитсѧ** 17_{11-12}, 83_{19}, **имѣтсѧ** 94_{13}, tu bowiem wygłosowa spółgłoska pod względem miękkości znalazła oparcie w spółgłosce następnej; ten sam powód chyba przed **лн**: **ѡстанѫтлисѧ** 69_{14}, **оусъхоуѣтлн** 71_{34}, bo **л** tu prawdopodobnie było jeszcze miękkie, por. § 74. W śródgłosie brak **ь** bardzo często, konsekwentnie jednak tylko tam, gdzie spółgłoska stwardniała. Np.: stale **мнѣ** 8 r., **мною** 5 r., **вся, всѣ, всякъ, вшитокъ** i t. p. 140 r., wobec **со вьсѣмъ** 90_2, **со въсими** 87_{10}, **со весѣми** 48_9, **утѫги** 35 r. wobec **уьтѫги** 78_4, **нашло** 12 r., **што** 150 r., **вокса** $18_{8, 9, 9, 11}$, **лѣшиомъ** E_{16}, **лѣшизю** E_{16}, **ита** $E_{8, 11}$ i t. p. Zupełnie brak **ь** w śródgłosie w nr. 4, 17, 22, 27, 34, 35, 38, 39, 44, 46, 49, 51, 55, 60, 62, 66, 68, 88, 92 w 317 przykładach, w innych gramotach **ь** występuje 497 r., brak go 1342 r. Często brak **ь** pomimo miękkości spółgłoski, niezawsze bowiem pisarze dbali o jej zaznaczenie, niekiedy zamiast **ь** jest **ъ**, por. 16. 71-76.

Grupy ps. *-*ьja*, *-*ьju*, *-*ьjь*.

§ 30. We wszystkich prawie gramotach niezależnie od ich pochodzenia znacznie przeważa pisownia **-ьа, -ью, -ьи, -ье** nad **-иа, -ию, -ии, -ие**. Stale w tych pozycjach **ь** (lub **ъ** por. § 16) mają gramoty: 2-3-7 (21 r.), 25 (6 r.), 15 (2 r.), 22 (2 r.), 27-32 (4 r.), 30 (4 r.), wszystkie Kostka: 5-6-12-13-18-23a-24-28 (44 r., nawet **прьмѧзнью** 13_{1-2}), 8 (4 r.), 9 (7 r.), 46 (2 r.), 50 (6 r.), 43 (8 r.), 10 (8 r.), 14 (3 r.), 76 (4 r.), 78 (4 r,), 88 (2 r.), 36 (4 r.), 37 (7 r.), 54-55 (13 r.), 65 (8 r.), 81 (8 r.), 82 (4 r.), 59-61 (3 r.), 77 (2 r.), 72 (10 r.), 91 (1 r.), 63 (4 r.), 58 (2 r.), A (10 r.), C (3 r.), E (5 r.), F (1 r.), razem 221 przykładów w 45 gramotach. W innych gramotach występują wahania **-ьа** obok **-иа**, najczęściej z przewagą **-ьа**: 20-21-23-S7P (**ь** 12 r., **и** 10 r.), 66-67-68 (**ь** 16 r., **и** 4 r.), 26-34 (**ь** 4 r., **и** 4 r.), 33 (**ь** 2 r., **и** 1 r.), 19 (**ь** 1 r., **и** 1 r.), 47 (**ь** 1 r., **и** 1 r.), 44 (**ь** 3 r., **и** 1 r.), 53 (**ь** 5 r., **и** 1 r.), 45-52-60-64

(ѣ 15 r.. и 6 r.), 40-48 (ѣ 5 r., и 4 r.), 4 (ѣ 6 r., и 2 r.), 70 (ѣ 4 r., и 2 r.), 74-75 (ѣ 22 r., и 3 r.), 84-85-86 (ѣ 20 r., и 2 r.), razem w 27 gramotach ѣ 115 r., и 48 r.; częściej -ня niż -ьня mają tylko gramoty: 35 (ѣ 1 r., и 2 r.), 38 (ѣ 2 r., и 6 r.), 71 (ѣ 1 r., и 11 r.), 69 (ѣ r., и 2 r.). Wreszcie stale typ -ня posiadają nr.: 49 (3 r.), 51 (1 r.), 79 (1 r.), 1 (3 r.), 11 (3 r.), 80 (4 r.), 83 (10 r.), 94 (2 r.). Całego materjału przytaczać niema celu, podam tylko dla przykładu materjał pisarza nr. 20-21-23-S7P: братьıею 20_4, бжьıе 23_8, бжьıен 20_9, $S7P_{3-4}$, бжьıего 21_{15}, оздрьıчуи 20_4, утью 21_{10}, 23_{19}, вѣрностью 27_7, хитростью 23_9, юрьи[1] 20_2, 23_{19} — нарожѣнıа 20_{17}, 21_{15-16}, голдованıе 20_7, голдованию 23_{16}, повелѣнıемъ 20_{11}, прилюблѣнıемъ 20_8, масрднıе 23_2, ожданıе 23_2, цѣлонıе 20_{7-8}, дмитрию 23_{11}, widać więc wyraźną u tego pisarza manierę pisania -(ѣ)нıе wobec -ьıе po innych spółgłoskach.

Wogóle łatwo zauważyć, że gramoty z częstszą pisownią -ня, -нıе mają też wiele innych cerkiewizmów, np. nr. 1, 11, 38, 80, 83, 94, można więc tę pisownię uważać za tradycyjną, wywołaną wpływem cerkiewnych wzorów. Zabytki małoruskie, poczynając już od Halickiej Ewangelji 1144 r., odznaczają się stałą przewagą pisowni -ьня, -ью nad -ня, -ню[2] w przeciwieństwie do zabytków wielkoruskich, w których pisownia -ня, -нıе trzyma się aż do XIV w. Jest to pierwsze stadjum rozwoju prowadzącego do obecnych małoruskich spółgłosek podwojonych: *žyťťa*, *naśińńa*, rozwiniętych wskutek asymilacji *i* przez poprzednią miękką spółgłoskę: *žitьi̯a* ⇌ *žiťi̯a* ⇌ *žiťťa*[3].

Procesu asymilacji *i̯* gramoty naogół nie wykazują. Sobolewski[4] w tej sprawie przytacza trzy przykłady: 1) по божімъ нароженю z gramoty 1375 (nr. 10), 2) печатю нашею z 1422 r. (nr. 53) i 3) богомоле z 1376 r. (nr. 11) jako dowód, że wytworzone tutaj dwie miękkie spółgłoski już zdążyły się skrócić. Ale

---

[1] Powstanie nom. sg. юрьи zamiast prawidłowego юрии (= *Jurij*) objaśnił Szachmatow (Очеркъ др. пер. ист. р. яз. 264) analogją do przypadków zależnych: юрьıа, юрью || юрıа, юрию

[2] П. Бузук. Нарис історії української мови. Київ 1927, str. 40.

[3] J. Ziłyński: Opis fonetyczny języka ukraińskiego. Kraków 1932, str. 114.

[4] А. Соболевский: Лекціи по історіи русскаго языка, Москва 1907. Изд. IV, str. 110.

pierwsze dwa przykłady są błędne: w tekstach występuje: 1) **по бѣнмъ нароженьи** 10_{18}, 2) **нашею неуатью** 53_{13-14}. Pozostaje tylko **на бгомолє кеунстоіє** 11_7, a mogę wymienić jeszcze z gramoty 87 (Śniatyn 1454 r.): **єго братїю и нинье єго приятелъ къ (нам̑ъ) приклонити** 87_4, **мешканё** 87_6 i z nr. 93 (Pryłuki 1459 r. późniejszy odpis, por. § 4): 3) **вжикана** 93_{14}, 4) **приналежностю** 93_9, 5) **широкостю** $93_{8, 12, 6}$, 6) **долъгостю** 93_{12}, obok występujących tamże: **с притисъненъемъ и ѯавишенъемъ неуати** 93_{16-17}, **дръжанъа и вжикана свои мѣли** 93_{13-14}. Pozatem jeszcze niepewne dwa przykłady: 1) **село уерепъине** 16_2 (Lwów 1386 r.), dziś *Czerepin*. pow. lwowski, strumień *Czerepinka* (Słownik Geograficzny I 801). 2) **намѣненѣмъ** w zdaniu: **ѯавите и конеуне кложенъимъ намѣненѣмъ ѯ добрымъ розмъишленнемъ... wсудили есмы** 38_{10-11} (Medyka 1404 r.), pierwszy bowiem może być nom. sg. neutr. na *-'e* jak *syńe*, drugi, jak sądzi Rozow, można uważać za polonizm *namienienie*. W gramotach mołdawskich z początku XV w. takich przykładów jest znacznie więcej, spotykają się też o podwojonej spółgłosce, np.: **кєѯъ оумышлинна**[1], można więc przypuszczać, że w tym czasie istniała już wymowa o spółgłosce podwojonej (długiej): *żyťťa*, lub ze ściągnięciem: *żyťa*, ale pisarze gramot tego nie zaznaczali, podobnie jak nie zaznaczali długości spółgłosek zasymilowanych, np. **стакы** (⇐ **sz stavy* por. § 28 i § 67) woleli używać tutaj wygodnej pisowni **-ьм**, która w wielu wypadkach, np. po spółgłoskach wargowych, szumiących, po *r* i po grupie spółgłosek mogła zupełnie ściśle odpowiadać wymowie. Trubecki powstanie wymowy *żyťťa, znańńa* ustala w latach 1164—1282[2].

Nagłosowe *o-* ⇐ *je-*.

§ 31. Proces ten w gramotach ilustrują cztery wyrazy: 1) **wзєро** 77_6, **wзєра** 2_9, 17_7, 78_7, **wзєро**^{M} $D_{3, 10}$; **с озєры** 40_{11}, 54_{13}, 65_{7-8}, 69_9, 74_6, 75_9, 84_6, 85_{10}, 94_8, 86_8, A_8, E_{12}, F_{11}, 2) **одино** 2_3, 45_{11}, **одиню** $42_{3, 8, 16}$, **одинъ** $39_{12, 12}$, **одно** 26_{36}, 9_{17}, 52_{11}, 21_{12}, **одну** 49_{12}, 18_{13}, **кєѯ одноѣ** 16_3, **с одном** 67_{14}, 38_8, **к одно** 21_{12}, **одного** 26_{13}, **ни одныимъ** 27_8, 3) **wжє** 3_1, $28_{2, 9}$, 50_3, 30_5, 19_3, 9_3,

---

[1] В. Ярошенко: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV вв. Збірник комісії для дослідження історії української мови Київ 1931, str. 287.

[2] Zeitschrift f. sl. Phil. I 238.

4) **ѡль** 7_{15}, **ѡлиже** 12_{8}, **ѡлижь** 36_{5}, 70_{9}; ani jednego przykladu z **ѥ-**. Pozatem w imionach osobowych: **ѡ҃снить** 25_{6}, **ѡ҃сташь** 43_{12}, **ѡстафиа** 45_{25}, **ѡ҃сташковиⷱ** 25_{8}, **ѡсташко** 49_{1}, $6_{10,9}$, 16_{2}, 44_{14}, 46_{10}, **олефѣрько** 5_{9}, **орефѣрько** 6_{11}, **ѡхрѣмъ** 25_{9}, **ѡвдотїи** 83_{15}, **ѡлѥскии** 75_{20} (por. **олѥшьıѥ** ⇐ ελλισσός Latopis Wawrzyńca). W kilku imionach utrzymało się **ѥ**: **ѥсиѳа** 70_{3}, **ѥско** 22_{5}, **ѥську** 59_{1}, **ѥрьша** 86_{4}, **ѥремиѥю** 93_{2} i rzecz ciekawa, szczególnie często przed następną głoską wargową: **ѥфтимии** 53_{16}, **ѥфимьа** 14_{4-5}, **ѥоуиутии** 3_{1}, **ѥвдокимовиⷱ** 20_{4}, **федоръ ѥкланшковиⷱ** 20_{1}, **михаило ѥвиутевиⷱ** 25_{3}, **ѥоуфимково село** 7_{4}, **ѥоуфимкова** 7_{4}, **ѥѳнфановиуь** 81_{24}. Początek tego procesu naogół wszyscy badacze [1] odnoszą do czasów praruskich, tylko Iljinski (Slavia II 232—76) uważa, że we wchodzących tu w grę przykładach mamy odbicie jeszcze p.-i.-e. oboczności *e* ‖ *o*: 1) *ĕĝhero* ‖ *ŏĝhero*, 2) *ĕdhĭ* ‖ *ŏdhĭ*, 3) *e-že* ‖ *o-že*, 4) *e-li* ‖ *o-li*.

Dla przejścia nagłosowego *i̯u-* ⇌ *u-* występuje tylko: **оужь** 23_{11}, obok **юже** 51_{12}.

Zmiana *e* w *o* w śródgłosie.

§ 32. Poza przykładem **блиⷢиомоу** 86_{13}, obok **блиⷢиемоу** 85_{16} we wszystkich innych mamy *o* zamiast *e* tylko po spółgłoskach szumiących: **ч**, **ж**, **ш**, wyjątkowo po **ц**, w zasadzie zawsze przed dawną spółgłoską twardą. Najlepszy materjał przedstawiają gramoty: 66-67-68, 72, 84-85-86, 93, A, B, C, D, E, F; przykładów typu **чот** mają 82 wobec **чєт** 12 r., często jednak spotyka się to i w innych gramotach, razem typ **чот** 101 r., **чєт** 165 r. Wyróżnić należy pozycję pienną od sufiksalnej, ponieważ w drugiej zawsze można podejrzewać wpływ analogji do tematów twardych. W pozycji piennej występują przykłady: 1) **жона** 84_{12}, **жоны** 71_{8}, 72_{7}, **жоиу** 71_{15}, 76_{25}, 93_{15}, 72_{14}, **иⷭ жоною** $77_{1,11}$, stąd także **жонъ** 82_{13}, 93_{3}, $E_{7,10}$ — wobec **жена** 13_{3}, **жены** 14_{13}, **жеиу** 41_{11}, **съ жеиою** 28_{5}, 41_{6}, 83_{1} i **женъ** 31_{4}, 70_{8}, 71_{14}, 72_{13}, $83_{8,12,12,13,13,14}$, 84_{11}, A_{10}, 2) **чорныи** 65_{14}, 75_{22}, **чорного** 26_{15}, **къ чорному** 45_{17}, **чорнъıмъ** 26_{32} — wobec **чєрного** 45_{19}, **оу чєрно**^{м} 45_{4}, **чєрноочсъ** 51_{15}, **чєрноочсовиⷱ** 44_{15}, 3) **четыри** 92_{15}, **четъıриста** 34_{8}, 35_{11}, 38_{19}, 69_{18}, 76_{36}, 76_{18}, **четырдєсатого** 77_{15-16} — wobec **чєтырѣ**^{х} 83_{20}, **чє-**

---

[1] Por. Sobolewski (Лекціи[4] str. 31), Szachmatow (Очеркъ др. пер. ист. р. яз. 144), Lehr-Spławiński (Rocznik Slawistyczny IX 30), Durnowo (Slavia III 225—71).

тыре 42_{20}, 59_{9}, четыри 75_{17}, 4) чорткови^{ч} 38_{16}, чорторин'скии 80_{15}, чоръторынскьи 77_{19}, чорторыꙁьскии 82_{15} — wobec черторынского 81_{30}, черторынскии $81_{21, 22}$, 5) чоловѣкъ $73_{21, 31}$, чоловѣка $73_{9-10, 15, 16-17, 18-19, 28, 35}$ — человѣку 76_{16}, человѣка 76_{15}, человѣкомъ 76_{8} (por. § 24), 6) шосто^{г} E_{18} — шестого 6_{1}, pozatem: чобото^{м} 80_{4}, чоло^{м} C_{16}, D_{8}, $E_{4, 8}$, F_{4}, чоло^{м}битьѧ E_{10}, жомонтскии F_{2} — wobec щепанъ 5_{8}, ожегъ 6_{10}, рычеговъ 80_{5}, рычегова 80_{7}, рычеговꙋ 80_{11}. Tak samo przedstawia się є z ps. *ь: 1) служо^{б} $F_{5, 5, 5}$, 2) мошончи^{ч} 38_{5}, 47_{12}, мошонъчьчи 50_{1} — wobec мошенка 8_{11}, мошенчичь 60_{12}, 64_{20}, $36_{3, 13}$, 3) пришолъ 66_{6}, 26_{16}, 57_{4}, вышолъ 26_{14}, 54_{21}, пришодъши 24_{4}, 28_{3}, 92_{4-5}, мимошодшихъ 92_{9} — wobec пришедши 9_{8}, 46_{2}, 48_{4}, пришедъ 33_{3}, 44_{3}, 52_{2}, $36_{3, 5}$, 31_{3}, сшель 44_{11}, сшеддъ 44_{10}. Razem w pozycji piennej jest о 60 r. — є 53 r.

W pozycji sufiksalnej zjawisko to występuje 1) w przyrostku *-ev-*: стрижово 11_{7}, мѣстичовъ 8_{11}, ѳалшованїи 52_{5}, 60_{6}, 64_{7}, борщовку 75_{5-6}, грошовыми 84_{9}, E_{5}, грошовою E_{13}, ꙁꙋдечова 52_{10}, ꙁꙋдечовомъ 29_{8}, ѡлексичо^{в} D_{3}, микꙋличо^{в} D_{2}, балꙋковичо^{в} D_{2}, stąd także: апришовьскии 57_{10}, бартошовьскии 56_{10-11}, блотишовскии 8_{10}, радцѣовьскии 6_{2}, радъцѣовьскому 5_{3}, драгꙋшо^{в}скими 93_{6}, ꙁꙋдечовъскии $43_{10, 23, 25}$, 52_{16}, 56_{1}, ꙁꙋдечовьского $43_{22, 13}$, 52_{9}, ꙁꙋдечовьское 43_{9}, ꙁꙋдечовьскимъ 43_{3}, оу ꙁоудечовѣ 43_{26}, юкшовець 56_{8}, analogicznie także -ов- po ц: стрѣлцовъ 28_{14}, старцо^{в} 49_{8}, тубылцови 76_{27}, столцовъ 67_{9}, ꙁ брудцова 67_{3} — wobec: лаврошевъ 62_{3-4}, лужешева $45_{17, 18}$, фалшевнии 45_{7}, ꙁоудечевско^{г} 45_{9}, 64_{11}, ꙁоудечевскою 45_{14}, ꙁоудечева 45_{13}, 64_{15}, ꙁоудечевскаѧ 45_{12}, к котешевоу 45_{14}, ꙗричевскъи 46_{9-10}, такмышево 26_{1}, болшева 49_{2} (razem о 41 r., є 13 r.); 2) w przyrostku *-en*: предречону A_{5}, ѿпущоную 82_{5}, 84_{3}, крщонъ 67_{5}, ꙋрожоны^{м} 93_{2} — wobec ѡпущеную 65_{3}, 74_{3}, 75_{3}, привешены 87_{15}, огороженои 80_{4}, насѣчено 18_{32}, порушено 47_{7}, изрушеною 21_{7}, доспѣшенъ 7_{12}, ꙁавѣшено 67_{20}, крщенъ 38_{3}, реченымъ 38_{10}, реченыи 38_{12}, речено^{м} 38_{14}, вложенымъ 38_{10}, освѣченому 71_{4}, предреченому 75_{13}, 74_{9}, стреченови^{ч} 74_{13}, стреченовича 74_{4}, стреченовичу 74_{9}, стреченовичо^{м} 74_{10} (razem *o* 5 r., *e* 23 r.); 3) w zakończeniu dat. pl. *-em*: полагичо^{м} 49_{12-13}, ко немѧтичо^{м} 49_{13}, ѡблаꙁничомъ 43_{21}, стреченовичо^{м} 74_{10}, дѣдичо^{м} 68_{12} — wobec к мѣстичемъ 1_{1}, к дѣдошиче^{м} 60_{5}, 64_{15} (razem *o* 5 r., *e* 3 r.); 4) w loc. pl. *-ex*: городищо^{х} 93_{4}, ловчичохъ $43_{4, 16}$ — wobec оу гачищехъ 78_{7} (razem *o* 3 r., *e* 1 r.); 5) w gen. sg. *-eho*: нашого 66_{20}, 68_{18}, $76_{6, 10, 35}$, 78_{5}, $70_{2, 12}$, $82_{4, 14}$, 72_{30}, $84_{3, 16}$, $85_{4, 20}$, 86_{4}, A_{4}, ничого 50_{3}, 65_{6}, 84_{8}, 85_{12-13}, 86_{10}, $C_{7, 12}$, D_{15}, A_{7}, E_{6}, нинѣишого F_{8},

ѡхотнѣишаго F_8 — wobec **нашего** $15_{8,\ 9}$, 34_3, 35_4, 38_{15}, 42_{20}, 49_1, $12_{5,\ 21}$, $23a_{3-4}$, 8_1, 53_5, 92_{11}, 45_9, 52_9, 64_{11}, 80_3, 37_{19}, 54_5, 87_{15}, $65_{3,\ 15}$, $74_{3,\ 15}$, $75_{22-23,\ 4,\ 4}$, $81_{4,\ 25-26}$, 91_9, 83_3, $D_{6,\ 7,\ 8,\ 10}$, **нашего** $26_{7,\ 38}$, **инѹего** 1_3, 40_{10}, **старшего** 71_{43}, **тисѧѹего** 6_1, **ближьшего** $37_{12,\ 14}$, **кѹраѹего** 26_{35} (razem *o* 29 r, *e* 44 r.); 6) w dat. sg. *-emu*: **нашомѹ** $68_{5,\ 7}$, 70_{12}, 78_{21}, 82_{18}, 84_{17}, 86_{17}, E_{17}, $F_{7,\ 7}$, **коудоуѹому** 86_{13}, **лѣшшомѫ** $C_{11,\ 16}$, E_{16} — wobec **нашему** D_{14}, 21_5, $S7P_{11}$, $15_{2,\ 11,\ 15}$, $26_{2,\ 26}$, $27_{5,\ 9}$, $42_{4,\ 19}$, $29_{13,\ 17}$, 75_{24}, 81_{27}, 91_{10}, 89_1, 90_1, 94_{15}, $18_{1,\ 35}$, 92_{21}, 80_{14}, 88_1, 54_{20}, $55_{4,\ 8,\ 10}$, 65_{16}, 74_{16}, 35_3, 47_8, $39_{5,\ 15}$, 34_5, 38_{18}, **старѣишему** 3_{26}, **создакшему** 4_3, **наосвѣщеньшему** 71_{17} (razem *o* 14 r., *e* 40 r.).

Pod wpływem tematów twardych powstały: **шлахтиуови** 76_{26-27}, **нашон** dat. sg. fem. $S7P_{13}$, 66_{14}, **при нашон** 67_9, 26_{17}, 66_{14}, 87_{14}, F_8, **с нашою** 82_{4-5}, **ѯ ыншою** 76_{27}, **божою** 76_1, **ѯ нашое** 76_{16}, 93_{17}, E_9, **божон** F_1 — wobec **нашеѣ** 26_{18}, A_{11}, **вашеѣ** 26_{28}, **нашен** $66_{4,\ 12}$, $39_{12,\ 15}$, 29_3, **оу нашен** 23_{12-13}, **нашею** $23_{3,\ 10}$, $S7P_{12}$, $66_{5,\ 15}$, 67_{12}, A_5, $68_{12,\ 11}$, 26_{33}, 12_4, 52_9, 61_{10}, 53_{13-14}, 88_4, 65_4, 70_3, 75_5, 81_5, 94_4, D_{17}, **душею** $14_{13,\ 14,\ 28}$ (razem *o* 12 r., *e* 30 r.). W zakończeniu instr. sg. *-om* głoska *o* może być nawet pochodzenia fonetycznego, ponieważ końcowe *m* w ruszczyźnie wcześnie stwardniało (por. § 76): **оу нашомъ** $S7P_{14}$, 47_8, 52_{17}, $76_{13,\ 14,\ 17,\ 21,\ 25}$, **при уомъ** 93_{14}, **дѣдиуомъ** 68_{12}, ale w wyrażeniu **по**^{д} **пано**^{м} **грнико**^{м} **стрєуєновиуо**^{м} 74_{10} ostatnie **-о**^{м} jest napewno analogiczne, w gramocie tej bowiem wogóle utrzymuje się **є**: **стрєуєновиуа** 74_3, **стрєуєновиуѫ** 74_9, **предрєуєному** 74_9, **оупущєную** 74_3, **нашему** 74_{10}, **нашего** $74_{3,\ 15}$. Analogicznie powstało też *o* w przykładach: **со мшанцо**^{м} 85_7, **нс кремацомъ** 72_{18} — wobec **к нашемъ** 92_{17}, 29_{18}, 60_{13}, **ѿуиуємъ** 68_{12}, **галиуємъ** 29_8, **прѯзвищємь** 6_{13}, **сыуємь** 6_3, **смотриуємъ** $10_{12,\ 12-13}$.

Wreszcie w trzech przykładach występuje **-о** w wygłosie: **нє хотѧуо дати** 72_{12}, **село нашо тѹлины** 89_2, **єщо ѯ нашое** A_{17} — wobec dużej ilości **-є**, np.: **ажє** 55 r., **ниже** 64_{16}, 46_{20}, 92_{20}, B_4, **выше** A_{15}, 42_9, 66_{20}, $68_{14,\ 18}$, $87_{10,\ 14}$, 92_{16}, 45_{19}, 64_{16}, **єщє** $2_{7,\ 9}$, 13_{14}, 84_{16}, 85_{15}, 86_{16}, **тщє** $26_{10,\ 30}$, F_7 i t. p.

Zjawisko to zatem nie występuje dość konsekwentnie, niewątpliwie jednak ma ono charakter fonetyczny, nie można bowiem żadną analogją morfologiczną objaśnić przykładów z *o* w pozycji piennej: *žona, čornyj, čotyri, čort-, čołověk-, šostoho, prišoł* i t. p. Również tak częste *o* w pozycji sufiksalnej: 1) *-ov-* 36 r. || *-ev-* 13 r., 2) *-on-* 5 r. || *-en-* 23 r., w końcówkach: 3) *-om* 5 r. || *-em* 3 r., 4) *-ox* 3 r. || *-ex* 1 r., 5) *-oho* 23 r. || *-eho* 44 r..

6) *-omu* 14 r. ‖ *-emu* 40 r. i t. p., występujące w tych samych warunkach, co i w pniach, trudno tłumaczyć wyłącznie analogją do tematów twardych. Wyrównania morfologiczne w gramotach są częste, rozwinęły się jednak prawdopodobnie już po przejściu *e* w *o* przed spółgłoskami twardemi i dlatego przy tym procesie są one obustronne: z jednej strony mamy *o* przed spółgłoską miękką, np. **шлахтичовн, с нашою** i t. p., albo po **ц: со мцлицо**^{м} i t. p. z drugiej — często *e* zamiast spodziewanego *o*: **нашего** i t. p., stale w czasownikach: **хочемы** 20_{14}, **хочемъ** $20_{15, 15, 14}$, 3_{17}, 1_{3}, **можемъ** $3_{30, 31, 31}$ i t. p. pod wpływem **хоче, можете.** Rozwój tego zjawiska objaśnił najlepiej T. Lehr-Spławiński (Rocz. Slaw. VII 107, IX 31): język małoruski odziedziczył z doby praruskiej głoskę *ö* ⇐ *e* przed spółgłoskami twardemi; głoska *ö* po spółgłoskach *č, ž, š* dzięki tendencji do wysuwania warg przy ich wymowie przechodziła naogół w *o*, a po innych spółgłoskach, poza kilku wyjątkami, w różnych gwarach różnemi, np.: *lom, slozy*, zmieszała się z *e*. Bardziej sprzyjającą okolicznością dla przejścia głoski *ö* w *o* było jej wzdłużenie, proces ten bowiem wówczas dokonał się nietylko po *č, ž, š*. ale i po innych spółgłoskach, np. dzisiejsze gwarowe: *vuen ńues ńued* i t. p.; przykłady z gramot np. **нєстюръ** por. niżej.

Wzdłużone *ē*.

§ 33. Niektórzy pisarze zupełnie konsekwentnie wyróżniają kontynuanty wzdłużonego *ē*, rozwinięte w zgłoskach zamkniętych po zaniku jerów, od *e* krótkiego, pisząc **ѣ** (t. zw. nowe *ě*), lub **ю**, zależnie od tego, czy w następnej zgłosce znikł **ь**, czy **ъ**. W niektórych tylko kategorjach morfologicznych zupełnie konsekwentna pisownia **є** we wszystkich gramotach świadczy, że tu kontynuanty *ē* zostały zastąpione znów przez *e* drogą analogji. Do takich pisarzy należą: przedewszystkiem Kostko nr. 5-6-12-13-18-23a-24-28, pisarze królewscy nr. 2-3-7, 20-21-23-S7P, 39, 66-67-68, 71, 76. haliccy nr. 36, 37, 40, 73, kołomyjscy nr. 31, 54-55 i lwowski nr. 9.

Nowe **ѣ** występuje tu najczęściej w grupie **-ѣнье: по нарожѣнъѣ** 12_{24}, 13_{29}, 24_{17}, 28_{15}, **по нарожѣнъе** $23a_{17}$, **нарожѣнымъ** 6_{1}, 20_{17}, 21_{15-16}, **на потверженые** $23a_{16}$, 24_{16}, 52_{14}, 54_{19-20}, 55_{10}, 68_{3}, **по оусѣкновѣнын** 55_{11-12}, **приволѣньемъ** 40_{5}, **страчѣнье** 37_{9}, **выведѣнье** 36_{8}, **полѣпшѣные** 9_{5}, **исткорѣньемъ** 9_{1}, **[2]повѣдѣнын** 3_{23}, **повелѣнньемъ** 20_{11}, **прилюблѣнне**^{м} 20_{8}, **провинѣнье** 67_{18}, **княжѣнъм** 12_{12}, **[3]оуспѣные** 13_{10-11},

благ^{c}вѣньемь 13_{11}, **оумышлѣньемъ** 12_{4}, 13_{6}, 24_{4}, raz jako **и**: **нарожньемъ** 36_{22}, razem 29 r. wobec tradycyjnej pisowni **-еные** tylko 3 r.: **ꙁраженьа** 66_{17}, **сиатренье** 76_{20}, **на поткерженье** 76_{35}. Pozatem w wyrazach: **кѣлми** 3_{6}, **приятѣль** 68_{6}, **неүѣрьскии** 5_{12}, **оү ꙁѣмьскомъ** 18_{10}, **сѣмъдесатъ** 12_{24-25} **оү новосѣльцехъ** $23a_{10-11, 13}$, **неомѣшканую** 76_{6}, **къ ꙁдѣшнемъ** $76_{13, 25}$, **ꙁѣмль** 39_{1}, $66_{1, 2}$, $68_{1, 2}$, $71_{11, 12-13, 27, 28, 30, 40}$, **при нѣмъ** 67_{11}, **по нѣмъ** 67_{11}, $68_{8, 10, 12}$, jako **и**: **шисть** 18_{30}, 28_{8}, **шистьдесать** 5_{1}, $18_{9, 15}$, **шистьцатого** 6_{1}, **соүивьүнүьмъ** 40_{5}, **полътритьа** 18_{17}, **полътритье** 18_{21}, razem **ѣ** 16 r., **и** 9 r., wobec tradycyjnego **є** 8 r. często w tych samych wyrazach u tego samego pisarza: **ꙁемль** 20_{9}, 21_{5}, **новоселъцѣ** 28_{8}, **тесль** $18_{25, 26}$, **блотнишевьскомъ** 9_{11}, **къ ꙁдешнемъ** $76_{17, 21}$, **по не^{м}** 55_{20}. Nieco częstszą jest tradycyjna pisownia w imionach i nazwach: **олефѣрько** 5_{9}, **орефѣрько** 6_{11}, **бѣꙁна** 6_{11}[1], **гѣнка** 9_{6}, **гѣрко** 31_{7}, (**гѣркасъ** 31_{3}), razem **ѣ** 5 r. wobec **є** 8 r.: **стецько** 37_{16-17}, 40_{21}, 13_{26}, 6_{6}, 68_{9}, **бенко** 31_{1}, **федько** 71_{1}; tu jednak zapewne już wymawiano *e* przez analogję do form niezdrobniałych, podobnie więc jak w dzisiejszym języku: *stec'ko, fed'ko, beńko*. Razem u tych pisarzy nowe **ѣ** wystąpiło 49 r., **и** 10 r. pisownia tradycyjna przez **є** tylko 19 r.

Równie konsekwentnie występuje u tych pisarzy **ю** w miejscu *ē*: **семьюново** 2_{10} (oczywiście z dawniejszego **семьюнъ**), **непринатюль** 71_{7}, **нестюръ** 13_{27}, **грошюкъ** 13_{28}, **королюкъ** $23a_{9}$, **шюлжнүюкъ** 6_{2}, **васильюкъ** 6_{12}, **утюнъ** 31_{3}, **на жюрковѣ** 31_{5}, w dat. pl.: **приятелю^{м}** 71_{4}, **гапнарюмъ** $18_{29, 30}$, **к тѣмъ дворицюмъ** $23a_{15}$. W przykładach: **рашюкъскоѣ** 18_{16}, **рашюкъскон** 18_{17}, **королюкъскими** $23a_{7}$, **по бжьюмъ** 13_{29}, $23a_{17}$, 24_{17}, 28_{14-15}, 12_{24}, **по моюмъ** 71_{44-45}, **оү моюмъ** 71_{21}, **оү нашюмъ** 39_{16}, **на своюмъ** 31_{4}[2] głoska **ю** mogła powstać również

---

[1] Krymski (Деякі непевні критерії для діялектольоґічної класификації старо-руських рукописів. Львів 1906, str. 28) odrzuca objaśnienie Sobolewskiego (Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ 1884, str. 60), że w wyrazach **олефѣрько, неүѣрьскии, бѣꙁна** jest nowe *ě* ⇐ *ē*, bo dzisiejszy język małoruski ma: 1) stale *олехвір, олехвіра, олехвіреві* i t. p.. co wedle Krymskiego dowodzi, że tu było *ě* pierwotne, 2) stale jest *безна* lub *бездна*, 3) stale *печерський, печарський, печорський*. Łatwiej jednak zgodzić się ze Sobolewskim, że tu mamy nowe *ě* z *ē*, bo 1) imię **олефѣрько** (Елевѳерій) łatwo mogło uogólnić swoje nowe *ě* na formy zależne, 2) dzisiejszy brak *і* w *печерський* i *безна* tłumaczyć należy analogją do *печера* i przyimka *без-*, w których *e* nie wzdłużało się.

[2] Tu też chyba należy **по но^{м}** 55_{7}, obok **по не^{м}** 55_{10}.

w drodze rozwoju fonetycznego, bo spółgłoski wargowe **м** i **в** w pozycji zamykającej zgłoskę bardzo wcześnie stwardniały, por. § 76. Przeciw temu jednak przemawiają przytoczone wyżej formy **по нѣмъ** 67_{11}, $68_{8, 10, 12}$, **при нѣмъ** 67_{11}, choć występują tylko u tego jednego pisarza. Niewątpliwie przez analogję do tematów twardych powstały formy: **при моюи** $71_{41, 32, 32}$. **моюи женѣ** 71_{13}, **мтцѣ божиюи** 71_{22-23}, **при вѣрѣ княжаюи** 71_{41}, **по июи** 5_2. **своюи** 31_4, **на своюи** 31_5. Wreszcie po zatracie labjalizacji powstało **ѣ** z **ю**: **нѣтръ** 9_{12}, **рѣкъ** 73_{26}. Razem **ю** z *ē* występuje 35 r. wobec tradycyjnie utrzymanego **є** 18 r.: **нетръ** 2_{14}, 5_{12-13}, $6_{2, 6}$. **бѣлошекъ** 2_5, **семенъ** $20_{3, 4}$, 5_{13}, 9_{14}, **касньекъ сн̄ъ** 25_{10}, **блотнишевскомъ** 9_{11}, **к нашен** 54_{18}, **сен нашои** dat. sg. $S7P_{13}$, **оу нашомъ** $S7P_4$. **при немъ** 23_8, **к уемъ** 20_{14}, **к здешнемъ** $76_{17, 21}$, **к здѣшнемъ** $76_{12, 25}$. **непрнятелемъ** dat. pl. 66_3, **по не**^{м} 55_{10}. Często można tu przypuszczać nie tradycyjną pisownię, lecz wymowę z *e* wytworzoną przez analogję do form pokrewnych, np. **нетра, семена** i t. p.

U innych pisarzy południowych pisownia **ѣ, и, ю** w miejscu dawnego *ē* trafia się tylko sporadycznie: **утюнъ** 33_2 — **по бжь̄имъ наръжьӣии** 34_{13}, **по бьимъ** 10_{18}, **по матцѣ божии** 92_{13} — **хмѣль** 44_3. **неомѣшканую** 76_{6-7}, **ѡхрѣмъ** 25_9 (Ефремій), **на потверженье** 52_{14}, **перенесѣные** 4_6, **повелѣньемь** 4_9, **два братѣньца** 79_5, **поносѣлци** 87_{10}, **нарожѣньи** 8_1, **прнатѣль** 19_3, **зѣмль** 47_1, 39_1, **нѣжли** $5_{12, 13}$. obok **нижли** 38_{13} — wreszcie polonizmy: **намѣненѣмъ** 38_{10}, **велѣбно**^{г} 47_{13}, **бѣцкии** 47_{11}. Razem u tych pisarzy: **ю** 1 r., **и** 4 r., **ѣ** 12 r. Normalnie u tych pisarzy występuje pisownia tradycyjna przez **є**, np.: **ѡсуженна** 38_{16}, **розмышленнемъ** 38_{11}, **нарожѐнна** 35_{10-11}, 43_{16}, 30_9, **нароженьи** 34_7, **поставленье** 30_3, **по узнесеньи** 44_{17}, 64_{21}, **на потверженье** 42_{19}, 49_{16}, 44_{13}, 46_7, 60_9, 64_{17}, 65_{15} i t. p. — **довель** 45_{21}, **стрелцевъ** 32_9, **господарєвъ** 34_3, **рублєвъ** $42_{8, 16}$, **старцєвъ** 49_{16}, 43_6 — **по семъ** 11_{12}, **оу нашемъ** 60_{13}, 64_{21}, **к сен** 22_{12}, **к нашен** 39_2 i t. p. razem **є** 72 r. Tu również wymienić należy pisownię przez **о**: **мѣстнуовъ** 8_{11}, **апрншовьскни** 57_{10}, **бартошовьскни** 56_{10-11}, **блотншовскни** 8_{10}, **жудєуовъскни** $43_{10, 23, 25}$, 52_{16}, 56_1, **жудєуовьского** $43_{22, 13}$, 52_9, **жудєуовьское** 43_9, **жудєуовьскнмъ** 43_3 (razem 14 r.), choć nie jest to pisownia równie tradycyjna jak **є**, jednak nie widać tu starania, by dokładniej oznaczyć głoskę pisaną niekiedy przez **ѣ, ю**.

W gramotach północnych przykłady wyróżnienia dawnego *ē* wzdłuż. są również zupełnie sporadyczne: **при всюи** 93_3, **при всю**^{м} $93_{14, 15}$ — dat. pl. **ѡцѣ**^{м} 83_2, **жѣмль** 72_{11}, **на потверженье** 82_{17}, **плємѣнника** 86_5,

i w południowym odpisie z wołyńskiej gramoty Juszka: **по нѣмъ** 81_{10}, **нѣшко** 81_{23} (razem **ю** 2 r., **ѣ** 7 r.)[1]. Stwierdzić należy, że w tych kilku przykładach wyróżniło się tylko akcentowane dawne *ē*, co godzi się z dzisiejszą wymową w północnych gwarach: *pięč - z'apek*[2]. Często jednak u tych pisarzy nawet pod akcentem występuje tradycyjne **є**: **ѡцє**^{м} dat. pl. 83_{2}, **потверженье** 72_{30}, 84_{16}, 85_{19}, 81_{25}, **семєнъ** 91_{1}, **клишєвъское** 86_{6}, **потрєбно** 84_{2}, 85_{3}, 86_{3}, 76_{5}, 75_{3}, 74_{13}, 69_{3}, **по немъ** $84_{11, 12}$, 85_{16}, 86_{13}, $81_{10, 19}$, 93_{16}, **рєкъ** 81_{16}, **моєи** 72_{13}, **моємъ** $72_{15, 28}$, **бжьи** 72_{21}, **шєстьдєсать** 84_{18}, 85_{22}, 86_{18} (razem **є** 29 r.).

§ 34. Jest kilka kategoryj morfologicznych, w których, zgodnie z dzisiejszym językiem literackim, wszystkie gramoty mają stale **є**. 1) 1 pl. praes., np. **бѫдємъ** 21_{11}, **слюбѫємъ** 23_{6}, **хоуємъ** $23_{1-12, 14}$, **дамємъ** $39_{4, 5}$ i t. p., 2) 3 sg. praes., np. **станєть** 3_{12}, **пойдєть** $3_{12, 14, 15}$, $7_{9, 13}$, **хоуєть** 7_{8}, **минєть** 7_{15}, **тагнєть** $68_{15, 15, 16}$ i t. p. — w obu tych kategorjach wymowa **є** powstała niewątpliwie pod wpływem form innych, np. **бѫдєте, бѫдємо.** 3) Instr. sg. rzeczowników, np. **королємь** $3_{2, 19, 21}$, 7_{2}, $S7P_{12}$, **затємь** 28_{6}, $13_{4, 15-16}$, **полємъ** $48_{16, 18}$ i t. p., uogólniono więc tu zakończenie ps. -**ьмь* tematów na *-i*, zgodnie z: **племєнємь** 13_{16}, 9_{9}, **княжатємъ** 67_{12}, **керемєнємъ** $S7P_{6}$, **именємъ** $20_{11, 6}$, 21_{1}, 6_{13}, $13_{8, 10}$. 4) Dat. pl. rzeczowników typu: **дѣтємъ** $39_{5, 14}$, 6_{4}, 12_{13}, 13_{19}, $23a_{10, 11}$, 24_{11}, $71_{30, 14}$, 54_{8}, $66_{8, 16, 18, 19}$, $67_{10, 17}$, $68_{7, 11}$, $20_{9, 12}$, $21_{6, 9, 12}$, $23_{3, 6, 14}$, 72_{13}, 86_{12-13}, 82_{13-14}, $81_{9, 18}$ **гостємъ** 7_{8}, **людємъ** 24_{2} i t. p. również ma **є** z ps. **ъ*, które prawdopodobnie przenosiło się też do innych rzeczowników, np. **князємъ** $3_{33, 18, 16, 15}$, **непрнатєлємъ** 66_{3}, choć bywa też **прнатєлю**^{м} 71_{4}, **гданарюмъ** $18_{29, 30}$, **дворцюмъ** $23a_{15}$[3]. Pominąwszy zatem przykłady tych czterech kategoryj, we wszystkich

---

[1] Sobolewski (Очерки, str. 60) przytacza jeszcze **зкѣньци** 63_{8}, wywodząc je od *звенець*, ale tu trzeba czytać **з кѣньци**, w zdaniu: **г нконы з кѣньци**. Por. też Krymski (Деякі нещевні критерії... str. 27).

[2] Por. moją pracę: »Z badań nad gwarami północnomałoruskiemi«. Rocznik Slawistyczny X 175—209.

[3] Niejasną jest nazwa **ходоръ уєолуи**^{ч} 9_{15}, bo litera **є** swym języczkiem sięga do **о**, co wygląda na **ю**. Jako **ю** czyta to Sobolewski (Очерки, str. 63), jako **єо** Rozow, Krymski (Укр. Грам. 420 α). Kuryło (Спроба пояснити процес зміни *о е*... Київ 1928, str. 4) sądzi, że tu chodziło o zaznaczenie miękkości głoski **у**.

innych z pewnością pisarze wymawiali głoskę różną od ѣ, choć niektórzy z nich tego na piśmie nie zaznaczali konsekwentnie. Decyduje pod tym względem materjał z wydzielonych wyżej 29 gramot; w nich dawne *ē* wyróżniło się zupełnie konsekwentnie w pisowni ѣ 49 r., и 10 r., ю 35 r., co stanowi 76% — wobec tradycyjnej pisowni ѣ tylko 29 r. (24%) ogółu przykładów.

Wzdłużone *ō*.

§ 35. O wiele rzadziej niż *ē* wyróżniali pisarze gramot kontynuanty wzdłużonego *ō* po zaniku jerów. Jedynie Kostko w nr. 5-6-12-13-18-23a-24-28 w sporej liczbie przykładów pisze ѹ (22 r.) w miejscu *ō*. trafia się to parę razy u pisarzy królewskich nr. 66-67-68 (10 r.), 71 (3 r.), lwowskich nr. 73 (2 r.), 50 (4 r.) i zupełnie sporadycznie u wołyńskich.

Przykłady Kostka: **прѫзвищемь** 6_{13}, **дрѫздъ** 5_8, 6_8, **столѫкьскии'** 6_8, **ларикѫнъ** 6_5, **соѫльскии'** 6_{10}, **добровоѫлно** $6_{4,5}$, **радивоѫнъковѣ** 6_5, **наковѫи'** 6_7, **канътѫръ** 5_9, **кралкѫъскии** 12_{22}, **федѫть** 13_{26}, **торгѫкла** 13_2 [1], **бѫгданъѫнуа** $23a_{10}$, **мжюрѫкъскии** $23a_{20-21}$, **тарнѫкъскии** $23a_2$, **кънижѫкъскѫи** 24_{9-10}, **исирѫкъскому** $24_{11,7}$, **мазѫкианнинъ** 28_{12}, **оѫнѫкѫмъ** 5_5 (razem ѹ 22 r.). raz występuje **и: оѫ терѣбовльскии волости** 28_{7-8}.

Znacznie częściej jednak zachowuje się **о** u Kostka nawet w tych samych wyrazach: **радивонъковоѣ** 5_2, **богданъ** 5_8, 6_{10}, **дроздъ** 13_{24}, **наков'ко** 6_7, **сѫдивон** 12_{21}, **понъ** 5_3, $13_{26,27,27}$, **кость** $5_{10,6}$, 13_{27}, **костько** 6_{11}, 12_{25}, 13_{28}, $23a_{21,22}$, 24_{14}, 28_{13}, **костька** 18_2, **гость** 5_9, **подъ** 6_1, **полъирнуиуь** 5_8, **полъ** 13_{28}, **полътритъи** 18_{17}, **полътритъие** 18_{21}, **кон'тъ** 5_9, 6_{10}, $23a_{22}$, **рокъ** 12_{20}, **попокь** 6_{13}, **насапокь** 6_7, **пиъдрихокъ** 12_{23}, **лютковъскии** 12_{23}, **при томъ** 12_{21}, 13_{22}, **к тои** 12_{14}, **по рѣцѣ тои** 12_9, **болше** 12_7, **калѣниковъ** 13_{27}, **при томъ** $23a_{19,23}$, $24_{12,15}$, 28_{14}, **по томъ** 18_{18}, **на твои** 18_{31}, **на домъ** 18_{24}, **оѫ рускомъ** 18_9, **осмое** 12_{25}, **ота** 12_1, 6_1, 13_1, 24_1, **радѣковьскии** 6_2, **радъцѣковьскому** 5_3. Razem **о** 58 r., nie licząc polonizmów, jak np.: **цтиборъ** 5_7, **стиборъ** 6_9, **гиѣкошь** 28_2, czy też imion spieszczonych: **ходько** 5_7, $6_{6,9,7}$.

---

[1] Wyraz **торгѫкла** Krymski (Деякі неповні критерії 27) zestawia z dzisiejszym wschodnim *торговля*, obok *торґовля* i wnosi, że ѹ w tym wyrazie powstało nie ze wzdłużonego *ō*, lecz z nieakcentowanego *o* krótkiego. Wniosek błędny, bo istnieje dziś w gwarach *torhlịula*, a literackie *торґовля* ma *o* zamiast *i* przez żywo poczuwany związek z *торгувати* || *торґований*.

13_{22}, $23a_{20}$, 24_{13}; 28_{14}, **ходькокъ** 28_4, **ходьковою** 28_5, **хонько** 13_3, **хоньци** 13_{14-15}. Stale też jest *-omь* w instr. sg. rzeczowników: **ходькомь** 6_7, **петромь** 6_9, **паномь** 6_4, 13_4, **братомь** 6_7, $13_{9, 12}$, **лѣсомь** 6_3, **со маиномъ** 5_4; 13_{19}, **вѣкомъ** 5_{13}, **лѣтомь** 6_1, **оуѥздомь** 6_3, **обьѣздомъ** 12_{13}, 13_{17-18}, **словомъ** 24_{16}, **лугомъ** 24_9, **листомъ** $23a_3$, 28_3, **стаковмъ** $23a_{14}$, **клюсомъ** 28_6, **сукномъ** 13_{18}, **ивашкомъ** 13_{4-5}.

U innych pisarzy południowych w nr.: 33, 36, 50, 66-67-68, 71 występują przykłady: **голдувъ** 66_5, **панумъ** dat. pl. 66_{19}, **мѣсткумъ** $66_{16; 18; 19}$; $67_{11; 17}$; $68_{8; 11}$, **городумъ** 68_{12}, **ку скатон корунѣ полскун** 71_{26}, **велнмужнинн панови** 71_9, **при хмѣлниьскую волость** 71_{33} (zamiast **при хмѣлниьскун волости**), **сто купъ** $50_{3, 4, 6}$, **оу рукъ** 50_7, **за кунь** 33_6, także w imieniu **кундратъ** 33_{11}, 36_{15}, **кундратови** 36_{20}, **кундрата** 36_{3-4}, **коундратъ** 36_{12}, obok **кондратъ** $36_{4, 6}$, dzisiaj *kindrat* ⟵ **konzdratъ* [1].

U pisarzy wołyńskich trafia się to jeszcze rzadziej i tylko pod akcentem: **покль** 91_9, **н вн̂ъ** 93_{16}, **келемужнй̂** 72_9, **сенькоункокнуь** 84_{14}, **козлувскин** 81_{15}.

Całej masy przykładów z pisownią *o* przytaczać niema celu, warto tylko zaznaczyć, że w gramotach późniejszych A, B, C, D, E, F, również stale występuje **о**: **соль** A_{13}, **грошь** A_{13}, **дворъ** $E_{6, 6}$, **при (к) томъ** A_{14}, B_{11}, $D_{5; 6; 7; 8; 10; 16}$, **толко** $D_{13, 15}$, **к луцкомъ** A_6, **пото**^{м} A_3, E_3, $F_{3; 10; 15}$, **понди** A_{12}, **берегокъ** B_4, **оук олховцн** B_{12-13}, **по**^{д}**корье**^{м} C_{14}, **крѣпость** B_{11}.

§ 36. Jak wymawiali pisarze refleksy dawnych wzdłużonych *ē, ō, ō*, które oznaczali przez **ѣ, ю, у, (оу)** odpowiedzieć trudno. Nie ulega wątpliwości, że były to dźwięki jeszcze różne od *i*, bo tylko wyjątkowo w tych pozycjach występuje pisownia **и, і**: **оу теребовльскии волости** 28_{7-8} [2], **по бжьімъ наржьнии** 33_{18}, **по бнимъ нароженьи** 10_{18}, **по матцѣ божии** 92_{18}, **потрибно** 50_3, **полъ тритъя ста** 18_{17}, **полъ тритъіе гривны** 19_{21}, **шисть** 5_1, 6_1, $18_{9, 15; 17; 30}$; 28_8, **соуивьуиуьмъ** 40_5, razem **и** 15 r. wobec nowego **ѣ** 49 r., **ю** 35 r., **у** 52 r. Pomijając możliwość jakichś wykolejeń pisowni (np. w loc. sg. fem. **-ии**), lub wyrównań między przypadkami (instr. — loc. sg. ntr. **-имъ**) [2], przykładów tych jest za mało, by mogły one świadczyć o wymowie *i*. Biorąc pod uwagę wymowę tych dźwię-

---

[1] Por. Krymski: Укр. Грам. 153.

[2] Takie zastrzeżenie w odniesieniu do przykładu **оу теребовльскии волости** słusznie wysunął Krymski: Укр. Грам. 172.

ków w dzisiejszych małoruskich gwarach, można przypuszczać 1). że pisarze ci t. zw. nowe *ě*, np. **ꙁѣмль**, wymawiali zgodnie z etymologicznem *ě*, np. **сѣно**, o tem więc por. § 48: 2). że głoska pisana przez **ю** i **є** w miejscu dawnego wzdłużonego *ē* przed spółgłoską twardą, analogicznie i przed *į*, była wymawiana podobnie jak głoska pisana przez **ѵ (оѵ)** i **о** w miejscu dawnego wzdłużonego *ō*. Taki stan da się stwierdzić w gwarach archaicznych zarówno północnych jak i karpackich [1]. Nie może również ulegać wątpliwości, że były to głoski różne od *u*, bo obok znaków jak dla *u*: **ю, ѵ, оѵ, ꙋ**, często występuje pisownia **є** i **о**. W gramocie Kostka nr. 6 różnicę tę widać bezpośrednio: głoskę *u* oznacza on w nagłosie przez **оѵ** 10 r., po spółgłoskach zaś przez **ѵ** 13 r. i wyjątkowo **оѵ** 3 r., **роуское** 6_5, **коупилъ** 6_1. **соудьи** 6_{11}, natomiast na miejscu *ō* pisze obok **о** 12 r., także **ꙋ** 1 r.. **оѵ** 5 r. i **ѵ** 5 r.: **прѫзкицемь** 6_{13} — **соульскии** 6_{10}, **добровоулно** $6_{4,5}$. **радиковиньковѣ** 6_6, **накови'** 6_7 — **тивунъ** $6_{10,11}$, **друѯдъ** 6_8, **столипульскии** 6_8, **ларивуиъ** 6_5. W innych gramotach znaku **ꙋ** Kostko nie użył wcale i ściśle przestrzegał pisowni **оѵ** w nagłosie 44 r., zaś **ѵ** po spółgłoskach 155 r.

Pozostaje przyjąć, że były to głoski pośrednie między *u* i *o*, a nic nie stoi na przeszkodzie przypuszczeniu, że były to niejednolite sonanty typu *u̯o*, jakie dziś jeszcze występują w archaicznych gwarach północnych. Przemawia zatem przypuszczeniem fakt, dotychczas w nauce nie brany pod uwagę, że wzdłużone *ō* w nagłosie, rozwijając się w kierunku *i*. zawsze otrzymuje protetyczne *v*, lub *w* ⩵ *u̯* we wszystkich gwarach małoruskich, w południowych niezależnie od akcentu: *vis'-osy, ot|ec'-vitc'|a, ove|s-viu̯s|a*, a w północnych tylko pod akcentem: *vis'-osy, v|iu̯c'a-ov|cc'*, ale *ot|ec'-otc'|a, ov|es-ou̯s|a* [2]. Tak samo w gramotach. Kostko stale pisze: **окесъ** 18_{13}, ale **по ковсѣ** 18_{18}, **ковса** $18_{9,8,9,11}$, **котиниу** $5_{2,3,3}$, $23a_7$, prócz niego: **конъ** $72_{5,6}$, 71_6, **ко"** 73_{27}, 71_5, **котинуь** 36_5, **при моюи котининѣ** 71_{32}, **на своюи котининѣ** 31_5, **кокно солнос** 45_{20}, raz tylko **инъ** 93_{16}. Inni pisarze mają tu tradycyjne **о-**: stale przedrostek **ѡ-**, **оуниы** 91_1, **ѡуниоу** 83_8, **онъ** $76_{22,23,24,27}$, 32_8, 54_{16}.

---

[1] Por. Wł. Kuraszkiewicz: Z badań nad gwarami północnomałoruskiemi. Rocznik Slawistyczny X (1931) 175—209.

[2] Por. M. Dołobko: Der sekundäre *v*- Vorschlag im Russischen. Zeitschrift für slavische Philologie B. III, str. 141.

при ѡуизнѣ 93_3, ѡуизни 93_{16}, ѡуизноу $80_{4,5}$, ѡтуизны 65_5. Poza tą pozycją, t. j. przed nagłosowem, wzdłużonem *ō*-, protetyczne *v*- występuje jeszcze tylko w wyrazie кона nom. dual. $37_{5,10}$ niewątpliwie zatem pod wpływem конъ (choć jeszcze stale они 1_8, 19_{10}, 42_{13}, 83_{12}, $91_{6,31}$, 93_6, także она 48_{13}) raz także wyjątkowo катаманъ 73_{25}. Konsekwentne występowanie w małoruszczyźnie protetycznego *v*- tylko przed kontynuantami nagłosowego *ō*- wzdłużonego — podczas gdy przed nagłosowem *u*- i *o*- tej protezy brak: *ǀuky'a*, *ǀoko*, albo pojawia się tylko sporadycznie — łatwo da się wyjaśnić przy założeniu, że wzdłużone *ō* rozwijało się w sonant niejednolity (dyftong) *u̯o̯* - *u̯e̯* - *ü̯i̯* o silnej labjalizacji w następie; wówczas w pozycji nagłosowej łatwo powstawało protetyczne *u̯* - *w* - *v*, np. *u̯uo̯n*, czy *wuo̯n* - *wu̯en*, później *vin* (stąd *vonǀa*, *vonǀy*) choć *ǀoko*, *uχo* i t. p. pozostawało bez protezy. Wrawdzie w archaicznych gwarach karpackich nie stwierdzono dotąd niejednolitych sonantów, tylko różne samogłoski *u*, *o̯*, *e*, *ý*, *y*, *i*, i t. p. nie dowodzi to jednak, by tu nigdy t. zw. dyftongów nie było; mogły one ulec monoftongizacji w postaci tych rozmaitych samogłosek, jak to również bywa na północy w wielu gwarach, szczególnie w pasie przejściowym do gwar ikających, choć przejście od niejednolitych sonantów *u̯o̯* - *u̯e̯* - *ü̯i̯* do *i* łatwo dokonywa się bez stadjum monoftongicznego[1].

W zabytkach małoruskich zarówno południowych jak i północnych brak przykładów, w którychby dyftong *u̯o̯* czy *u̯e̯* wyraźnie zaznaczono[2]; stało się to naturalnie dlatego, że dyftong *u̯o̯* akustycznie sprawia wrażenie całkiem różne od połączenia głosek *u* + *o*, jest to sonant niejednolity, którego i dziś miejscowi piśmienni ludzie nie umieją oznaczyć, używając po temu liter: albo *u*, albo *o*, *e*, *y*. Również względami graficznemi należy tłumaczyć fakt, że refleksy dawnego *ē* wzdłużonego normalnie pisarze wyróżniają od ѣ, pisząc ѣ i ю, podczas gdy refleksy *ō*

[1] Por. moje prace: »Z badań nad gwarami północnomałoruskiemi« Rocz. Slaw. X i »Przyczynek do iloczasu małoruskiego« Lud Słowiański IIIA, w których dowodzę, że północno-małoruskie dyftongi wytwarzały się pierwotnie niezależnie od akcentu, więc tak samo jak w gwarach południowych. Tam też cytuję literaturę.

[2] Cytowany przez Krymskiego przykład: куождон jest błędem zamiast коуждон, jak to wykazał Jaroszenko: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV в. Збірник комисії для дослідження історії української мови. I, Київ 1931, str. 273.

piszą najczęściej wprost przez **о**. Wymowa bowiem sonantu *i͡o*, czy *i͡ö*. np. *i͡os*, była bardziej odległa od **є** niż *i͡o* od **о** i łatwiej było tu pisać **ю** zamiast **є**, np. **утюнъ. непріятєлюмъ.** niż **ѵ** zamiast **о**. np. **дрѵздъ, прѵзкніцємъ.**

Wymowa **ѣ**.

a. Wahania **ѣ** — **є** w gramotach północnych.

§ 37. Wśród rozmaitych wahań w zakresie używania litery **ѣ** najbardziej uderzającem i łatwem do stwierdzenia jest zastępstwo nieakcentowanego **ѣ** przez **є**, występujące w gramotach północnych. Widać to przedewszystkiem w gramotach pisanych w kancelarji Świdrygiełły: u Juszka nr. 84-85-86 z Łucka, u Snaksara nr. 74 z Ostroga, nr. 75 z Łucka i u innych jego pisarzy: z Łucka nr 70, 82, z Żytomierza nr. 69, 91, z Kijowa nr. 65, — w kancelarji Witolda u Dowgarda nr. 59 z Ostroga i nr. 61 z Turzysk, — pozatem w gramotach pisanych: w łuckim monasterze św. Spasa nr. 41 i 63, w Perewałach nr. 77, w Czernihowie nr. 72. w Pryłuce 93, w Kijowie nr. 58, 89, — wreszcie w przytoczonych w »dodatku« nr. A, C, D, E, F, z wyjątkiem nr. B.

Najbardziej charakterystyczne są formy zawierające dwie głoski *ě*: **двѣ вєдрѣ** $91_{1,\ 1,\ 3,\ 3,\ 4}$, **вѣѵнє** praev. 84_{10}, 85_{14-15}, 86_{12}. **вѣрнє** praev. $72_{4,\ 21,\ 29}$, **вѣрноє вьіслѵги** 58_{3}, **вѣрноє слѵжбы** A_{11}. **оѵ повѣтє** 65_{5}, 70_{4}, 74_{4}, 75_{5}, $82_{6,\ 6}$, 84_{5}, $85_{5,\ 8}$, 86_{5}, $A_{6,\ 5-6}$, F_{4}, **на рєцѣ** $69_{5.\ 6.}$ 92_{6}, **нлѣнѣ**^{и} E_{16}.

Pozatem w pozycji akcentowanej: **андрѣи** $65_{12,\ 14}$, 74_{11}, $85_{18.}$ E_{4}, **андрѣиа** $65_{3,\ 20}$, **андрѣю** $65_{4,\ 11}$; **андрѣевиⁿ** 74_{14}, **бѣги кодныии** $84_{7.}$ **вѣрнѵю** $65_{3,\ 4}$, 74_{24}, $75_{3,\ 5}$, $82_{3,\ 5}$, 84_{4}, $A_{4,\ 5}$, E_{9}, **вѣрнаа** 65_{13}, $84_{13.}$ **вѣрно** 65_{2}, 72_{22}, **вѣрною** 65_{4}, 70_{8}, 74_{3}, 75_{5}, 84_{4}, 86_{5}, A_{15}, **вѣрного** 70_{2}, 74_{3}, 75_{4}, 82_{4}, 84_{3}, 85_{4}, 86_{4}, A_{4}, **вѣрномѵ** 72_{12}. **вѣрни** 72_{28}, **вѣрныи** F_{6}, **вѣрнымн** 72_{12}, 75_{3}, 82_{3}, **вєлѣлъ** $72_{6,\ 7}$, **вєлѣли** 65_{16}, $74_{10;}$ 75_{23}, $C_{19,\ 19}$, **вѣныіи** 63_{8}, **вѣѵно** 65_{11}, $69_{7,\ 14,\ 16}$, 74_{5}, $75_{7,\ 13}$, $77_{12.}$ 82_{13}, 89_{1}, $A_{9,\ 11}$, $C_{9,\ 14}$; $E_{6;\ 10}$, F_{9}, **вѣдати** 65_{1}, $70_{2.}$ 75_{1}, 86_{2}, $93_{2.}$ E_{3}, F_{3}, **вразѵмѣлъ** 69_{3-4}, **з вѣка** 65_{5}, 74_{4}, 75_{6}, 82_{7}, **к вѣки** $41_{7-8.}$ **вѣѵность** E_{9}, **гдѣ** $C_{11,\ 15}$, **на тыхъ городѣхъ** 72_{26}, **горѣ** $91_{12,\ 27}$, **к днѣстрѣ** $93_{8,\ 10;\ 12}$, **дѣлѣка** D_{17}, **диднзнѣ** 93_{3}, **доѵцѣ** E_{7}, **добродѣиство** 72_{15}, **двѣ** $91_{1,\ 1;\ 3,\ 3;\ 4}$, $61_{2,\ 4;\ 6;\ 8}$, **то**^{г}**дѣла** D_{1}, **дѣди**^{ч} 77_{1}, **нє досмотрѣвши** $72_{6.}$ **дѣти** 69_{14}, 72_{14}, 84_{12}, **дѣтокъ** 72_{7}, **дѣтємъ** $65_{11.}$ $69_{12.}$ $70_{8.}$ $72_{13;}$ $74_{10;\ 12}$, $75_{14,\ 17}$, 82_{13-14}, 84_{11}, 87_{12-13}, $89_{2.}$ A_{10}, $C_{7,\ 12}$, $E_{7;\ 10-11}$, $F_{9.}$

єѣ $D_{5,7}$, по (моє^{м}) животѣ 58_{10}, $69_{12,14,15}$, 72_{29}, 82_{13}, C_{10}, $41_{8-9,12}$, женѣ 70_{8}, 72_{13}, 84_{11}, A_{10}, жонѣ 82_{13}, 93_{3}, $E_{7,10}$, со ꙁвѣри 69_{10}, имѣнью 65_{9}, 72_{13}, в... имѣньи 65_{8}, 84_{12}, имѣньꙗхъ 65_{12}, имѣньєхъ 74_{7}, $75_{10,14-15}$, 82_{10}, $A_{10,12}$, имѣньꙗ $70_{9,4,7}$, 72_{8}, 74_{13}, $75_{16,18,18}$, 77_{4}, имѣньє 74_{12}, 84_{10}, $E_{5,6,7,11,14}$, имѣньє^{м} 74_{8}, 75_{11}, имѣнєи 74_{10}, имѣлъ 72_{5-6}, имѣємъ 61_{8}, имѣєть 69_{6-7}, кирдѣєвичь 65_{14}, кирдѣѥвица 41_{3-4}, лѣшнаꙗ 85_{8}, лѣта 65_{16}, 77_{16}, 86_{18}, A_{15}, E_{17}, лѣсъ 75_{6}, лѣсомъ 77_{9}, 93_{5}, ꙁ лѣса $77_{8,10}$, лѣтъ 65_{16}, 69_{18}, $72_{32,32,32}$, 74_{16}, 75_{24}, $82_{19,19}$, 84_{18}, 85_{22}, $86_{18,18,18}$, C_{21}, подъ лѣты 65_{16}, 69_{17-18}, 72_{32}, 74_{16}, 75_{24}, 82_{18}, 84_{17}, C_{21}, (в) лѣто $59_{8,9}$, 11_{8}, 70_{15}, 74_{17}, 75_{25}, 84_{18}, 85_{21}, 93_{17}, D_{17}, лѣпшомꙋ E_{16}, про лѣпшєє 84_{16}, 85_{20}, 86_{16}, про лѣпшую 70_{11}, 74_{15}, 75_{23}, 82_{17}, C_{16}, полѣпшивати 65_{10}, 74_{8}, 75_{12}, 82_{11}, 84_{8}, 85_{13}, 86_{10-11}, многогрѣшныи 74_{20}, 75_{29}, минѣи 63_{13}, мѣсѧца 65_{16-17}, мѣста 65_{11}, 74_{9}, 82_{12}, мѣсьца 77_{10}, 93_{11}, моѣ gen. sg. f. $72_{6,7,8}$, мнѣ 72_{12}, C_{11}, мѣли 93_{14}, D_{8}, E_{15}, мѣти 93_{15}, F_{8}, мѣла E_{6}, мѣстычємъ 1_{1}, намѣсникo^{м} D_{4}, нєлѣпъ D_{15}, нєлѣпꙋ D_{14}, налєпѣи E_{16}, наслѣдки E_{11}, нѣшто 72_{5}, ѡбъѣханаꙗ 91_{29}, с обѣма 85_{6-7}, ѡхотнѣишого F_{8}, ѿчиꙁнѣ 93_{3}, ѡлк^{с}ѣи 63_{3}, в остроꙁѣ 59_{8}, 74_{16}, привѣсити 65_{16}, 70_{12}, 74_{16}, 75_{23}, 82_{18}, 84_{17}, 85_{20}, 86_{17}, $C_{20,19}$, E_{17}, привѣсили 72_{30-31}, первѣє 74_{11}, 75_{17}, пилнѣишого F_{8}, печєнѣжцо^{м} 93_{5}, прѣдъ 41_{14}, привѣсила C_{21}, на то^{м} ро^{з}ѣꙁдѣ 91_{29}, роꙁумѣючи E_{16}, руцѣ $E_{15,6}$, свѣдомо 69_{1}, собѣ $65_{9,10}$, $59_{2,2}$, 70_{7}, $74_{7,8}$, $75_{10,12}$, $82_{10,11}$, $85_{13,13}$, 84_{8}, $86_{10,10}$, A_{9}, E_{6}, свѣ^{т}чили 91_{8}, иꙁъ сѣнъками 93_{13}, свѣта E_{7}, слуꙁѣ 72_{28}, 89_{1}, стыдѣнь A_{6}, слѣду A_{14}, смотрѣли D_{1}, то^{л}столѣсьско^{г} 58_{6}, трибѣсовскии 91_{21}, трибѣсовскоє 91_{23}, ѿ трибѣсовского 91_{21-22}, ꙁа трибѣсовъ 91_{7}, трибѣсова 91_{23}, оуꙁрѣвши 84_{2}, 85_{3}, 86_{3}, хотѣлъ 74_{10}, 75_{16}, хотѣли 59_{4}, 61_{6}, хотѣ^{в} 93_{2}. Tu też należą przykłady z t. zw. nowem *ě* w tych gramotach: dat. pl. ѡцѣ^{м} 83_{2}, ꙁѣмль 72_{11}, на потвержѣньє 82_{17}, племѣнника 86_{5}. Wreszcie tu też wymienić należy polonizm, który jednak godzi się z zasadą użycia ѣ: подъканьцлѣрии̑ 86_{15}, кальцнѣрь 86_{16-17}, кальцнѣрєвъ 82_{20-21}, по^{д}канъцнѣрєго 75_{26-27}, a także наѡсвѣчєньскому 72_{6}, wobec ѡсвѧцоному 72_{4}. Razem ѣ w pozycji akcentowanej w tych gramotach występuje 386 r.

Natomiast w pozycji nieakcentowanej: володимєрьскии 82_{15-16}, володимєрьскомъ 61_{10}, 84_{4-5}, 85_{7-8}, (por. володимѣрьскую 3_{8} niżej w § 46), воєводє C_{17}, вл҃дцє A_{13}, василєи 74_{14}, E_{15}, $C_{9,15}$, (na wzór андрѣи) василєвоє E_{4}, вєчисто 65_{6}, вєдра $91_{3,5}$, вєдро 91_{2}, на вєки 72_{25}, 77_{14}, 84_{11}, 85_{15}, 86_{12}, F_{9}, на вєки вєчныє 77_{14}, вымєнєны F_{12}, вымєниваꙗ 65_{6}, нє вымєнѧꙗ 84_{8}, A_{7}, нє вымєнѧючи 86_{10}, видєвъ 65_{6},

A_4, к гѹнве $91_{20, 28}$, к орлему гнездѹ 91_{21}, гдарехь 83_9, григорен 74_{12}, D_{17}, в граде 69_{17}, в городе C_{14}, в гривеньце 63_9, добре 63_3, детми 75_{16}, 77_{11}, детии 58_9, дедьѡвъ 75_6, двема 75_{19}, за^д^непромъ 93_{17}, надънестромъ 93_{13}, зверинымн 70_{5-6}, E_{13}, F_{11}, заменити 86_{11}, A_{10}, в то^м^ записе E_5, старосте C_{17-18}, хве^д^це C_{11}, имѣньехъ 74_7, $75_{10, 14-15}$, 82_{10}, коруне $72_{17, 20, 22, 25, 28, 30}$, в киеве 65_{16}, по тои лиѵбе 59_7, с лесы 65_8, 75_8, 74_5, A_7, C_3, E_{12} (por. з лѣсы 84_6 i t. p.) лесами 93_6, лесками 93_1, по ленкове животѣ $69_{12, 14}$, полевѹ $91_{18, 23}$, в ломазе^х^ F_{17}, мененаꙗ 70_7, менованаꙗ 65_{11}, матце 72_{21}, мышце dat. sg. f. $75_{13, 17}$, николе dat. sg. $58_{4, 9}$, нинешнимъ 65_2, 74_1, 75_2, 82_2, 84_2, 85_2, 86_2, A_3, F_3, нынешни^м^ 72_2, не надобе 70_{11}, ѡбходе^х^ 70_7, памѧтне praev. 84_{17}, после 59_8, променити 65_{12}, 75_{15}, 84_{13}, с пасеками 65_7, 74_6, 75_8, 82_{8-9}, 84_6, 85_{10}, 86_8, пасека 91_{25}, оу перевалехъ 77_{15}, на преде 69_7, на прилуце 93_{17}, оу рогоѵове F_5, с реками 65_7, 69_9, 74_6, 75_9, 82_9, 84_6, 85_{10}, 86_8, A_8, C_4, E_{12}, за рекѹ 91_{20}, реки 93_7, рекою $93_{6, 9}$, ку службе F_8, сведоцьство $84_{16, 17}$, 85_{20}, 86_{16}, споконне 93_4, сведоки 65_{13}, 70_{13}, 74_{13}, 75_{19}, 82_{14}, на стыре 82_6, светки 84_{13}, 85_{17}, 86_{13}, на рецѣ семеновце 69_6, сеножа^т^ $D_{10, 10}$, съ сеножатми 69_8, 70_5, 82_{10}, 89_3, $93_{7, 9}$, A_7, C_4, E_{12}, F_{10} (por. niżej сыножатми 74_8, 75_{12}), в сикове F_5, к тесновце 91_{15}, в тестаменте E_{7-8}, того^ж^ делѧ 91_{31}, пану ѵусе $70_{4, 8, 9}$ (por. ѵуси dat. sg. 70_4 w § 39) оу ѵернѧхове 72_{31}, едуѵи 91_{23}. W formach nom.-acc. pl. zaimków i przymiotników: тые имѣньꙗ $75_{16, 18}$, $83_{13, 18}$, тые села 69_7, $75_{16, 18}$, 77_{10}, долгие шии 69_5, 77_8, тые свѣ^т^ки 91_{32}, великіе ѹслѹги 93_3, будуѵіе исѵа^д^ки 93_{15}, иншіе городища 93_{10}, ѹслѹги свое 93_5, по долгие лозы 77_8, а тые верху писаные мѣсьца придаль есми $77_{10\ 11}$, на веки веѵные 77_{14} (razem 13 r.). W gen. sg. fem.: ее $93_{7, 10}$, полазное цр҃квное земли 91_5, тѹлинское земли $91_{4, 9}$, с ловъковское дороги 91_{12}, выслуги вѣрное 58_3, ѿ своее выслуги 58_3, свтое коруны $72_{9, 11, 14}$, коруны полское $72_{14, 26}$, F_8, луцкое земли 75_{21}, пру^с^тое бг҃омтр҃и 63_1, печати нашое 93_{17}, F_8, ѿ тое $91_{18, 29}$, $93_{7, 11}$, ѿ коде^н^ское $91_{7, 22}$, тое ѿчизни и дидизни свое 93_{16}, пашковое E_{4-5}, с новико^в^ское земли D_{14}, з особливое F_8 (razem 38 r.). Pomijając przykłady o pisowni drugorzędnej, analogicznej, czy obocznej ѣ - е, o których niżej, razem pisownia е w pozycji nieakcentowanej występuje 125 r.

Wyjątki od tej zasady są zupełnie nieliczne, najczęściej jest to ѣ w pozycji nieakcentowanej zamiast oczekiwanego е: с сѣножатьми 65_{9-10}, 84_7, 85_{11}, 86_9, с лѣсы 69_{10}, 84_6, 85_{10}, 86_8, рѣпища D_9, моѣ вѣрноѣ службы 72_6, тоѣ D_{12}, в городѣ 59_8, на рецѣ

ѿлыцѣ 69_5, николѣ 77_{12}, оу кнєкѣ 89_4, по лнубѣ 61_9, дорозѣ 91_{22}, к кєликон рядѣ $91_{25, 26}$, кидѣк 74_2, на то^{м} розѣздѣ 91_{29}, ѿ ѡрлє^{г} гнѣзда 91_{21}, скѣ^{т}ки 91_{31}, A_{11}, нижнии^{м} E_3, ѡрѣмокнуо^{в} D_2, зѣникєнєки^{ч} $D_{4, 6, 6, 6}$, мѣнєными F_8, мѣнєны^{х} F_{10}, нз рѣками F_{11} (razem 30 r.). W większości wypadków pisownię ѣ można tu wytłumaczyć analogją do odpowiednich form z akcentowanem ѣ: сѣно. лѣсъ, рѣка, tak też wszędzie w wygłosie; jest to zjawisko bardzo częste w dzisiejszych gwarach północnych [1]. W kilku innych przykładach z utrzymanem ѣ odbił się widocznie wpływ tradycji cerkiewnej. Bywa też odwrotnie: є w pozycji akcentowanej zamiast spodziewanego ѣ, ale to zupełnie sporadycznie: єє $93_{7, 10}$, вєдати $A_{6, 8}$, лєшиомх C_{16}, имє^{н} C_7, имє^{н}на $C_{8, 9}$, з рєуками E_{12}, оузрєкшо 72_9, к собє 93_8, на вєки вєуные 77_{14} i tu również czasem można przypuszczać wpływ odpowiednich form z prawidłowem є w pozycji nieakcentowanej, lub indywidualne różnice co do miejsca akcentu u niektórych pisarzy. Wyraźnego przykładu mieszania się form akcentowanych z odpowiedniemi nieakcentowanemi dostarcza gramota nr. 93; obok pisowni: рѣуками 93_5, по рѣуку 93_{12}, над рѣуькою 93_{10}, тоє рѣуки 93_{11}, a także рєкою $93_{6, 9}$, тоє рєки 93_7, co godzi się z dzisiejszą wymową północnomałoruską *rck'a* ale *r'ička*, występują przykłady analogiczne: рєуками 93_7 i рѣкою $93_{8, 8}$, з рѣками 93_5.

Wreszcie często w nauce cytowany przykład z północnych gramot Snaksera сыножатми 74_8, 75_{12} — o zupełnie wyjątkowem ы zamiast oczekiwanego є z ѣ nieakcentowanego, por. wyżej przytoczone сєножатми 69_8 i t. p. 10 r., lub zamiast ѣ analogicznego od сѣно, np. u Juszka сѣножатьми 84_7 — należy oceniać jako wykolejenie pisowni, trudno bowiem do tego odosobnionego przykładu przywiązywać jakąś wartość fonetyczną (por. też niżej § 46). O pochodzeniu ѣ w formach такѣ $74_{7, 8}$, $75_{10, 11}$, такѣжь 84_9, por. niżej § 41.

§ 38. Jest kilka gramot, które — choć wskazują na swe północne pochodzenie: nr. 3, 7, 15 z Wołynia, nr. 19, 22, 71, 76, 80, 81 z Łucka, nr. 83, 90, 94 z Kijowa — jednak nie znają zastępstwa nieakcentowanego ѣ przez є, widocznie ich pisarze nie pochodzili z północy. Jest to zupełnie zrozumiałe w gramo-

---

[1] Por. moją pracę: »Z badań nad gwarami północnomałoruskiemi«. Rocz. Slaw. X 178—80.

tach nr. 3, 7, 15, 19, 22, 71 pisanych w kancelarji królewskiej, tak samo w gramocie 81, która jest późnym odpisem południowym z gramoty Juszka[1]. Natomiast w gramotach kijowskich, przedewszystkiem nr. 83 i 94, bo w nr. 90 zaledwie są trzy przykłady: со кьсѣмъ 90_2, оу кнєкѣ 90_3, сълоужѣ 90_1, pisownię ѣ zarówno pod akcentem (38 r.) jak i bez akcentu [16 r.: к кнєвѣ 94_{16}, 83_{22}, с лѣсы 94_9, съ сѣно^{ж}дами 94_9, с рѣками 94_8, к обитѣли пр҃стѣи 83_{22}, на.. казимирѣ 83_{10}, на... жикгимонтѣ 83_{10}, на китоктѣ 83_9, къ цєрѣ 83_5, на свѣтѣ 83_6, вѣрнѣ 83_{22}, помалѣ 83_{5-6}, съборѣ^{х} 83_{21}, о҃ четырѣ^{х} 83_{20}] tłumaczyć należy tem, że pisarze ci, wyszkoleni w Ławrze Peczerskiej na tekstach cerkiewnych, świadomie unikali pisowni, a może i wymowy, є zamiast nieakcentowanego ѣ, chociaż niezawsze im się to udało: тыє имѣнїа $83_{13, 18}$, є҃є лѣтє^{м} 83_8, гды нашєє 83_{16}, анд҃рє^{и} 83_1. W tych wyłącznie dwu gramotach występuje w gen. sg. fem. cerkiewne -а: єа 83_2, въ доих прутыа 83_2, прус^{с}тыа кл^{д}уца 83_{20}, придвы м҃рїа 83_{20}, нашєа б҃а 83_{20}, пр҃стыа б҃а 83_{23}, с҃тыа тр^{о}ци 94_5. Tu jest też wiele innych cerkiewizmów.

Wreszcie niejasno przedstawia się gramota 11 z Chełma, okolica którego dziś jeszcze należy do gwar północnomałoruskich: z wyjątkiem к лѣ^{т} 11_8 (6 r.), występuje tu є i to pod akcentem: кєуиую 11_{12}, з обєма 11_8, дєтємъ 11_{12}, слєпує 11_7, bez akcentu: кєунстоює 11_7, dwa razy и: к столцу єпїпи холмъскоює 11_9, при б҃голюбєзномъ калисти 11_9, być może stoi to w związku z pisownią białoruską, mieszającą є z ѣ. Niewątpliwie zaś Białorusin pisał gramotę jagiellońską nr. 29 z Krakowa, jak o tem świadczy całkowite pomieszanią znaków ѣ i є. Na miejscu ps. *ě* występuje и 2 r., є 11 r.: нашєй зємли роуское 29_{3-4}, с лєсомъ 29_{14}, дєти 29_7, возрєвшє 29_4, вєрныи 29_3, бье мати 29_1, наместъкомъ 29_5, двєма 29_{13}, лєта 29_{18}, pozatem ѣ 26 r.; na miejscu ps. *e* występuje ѣ (16 r.): зѣмли 29_3, дѣсатью 29_{14}, зѣмлєю 29_{15}, зѣмль 29_2, пѣтра 29_{18}, прислки 29_9, колѣнъ 29_{11}, вѣликии 29_1, зѣмлянинъ $29_{3, 13, 15}$, задєрѣвєцкии 29_3, всѣго 29_{12}, сѣму 29_{17}, при всѣмъ $29_{7, 10}$, pozatem є 18 r. Tylko w nagłosie zamiast ює niema nigdy ѣ.

b. Wahania ѣ, є—и w gramotach północnych.

§ 39. Konsekwentnie znak и zamiast ѣ lub є występuje tutaj tylko w gen. sg. fem. rzeczowników miękkotematowych:

[1] Por. moje studjum filologiczne o gramotach w »Byzantinoslavica« IV/2, str. 348—52.

ѯємли D_{14}, $91_{4, 5, 9}$, 75_{21}, **по**л **мили** 91_{19}, **пересопници** 91_{20-21}, **пана не**-**мири** 84_{20}, 85_{5} (razem 9 r.). Dość często trafia się to w acc. pl.: **к конокормци наши** 70_{10}, **дѣти мои** 72_{14}, **по ѯаконци старыи** 77_{8}, **тыи городы** 72_{29}, **такии... оурадники** 72_{27}, **к тыи имѣньи** 70_{8}, **на тыи двѣ селици** $61_{4, 6, 8}$, **ѫжинана свои мѣли** 93_{14} (razem 10 r.), stale w końcu XV w.: **тыи имєиа** $C_{8, 9}$, **печати свои** C_{19}, **тыи островы** D_{13}, **вѣрныи** F_{6}, **тѣ** $D_{5, 9}$, **пашиѣ** D_{13}, **црковиѣ** D_{3} (tu -ѣ znaczy -ын) **неустанныи** F_{6} — wobec utrzymanego є 13 r., np. **тыє имѣньи** $75_{16, 18}$, $83_{13, 18}$ i t. p. por. wyżej str. 47. Rzadziej stosunkowo jest **и** z **ѣ** w formach zaimka **vьsь*: **со всими** 65_{6}, 69_{12}, $70_{4, 5, 6}$, $82_{7, 10}$, $A_{6, 8}$, $E_{12, 14}$, F_{10}, **со всимъ** 65_{5}, 69_{7}, **со всѣ**^{м} $69_{13, 16}$, $E_{6, 14, 14}$, 82_{7}, 89_{2}, **во всихъ** 65_{12} (razem **и** 22 r.) — wobec **съ всѣми** 58_{7}, **со всѣмъ** $84_{12, 12}$ [1], a także **со всѣми** 65_{10}, $74_{5, 7, 8}$, $75_{7, 11, 12}$, $84_{7, 8, 8, 9}$, $85_{8, 12, 12}$, $86_{3, 7, 10, 10}$, 93_{9}, C_{6}, **со всѣмъ** 93_{13}, **со всѣ**^{м} 74_{6}, 74_{4} [1], **во всѣхъ** 74_{14}, A_{10}, **при всѣхъ** 93_{3-4} (razem **є** 3 r., **ѣ** 26 r.). Zupełnie sporadycznie w gen. sg. fem. zaimków i przymiotników: **семои тисаѫи** 77_{15}, **исъ своєи роуки** 85_{16}, **єи мати** D_{4}, **божои мати** F_{1} (razem **и** 4 r.) — wobec normalnego wszędzie **ѣ** lub **є**, np. **моѣ вѣрноѣ слѫжбы** 72_{6}, **жоны моѣ** 72_{7}, **бєѯ моѣ вины** 72_{8}, (**моѣ** wedle **тоѣ**) **єѣ** $D_{5, 7}$, **тоѣ** D_{12} — **єє** $93_{7, 10}$, **полаѯноє црквноє ѯемли** 91_{6} i t. p., por. wyżej str. 47. Wreszcie w kilku formach izolowanych: **пану ѵѵси** 70_{4} (wobec **ѵѵсє** $70_{4, 6, 9}$), **в басови** 70_{10}, **несвидскии** 72_{1}, **при старости** 91_{31-32}, **мисаца** 77_{16}, **синожатии** 77_{7}, **не надоби са** 77_{13}, **ѯавишєньемъ** 93_{17}, być może jako błąd pisarza: **келили єсмо** 70_{12}, **видивь** 70_{2}, **диднѯъни** 93_{16}, **дидиѯиѣ** 93_{3}, **посмотрити** 93_{1} [2].

Już sam fakt, że pisownia **и** ogranicza się tylko do pewnych zakończeń fleksyjnych, a w formach izolowanych jest zupełnie wyjątkowa i występuje niezależnie od akcentu, każe szukać wyjaśnienia tego zjawiska nie na tle rozwoju wymowy **ѣ** w kierunku **и**, lecz na podstawie działania analogji morfologicznej. Podobne zjawisko występuje również w gramotach południowych, zatem omówię je niżej.

Wszystkie te wahania wcale nie zaciemniają reguły, właściwej też obecnie wszystkim gwarom północnomałoruskim, że

---

[1] Wahanie **ѣ**—**є** w tym zaimku dowodzą oboczności akcentowej: **со вс**$^{|}$**ѣми** obok **со всѣм**$^{|}$**и**, **со вс**$^{|}$**ѣмъ** obok **со всѣмъ**, jaka i dziś w gwarach występuje: *ųs'*$^{|}$*imy* || *ųs'im*$^{|}$*y*, *zoųs'*$^{|}$*im* || *z*$^{|}$*oųs'im*.

[2] Gramota nr. 93 z Pryłuk 1459 r. jest późniejszym odpisem por. § 51.

ps. *ě* utrzymało się tu tylko pod akcentem, w pozycji zaś nieakcentowanej przeszło w *e* i w dalszym rozwoju niczem od *e* się nie różniło. Proces ten musiał dokonać się przed XV wiekiem, skoro w gramotach z początku XV w. już tak konsekwentnie wystąpił[1]. Konsekwentna pisownia akcentowanego ѣ świadczy, że była to głoska różna od *e* i od *i*, wymawiana jako sonant niejednolity *ie̯*, tak jak dziś w archaicznych gwarach północnych.

c. Wahania ѣ—є w gramotach południowych.

§ 40. Poza temi 24 gramotami północnemi, we wszystkich innych, pochodzących z południa Małorusi, znak ѣ występuje w przytłaczającej większości przykładów (przeszło 1500 r.) zarówno w pozycji akcentowanej jak i nieakcentowanej. Wahania w pisowni ѣ—є występują tylko sporadycznie, choć i tu dadzą się zauważyć pewne kategorje.

W położeniu po spółgłoskach ogółem wszystkich przykładów z є zamiast ѣ jest w tych gramotach 34. Najwięcej przynoszą gramoty: z Gródka nr. 78 (ѣ 17 r., є 7 r.), ze Lwowa nr. 44-46 (ѣ 44 r., є 8 r.) i z kancelarji jagiellońskiej nr. 22 (ѣ 2 r., є 3 r.), nr. 32 (ѣ 34 r., є 4 r.), nr. 38 (ѣ 53 r., є 4 r.) i nr. 47 (ѣ 23 r., є 2 r.). Jednak przykłady z gramoty nr. 78 z Gródka: **сєножать** $78_{9, 11, 12}$, **тоє сєножати** 78_{7}, **сєновскын** 78_{14}, **рєзановкиъ** 78_{15} są niepewne, bo oryginał jej zaginął, a wydania zawierają błędy i niezgodności.

Również wyłączyć należy przysłówki na -є (8 r.): **вєрнє** 32_{3}, **кѣрнє** B_{9}, **добрє** 53_{6}, **доброволнє** 87_{13}, **оунвнстє и доброволнє** 46_{3}, **зкнтє (и конєунѣ)** 38_{10}, **зналнє** 76_{11}. Wprawdzie występują w gramotach przysłówki na ѣ, ale są stosunkowo rzadkie (14 r.) wobec normalnych na -о (70 r.): **вѣрнѣ** 21_{13}, 23_{5}, 54_{6}, $66_{10, 11}$, $71_{4, 45}$, 83_{22}, **оустакнунѣ** 23_{5}, **простѣ** $37_{13, 13, 15}$, **конєунѣ** 38_{10}, **помалѣ** 83_{6} — tu też należą przykłady z gramot północnych na -є zamiast nieakcentowanego ѣ: **вѣрнє** $72_{4, 21, 29}$, **добрє** 69_{3}, **вѣунє** 84_{10}, 85_{14}, 86_{12}, **споконнє** 93_{4}. Otóż pomijając przykłady wołyńskie, w gramotach południowych procent przykładów przysłówków na -є (40%) wobec przykładów na ѣ (60%) wcale nie godzi się z ogólnym

[1] Szczegółowiej problem ten rozważyłem w pracy: »Przyczynek do iloczasu małoruskiego«. Lud Słowiański III A, str. 40—48.

procentem pisowni **є** (2%) wobec **ѣ** 98%. Widocznie pisownia **-є** w tych przysłówkach odbija wpływ polskiej wymowy, przecież niektóre z nich do dziś refleks takiej wymowy zachowały, np. добре, зле [1].

Wśród innych przykładów, poza pięcioma: **лажѣтє** dat. sg. 38_{17}, **по... сєстрє** 44_{7}, **нинєшнимъ** 47_{3}, **съ сєнна** 67_{4}, **нєдєл(ѣ)** gen. sg. 46_{12}, mamy **є** z **ѣ** 15 razy po spółgłosce wargowej: **нзменнт** 22_{10}, **вєрно** 22_{8}, **вєрныи** 32_{2}, **вєрнє** 32_{3}, **вєрнц** 32_{3}, **вєрнѣи** 32_{3-4}; **оц лковє** 44_{17}, 46_{12}, **свєдцн** 44_{12} **по прибковє сєстрє по лажѣтѣ** 44_{7}, **прнвєсили** 22_{12}, **вєчисто** 38_{17}, **вєчноє** 38_{17}, **на вєки** 47_{8}, **на свєдоцтво** 37_{19}, co może mieć wartość fonetyczną, por. niżej str. 64.

Na początku wyrazu lub zgłoski normalnie gramoty mają **ѣ**: **ѣзы** 2_{7}, **ѣзд** 2_{8}, **ѣдєᴹ** 23_{11}, **выѣздилъ** 9_{15}, **выѣхалъ** 76_{11}, 36_{11}, **выѣхали** $53_{4,5}$, **розъѣхали** 53_{4}, **заѣхали** $43_{7,8,12}$, **оцѣхали** 36_{16}, 53_{12}, **оцѣхалъ** 36_{15}, **объѣздиᴸ** 9_{16}, **объѣздомь** 2_{10}, 12_{20}, 13_{17-18}, **объѣздна** 2_{4-5}, **поѣздьнинства** 2_{12}, **объѣздъı** 9_{9}, **объѣханыˣ** 54_{9}, **обнѣздоᴹ** 40_{10}, **оцѣхана** 54_{9}, **розъѣханьє** 52_{14}, **розъѣздъ** 43_{5}, **на розъѣздѣ** 43_{9-10}, **розъѣхати** 49_{4}, **розѣхалїı** 56_{4}, **розѣхалъ** 78_{14}, **по оцѣханѣ** 73_{23-24}, **пріѣдєᵀ** $73_{22,22}$, także w formach gen. sg. i nom.-acc. pl. fem. zaimków i przymiotników typu: **тоѣ рцскоѣ зємлѣ** lub **нныѣ сцдокъıѣ листъı** (przykłady przytoczone niżej § 44-45). Jednak w gramotach Kostka często w tej pozycji występuje **ıє**. Dotyczy to przedewszystkiem form zaimkowych: instr. sg. **своıємь** 6_{7}, $13_{4,5,6,9,12,15,16}$, 24_{4}, gem. pl. **оц ıєхъ** 6_{2}, $13_{9,17}$, 18_{29}, $23a_{7}$, dat. pl. **ıємъ** 18_{30}, instr. pl. **своıєми** $13_{4,5}$, 18_{24}, 24_{6}, **твоıєми** 18_{28}, prócz gramot Kostka raz tylko: **въ ıєхъ** 9_{6}. Formy te w gramotach, które nie znają pisowni **ıє** zamiast **ѣ** na początku zgłoski, pisane są przez **ѣ**: **ѣхъ** 71_{28}, $79_{15,16,16}$, **ѣмъ** 79_{15}, **ѣма** 79_{6}, **своѣмъ** 50_{1}, 73_{7}. Wobec tego i w pisowni Kostka należy w tych formach znak **ıє** uznać za graficzną odmiankę **ѣ** [2]. Zdarza się to u Kostka również w innych

---

[1] Por. T. Lehr-Spławiński: Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej. Przegląd Współczesny nr. 70, luty 1928, str. 16. Wprawdzie W. Demjańczuk (Морфологія українських грамот. Записки У. А. Н. у Київі 1928, str. 29) wysunął przypuszczenie, że przysłówki na **є** mogą być albo odmianą form **z ѣ**, albo ściągniętemi formami nom.-acc. sg. neutr., wątpliwe jest jednak, by przysłówki powstawały z form ściągniętych przymiotnika; te przykłady (8) z gramot halickich zupełnie wyglądają na polonizmy.

[2] O genezie tych form por. niżej § 96.

przykładach: **оуиє'ѯдомь** 6_3, **приєѯдъ** 18_{32}, **приєхалъ** 18_{24}, **єсти и пити** 18_{27}, **на твоіе потрєбы** 18_{21}, **полъ третъіе гривны** 18_{21}, **дѣдиниу єіе** 5_2, **по... нароженъіе** $23a_{17}$, wobec **по... нароженъѣ** loc. sg. 12_{24}, 13_{29}, 28_{15}, **при томъ оуѯдавлиъѣ** 13_{22}. Tak samo sporadycznie u innych pisarzy: **бьѣ мѧсти** 27_3, 32_1, **бєѯ никотороё ѻколокы** 42_5, **никоторыё ѻколокы** 42_{11}, **тоє сєножати** 78_{17}, **ѯ ласки нашоє** 76_{16}, **шлахта хоругокныє** 76_{19}, **литовскыё рубли** 42_{17}, **нныє єго приятелѣ** 87_4. Razem **ıє, є, є** zamiast **ѣ** w tej pozycji 38 razy.

§ 41. Znak **ѣ** zamiast spodziewanego **є** (poza t. zw. nowem **ѣ**, por. wyżej § 33) występuję przedewszystkiem w takich formach, które niewątpliwie są polonizmami i wymawiały się po polsku z *ė* ścieśnionem. Są to takie przykłady: 1) **алжбѣта** 38_{13}, **алжбѣтє** 38_{17}, **алжбѣтою** 38_8, **нѻ алжбѣтѣ** 44_7, st.-pol. *alžbėta* z *ė* jak *kobėta*, gwarowe *Halžbiėta - Heźbita*[1]: 2) **такѣ** $51_{6,\ 8}$, **такѣжь** $66_{1,\ 11}$, $68_{1,\ 4,\ 9}$, 80_5, **такѣ**^{ж} 20_7, 47_6, $54_{18,\ 19}$, 55_7, 80_6, **такѣ жь** 73_{29}, **такѣ ж** 68_7, również w gramotach z północy: **такѣ** $65_{8,\ 9}$, $74_{7,\ 8}$, $75_{10,\ 11}$, **такѣжь** 84_9, st.-polski nowotwór *takė* w znaczeniu *także*, pisany *thakee* AKPr. III 253, *thakeesz* ibid. 239[2]: 3) **тѣ**^{ж} 21_5, obok **тєжь** 32_9, **тиж** 19_{11-12}, w zdaniu: **брa**^{т} **нашєиу милоиу и тѣ**^{ж} **вслєѣ-нои г**^{с}**жи адвиѯѣ** 21_5, st.-pol. *teesz* AKPr. III 251, 255 bis, Glog. 2a bis, 2b, gwarowe *tėš* i t. p.[3]: 4) **вслѣ** 44_{16}, 46_{10}. **вслн** $23a_{23}$, w zdaniu np. **нныхь вслѣ при томь добрыхь было** 44_{16}, st.-pol. nom. sg. neutr. *vėlė* ⇐ *velije*, jak o tem świadczy st.-pol. masc. *vieli* ⇐ ps. **veliję* i stale instr. sg. *velim* jak od imion na *-ije*[4], tu też chyba należy przykład **вслѣбно**^{г} 47_{13}, choć w innych gramotach normalnie **вслѣбного**; 5) **канцлѣрєго** 80_{19}, **подканслѣрєго** 47_{13}, **подканцлѣрнй** 86_{15}, **по**^{д}**канъцнѣрєго** 75_{26-27}, **кальцнѣрь** 82_{16}, **кальцнѣрєкъ** 82_{21}, obok **канцлирка** 87_3, st.-pol. *kanclėř* z *ė* ścieśnionem jak *talėř*, *alkėř*, co widać z pisowni Knapjusza: *kánclerz*, *kánclerstwo*, *podkánclerzy*. Podobnie też polskie *ė* ścieśnione przyjąć należy dla wyrazów następujących: 6) **ѡлькѣрта** 3_5, **ѻлгѣрдовн**^{ч} 23_1, obok **ѻлгирдовнъ** 17_{2-3}, **ѡлькиръдовнъ** 78_1, także **ѻлькьрдовнъ** 81_1. Tu za przyjęciem polskiej wymowy przemawia głoska *g* pisana przez **к** lub **г**, a ścieśnione *ė* powstało wskutek położenia przed *r*. Z tego

---

[1] J. Karłowicz: Słownik gwar polskich I 452.
[2] J. Łoś: Gramatyka polska I 116, II 64.
[3] Ibid. I 112.
[4] Ibid. II 63, III 72.

samego powodu — połączenie *e* + *r* — możnaby tu wymienić jeszcze takie obce nazwy: **кѣраховнчь** 5_{10}, **балакѣроки**^{ч} 20_{3}, **кунцѣрь** 57_{9}, **кунцѣре**^{м} 49_{4}, **кунцѣревъ**^{х} 49_{7}, **кунцѣре** 49_{6}. 7) Znowu pozycją *e* przed *ń* tłumaczy się ścieśnione *ė* w polonizmach: **пѣна**^{3} 38_{13}, **пѣназн** acc. pl. $18_{15,\ 28}$, **пѣназнн** gen. pl. $18_{22,\ 22}$, **пѣназмн** $18_{15,\ 28}$, **скон пѣназнн правнть** 92_{18}, **на ты же пѣназѣ** 50_{9}, st.-pol. *pieniądz* obok *piniądz*, ze st.-górnoniem. *phenning*[1]; 8) **вакрѣнець** 67_{4}, st.-pol. *Wawrzeniec* obok *Wawrzyniec*[2]. Widocznie w potocznej mowie polskiej samogłoska *e* przed spółgłoską nosową już wówczas zwężała się, co i dziś w wielu gwarach widać: *víńec*, *gřcbíń*, *kaḿíń*[3]. Również w położeniu przed *ę* staropolskie *e* musiało ulegać zwężeniu, stąd mamy: 9) **сватого балътромѣа** 36_{23}, **калфромѣю** 4_{8}, **калфромѣи** 4_{25}, 10) **радцѣвьскнн** 6_{2}, **радъцѣвьскому** 5_{3}, 11) **мацѣй** 38_{1}, 67_{6}, choć mogła tu też wpłynąć forma **матфѣй** 25_{11}, jak **андрѣн**, podobnie też w imieniu *Janczy*: **пану аньуѣевн зубревн** 37_{9}, obok **зубрь анеунн** 48_{22}. Wreszcie możnaby przyjąć polskie *ė* dla przykładów: **па**^{н} **бѣцкнн** 47_{1}, **годлѣ поле** 12_{7}, **па**^{н} **срѣмскън** 44_{2}, 46_{1}, 51_{1}[4].

Polskie *e* otwarte normalnie w gramotach pisane jest przez **є**, np. **аже** 56 r., **келебныи** i t. p. 6 r., **келможнън** i t. p. 3 r., **келкого** 3_{8}, **келѣ** 44_{16}, **кели** $23a_{23}$, **клепауь** $18_{24,\ 28,\ 29,\ 31}$, **кмета** 12_{19-20}, **кмети** 18_{10}, **мешкати** 87_{12}, **мешкане** 87_{4-6}, **плебанъ** 43_{25}, **безпеунѣшнн** 23_{11-12}, **земане** 53_{9} i t. p. 8 r., **кролекскнн** 51_{6} i t. p. 9 r., **кролеви** $23a_{19}$, 71_{25-26}, **кролевна** 27_{3}, **кролекон** 27_{6}, **кролевстка** 67_{4-5}, **кролекъı** 49_{1}, **потребизна** 18 r. i t. p. Również polskie *i* pisane jest stale przez **и**: **али** st.-pol. *ali* 21_{2}, 92_{10}, **алижь** 15_{12}, 26_{17}, 68_{14}, **али**^{ж} 49_{10}, 54_{11}, **арцибискупъ** 47_{10}, **арцибискупъ** 66_{1}, **к бискупицькому** 81_{14-15}, **бискупству** 67_{1-2}, **пискупа** 13_{11}, **бискупи** 38_{1}, **бискупоке** 67_{1}, **на вилью** 37_{20}, **вшнтокъ** 18_{3-4}, **вйнтко** 18_{5}, **кшнтцн** 67_{8}, **кшнткн** 20_{15}, 67_{11}, **кшнтка** 28_{16}, **кыволилъ** 40_{14}, **закитын** $36_{8,\ 13-14}$, **лнубы** 55_{5}, **по лнубѣ** 59_{7}, 61_{9}, **милостнвын** i t. p. 5 r., **полъ мнли** 91_{19}, **милѣ** 91_{19}, **мнхомъ** 10_{7}, **нигды** 74_{2}, 75_{3}, **никды** 27_{7}, 51_{12}, 65_{3}, 84_{3}, 86_{3}, **облнуые** 28_{3-4}, 24_{5}, 33_{3}, **ожнмнны** 77_{4-5}, **пилно** 71_{24}, 72_{21}, **поволнли** 55_{9}, **подстолни**

---

[1] J. Łoś: Gramatyka polska I 132.

[2] Ibid. I 18.

[3] Por. K. Nitsch: Dialekty języka polskiego. Gramatyka języka polskiego Pol. Ak. Um., Kraków 1923, str. 429.

[4] Szczegółowiej to zagadnienie opracowałem w artykule: »O wymowie polskiego *ė* ścieśnionego w XIV—XV wieku«. Slavia Occidentalis XII.

47_{11}, **поспѣшити** 87_{1-2}, **прикладѣ** 6_{12-13}, 43_{14}, 75_{30}, **с цѣлыми** 84_{5}, **цѣлому** 78_{15-16} i t. p.

Wobec tego pisownia **ѣ** w miejscu staropolskiego *ė* ścieśnionego dowodzi, że pisarze wyraźnie postrzegali różnicę w wymowie st.-polskich głosek: *ė* wobec *e* i *i*, a także dowodzi to, że głoska pisana przez **ѣ** w wymowie pisarzy nie była zbyt odległa od staropolskiego *ė* ścieśnionego.

Poza polonizmami ze st.-pol. *ė* znak **ѣ** zamiast **є** pojawia się rzadko. Fonetyczną wartość może mieć tylko przykład: **вѣрє** $26_{10,\ 30}$, **вѣри** 53_{10}, wobec **вєрє** $2_{7,\ 9}$, 13_{14}, **вєри** 12_{6}, $18_{19,\ 27}$. Inne przykłady są albo jakiemiś wykolejeniami pisowni: **рѣчють** 9_{6}, **трѣтєго** 78_{23}, **по оукоѕницѣ** 78_{10}, albo mają **ѣ** tradycyjne: **трѣба** 20_{5}, **потрѣба** 93_{2}, **потрѣбиѕна** 39_{3}, 40_{3}, **потрѣбно** 82_{3} — choć normalnie bywa tu **є**: **потрєбы** 18_{21}, **потрєбно** 9 r., **потрєбиѕнѣ** 54_{18}, co wraz z dzisiejszem *potrzeba*, *trzeba* uznać należy za wpływ polski, a przykłady: **потрибно** 50_{3}, **потрибиѕна** 57_{3}, por. niżej str. 61 — albo wreszcie mają **ѣ** pierwotne z obocznością do **є**: **гдѣ** 32_{9}, także w gramocie północnej Snaksara: **и гдѣ** 74_{13}, wobec normalnej pisowni **гдє** 73_{8}, 83_{6}, lub **кдє** 3_{19}, 10_{14}, $45_{12,\ 17}$, 52_{10}. Forma **гдѣ** ma chyba **ѣ** tego samego pochodzenia, co **тогдѣ** $44_{4,\ 12}$, **тогдѣ** 37_{9}, dzisiejsze *modli*, choć bywa też **тогдє** 44_{5}, także **тогда** 9 r. i **тогды** 31 r.

d. Wahania **ѣ**–**и** w gramotach południowych.

Ogółem biorąc, wiele jest przykładów zawierających **и** zamiast etymologicznego **ѣ** w gramotach południowych; w większości wypadków jednak pomieszanie znaków **ѣ** z **и** wykazują końcówki deklinacyjne: 1) gen. sg., dat. sg. fem. i loc. sg. neutr. rzeczowników miękkotematowych, 2) nom.-acc. pl. rzeczowników, zaimków i przymiotników, 3) gen. sg. fem. przymiotników i zaimków, 4) formy zależne zaimka **vьsь*. Poza temi kategorjami mieszanie znaków **и**—**ѣ** występuje tylko sporadycznie.

§ 42. W końcówce gen. sg. fem. rzeczowników miękkotematowych pisownia **ѣ**: **ѕємлѣ** $2_{1,\ 7}$, 8_{9}, $9_{2,\ 3}$, 26_{27}, $66_{4,\ 6}$, $67_{10,\ 10,\ 14,\ 19}$, $68_{3,\ 4,\ 5,\ 9}$, 79_{4}, **ѡ пѣстынѣ** 54_{11}, **недѣлѣ** 51_{13-14} [1], **ѕ линицѣ** 49_{1-2}, **скѣчѣ** $45_{16,\ 16}$, **тєплицѣ** 45_{16}, **границѣ** 43_{7}, 64_{17}, **любицѣ** 43_{5}, **колѣ** $39_{13,\ 15}$, **нс торговицѣ** 37_{18}, **ѡ сѫдьѣ** 18_{2}, **пустынѣ** $12_{10,\ 11-12,\ 15}$, **линѣ** 12_{8}.

[1] Niejasny jest przykład **скатоѣ недєл(ѣ)** 46_{12}. Rozow na str. 85 powiada: конечная буква не читается.

ѯахарьѣ 6_{2}, братьѣ 7_{10}, бѣ̄ 3_{9}, жловицѣ 2_{12} — pisownia и: ѯемли 6_{5}, 5_{6}, $12_{2,2}$, 28_{2}, 10_{2}, 20_{13}, 38_{16}, $42_{4,13}$, $76_{7,10}$, $87_{5,11,12,13}$, B_{1}, рѣки тѹрьи 45_{19}, коли 27_{4}, 38_{11}, 87_{3}, королици 20_{14-15}, молдавьѣ 19_{3}, сто̄к бци 13_{10}, $47_{4,9}$, 32_{13}. Razem ѣ 38 r., и 25 r., w tem wyłącznie ѣ mają gramoty nr.: 2-3-7, 8, 9, 26, 37, 39, 49, 51, 54, 66-67-68, 79, stale zaś и nr.: 10, 19, 20, 32, 38, 42, 76, 87 tak jak gramoty północne, natomiast wahania ѣ || и mają tylko gramoty przemyskie Kostka (ѣ 6 r., и 6 r.) i żydaczowskie (ѣ 6 r., и 1 r.). Wszystkie one jednak zachowują ѣ konsekwentnie w zgłoskach piennych, zatem tak samo jak dla materjału wołyńskiego przypuszczam, że pisownia и w formach gen. sg. fem. typu ѯемли nie dowodzi rozwoju głoski *ě* w *i*, lecz wywołana została wpływem tematów twardych typu воды. Podobną analogję do tematów twardych objaśniać należy końcówki dat. sg. fem. u Kostka: к тои пѹстынѣ 12_{14}, каждомѹ тѣслѣ 18_{26}, i w gramocie lwowskiej: панѣ ихнѣ 46_{4}, choć ten ostatni przykład może być zwykłym błędem pisarza ѣ-ѣ; podobnie też ѣ w loc. sg. neutr. u Kostka: при томъ оѹждаканьѣ 13_{22}, по нарожѣньѣ 12_{24}, 13_{29}, 28_{15}, по нарожѣньѣ $23a_{17}$ i по его оѹѣханьѣ 73_{23-24} (Halicz), wyjątkowo także на городѣ казимирѣ 2_{15}[1].

Trudność w przyjęciu takiego objaśnienia leży w tem, że w obecnych gwarach małoruskich chyba wszędzie w gen. sg. wymawia się *zeml'i*, więc jakby z dawnego *ě*, a w dat.-loc. sg. analogiczne formy z *č* w gwarach zachodnich są rzadkie, choć normalne na wschodzie. Jednak dla tekstów staroruskich XIII—XV wieku takie analogje są zupełnie pewne[2], więc mogły mieć miejsce także w języku pisarzy gramot.

§ 43. Również wpływem tematów twardych tłumaczyć należy znak и (6 r.) zamiast ѣ w acc. pl. rzeczowników miękkotematowych: д тисѧи коротити $19_{6,11,17}$, литовскые рѹбли дамы 42_{17}, вывели своѣ люди и старци 43_{6}, ѯа чотыри недѣли 92_{15}, wobec

---

[1] W. Demjańczuk (Морф. укр. грамот, str. 8) tych przykładów nie zauważył.

[2] Por. А. И. Соболевскій: Лекціи по исторіи русскаго языка. Изд. IV. Москва 1907, str. 179, 181. А. Е. Кримський: Деякі непевні критерії для діялектольоґічної клясифікації староруських рукописів, Львів 1906, str. 46. Por. też st.-pol. gen. sg. *woli* i t. p. z XIV w. J. Łoś: Gramatyka polska III 100.

normalnego tu ѣ (23 r.): **д тисꙋѣ** 19_{4}, **обладꙁниꙋѣ** 43_{20}, **на лѣковьцѣ** 3_{24}, **старцѣ** $45_{10, 10}$, 49_{6-7}, 53_{9}, 52_{10-11}, $64_{12, 13}$, **кепрѣ** 45_{4}, 52_{3}, 64_{4}, **на стрѣлковцѣ** 53_{2}, **пенаꙁѣ** 50_{9}, **приятелѣ** 66_{13}, 87_{4}, **неприятелѣ** 7_{14}, **ꙁемлѣ** 3_{7}, 68_{9}, 71_{45}, **на добанивиꙋѣ** 79_{2}, także w nom. pl. fem. **судьѣ** $43_{19, 23}$, **границѣ** 68_{13}. Jeżeli jednak chodzi o przytoczone formy męskie z **-и** 2 r., to można tu widzieć również objaw pomieszania nom. i acc. pl., co niewątpliwie nastąpiło w przykładzie z **-ѣ** zamiast **-и** w nom. pl. **тын старцѣ изгодили ся** 52_{11}, wobec normalnego tu **-и**: **старци** 45_{11}, 53_{16}, 64_{13}, i t. p. por. też acc. pl. **кор°ꙁи** 26_{33}, i nom. pl. **короги** i t. p. w § 86.

§ 44. W nom.-acc. pl. zaimków i przymiotników pisownia **-и** zamiast **-ѣ** powstała niewątpliwie pod wpływem odpowiednich form rodzaju męskiego. Tak więc przykłady nom. pl. fem. na **-и**: **с тыми колостыми и селы которыижь... прислꙋшаютъ** 68_{10}, **рѣки которыи бываютъ** 54_{1}, **границѣ кѣкыти** 68_{13}, 56_{6-7}, **тыи пани** 38_{13}, obok dawnego **ѣ**: **печати нашѣ** 87_{15}, 67_{20}, **ꙁемляньскиѣ печати** $43_{20, 21}$, mają końcówkę **-и** przeniesioną z nom. pl. masc., gdzie normalnie występuje stare **-и** np. **иныи панове первии наместкове наши** 67_{9}, **иныи ꙁемяне** 80_{19}, **иныи свидри** 9_{16}, **наши посли** 26_{5}, **наши боярє** $83_{16, 17, 18}$, i t. p. Wyjątkowo tylko w nom. pl. masc. mamy: **тыѥ скꙋᵀки писали** 91_{31}, **шляхта хорꙋговные ꙁаживаютъ** 76_{19} [1], nawet wśród nijakich: **а тые керхоꙋ писаные мѣсяца** 77_{10-11}, w których znak **-є** z **-ѣ** mógł powstać w drodze mieszania się form męskich z żeńskiemi, raczej jednak został tu przeniesiony z acc. pl., ponieważ także zakończenia nom. i acc. pl. tych form widocznie się mieszały.

W acc. pl. masc. i fem. stare zakończenie **-ѣ** mają gramoty: nr. 3, 7, 9, 10, 40, 43, 44, 48, 51, 57, 67, 68, 71, 73, 76 (**-є** nr. 42, 18): **на твоѣ роботы** 18_{22}, **дали своѣ печати** 3_{34}, **на моѣ непримтелѣ** 7_{14}, **люди своѣ** 7_{12}, **ꙁа нныѣ** 9_{10}, **тыѣ люди** 10_{8}, **оꙋ своѣ лѣпьшиѣ оꙋжитки** 40_{14}, **на вѣки кѣкѣныѣ** $48_{11, 19}$, 57_{8}, **на оꙋздавныѣ листы** $48_{14, 18}$, **своѣ люди** 43_{6}, **нныѣ листы судовыѣ** 51_{6}, **нашѣ листы** 68_{5}, **дѣти моѣ** $71_{15, 31}$, **печати нашѣ** 20_{16}, **другыѣ три дни** 73_{19}, **кольности к(шєлм)коѣ** 76_{17}, **оꙋсѣ мерꙁаꙋки** 92_{9}, **што ѣ имѣль** 44_{11}, **ѣ имѣєть** 44_{10} — **на твоѥ потрѣбы** 18_{21}, **нныѥ єго приятелѣ** 87_{4}, **литовьскыё рубли** 42_{17} (razem ѣ 24 r., ѥ. є. є 3 r.).

---

[1] Niezbyt jasny jest przykład: **съ городы и ꙁемлями... которыѣжь... прислꙋхаютъ** 71_{21}.

Częściej jednak występuje analogiczne -и w gramotach nr. 19, 26, 37, 38, 39, 49, 54, 66-67-68, 80, 45-52-56-60-64: **наши пѣчати** 22_{12}, 38_{18}, **ты исны҂ѧ д тисячи** 19_{17}, **оу наши роукы** 26_{24}, **слоугы наши** 26_{25}, **наши листы** 68_{4}, **свои печати** 37_{19}, **тыи пеня**^{3} 38_{13}, **свои листы граничныи** 45_{5-6}, 52_{4}, **поставиль старцѣ обычаи** $45_{10,\ 10}$, $64_{12,\ 13}$, **свои печати** 49_{16}, **свои лѣсты** 52_{6}, 64_{8}, $66_{4,\ 6}$, **на свои лѣпшии пожитки** 54_{16}, **законы вѣчныи** 56_{6-7}, **за добрыи и певныи приятелѣ имѣли** 66_{19}, **по**^{д}**данныи** 66_{15}, **на вѣки вѣчныи** 67_{19-20}, 68_{18}, 80_{7}, **наши листы** 68_{4}, **свои пѣнязи** 92_{18}, **тыи городы** 68_{10}, **пани молдавскии** 92_{5-6}; bardzo instruktywny jest przykład: **бъ насъ пожаловалъ ота**^{т} **наши непрiятели коро**^{о}**зи далъ намъ всихъ оу наши роукы** 26_{24} (razem -и 34 r.). Wahanie -ѣ || -и w tych formach widać więc tylko w nr. 66-67-68 i 92.

To -и końcowe niewątpliwie zostało przeniesione z nom. pl. masc., dowodzą tego przykłady rodzaju nijakiego: **дѣти наши** 42_{15}, **дѣти мои** 72_{14}, **на тыи дѣ селиции** $61_{4,\ 6,\ 8}$, **и тыи имѣнья** 70_{8}, **вжинкана свои** 93_{14}. Poczucie rodzaju w liczbie mnogiej widocznie się zacierało, stąd też: **тые села** 69_{7}, **тые имѣнья** $75_{16,\ 18}$, $83_{13,\ 18}$, **тые писаные мѣсяца** 77_{10-11}, **нѣшнiе городници** 93_{10}, choć często jeszcze trzyma się dawne zakończenie -а, -я, nawet w tych samych gramotach: **тая села** $69_{4,\ 13,\ 16}$, **тая вся имѣнья** 70_{6-7}, 83_{14}, **оуся тая села** 82_{12}, **вся тая мѣста** 74_{9}, **иная княжата** 72_{26}, **тая держанья** 72_{29}, szczególnie konsekwentnie w gramotach starszych: **поля вся** 12_{9}, **та дворица** $23a_{8,\ 13}$, 24_{11}, **села вшитка** 28_{6}, **та знамена** 36_{16}, **своя села** 37_{8}. Widocznie forma nom. pl. masc. dopiero na przełomie XIV—XV w. zaczęła się uogólniać w nom.-acc. pl. na wszystkie rodzaje [1].

Tendencja do wyrównania tematów i końcówek w odmianie zaimków i przymiotników zaznaczyła się też w innych przypadkach: **тымь, тыхъ, тымъ, тыми**, obok starych: **тѣмь, тѣмъ, тѣхъ, тѣми** i t. p., por. niżej § 95; także w zaimku **vьsь*: **со всимъ** $20_{5,\ 13,\ 10}$, $39_{6,\ 7}$, **ото вси**^{х} 23_{9}, **всихъ** 26_{23}, **со въсими** 87_{11}, **оусимъ** 42_{2}, choć normalnie trzyma się tu **ѣ**: **со всѣмь** 26 r., **со всѣми** 24 r., **всѣмъ** 8 r., **всѣхъ** 6 r.; występuje to zarówno w gramotach południowych jak i północnych, por. § 39 i 93.

§ 45. W końcówce gen. sg. fem. zaimków i przymiotników

---

[1] Inaczej o tem pisze Demjańczuk: (Морфологія украïн. грамот, str. 21).

pisowni -и 66 r. wobec starego -ѣ 72 r. czy ѥ 8 r. nie można objaśniać analogją, jak to robi Krymski[1], niewątpliwie powstała ona tutaj z powodów fonetycznych. Przykłady: бєз одноѣ 16_{3}, твоєѣ 26_{27}, своєѣ 7_{10}, 43_{7}, никакоѣ 26_{16}, нашєѣ 26_{18}, вашєѣ 26_{28}, ѥѣ $5_{4,\ 5,\ 5}$, $13_{15,\ 15}$, $28_{5,\ 6}$, 34_{4}, патоѣ 51_{13-14}, тоѣ 10_{13}, $12_{9,\ 11}$, 18_{25}, 23_{12}, 40_{9}, 71_{38}, моєѣ $71_{6,\ 7,\ 8,\ 9,\ 38}$, 14_{13-14}, бжиѣ 40_{24}, 47_{27}, моѣ кѣрноѣ слyжбы 71_{6}, снкерскоѣ 76_{7}, шлахецкоѣ 76_{26}, такоѣ 76_{8}, с литоѵскоѣ 79_{4}, скатоѣ 46_{12}, 13_{10}, $71_{9,\ 13,\ 15}$, 66_{20}, 67_{20}, 68_{19}, полкоѣ 34_{4}, 35_{6}, рyскоѣ 5_{6}, 6_{5}, 12_{2}, 28_{2}, 2_{1}, 8_{9}, $9_{2,\ 3}$, радиконковоѣ 5_{2}, сполъскоѣ 12_{2}, 23_{8}, вслyиѣскоѣ 12_{2}, ярославльскоѣ $12_{10-11,\ 14-15}$, 18_{6}, прилyпскоѣ 13_{10-11}, твоѣ 18_{22}, рашковѣскоѣ 18_{16}, перемышльскоѣ 18_{6}, перемыскоѣ 2_{2}, ѵистоѣ 23_{2}, с дрyгоѣ 38_{8}, zалѣскоѣ 38_{14}, ролноѣ 2_{7} — нашоє 76_{16}, ѥє 5_{2}, бье мати 27_{3}, 32_{1}, тоє 78_{10}, полъ тритье 18_{21}. бєzъ никотороє 42_{5}, бєzъ никоторые 42_{11} — z божьєи мати 54_{3}, 51_{1}, S7P$_{4}$, 20_{9}, 22_{1}, 42_{1}, $67_{1,\ 13}$, 68_{1}, 43_{1}, нашеи $39_{12,\ 15,\ 13,\ 15}$, $38_{11,\ 16}$, $64_{4,\ 12}$, тои $39_{10,\ 11}$, 60_{9}, $64_{16,\ 16,\ 17}$, с нашеи доброеи воли 87_{3}, еи 35_{6}, $38_{8,\ 13}$, ксеи 38_{14}. с одноп 38_{8}, 67_{14}, z дрyгоп 67_{14}, рyскоп 55_{5}, краковскоп 55_{6}, 66_{1}, 68_{1}, до лѣсоцкоп 45_{13}, лисеи горы 78_{11}, до yстья тyрнyеи 37_{16}, zемли молдавскоеи $87_{5,\ 11,\ 12,\ 13}$, молдавскоп $42_{4,\ 13}$, $67_{4,\ 6,\ 67_{10,\ 10,\ 14}}$, $68_{3,\ 4,\ 5}$, рашковскоп 18_{17}, ланцюскоп 18_{7}, подольскоп 10_{2}, польскоп 66_{4-5}, ланyцкоп 61_{1}, 68_{1}, сирадскоп 66_{1}, 68_{1}, судомирскоп 66_{1}, кyавскоп 66_{1}, 68_{1} до великоп рѣки 68_{11}. Razem ѣ 72 r., ѥ 8 r., и 66 r.; w tem tylko -ѣ mają gramoty z kancelarji królewskiej nr.: 2-7, 27-34-35, 26, 71, 47, 76, lwowskie nr.: 8, 9, 16, 32, 46, 51, 79, z Halicza nr. 40 i z Brodowa nr. 14 (ѣ 36 r., ѥ 3 r.): tylko -и mają nr. 39 z Medyki (4 r.), nr. 54-55 z Kołomyi (4 r.), nr. 37 z Halicza (1 r.), nr. 45-60-64 z Żydaczowa (5 r.) i nr. 87 ze Śniatynia (5 r.), wreszcie wahania ѣ || и występują w gramotach przemyskich Kostka (ѣ 25 r., ѥ 2 r., и 2 r.), jagiellońskich nr. 20, S7P, 38, 35, 42, 66-67-68 (ѣ 8 r., ѥ 2 r., и 42 r.), w nr. 43 z Żydaczowa (ѣ 1 r., и 1 r.), nr. 10 ze Smotrycza (ѣ 1 r., и 1 r.) i w nr. 78 z Gródka (ѣ 1 r., и 1 r.).

Jeżeli się zważy, że końcówkę -и mają najczęściej gramoty jagiellońskie, pełne polonizmów, to można przypuszczać, że stoi ona w związku z wymową polską *tej, dobrej, krakowskiej*[2], w zasadzie jednak pojawienie się tego -и w różnych gramotach, także

---

[1] А. Е. Кримський: Деякі непевні критерії... str. 46.
[2] J. Łoś: Gramatyka polska, Lwów 1927, t. III, str. 212.

wołyńskich (4 r.), trzeba uznać za zjawisko fonetyczne, podobne jak w starych tekstach białoruskich [1], czy wielkoruskich [1]. Przyczyną pisowni **ксєи** zamiast **ксєѣ** było prawdopodobnie położenie wygłosowego **ѣ** po samogłosce, więc grupa *-ję̌*. Wprawdzie często pisarze połączenie *ję̌* oznaczali obok normalnego znaku **ѣ** przez **ıє**, por. § 40, ale pisarz halicki nr. 37 pisze tu stale **и** (5 r.): **кънихали** 37_9, **розъиздү** 37_{7-8}, **розъиздъ** 37_8, **розъиздови** 37_6, **розъѣхал** 37_5, zgodnie z tem także: **до оустьа түрнүєи** 37_6, **свои иєүати** 37_{19}, choć pozatem po spółgłoskach ma zawsze **ѣ** (21 r.), raz tylko **є**: **свєдоцтво** 37_{19}. Zdarza się to w gramocie jagiellońskiej nr. 49: **кънихал** 49_6, także **свои иєүати** 49_{16}, obok **розъѣхати** 49_4.

Chociaż zatem w śródgłosie pisownia **и** zamiast *-ję̌-* jest rzadka, to wcale dziwne nie jest, że w wygłosie w pozycji nieakcentowanej pojawia się częściej, tu przecież i wymowa często jest mniej staranna. Naturalnie, że w ten sposób możnaby tłumaczyć także niektóre **-и** w nom.-acc. pl. **свои добръıи**, wobec jednak występujących tam również często form **наши** i t. p. należy pozostać przy objaśnieniu tamtych form wpływem analogji.

§ 46. Poza temi kategorjami formalnemi przykłady mieszanie znaków **ѣ** z **и** są zupełnie sporadyczne. Przed *j*: **андриашь** 31_7, obok **андрѣашь** 12_{22}, **андрѣнко** 13_{23}, 22_6, 37_4, **ондрѣи** 25_{10}, $67_{2,7}$, **фанасии** 24_5, obok **офанасѣи** 38_1 [2], **на кутрнє** 38_{10}, (obok **на ѯавтрѣє** 38_{10}), **попове дисии** 9_{12}, **двѣ грнвнѣ кѣсиии'** 6_{12} [3] (razem 5 r.). Po-

---

[1] А. И. Соболевскій: *Лекціи*[4], str. 214. Е. Ѳ. Карскій: Бѣлоруссы II—2, str. 261, 274, 278. Zgodnie z objaśnieniem Sobolewskiego możnaby i tu przypuszczać zanik końcowego *-ě*, co też występuje w gramotach i niektórych gwarach mołdawskich (В. Ярошенко: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV в. Збірник комісії для дослідження історії української мови I. У Київі 1931, str. 298), nie można bowiem z pisowni tych przykładów określić, czy to końcowe **-и** wymawiał pisarz jak *j*. czy *-jï*, lepiej jednak ze względu na utrzymaną w małoruszczyźnie różnicę gen. sg. wobec dat. sg. fem. *toji* || *tij* czytać tu *jï*.

[2] W imionach tego typu uogólniono **ѣ**: **олєѯѣа** 10_{19}, **ондрѣи** 25_{10}, $67_{2,7}$, **малофѣи** 40_{20}, 45_{22}, **малохѣи** 32_{17}, **матфѣи** 25_{11}, **матѣиуиуа** 2_2, **матьфѣиєвиуь** 6_7, **карабүѣиєвскии** 10_{17}, **патрикѣеви**[ч] 34_1, **кирдѣєвиуь** 7_{17}, 22_{5-6}, 37_4, **фалелѣиєвиуь** $23a_{7-8}$, stąd też **касилеи** 25_{10}, 74_{14}, obok **касилии** 20_1, 25_3, nawet **аньүѣеви ѯүбреви** 37_9, wobec **анєүии ѯүбрь** 48_{22}. Por. Соболевскій: *Лекціи*[4], str. 72.

[3] Rozow w słowniku na str. 11 i Demjańczuk (Морф. укр. грамот, str. 28) formę **кѣсиии** uważają za acc. pl. *věsmyě* niezgodnie ze skład-

zatem: **подли** 49_9, 57_{11}, **подлї** 52_2. (obok **подлѣ** 52_9), **лирила** 76_{37}, **сиверскоѣ** 76_7, (obok **сѣверскии** 20_7), **несвиꙁькии** 20_2, 71_1, **ѡповидѣлъ** 60_4, **с пасиками** 33_8, **оу копыли** 88_4, **потрибно** 50_3 (razem 16 r.). także z nowego **ѣ**: **по бӝимъ** 33_{13}, 10_{18}, **по божии** 92_{13}, **шисть** 28_8, 5_1, $18_{9,\ 15,\ 30}$, **шистьцатого** 6_1, **соуивьуиуьмъ** 40_5 (razem 10 r.). Prawdopodobnie błędami pisarza są przykłady: **потрибиꙁила** 53_7, **иликии** 12_8, **сѣдили** 18_{13}, 46_3, **скидии** 9_{16}, **досмотрикши** 71_6, **при нашеі вѣри и его** 19_5, **пани хощи и ищіе** 13_{14}, **пани хощи и иѣ** 13_{14-15}, **ѡтходити** 36_5 [1] (razem 10 r. por. wyżej § 20). Wreszcie niejasny jest przykład **на гигии** $43_{12,\ 15,\ 19,\ 20}$; może to być bowiem błąd, por. **на ѓугинић** 43_5, tak samo **кь потоку дрыжани** 45_{18} obok: **поперекъ потока дрыжани** 45_{18}, nazwa ta bowiem mogła być nieodmienną.

Odwrotne przykłady z **ѣ** zamiast **и** są jeszcze mniej charakterystyczne: **колодимѣрьскую** 3_8, **несмѣренъ** 76_{24}, obok **къ колодимирю** 7_3, **несмирии** 76_{23}, **колодимировичь** 62_1, może mieć stare **ѣ** w oboczności: *-měrъ* | *-mirъ* [2]; gramoty wołyńskie w wyrazie tym mają **є**, pewnie z nieakcentowanego **ѣ**: **колодимєрьскии** 82_{15-16}, **оу колодимєрскомъ** 84_{4-5}, 85_{7-8}, 61_{10}. Przykłady: **хомѣковичь** 31_8. 40_{21}, **хомѣкъ** B_{13}, mają **-ѣк-** prawdopodobnie nie zamiast **-ик-**, jak sądzi Krymski [3], lecz zamiast **-ак-** (por. niżej § 58); niejasne jest **ѣ** w **дѣтрихъ** 36_{19}. Wreszcie kilka błędów pisarza: **ѡ пѣстыни** 54_{11}, zamiast **ѡ пустыни**, **прикѣсѣли** 12_{20}, **лѣпѣли** 18_{29}, **на лѣстѣ** 36_{9-10} obok **на листѣ** 36_{13}, prawdopodobnie też **клюсъ вѣжиан^{c}кии** 38_3, zdarza się bowiem w tekstach st.-ruskich mieszanie liter **ѣ** z **ы** por. np. **сыножатми** 74_8. 75_{12} [4]. Niewątpliwie też błędem jest: **къ сѣлцѣ** 45_{19} w znaczeniu **кокно солнос** 45_{20} (⇐ *solьka*), chociaż Krymski [5] wywodzi, że **къ сѣлцѣ** ma **ѣ** zamiast *i* ⇐ *ō*, co zupełnie jest niepraw-

---

nią. Raczej jest to jednak nom.-acc. dual. *věsěmi* zgodny z rzeczownikiem **двѣ гривнѣ**, tembardziej, że pisarz tej gramoty Kostko raczej używa znaku **иє** niż **и** zamiast **ѣ** po samogłosce; por. też niżej str. 64.

[1] Krymski słusznie przykład ten uważa za: очень мало характерный (*Укр.* грам., str. 207).

[2] Por. W. Taszycki: Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Rozprawy Wydz. Filolog, Pol. Ak. Um LXII 1929, str. 40.

[3] *Укр.* грам., str. 207 ξ.

[4] Por. Н. Дурново: Очеркъ ист. рус. яз. Москва 1924, str. 35.

[5] Укр. грам., str. 203 γ, 205 η; por. też Шахматов-Кримський: Нариси з історії української мови, Київ 1924, str. 111.

dopodobne, w gramotach bowiem wzdłużone *ō* pisane jest albo przez **о** albo przez **ѹ**, **оѹ**.

§ 47. Większą ilość przykładów z **и** zamiast **ѣ** przynoszą tylko trzy gramoty nr. 39, 87 i 81. W gramocie 39 z Medyki obok prawidłowej pisowni **ѣ** po spółgłoskach 16 r., także **ꙁѣмль** 39_{1}, występuje **оѹ лн**^{т} 39_{17}, **прикисн**^{т} 39_{16}, **на крипость** 39_{15}, **с лисы** 39_{6}, **на рици** 39_{4}, **синожатми** 39_{6} (6 r.) i tak samo jak w innych jagiellońskich: **со ксимъ** $39_{6,\ 7}$, **с тои корѣумы** $39_{10;\ 11}$, **бєꙁ нашєи волѣ** $39_{12,\ 15}$ (6 r.). Badanie filologiczne oryginału prowadzi do wniosku, że jest to bruljon gramoty jagiellońskiej [1], co poniekąd tłumaczy niedbałą pisownię **и** zamiast **ѣ**. W gramocie nr. 87 ze Śniatyna obok prawidłowego **ѣ** 16 r. także **новосѣлци** 87_{10}, **иные єго приятелѣ** 87_{4}, występuje: **бы хотя**^{л} 87_{7}, **оусхотя**^{л} 87_{8}, **съ є**^{г} **дитками** $87_{6,\ 13}$ (4 r.), pozatem **со ксими** 87_{11}, **с нашєи доброєи воли** 87_{3}, **ꙁємли мо**^{л}**давскоєи** $87_{5,\ 11,\ 12,\ 13}$. Rozow stwierdza, że gramota ta jest pisana mołdawskim półustawem, być może zatem przez pisarza z Bukowiny, a tamtejsze gramoty mają już często **и** zamiast **ѣ** [2]. Wreszcie w gramocie nr. 81, która jest odpisem prawdopodobnie południowym z gramoty łuckiej Juszka, obok **ѣ** pod akcentem (23 r.) i bez akcentu (3 r.): **мѹшатѣ** 81_{9}, **ныиѣ** 81_{6}, **съ рѣками** 81_{7-8}, a także **но нѣмъ** 81_{10}, **канцѣрь** 81_{25}, występuje **и** zarówno pod akcentem (8 r.): **со ксимъ тимъ** 81_{6}, **кирдиєвичь** 81_{23}, **дити** 81_{19}, **имиими** 81_{10}, **къ склиию** 81_{12}, **склѣнь** 81_{5}, **ѡ склѣна** 81_{12}, **вєлили** $81_{11,\ 14}$, jak i bez akcentu (7 r.): **промїнїтї** 81_{19}, **синожатыми** 81_{7}, **ныниишиимъ** 81_{2}, **киликъ** 81_{3}, **мѹшати** dat. sg. $81_{15,\ 18}$, **оѹ покѣти** 81_{6}. Nie wiadomo z jakiego czasu ten odpis pochodzi; ale jeśli się zważy, że przepisywacz nieakcentowane *ě*, pisane w oryginale Juszka niewątpliwie przez **є** (por. w nr. 84-85-86 wyżej § 37) najczęściej zastąpił przez **и** 7 r. przez **ѣ** tylko 3 r., a pod akcentem naogół zatrzymał **ѣ** oryginału 23 r. wobec **и** 8 r., można sądzić, że wymawiał w miejscu ps. *ě* albo wprost głoskę *i*, albo bardzo bliską *i*, w każdym razie całkiem różną od głoski pisanej przez **є**.

Oryginalna jest pisownia **ѣ** w gramocie 50 ze Lwowa, tu bowiem występuje **ѣ** w miejscu *i* 6 r.: **приѣдєть** 50_{5}, **мильчиньскиѣ**

---

[1] Por. moje studjum filologiczne o gramotach w »Byzantinoslavica« IV/2 str. 345.

[2] В. Ярошенко: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV в. Збірник комісії для дослїджения історії Української мови т. I. У Київі 1931, str. 277.

50_{12}, **миколаѣ** 50_{11-12}, **лѣъвскиѣ** 50_{11}, **котлиискиѣ** 50_{11}, **трѣтиѣ** 50_{14}, raz tylko w miejscu *į* występuje **и**: **андрѣи** 50_{12}; wyjątkowo dwa razy jest **ѣ** zamiast **и**: **сѫ**^{д}**ѣуь** 50_{18}, **на пана старостѣиѣ листу** 50_{10}, z tego drugi przykład **старостѣиѣ** jest napewno zwykłym błędem pisarskim, raz tylko **и** zamiast **ѣ**: **потрибно** 50_{8}. Normalnie **ѣ** jest na swojem miejscu 18 r.: **оу рѧданцѣ** 50_{7-8}, **по... лѣтѣ** 50_{14}, **лѣтъ** 50_{14}, **под лтѣы** 50_{13}, **глѣбъ** 50_{13}, **свѣдци** 50_{10}, **со всѣмъ** 50_{8}, **ѡ сѣх матки бжьѣ** $50_{6,\,6}$, **тѣхъ** 50_{5}, **свѣдую** 50_{1}, **ко лѣъвѣ (львѣ)** 50_{14}, **андрѣи** 50_{12}, także **сковѣмъ** 50_{1}, **пѣнязѣ** 50_{9}. Fakt konsekwentnej pisowni **ѣ** w miejscu *į* (6 r.), wobec tylko dwu przykładów pomieszania **ѣ—и**: **сѫ**^{д}**ѣуь** 50_{3}, **потрибно** 50_{3} na 18 poprawnych, nie może być dostatecznym dowodem, że pisarz tej gramoty wymawiał już *i* zamiast *ě*, jak sądzi Krymski [1] pisząc, że tu: »смѣшеніе буквъ ѣ и и полное«. Raczej mamy tu objaw jakiejś maniery graficznej, podobnej do zastępstwa *į* przez **иѥ**, co stwierdza Szachmatow w północnowielkoruskich gramotach XIII—XIV w. [2]. Objawem tej samej maniery jest prawdopodobnie pisownia: **с гаѣ** 79_{9}, **оу перѥмыскоѣ колость** 79_{7}.

§ 48. Cóż można na podstawie tego materjału wnioskować o ówczesnej wymowie głoski pisanej przez **ѣ**? Nie może ulegać wątpliwości, że pisarze ci wymawiali ją inaczej niż głoskę pisaną przez **и** lub **ѥ**. Trudno przecież wyłącznie wpływem cerkiewnej tradycji pisarskiej tłumaczyć tak konsekwentne używanie znaku **ѣ** przeszło 1500 razy t. j. w 94% przykładów. Całego tego materjału z prawidłowem użyciem litery **ѣ** w miejscu ps. **ě* przytaczać niema celu. Nieliczne przykłady wahań **ѣ** || **ѥ** i **ѣ** || **и**, poza kategorjami morfologicznemi, gdzie nie mają wartości fonetycznej, dowodzą tylko, że głoska **ѣ** była wymawiana dość blisko z jednej strony do *i*, z drugiej do *e*. Tej wymowy **ѣ**, pośredniej między *i*-*e* dowodzi też niewątpliwie zastępstwo st.-pol. *ė* ścieśnionego przez **ѣ**, podczas gdy staropolskie głoski *e i* oznaczano przez **ѥ и**. Wprawdzie ówczesne polskie *ė* było z pewnością jeszcze głoską

---

[1] Укр. грам., str. 207 η.

[2] А. Шахматовъ: Очеркъ древнѣшаго періода исторіи русскаго языка. Петроградъ, 1915, str. 270, § 415. Podobnie też sądzi Jagić: Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка. Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наук. Спб. 1889, t. XLVI 4, str. 35.

długą, jak o tem świadczy Jakób Parkoszowic z 1440 r.[1], ruscy jednak pisarze tak północni jak i południowi, postrzegali przedewszystkiem jej zwężoną artykulację i dlatego pisali ѣ zarówno w formach: **алжѣта вслѣ, такѣ, такѣжь тѣ**^{ж}, jakoteż w połączeniach polskich: 1) *e* + *i*: **кавръинець, пѣна**[3], 2) *e* + *i̯*: **балтромѣа, мацѣи, радцѣковьскии**, 3) *e* + *r*: **кунцѣрь, ольксрта** i t. p. Zdarzało się to niejednemu i z polskich pisarzy, co zamiast długości głosek zaznaczali przedewszystkiem jej odcień: *Gnyfkow* z 1343 r., *gniwać sie* Fl. 102_9, *mliwo* 1449 r. Stppp. II 3406[2]. Nie sądzę jednak, by głoskę ѣ wymawiano wówczas analogicznie do pol. *é* ścieśnionego; raczej przyjąć należy, że był to niejednolity sonant *i͡e*, podobny do dzisiejszego północnomałoruskiego. Dowodem w tym kierunku mogą być znów przykłady wahań ѣ - є i ѣ - и. Pisownia є zamiast ѣ występuje najczęściej po spółgłoskach wargowych: 15 r., gdy po innych tylko 5 r. Jest to zupełnie zrozumiałe przy niejednolitej wymowie ѣ jako *i͡e*, podobnie zresztą i dziś w gwarach północnomałoruskich obok *ti͡esno s'i͡eno*, słyszy się *vi̯eter*, *bi̯elmo* i t. p.[3]. Widocznie palatalność spółgłosek wargowych wydzielała się już wówczas w postaci *i̯*, a połączenie *i̯* + *i͡e* łatwo mógł pisarz sobie kojarzyć ze zwykłem *i̯e*. Stąd też tak liczne są przykłady ze znakiem ıє czy є zamiast ѣ na początku zgłoski (38 r.). Jest to pisownia charakterystyczna przedewszystkiem dla Kostka z Bolestraszyc, pisze on bowiem na początku wyrazu lub zgłoski: ѣ 10 r., ѣ̈ 20 r., wobec ıє 28 r., wyjątkowo tylko и 2 r. w gen. sg. fem. Przytem upiększanie litery ѣ dwoma kropkami u góry (ѣ̈) wskazuje jak bardzo mu zależało na zaznaczeniu jotacji (poza ѣ̈ używa znaczków: nad и' tylko w znaczeniu *i̯*, czasem nad о, ıє na początku zgłoski por. § 7). Gdyby ѣ wymawiał Kostko jako *é* zwężone, to prawdopodobnie czasem pomieszałby ѣ i є także po spółgłoskach, ale takich przykładów u niego brak. Oczywiście pisownia ѣ || ıє u Kostka nie pozwala na przypuszczenie, że ѣ wymawiał on jak *i*.

Pisownia и zamiast ѣ występuje również najczęściej po *i̯*, więc w gen. sg. fem. **тои доброи** i systematycznie też w gramocie

---

[1] J. Łoś: Gramatyka polska, I 81.

[2] Ibid. I 82.

[3] Por. moją pracę: Z badań nad gwarami północnomałoruskiemi. Rocznik Slawistyczny X 189—190.

nr. 37 z Halicza; o ile zatem Kostko połączenie *i̯* + *i͡e* wymawiał jako *i̯e*, to inni pisarze wzmacniali w takim wypadku następ sonantu, wymawiając *i̯i*. Na dyftongiczną wymowę ѣ wskazuje wreszcie przykład **в днь стоѣ лѹцѣй** 66_{20}, 67_{20}, 68_{19}. Jest to niewątpliwy polonizm od *Łucyi̯a*, czy też *Luciі̯a*, ze staropolską końcówką *-ei̯ Lucyi̯ei̯*, czy *Luciі̯ei̯*; ponieważ ѣ wymawiał pisarz jak *i͡e*, więc już nie zaznaczył głoski *i̯* po *c*. Jest to właśnie cechą charakterystyczną niejednolitych sonantów, że mogą ulegać rozmaitym wpływom głosek sąsiednich, akcentu i gwarowo mają cały szereg odcieni. Szczególnie przy sonancie przednim *i͡e* wahania wymowy w kierunku *i* lub *i̯e* w gwarach dają się słyszeć często; nic dziwnego więc, że pisarze gramot również niekiedy w swej wymowie nie wyczuwali właściwego sonantu *i͡e*, lecz wprost *i* lub *e*, i dlatego obok normalnego ѣ czasem napisali и lub є.

Oczywiście tak samo należy tłumaczyć trafiające się przykłady pisowni и i є zamiast ѣ w zabytkach wcześniejszych, np. w Zbornikach Światosława 1073 i 1076 r.: **вєрую, рүцє, к нєдєлю** — **къ кѣрн, нимлм, нсцилн,** obok **сицє любомүдрнємъ, прнимѣємъ** i t. p.[1]. Widocznie powszechna wymowa *ě* jako *i* ustalała się w gwarach południowomałoruskich dopiero w końcu XV w. i w XVI w., o czem może świadczyć np. częste и u przepisywacza gramoty Juszka nr. 81. Tylko na samem południu, na Bukowinie proces monoftongizacji sonantu *i͡e* w *i* prawdopodobnie dokonał się wcześniej, może już na przełomie XIV na XV w., jak o tem świadczy częste и zamiast ѣ w gramotach mołdawskich[2], np. por. wyżej § 47 przykłady z gramoty nr. 87 ze Śniatynia o piśmie mołdawskim. Jednak i u pisarzy mołdawskich należy się liczyć z tem, że pisali oni и zamiast ѣ często dlatego, że bukowińskie cerkwie i szkoły czytały znak ѣ jako *i̯a* na wzór bułgarski; więc bardzo różnie od ruskiego rodzimego *i͡e*[3].

Wahania **кн, гн, хн — къ, гъ, хъ.**

§ 49. Znaczna większość gramot ma wyłącznie pisownię

---

[1] А. Крымский: Укр. грам., str. 204δ — 205ε.

[2] В. Ярошенко: Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV в. Збірник.. історії укр. мови I, у Київі 1931, str. 277.

[3] А. Крымский: Укр. грам., str. 206ϑ.

ки, ги, хи, całej masy tych przykładów przytaczać niema celu: ки 466 r., ги 55 r., хи 15 r. Wahania w pisowni ки, ги, хи obok кы, гы wykazują tylko gramoty: Kazimierza Wielkiego nr. 2-3-7, jagiellońskie nr. 19, 30, żydaczowskie nr. 45-60-64, kołomyjska nr. 31, gródecka nr. 78, kijowska nr. 93, 94, i Świdrygiełły nr. 74-75, 80, 81, 70. Przykłady: куѧвьскии 2_1, микитино 2_3, краковьскии 2_1, патрикиꙗ 3_6, въгорьскимъ 3_{20}, кистютии $3_{1,20}$, литовьскимъ $3_{16,18}$, оугорьскими 3_{17}, кирдѣєвичь 7_{17}, польски 19_1, рускими 19_{20}, рускиꙗ 19_1, литовскиꙗ 19_1, балицкии $45_{6,21}$, рѣки $45_{15,16,16,19}$, дѣдошицкии $45_{5,10,3,7}$, $60_{4,9}$, $64_{6,12}$, соукилѧ 45_{15}, чорториискии 80_{15}, лоуцкии 80_{15}, снѧтиньскии $31_{1,7}$, галицькии 31_1, варвариньскии 31_8, рускии 31_9, 70_1, 74_1, 75_1, присєлки 70_4, 74_5, литовьскии 70_1, 75_1, свєдоки 70_{13}, 74_{13}, 75_{19}, широки^{х} 70_9, 74_{12}, 75_{17}, киркидии 70_{14}, пожитки 74_8, 75_{12}, с потоки 74_6, 75_9, 81_8, крємєнєцкии 74_{14}, счєтки 74_{11}, ѡлєскии 75_{20}, хохлєвъскии 75_{21}, подольскии 75_{19}, воиницкии 75_{20}, вєликии 74_1, 81_1, луцкии 74_{13-14}, 75_{20}, 81_{23}, києвъскии 75_{20}, києвскаѧ 94_1, пєчєрьски^{м} 94_{13}, полоцкии 81_{23}, козлувъскии 81_{25}, колодѧзкии 81_{25}, чєрторыискии $81_{21,22}$, в кїєвѣ 83_{22}, въ кїєвъ 83_1, в києвѣ 94_{16} — могилу 81_{13}, дороги 45_{13}, слуги $74_{3,8}$, $74_{4,11}$, ꙋ гиричи 70_{11}, кнѧгинєю 83_7, кнѧгины 83_{14}, кнгины 94_1 — хитрости 3_7, 7_{14}, 30_{6-7}, к конюхи 70_{10}, лѧхи $3_{15,24}$ — ѡлькирдови^{ч} 80_1, на... жикгимонтѣ 83_{10} — намѣстъкы 2_{14}, сꙗноцькыи 2_{14}, пъдъгаѥцьскыи 2_6, колъбаѥвьскыи 2_6, мазовьскымь 3_3, литовьскыхъ 3_{12}, литовьскымъ $3_{15,33}$, оугорьскыи 3_{12}, вєликыи $7_{.}$, 30_9, 78_1, 70_1, 75_1, мьстишиньскыи 7_{17}, пиньскыи 7_6, лучьскыи $7_{16,17}$, польскымь 7_2, на вѣкы 45_8, 60_8, 64_{10}, 78_{13}, 80_7, свѣдкы $60_{7,7}$, $64_{8,9}$, ходоровскыи 60_{11}, 64_{19}, до рѣкы 64_{15}, ильвъскыи 78_{14}, городєцькыи 78_{21}, добрѧньскыи $78_{10,20}$, сєновъскыи 78_{14}, ис кролєвьскы^{м} 80_5, с вымолоткы 80_{9-10}, с потокы 80_9, со... пожиткы 80_8, пєрєдь кымъ 31_3, коломыискыи 31_{8-9}, подольскыи 74_{14}, литовскыи 74_1, широкы^{х} 74_{10}, пєчєрскы^{м} $83_{3,7}$, пєчєрскыи 83_{15}, пєчєрскы^{х} 83_{22}, моршалкы 83_{17}, с потокы 94_8, с присє^{л}кы 94_6 — польскъмъ 3_2, бєръдоховъскьи 78_{21}, ѡльшаницькьи 78_{19}, чоръторыискьи 78_{19} — многы^{х} 19_2, ѿ могыло^{к} 45_{15}, дорогы 45_{15-16}, $64_{16,16}$, к могылка^{м} 45_{15}, слугы 81_4, 83_{13}, могылноє 83_{11}. Razem: ки 78 r., ги 11 r., хи 6 r., кы 55 r., гы 9 r.

W poszczególnych gramotach stosunki są następujące:

Nr.	2-3-7	45-60-64	19	30	31	78	80	81	70	74-75	83	94	Razem
кн	9	14	4	—	5	1	3	8	6	23	2	3	78 r.
гн	—	1	—	—	—	—	—	1	2	4	2	1	11 r.
хн	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	6 r.
кѣ	16	10	—	—	2	10	5	—	1	4	5	2	55 r.
гѣ	—	5	1	1	—	—	—	1	—	—	2	—	9 r.

Jeśli się zwróci uwagę na to, ze gramoty nr. 83 i 94 z Kijowa są pełne cerkiewizmów (por. np. § 22, 30), a nr. 80 i 81 miały pisarzy pochodzących z południa (por. § 38), to można przypuszczać, że i dwaj pozostali pisarze północni: nr. 74-75 **многогрѣшныи снакъсарь** i nr. 70 czasem napisali **кы** dzięki tradycji cerkiewnej: wszyscy inni pisarze północni mają konsekwentnie **кн. гн. хн.** W innych natomiast gramotach tak częsta pisownia **кѣ. гѣ** wobec braku cerkiewizmów z pewnością miała swe oparcie w wymowie pisarzy.

W kilku wreszcie gramotach pisownia **кѣ гѣ** jest bezwyjątkowa. Są to lwowskie nr. 33, 44-46, halickie nr. 36, 73, samborska nr. 53, krakowska nr. 42, bruljon z Medyki nr. 39. Przykłady: **многѣ**^{x} 42_{1}, **многѣихъ** 52_{7-8}, **долгѣин** 36_{17}, **другѣѥ** 73_{19} — **оужитковѣ** 39_{7}, **рускѣин** 42_{1}, **ѡколокѣ** 42_{11}, **литовьскѣ** 42_{1}, **польскѣин** 42_{1}, **дкарокѣ** $42_{6,9}$, **передѣ кѣмъ** 33_{2}, **жильховскѣин** 33_{11}, **рускѣихъ** 33_{5}, **на кѣкѣ** 33_{6}, 46_{5}, **соцкѣ**$\ddot{\text{ı}}$ 33_{12}, **ѣковскѣин** $33_{1,11}$, **куликовскѣин** 33_{11}, **шидловоскѣин** 33_{3}, **срѣмскѣин** 44_{2}, 46_{1}, **лѣдаискѣин** 44_{15}, **рускѣин** 44_{2}, 46_{1}, **далѣдовскѣин** 44_{14-15}, 46_{10}, **ковскѣин** 44_{16}, **романовскѣин** 44_{14}, **тарновскѣин** 46_{8}, **марнѣвскѣин** 46_{9-10}, **вижиаискѣин** 46_{9}, **кѣиском** 46_{4-5}, **грабовецкѣин** 36_{9}, **гарбортовскѣин** 36_{17-18}, **галицкѣин** 36_{1}, $73_{2,3}$, **медѣскѣ** 36_{18-19}, **снатинскѣ** 36_{2}, **мартиновскѣин** 36_{18}, **кромировскѣ** 36_{19}, **бс**^{3} **ѡтволокѣ** 73_{13}, **бѣлацкѣин** 73_{1}, **перемышлскын** 53_{15}, **премышлѣскын** 53_{2}, **ковровьскын** 53_{16}, **самборьскымъ** $53_{8,8}$, **самборьскыми** 53_{5}, **самборьскѣин** $53_{1,2}$, **корнѣлевкѣскын** 53_{15}. Razem **гѣ** 4 r., **кѣ** 50 r.

W poszczególnych gramotach cyfry są następujące:

Nr.	33	44—46	36	73	53	42	39
кѣ	9	6 + 8	7	7	8	7	1
гѣ	—	—	1	1	1	1	—
miejsce	Lwów		Haliez		Sambor	Kraków	Medyka

Poza temi przykładami występuje jeszcze **кы** w nr. 41: **к кѣкы** 41_{7-8}, **кырьдѣєвица** 41_{3-4}, w nr. 17 **великъıї** 17_1. Są to jednak gramoty wpisywane w monasterach w Łucku i w Ławrowie do kodeksów z ewangeljami, pełne cerkiewizmów, więc i te przykłady mają z pewnością wartość tradycyjną. Tak samo chyba tradycyjną jest pisownia nazwy: **дорогъıунинъ** 1_6.

Ostatecznie zatem wynika z tego, że archaiczną wymowę *ky hy* (dla *χy* brak przykładów) posiadali jeszcze w zupełności pisarze: lwowscy nr. 33, 44-46, haliccy nr. 36, 73, samborski nr. 53, krakowski nr. 42, może i medycki nr. 39, a częściowo też (wahania **кы—ки**) pisarz Kazimierza Wielkiego nr. 2-3-7, Jagiełły nr. 30, żydaczowski nr. 45-60-64, gródecki nr. 78, kołomyjski nr. 31 i pisarz Świdrygiełły nr. 80 — wszyscy oni pochodzą z południa. Wynik ten godzi się z dzisiejszemi faktami gwarowemi o tyle, że u tych wszystkich pisarzy można przypuszczać wymowę *ky hy* z tylnem *ɣ* (*ы*), jaka istnieje dziś jeszcze właśnie w południowozachodnich gwarach małoruskich: u Bojków, Łemków i w Karpatach, tam gdzie wyróżnia się do dziś ps. **i* od **y* [1]. W owym czasie wymowa tylnego *ɣ* (*ы*) mogła sięgać bardziej na północ, obejmując Halicz, Zydaczów i Sambor, skąd pochodzą wymienione gramoty.

Wszyscy inni pisarze zarówno północni jak i południowi mają stale **ки, ги, хи**, widocznie wymawiali *ki, ki, χi*, zgodnie z dzisiejszą wymową gwar północnych i większości południowozachodnich [2].

Oczywiście pisownia **ки, ги, хи** nie ma nic wspólnego z powszechnem zmieszaniem głosek **ы** z **и** w języku małoruskim, jak sądził Demjanczuk, robiąc z tego niesłuszny zarzut Buzukowi [3]. W gramotach tylko wyjątkowo **ы** miesza się z **и**, przytem przejście **къı хъı** w **ки хи** zdradzają już zabytki XII w.: Ewang. Dobryły 1164 r., nawet Ewang. Halicka 1144 r.[4], i Ewang. Jurjewska z 1120 r.[5]. Proces ten nastąpił niewątpliwie wskutek połą-

---

[1] J. Ziłyński: Opis fonetyczny języka ukraińskiego. Prace Komisji Językowej P. A. U. nr. 19, Kraków 1932, str. 19—20 i 98.

[2] Tamże, str. 19, 26, 98 -- 100.

[3] Por. Записки Істор. Філол. Від. У. А. Н. у Київі 1927, t. XV 231—45.

[4] Por. Durnowo w »Slavia« I 22—26.

[5] Por. Lapunow w »Slavia« III 692.

czenia głosek tylnych wysokich *k*, *x*, *h* z samogłoską *y*, w tych gwarach wówczas już przednią, dając w drodze wzajemnego upodobnienia zmiękczenie tych spółgłosek i podwyższenie artykulacji *y* do *i*, stąd *ki*. *lii*. *χi*. Nieco inaczej objaśnia to Szachmatow [1].

Warto jeszcze podkreślić, że w gramotach z wahaniem pisowni **кы, гы || ки, ги** inny jest stosunek **кы || ки** niż **гы || ги**. Sumarycznie stosunek wygląda dość podobnie: 56 : 79 i 9 : 11. Jeżeli jednak pozostawimy na uboczu gramoty, w których pisownia **кы, гы** jest tylko tradycyjna, więc nr. 70, 74-75, 83, 94, a także gramoty nr. 2-3-7, 30, 31, 78, 80, gdzie brak przykładów o pisowni **ги** i **гы**. otrzymamy w pozostałych gramotach nr. 19, 45-60-64, 81 stosunek **кы || ки** jak 10:36, wobec **гы || ги** jak 7:2. Widocznie po głosce tylnojęzykowej zwartej *k* przesunięcie artykulacji *y* ku przodowi i ku górze było łatwiejsze, niż po szczelinowej krtaniowej głosce *h*. Fonetycznie jest to zupełnie zrozumiałe i godzi się z dzisiejszemi gwarami: bardzo często bowiem w gwarach zachodnich o wymowie *ki*, *χi* mamy jednak *hy* i wszędzie *h* twarde [2]. Paralelnie z *ki* wymawiano *χi*, jak tego dowodzi stała pisownia **хи**, nawet w gramotach mających **кы**.

Wahania **ы—и** po innych spółgłoskach.

W całej masie przykładów we wszystkich gramotach litery **ы** i **и** występują prawidłowo w miejscu ps. **y* **i*. Mieszanie obu znaków trafia się sporadycznie, ale niewszędzie ma tę samą wartość.

§ 50. Częste są przykłady wahań **ы—и** w nom.-acc. pl., tu jednak, podobnie jak wahania **ъ—и**, nie są wywołane fonetycznym zbiegiem obu głosek, jak to błędnie tłumaczy Demjańczuk [3] wbrew wszystkim innym rutenistom [4], tylko mieszaniem się form obu przypadków, lub analogją w obrębie paradygmatu. Podobnie

---

[1] Очеркъ древн. пер іст. рус. яз., str. 311—3.
[2] J. Ziłyńśki: Opis fonet. jęz. ukr, str. 12, 19, 98, 106.
[3] В. Дем'янчук: Морфологія укр. грамот, str. 9.
[4] Por. Sobolewski: Лекціи, str. 193; Durnowo: Очеркъ ист. рус. яз., str. 271; Meyer: Hist. Gram. d. rus. Sprache. Bonn 1923, t. I, str. 118; Krymski: Деякі критерії... str. 35.

jak formy nom. pl.: свѣтки 91_{31}, светки 84_{13}, 85_{17}, 86_{13}, сведоки 65_{13}, 70_{13}, $74_{13, 19}$, 75_{19}, 82_{14}, братеники 91_{8}, моршалкы 83_{17}, липники 91_{25}, сѵадки 93_{16}, стяги 85_{8}, powszechne w gramotach północnych, wyjątkowe w południowych: слуги 26_{11}, свѣдоки 76_{30}, powstały też formy: паны 76_{18}, 70_{13}, листы 52_{7}, $60_{6, 9}$, 64_{7}. We wszystkich innych wypadkach mamy normalną końcówkę w nom. pl.: листи 45_{7}, 64_{9-10}, бискупи 38_{1}, посли 26_{5}, неводи 2_{9}, руси 3_{24} i liczne formy z gramot południowych typu свѣдци (30 r.), lub typu панове. W niezłożonej odmianie zaimków i przymiotników również normalną jest końcówka -и, w nom. pl. masc.: ради 1_{3}, послушни 20_{14}, $S7P_{10}$, 90_{3}, вѣрни 20_{15}, 66_{17}, 72_{28}, порожни 23_{12}, долъжни 42_{3}, волни 65_{12}, 75_{14}, 80_{11}, ласкави 66_{7}, смирни $76_{23, 23}$, ближьши 40_{17}, шляхетни 46_{8}, влдчни 53_{10}, именовани 9_{7}, приневолени 20_{8}, 21_{3}, примучьни 20_{8}, 21_{3}, 40_{6}, 48_{6}, подписани 51_{3}, оуморени 45_{7}, 52_{16}, такови 26_{41}, тоти 43_{10}, 45_{10}, ти 36_{18}, 26_{11}, инни 9_{16}, stale: сами 40_{9}, 59_{4}, 61_{6}, 67_{16}, ѡни 9_{7}, 19_{10}, 42_{13}, 83_{12}, 91_{31}, 93_{6}, $D_{13, 12}$; znacznie rzadziej występuje tu końcówka acc. pl. -ы, bywa to u pisarza żydaczowskiego: па^{н} ивашковы листи оуморени 45_{7}, игнатовы лїсты оуморени 52_{6}, тоты листи 64_{10}, пл^{н} дмитровы 64_{7}, pozatem: королевы есмъ слуги 47_{1}, выписаны 37_{6}, выменены F_{12}, держаны F_{13}. Demjanczuk (l. c., str. 26) przytacza jeszcze trzy formy z końcowem -ы, ale w nich mamy prawidłową końcówkę nom. pl. fem.: рѣчи... былы потверженъ 54_{2-3}, печати... завѣшены 67_{20}, привѣшены 87_{15}.

W odmianie złożonej również przeważa końcówka stara w nom. pl.: тии 26_{11}, 10_{9-10}, инии 67_{9}, 80_{13}, $B_{6, 7-8}$, темнии 3_{15}, околнии 9_{13}, дисни 9_{12}, головнии 26_{11}, цнии 44_{14}, фалшевнии, неправии 45_{7}, добрии 49_{13}, 50_{10}, шляхетнии $51_{7, 14}$, 46_{8}, ѳалшовании 52_{5}, неправїи 52_{5}, милии 53_{6}, инѣшнии 66_{6}, первии 67_{9}, велмужнии 71_{9}, 72_{9}, nawet самборсции 53_{17}, лавровсции 53_{17}; jednak widać już wpływ acc. pl.: тые свѣдки писали 91_{31}, григории да ива^{н} несвизьскии 20_{2}, шляхта хоруговные 76_{19}, a także w rodzaju nijakim: тые верху писаные мѣсца 77_{10-11}. Tą drogą zgodnie z innemi przypadkami liczby mnogiej powstały formy kombinowane na -ыи: тыи 52_{11}, 64_{13}, 83_{5}, 90_{2}, $D_{8, 15}$, справедливыи E_{11}, граничныи 45_{5-6}, оумореныи и оумръ-твеныи 60_{8}, 64_{10}, неправыи 60_{5-6}, фалшованыи 60_{6}, 64_{7}, używane też w rodzaju żeńskim: рѣчи которыижь 54_{1}, 68_{10}, 72_{19}, вѣчныи 68_{13}, 56_{6-7}, тыи выписаныи C_{9}, $D_{8, 16}$, тыи пани 38_{13} i przenoszone często do acc. pl., np. за добрыи и певныи приятеле имѣли 66_{19}, на вѣки

кѣуныи 67_{19-20}, 68_{18}, 80_{7}, **скон листы граиичуныи** 45_{5-6} i t. p. Że chodzi tu o rozszerzenie **ы** na cały paradygmat, a nie o fonetyczne przejście **и** w **ы** dowodzą też pośrednio formy dalsze zaimka **тыи: тыихъ, тыимъ, тыими** i t. p., także **всихъ, всимъ, всими** i t. p., por. niżej § 94.

W acc. pl. obok 80 prawidłowych przykładów z **ы** mamy dwa tylko odstępstwa: **бъ насъ пожаловалъ отиа^{т} наши непрiятели коро^{о}зи далъ намъ всихъ оу наши руки** 26_{23} i **предъ нхъ наши молдавскии** 92_{6}, ale też oba są niepewne. W pierwszym przykładzie pisarz mógł się pomylić w przypadku, co się czasem w gramotach zdarza[1], w drugim przykładzie może być błąd wydawcy Ulanickiego, bo oryginału dziś nie mamy.

§ 51. Poza tą kategorją nom.-acc. pl. wszystkie inne przykłady mieszania **ы** z **и** mogą już mieć wartość fonetyczną. 1) W nagłosie: *з ыншою* 76_{27}, obok *иншой* 76_{21}, *иншыи* 76_{18}, pozatem błędny przykład: **з ыными писанъими** 71_{12}, stąd powtórzony: **с ыныи** $72_{11, 18}$, wobec **инъимъ** 71_{31}, **инъими** 71_{20}, **йнъихъ** 72_{27}, i stale **й** w nagłosie 91 r.

2) Po spółgłosce *r*: **добрънискою** 3_{4}, wobec poprawnego w tej gramocie **ри** 7 r.: **нариконътовиую** $3_{2, 11}$, **патрикиа** 3_{6}, **посмотрить** 3_{1}, **крико** 3_{25}, **крикдү** 3_{27}, **крикдѣ** 3_{20}, także w nr. 2 **ри** 15 r.; u Kostka: **крълошанъ** 24_{6}, wobec **крилошанъ** 6_{5}, 13_{3}[2] i t. p. **ри** 47 r., w nieznanej dziś z oryginału gramocie nr. 76: *прыяли есмо* 76_{14}, *прыймуемо* 76_{14}, wobec *ри* 8 r., wreszcie być może błędem pisarza jest: **уорторинскии** 80_{15}, (por. **уєрторынского** 81_{30}, **уорторыzькии** 82_{15}) wobec **ри** w tej gramocie 6 r. Nie należą tu przykłady: **търыкати** 76_{29}, i drugi: **с крыницами** 69_{9}, **с крыницами** 81_{8}, 84_{7}, 85_{11}, 86_{9}, A_{8}, wobec **с крииицами** 80_{9}, 74_{6}, 75_{9}, 82_{9}, 65_{8}, 79_{11}, **по крииицю** $78_{9, 10}$, **крииичиичү** 37_{10-11}, bo mogły być pojmowane jak **дрыка** 56_{8}, na co wskazuje **съ крънницами** 54_{13}, por. § 27.

3) Po spółgłoskach dziąsłowych w nr. 78: **подъ лиснуымъ гаслъ** 78_{11}, wobec tamże **уи** 4 r., **ши** 2 r., **жи** 1 r., **ци** 2 r. — w nr. 76: *зажыяти* 76_{19}, *зажываютъ* 76_{19}, *иншыи князи* 76_{18} wobec *зажигати* $76_{18, 27}$, *нашимъ* 76_{2}, *нашими* 76_{28}, *шило* 76_{34}, i *чи* 6 r. —

---

[1] Por. moje studjum filologiczne o gramotach w »Byzantinoslavica« IV/2, str. 341. Niewiadomo czemu Demjanczuk (l. c. str. 9, uw. 2) sądzi, że tu kontekst wskazuje formę nom. pl.

[2] Z dawniejszego **клирошане** por. χλήρος, ros. *клиросъ*, zach.-młrus. *крилос*, wsch.-młrus. *крилас*. Крымский: Украин. грам., str. 249.

wreszcie stale w nr. 87, której pisarz prawdopodobnie był z Bukowiny: моужыло 87_1, жывота 87_{10}, оуслышытъ 87_3, нашымъ 87_2, нашы 87_9, чтоучы 87_3, причынѧє^м 86_9, хотѧчы 87_3, чынити 87_{12}, оучынити 87_4.

4) Po spółgłoskach wargowych w nr. 16: шеломыньскоє 16_9, село черепынє 16_2, dziś *Czerepin* pow. lwowski *Czerepinka* strumień pow. bóbrecki (Sł. Geogr I 801), obok выкупить 16_4, ивановичь михаило $16_{1,10}$, ꙁаставилъ 16_2, осташкови 16_2, григорєви 16_9, лоєвича 16_3 — w nr. 19: велѣли єсми привѣсити 19_{18}, obok ѿдамы 19_{11}, имаємы 19_{10}, мы слюбоуємо 19_5, мы имаємо 19_{16}, pozatem: бы $19_{11-12,16}$, быхмо $19_{15,7}$, писано $19_{7-8,19}$, рускими 19_{20}, ꙁаставити 19_{10} — w nr. 87: дали єсми ємоу 87_4, и придали єсми ємоу $87_{6,7}$, космыринъ 87_{10}, dziś *Kośmierzyn* pow. buczacki (Słow. Geograf. IV 465), obok prawidłowych: своими $87_{13,13}$, въсими 87_{11}, слоугами $87_{14,6}$, дитками $87_{6,13}$, михаила 87_3, михаилоу 87_9, także съ мыты 87_{11}, мыта $87_{6,7}$, роꙁмыслоу 87_3, мы $87_{1,9}$, съ мытомъ 87_8, оу коломыи 87_7, коломы́ски́ 87_1, коломы́ско^г 87_7, por. stale чы — w nr. 92: вытолтомъ 92_7, быхми $92_{15,19,19}$, єсми 1. pl. $92_{3,4,8,9,12,13,20,20}$, виꙁнавамъ 92_1, por. też wyżej niepewny przykład acc. pl. предъ ихъ пани молдавскии 92_{5-6}, obok prawidłowych: мы $92_{1,4,16,18}$, выше писанныхъ 92_{16}, дановичємъ 92_8, литвинова 92_1, молвили $92_{19,19-20}$, ислюбили 92_{13}, мимошодшихъ 92_9, смирили сѧ 92_8, сътокмили сѧ 92_8, михаиломъ $92_{4,11}$, михаилу $92_{12,13,16}$. Wreszcie niepewne są przykłady: иꙁ вижнѧнъ 64_{19}, вижнѧнскыи 46_9, obok вѣжнѧн^{с}ки 38_3, jeżeli mamy tu pień *vyš-* zmieniony analogicznie do *niž*, to analogja mogła dotyczyć zarówno *š* jak *y*; niejasny jest też висовидови^ч 25_{6-7}, a w przykładach: дробышеви^ч 49_{14}, дробышевичь B_{25}, кропышеви^ч 9_{12-13}, нысковича дворище $43_{3,4,5,12,14,15,18,20}$, ꙁ борыни^ч 60_{12}, борыницкимъ 56_5, także давыдъ 26_{10}, давыдовскии 49_1, 46_{10} [1] mamy *y* pierwotne.

5) Najbardziej charakterystyczne przykłady mieszania ы z и ma Kostko z Bolestraszyc. Najczęstsze są po wargowych: поꙁнавами 28_3, $23a_3$, што єсмы каꙁалъ 18_{31}, сь рѣкамы 12_{16}, куꙁмычь 6_8, лоѥвычь 6_6, ивановычь 6_6, ꙗголниковычь 6_9, оу вышии 28_{14}, razem 8 r. wobec prawidłowego ми 56 r., ви 51 r.; np. w gramocie nr. 6, gdzie ы z и 4 r., mamy: поповичь 6_{12}, солнѧчковичь 6_{10}, потрутовичь

---

[1] M. Vasmer: Altbulgarisches *Davydъ*. Zeitschrift für slavische Philologie V 134—6.

6_9, **кадолфовичъ** 6_8, **матьфѣевичъ** 6_{7-8}, **демуковичъ** 6_{13}, **ловити** 6_5, **привилье** 6_{12}, **дмитръ** 6_7, **з бортьми** 6_3, **съ сѣножатьми** 6_3. Trafia się to u Kostka również po innych spółgłoskach: **писарь пана старостьинъ** 5_{11}, **на домъ на медницкии** 18_{24} (por. **оу медъщѣ** 47_9, 38_{18}), **брали есмы не поднмъи** 18_{10-11}, **цѣнанъ колошинъ риботницкии** 5_{8-9} i niepewny przykład **сто гривенъ вѣсинхъ** 6_4, wobec **двѣ гривѣ вѣсинн'** 6_{13}, co uważam za nom. dual. *věsnĕji* (por. § 46) spowodu pisowni **-ии** [1].

Często również pomieszane są znaki **ы** z **и** w gramocie nr. 93, którą znamy dziś tylko z kopji Michalczuka i z innych nieraz ze sobą niezgodnych [2]: **зонимн** 93_{12}, **диндзъин** 93_{16}, **ѻуи^{3}ин** 93_{16}, **не мали^м** 93_3, **малими** 93_7, choć możnaby się tu dopatrywać także błędów typu **и - и** wobec prawidłowej pisowni: **ины** $93_{1,2}$, **бы** $93_{1,2,16}$, **керъховины** 93_{10}, **врожоны^м** $93_{\ldots}$, **которы^х** 93_4, **тым** 93_{13}, **оны^х** 93_4.

Wreszcie występują jeszcze luźne przykłady: a) **у торунь к мѣстыуемъ** 1_1 wobec poprawnego tu **и** 18 r.: b) **мы кнгины олеска^{н}дова** 94_1 wobec **и** 46 r.: c) niepewny **кедминовичъ** 4_{13} ze względu na **и - и**, d) również **старцы** 83_7 w tekście: **и съ стыми старцы, и съ сконми вомры** 83_{7-8} wobec: **на ср^{д}ци** 83_5, **полаци^л** 83_{14}, **ѻци** 83_6, **плѣминци** 83_{11}.

§ 52. Natomiast do kategorji wahań **ы—и** nie można wliczać znanego już w literaturze naukowej przykładu **сѣножатин** 74_8, 75_{12}, w nim bowiem występuje **ы** nie zamiast **и** jak sądził Sobolewski [3], lecz zamiast **є** z **ѣ** nieakcentowanego, prawdopodobnie spowodu jakiegoś wykolejenia pisowni. Również nie należą tu przykłady: 1) **нинѣ** 40_{12}, 48_{17}, 68_{17}, **нининѣ** 48_{9-10}, **нинѣки** 12_{16}, **нинѣшинимъ** 53_1, 76_3, 78_2, 54_4, 55_8, 47_3, 65_2, 84_2, $85_{\ldots}$, 86_2, 74_1, 75_2, 82_2, obok **ѣынѣ** 26_{25}, 35_7, 81_6, **ѣынѣшинимъ** 51_{1-2}, 71_2, **ѣынѣшин^м** 45_2.

---

[1] A. Sobolewski: (Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ 1884, str. 102) sądzi, że do **вѣсинхъ** 6_4 głoska *i* przeszła od form nom. pl. na *-i*, np. *богати*, *добрі*. Przyjęciu jednak miękkiego sufiksu w tym przykładzie przeszkadza forma gen. sg u Kostka: **вѣсного** $13_{8,13}$, także 9_9.

[2] Rozow (str. 171) ze względu na trudności paleograficzne powiada: „Итакъ или копіи не сохранили намъ подлинника во всей точности, или ихъ оригиналъ не принадлежитъ къ XV вѣку". Ze względu na cały szereg nowszych cech językowych w tej gramocie (por. § 39, 90, 91, 106) sądzę, że prócz niedokładności wydawców mamy tu do czynienia z późniejszym może z XVI w. odpisem gramoty.

[3] А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи русскаго языка I. Кіевъ 1884, str. 100.

52_2, 60_2, 64_2, 81_2, 72_2, 2) **тисаүь** 34_{7-8}, 27_{10}, 54_{21}, 30_9, D_{17}, **тисаүа** $8_{1; 9; 16-17}$, 59_9, $S7P_{15}$, 69_{18}, B_{12}, E_{17}, 32_{13}, 35_{11}, 38_{19}, **тисаүо** 82_{19}, **тисаүи** 77_{15}, $19_{6, 11}$, **тисаүю** 12_{24}, 13_{29}, **тисаүѣ** $19_{4, 17}$, **тисаүаχо** 19_{10}, **тисаүего** 6_1, **тисацноıє** 5_1, 14_2, obok **тысаүь** 78_{23}, 29_{18}, 47_9, **тысаүа** 42_{20}, **тысаүю** $42_{3, 8; 16}$, 3) **маниъ** $10_{4, 6}$, 87_7, **къ маниү** $10_{12\ 14}$, **ү маниа** $10_{6, 8}$, **полъ маниа** 87_7, **съ маниом** 73_{13}, 87_8, 5_4, 13_{19}, 85_7, 87_{10}, **съ маниокъ** 80_9, **съ маниıı** 54_{12}, 65_8, 69_9, 74_7, 75_{10}, 80_9, 87_{12}, obok **съ мыиы** 70_6, 82_9, 84_6, 85_{10}, 86_9, **ıз мыиы** E_{12-13}, **ıз мыиıı** F_{11}. Wszędzie tu mamy dawniejszą oboczność samogłosek piennych *i* - *y* i to nietylko małoruską. Formy **нинѣ** i **тисаүа** są bardzo częste w zabytkach białoruskich [1], w języku polskim jest stale *niniejszy*, st.-pol. *ninie* [2] w czeskim i słowackim *tisíc* jest częste [3], a do dziś w ruskich gwarach południowozachodnich, wyróżniających *i* od *y*, mamy *t'is'ač* często obok *t'ys'ač* [4]. Forma **маниъ** i pochodne, np. **маниицıє** panuje w zabytkach st.-cerk.-słowiańskich [5], więc **малıиъ**, o ile nie jest pożyczką polską, ma inny sufiks *-yn*, jak w polskiem.

§ 53. W rezultacie więc przykładów, mających niewątpliwie **ы** zamiast **и** lub odwrotnie, do których można przywiązywać znaczenie fonetyczne, jest razem 56 u 10 pisarzy. Większość z tych przykładów objaśniać należy wpływem poprzedniej stwardniałej spółgłoski: po *r* 6 r. z tego w gramotach Kostka (2 r.), w nr. 3 (1 r.), nr. 76 (2 r.), nr. 80 (1 r.); po *č*, *ž*, *š* 14 r., z tego w nr. 76 (3 r.), nr. 78 (1 r.), stale w nr. 87 (10 r.) — przedewszystkiem po wargowych 26 r., z tego u Kostka (8 r.), w nr. 16 (2 r.), nr. 19 (1 r.), nr. 87 (3 r.), nr 92 (12 r.). Po innych spółgłoskach pozostają przykłady: **к мѣстыүемъ** 1_1, u Kostka: **старостыиъ** 5_{11}, **нс подимъıм** 18_{10-11}, i niezbyt pewne: **медицкии** 18_{24}, **вѣсиихъ** 6_4, również niepewne i niewątpliwie późniejsze cztery przykłady z gramoty nr. 93, i raz po **ц**: **старцы** 83_7, wreszcie raz w nagłosie **з ыиıою** 76_{27},

---

[1] E. Карскій: Бѣлоруссы II—1, str. 281.

[2] A. Brückner: Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927, str. 364.

[3] J. Gebauer: Historická mluvnice jazyka českého, Dil. I, Praha 1894, str. 218.

[4] Werchratski: Про говір галицких лемків. Lwów 1902, str. 31, 130; Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. (Lwów 1901) t. II 84; por. też А. Соболевскій: Славянское тысяча P. Ф. B. XIII (1885) 142—4.

[5] Miklosich: Lexicon palaeoslovenice-graeco-latinum. Vindobonae 1862—5, str. 372.

co również zdarza się w zabytkach wielkoruskich [1]. Na tej podstawie, przy całej masie przykładów z konsekwentnie wyróżnionem и od ы nawet u tychże dziesięciu pisarzy, nie można przecież mówić o powszechnem wówczas zmieszaniu obu głosek *i*-*y*. W zasadzie obie te głoski musiały być jeszcze wówczas u wszystkich pisarzy różne. Gdyby pisarze wymawiali te głoski identycznie, to niewątpliwie pomieszaliby litery ы - и o wiele częściej, przecież wpływ tradycji cerkiewnej w ich pisowni jest stosunkowo nieznaczny, por. np. pełnogłos § 23, jery § 28—29, nowe ѣ § 33, dyftongi § 35, uproszczenia fleksyjne § 81 i t. p. Tymczasem poza temi kilkoma kategorjami litery ы i и są pisane prawidłowo wszędzie, zarówno w wyrazach potocznych jak w nazwach, w imionach i nazwiskach. Głoski te jednak musiały być już wówczas sobie bliskie i dlatego po zmiękczeniu spółgłosek tylnojęzykowych grupy кы, гы, хы wcześnie przeszły w ки, ги, хи, a obecnie w XIV — XV w. wskutek twardnienia spółgłosek — przedewszystkiem: *r*, *č*-*ž*-*š*, *p*-*b*-*v* — następujące po nich *i* zaczęto kojarzyć z *y*: stąd przykłady pomieszania ы z и. Naturalnie to zbliżenie głosek *i*-*y* nie na całym ówczesnym obszarze małoruskim było jednakowe, np. w gwarach południowo-halickich, podgórskich głoska *y* do dziś jest jeszcze bardzo różna od *i*, tamtejsze też gramoty stale mają кы, гы i zawsze ściśle rozróżniają ы od и. Prawdopodobnie najbardziej zbliżone do siebie, albo już wówczas całkiem zmieszane, były głoski *i*-*y* na Bukowinie, w tamtejszych bowiem gramotach pomieszanie liter и - ы jest bardzo częste [2]: dlatego też i w gramocie 87, pisanej przez Bukowińca stale mamy ѵы, жы, шы, także єсмн $87_{4, 6, 7}$. Pozatem bardziej niż gdzieindziej bliskie sobie były *i*-*y* w okolicach Przemyśla – Lwowa, jak świadczy rzadka wprawdzie jeszcze, ale pewna pisownia мы - пы - кы, także ры, шы - жы w gramotach Kostka i w nr. 3, 16, 19, 76, 78, 80 i 92. Niestety brak gramot z południowo-wschodnich terenów nie pozwala na dokładniejsze wnioski. Wcześniejsze zabytki małoruskie XI—XIII wieku przynoszą zaledwie po kilka wyjątkowych przykładów mieszania и z ы i te budzą nieufność badaczy, mogą to być bowiem albo błędy pisarzy, albo objawy tradycji

---

[1] А. Соболевскій: *Лекціи* [4], str. 42.
[2] В. Ярошенко: *Україн. мова в молдав. грамотах...* str. 276.

pisowni starobułgarskiej [1]. O związanej z tym procesem dyspalatalizacji spółgłosek por. niżej § 77—79.

Wahania ꙋ—в.

§ 54. Nieakcentowana samogłoska *u* na początku wyrazu lub zgłoski przechodzi w niezgłoskotwórcze *u̯* najczęściej wtedy, gdy poprzedni wyraz kończy się samogłoską, i bywa wówczas pisana przez в; z drugiej strony nagłosowe *v-* w pozycji przed spółgłoską staje się również niezgłoskotwórczem *u̯* najczęściej wtedy, gdy poprzedni wyraz kończy się spółgłoską, i bywa wówczas pisane przez ꙋ. Właściwość ta dziś powszechna w małoruszczyźnie i w białoruszczyźnie występuje już w najdawniejszych zabytkach, szczególnie często od czasu zaniku jerów [2]. W gramotach przykładów tego typu jest bardzo wiele i wszędzie jest stan podobny. Zwraca jednak uwagę fakt, że dawne *u* mimo sprzyjającej pozycji pisane jest najczęściej etymologicznie przez оу 235 r., znacznie rzadziej в 30 r.: **а вживаюун** 2_{12}, **євиутєви**[ч] 25_3, **на ꙁактрѣє** 38_{18}, **или к(сл)ъшить** 47_2, **нѣкъстуиъ** 6_8, **дѣдництво к линъи** 5_1, **иєца авгус...** 92_{21}, **юємъ куниилн** 12_4, $23a_5$, **то куниила** 13_7, **то куниилн** 18_4, **старшии в олєшка оу малєуковиуа** 8_{2-3}, **тѣми вжитки** 9_5, **вшитци вжитковє** 9_4, **в... покои к**[ж]**ити** 9_{10}, **и вроуница** 64_{14}, 52_{12}, 45_{11}, **и вказали** 52_{11}, **и вроуниць** 45_{24}, **но тоты вроуница** 45_{21}, **выслали враднка(!)** 52_9, **и вгорско**[г] 80_3, **ани вкажєть** 36_{10}, **вꙁати к него** 59_5; tu także należą przykłady: **иефимьа** 14_{4-5}, **єфтимии** 53_{16}. To в występuje nawet wtedy, gdy poprzedni wyraz kończy się spółgłoską: **передъ въгорьскимь** 3_{20}, **мо(го)рнуь к олеша оу дому** 13_{28}, **тѣхъ вжковъ** 9_{10}, **тыхь вроуниць** $45_{19, 20}$.

Natomiast dawne *v* przed spółgłoską prócz zaimka **все** i t. p. znacznie częściej pisane jest przez оу (308 r.), niż przez в 86 r. i to naogół niezależnie od wygłosu poprzedniego wyrazu. Np. przedrostek *vъz-*: **не оусхоуєть** $3_{22, 29}$, $71_{34, 36}$, 87_{13}, **собѣ оуꙁати** 3_{29}, **коли оусхоуєть** 15_{13}, **не оуспоминали** 66_{19}, **ми оускаже**[т] 15_9, **надобѣ оустуиати са** 5_5, 8_6, 70_{11}, **в тое оустоуиати** 77_{13}, **не имаемь оустуиати са** 70_8,

---

[1] А. Соблевскій: Лекціи[4], str. 135. A. Szachmatow w recenzji gramatyki Krymskiego: Rocznik Slawistyczny II 168—9. Кримський: Деякі непевні критерії... str. 30 42.

[2] J. Ziłyńskf: Opis fonet. jęz. ukr.. str. 49-50; А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи рус яз, str. 103; i inni.

бы оусхотиⁿ 87_{8}, и оуздати 4_{37}, и оуздали 6_{4}, плѣменемъ оуздали 9_{9}, с прибкомъ ꙋздала 44_{6}, такᵏ оуздаⁿ 48_{8}, нс тѣмъ оуздаⁿ $48_{11, 18}$, тоиъ оуздаванъѣ 13_{21}, сами оуꙁати 61_{6-7}, и оустали 26_{9}, силою оуꙁато 19_{16}, и ꙋздала 46_{5}, емꙋ оуздала 48_{15}, листъ оуꙁоздрать $23a_{2}$, 24_{2}, 28_{2}, и оуздалъ 24_{10}, 40_{6}, аже оуꙁалъ 50_{3}, бы оуꙁалъ 92_{16}, по ꙋзнесеньи 44_{17}, 64_{21}, и оуꙁали 51_{11} петръ оуꙁали 37_{6}, его оуздали 40_{9}, и оуздаютъ 53_{11}, и оуздаваниꙗ 43_{14}, на оуздавшꙗ 43_{18}, на оуздавшꙗхъ 43_{15} (razem 43 r.) — то есмꙑ кунили кꙋпѣвши 12_{4-5}, аже кꙋпѣвше 54_{5}, помоуное кꙋали 38_{16}, есмо кꙋали 45_{22}, мнѡго кꙋали 80_{3}, емъ кꙋᵃ 52_{3}, 64_{4}, пѣнязми кꙋалъ 18_{25}, сами кꙋати 59_{5}. ближнии кꙋати 74_{11}, инии кꙋати 74_{12}, нлѣнья кꙋати 75_{18}, także po spółgłosce: петроᴹ кꙋати 75_{16}, творꙗнъ кꙋалъ 18_{20}, колодъ кꙋали 18_{15}, трии колостии кꙋали 18_{8} (razem 16 r.). Podobnie też całkowicie pomieszały się przyimki i przedrostki *въ—у*: tylko w zaimku **вс.** **вса** i t. p. częstsze jest **к** 71 r., niż **оу** 15 r., może spowodu formy **весь**.

Wszystkie te wahania wynikły naturalnie stąd, że pisarze nie umieli oznaczać głoski *ꙋ*, jaką w tych pozycjach wymawiali: litera **ꙋ** wyrażała za dużo — **к** za mało. Naogół o wiele częściej pisali **ꙋ**, niż **к**. Wreszcie w gramotach nr. 41, 69 i 83 panuje pisownia tradycyjna cerkiewna; w nr. 83 z Kijowa stale nawet **къ** (9 r.) gdzieindziej wyjątkowe, także **къстоуиати са** 83_{19}, **късхоует** $83_{12, 13}$. W przykładach **оук олхокиꙗ** B_{12}, **оук облаꙁнии** 43_{4} rozwinęło się **к** protetyczne przed **о-** nagłosowem.

Wahania **е—и** i **о—ꙋ**.

§ 55. Podwyższanie artykulacji nieakcentowanego *e* występuje w przykładach: 1) **майстату** 66_{20}, 68_{18}, 2) **кистютии** $3_{1, 20}$, obok **кестути** 1_{7}, **ѡ кестута** 1_{1}, 3) **моиго** C_{18}, **моимъ** C_{20}, **моимъ** C_{19}, obok w tejże gramocie: **моего** C_{10}, **моеᵍ** $C_{8, 13}$, **моеᴹ** C_{10}, **моеимъ** $C_{17, 20}$, **своеᵍ** $C_{2, 13}$, **своемъ** $C_{8, 11, 16}$ — tu może pod wpływem sąsiedniego *i* — 4) **добанинкиⁿъ** 79_{2} (o ile to nie jest błąd **и-и**) obok **добанекиуь** 79_{8}, i wreszcie 5) **иеци** 12_{6}, $18_{19, 27}$, **ѣци** 53_{10}, obok **еце** $2_{7, 9}$, 13_{14}, 84_{16}, 85_{19}, 86_{16}, 73_{20}, **ѣце** $26_{10, 30}$. Wprawdzie Sobolewski[1] sądzi, że tu **-и** nie pochodzi z **е** i wskazuje na huculskie *iuu*, jeżeli się jednak zwróci uwagę na to, że **иеци** występuje przedewszystkiem u Kostka, który ma też **иеце** 13_{14}, i ma przy-

[1] А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи рус. яз., str. 85.

kłady o podwyższonem *o* ⩵ *u*, to zastrzeżenia Sobolewskiego wydają się niesłuszne. Wynikiem pomieszania nieakcentowanego **є z и, ы** może być też forma **кешеньскый** 78_{8}, choć i tu można podejrzewać błąd **є - є**. Niejasny jest przykład **рыуегокъ** 80_{5}, **рыуегока** $80_{6, 7}$, wobec dzisiejszego *Ryczyhów*, rus. *Ryczyhiw* pow. rudecki (Słownik Geograf. X 80).

Podwyższanie artykulacji nieakcentowanego *o* występuje w przykładach Kostka: **мунастырь** (stale) $13_{7, 10, 16}$, **мунастырски** $13_{21, 21}$, **с оубою сторону** 12_{10}, **с убою стороною** 12_{8}, hiperpoprawną jest forma: **добровъı** 12_{11}, także **доброва** 81_{13}, wobec **дубровъı** 12_{10}, **з дубровками** 12_{15}, 81_{7} i w innych gramotach stale у 45 r. Niepewne natomiast są formy: **не стонть оуписано тое дворище** $43_{15, 16}$, **мы оусудивше** 43_{19}, **мы оуправивше** 43_{19}, **и оуграничилъ** 37_{5}, ponieważ może tu być przedrostek *u-*, choć w innych gramotach: **осудили** 38_{12}, 36_{18}, **осужена** 38_{16}, **осужаемъ** $38_{12, 18}$, **оправи**^{т} $48_{13, 14, 20-21}$, **оправилъ** 31_{4}, **оправили** 36_{15}, 40_{8}. Nie należy tu przykład **корупа** stale przez у pisany (45 r.), tak samo jak i w innych zabytkach staroruskich, bo w starobułgarskiem i st.-cerk.-słowiańskiem jest również **корупа** [1]. Poza temi przykładami wszędzie jest normalne **є, о** także w sufiksie **-ока-** np. **голдоватн** 23_{14}, 72_{25}, **жалокалъ** 45_{3}, $52_{3, 4}$, 53_{2}, 60_{2}, 64_{3} i t. p. 26 r.

Tak niewielka ilość przykładów zmiany nieakcentowanych **є** i **о** w **и (ы)** i **у** u pisarzy gramot dowodzi, że wówczas zwężenie głosek *e* i *o* nie doprowadzało jeszcze do całkowitego zmieszania ich z *i* (*y*) i z *u*, wskazuje jednak, że były one już nieco ścieśnione *ė ȯ*.

§ 56. Całkowity zanik nieakcentowanego *o* występuje w przykładzie **ни дному** 2_{8}, choć w tej gramocie normalnie *o* się utrzymuje, o ile więc nie jest to błąd pisarza, może dowodzić, że znana dziś szeroko w gwarach naddniestrzańskich wymowa np. *br'uč* ‖ *ᵘbr'uč* ‖ *ub'uč* ⩵ **obr'uč*ь jest również archaiczna. Podobnie tłumaczyć należy zanik **є** w przykładzie **што му прислуша** 24_{9}.

Wahania о—а.

§ 57. W imionach obcego pochodzenia nagłosowe *a-* często zmieniano na *o-*: 1) **олександръ** 65_{13}, **олєхандъро** $10_{1, 5}$, 62_{1}, 70_{13},

[1] Por. też Крымскій: Укр. грам., str. 449—500.

84_{14}, 44_{15}, **ѡлкѣи** 63_{3}, **олѣѣа** 10_{19}, **оу олеика** 9_{6}, **ѡлехно** 22_{10}, **по ѡлехна** 22_{7}, **ѡлешко** 51_{15}, 16_{6}, 38_{6}, **ѡлешка** 8_{2}, **ѡлеша** 13_{28}, **ѡлександрокиуь** 88_{1}, 89_{1}, 90_{1}, **ѡлескандокла** 94_{1}, **ѡлескии** 75_{20}, **олехновиуь** 5_{13}, **ѡлешиньски** 29_{17} — wobec **алѣѧндръ** 66_{4}, **александъ** 34_{1}, **александро** 22_{4}, 76_{32}, 83_{17}, **александра** 42_{7}, 92_{4}, 66_{7}, **александру** $42_{4,\ 9,\ 12}$, $66_{3\ 4}$, 67_{9}, **алѣѧндромъ** 67_{19}: 2) w imieniu **ѡндрѣи** 25_{10}, **ѡндрюшко** 25_{9} — wobec **андрѣи** 50_{12}, $65_{12,\ 14}$, $67_{2,\ 7}$, 74_{14}, 85_{18}, 83_{1}, **андрѣи** $65_{3,\ 21}$, **андрѣю** $65_{4,\ 11}$. Pozatem **олтарь** 4_{4}, **ѡглфьею** 77_{1}, **ѡвдотїи** 83_{5}. W śródgłosie jeden tylko przykład: **ѡ бохура** $12_{7,\ 10,\ 14}$, **оу бохури** 12_{23}, dziś *Bachorz* pow. brzozowski, *Bachorzec* pow. przemyski (Słow. Geogr. I 77) z hebrajskiego *bāchur* 'młodzieniec' [1]. Widać więc, że imiona z utrzymanem **а-** w nagłosie występują wyłącznie w formach pełnych, widocznie były tylko tradycyjne, cerkiewne, natomiast żywemi były formy z nagłosowem **о-** i te ulegają rozmaitym zdrobnieniom.

Zmianę *o* w *a* widać tylko w wyrazie: **манастыра** 37_{11}, **манастырю** 47_{5}, 58_{5}, 94_{5}, **къ манастырь** 62_{4}, **съ манастыремъ** 29_{8}, **на манастыри** 77_{3}, obok **мунастырски** $13_{21,\ 21}$, **мунастырь** $13_{7,\ 10,\ 16}$, **съ монастыремъ** 54_{6}, **къ монастыри** 83_{24}. Ostatnio Iljinski [2], inaczej niż dotychczas wszyscy inni badacze, drogą delikatnej analizy etymologicznej udowadnia, że takie małoruskie formy jak *багатий*, *гарячий* mają *а* pierwotne. Również w wyrazie **манастырь** z nowogreckiego *μαναστήρι(ον)* widzi utrzymanie się gr. *α* obok form z *о* szczególnie częstych w gwarach zachodnich. Dawniejsze jednak wyjaśnienie tych faktów procesem asymilacji wokalicznej wydaje się bardziej prawdopodobne.

Możnaby w ten sposób wyjaśnić także przykłady: **ламатински** 37_{17}, 40_{21}, **самастьянъ** 65_{15}, **самашковъ** 75_{28}, 74_{18}, także **краманцомъ** 72_{18}, **краманицкии** 72_{1}, wobec normalnego **кременець** (por. niżej § 58) — w tym wypadku asymilacją *е* do następnego *а*. W językach ruskich takie asymilacje są znane, np. **телссе, дѣлссе** obok **тѣло, дѣло; сидишь, сидить** por. st.-cerk.-słow. **сѣдѣти: цолокати** i t. p., a w gwarach małoruskich specjalnie szeroko jest

---

[1] A. Brückner: Słownik Etymologiczny języka polskiego. Kraków 1927, str. 10.

[2] Г. Ільїнський: До питання про асиміляцію голосных в українській мові. Записки істор.-филол. від. У. А. Н. у Київі 1926 VII—VIII.

znany proces asymilacji *e o* do następnych samogłosek wysokich: *dôbrôdîį* [1].

Wahania є (ѣ) — а (а).

§ 58. W kilku przykładach z gramot północnych występuje **є** zamiast etymologicznego **а** lub **а**: **сѵєткомъ** 65_{12}, A_{10}, **сѣѵєтко**^{м} 75_{14}, **сѵєткн** 74_{11}, **и цієткомъ** 86_{13}, **оу лєтнуєско**^{м} 74_{4} (razem 6 r.), choć znane są one i tam w pisowni etymologicznej: **сѵядковє** 72_{24}, **исѵаткомъ** 84_{11}, **исѵа**^{д}**ки** $93_{15, 16}$. W gramotach zaś południowych stale w tym wyrazie jest **а**, **ѧ**: **цѧткѵ** 32_{7}, **цѧтковє** $32_{4, 8-9}$, **цядькомъ** 57_{8}, **цѧткн** 47_{4}, podobnie w gramocie białoruskiej nr. 29: **цѧткы** $29_{6, 7}$, **цѧткн** 29_{11}, **цѧтъкомъ** $29_{5. 6}$, **цѧткѵ** 29_{12-13}. Widocznie więc pisownia **сѵєткн** jest objawem północnej wymowy nieakcentowanego **а** jak **є** podobnie jak **є** z nieakcentowanego **ѣ**, co dziś jest charakterystyczną cechą gwar północnych. W wyrazie **памѧть** 91_{9}, 82_{17}, 65_{15}, 70_{11}, 74_{15}, 75_{23}, pisownia **а** jest widocznie tradycyjna, niejasną zaś pozostaje nazwa **рѧзановнуь** 84_{15}, 85_{18}, gdy w gramotach południowych **рєзановнуь** 78_{15}, 81_{22}, chyba że w tej pisowni Juszka mamy ślad asymilacji typu **савастьянъ**.

W gramotach południowych również występuje kilka przykładów ze zmianą **а** nietylko na **є**, lecz przedewszystkiem na **ѣ** i to niezależnie od akcentu: **кнѣзъ** 36_{15}, **хомѣкъ** B_{13}, **хомѣковнуь** 31_{8}, 40_{21}, **хотѣун** $76_{9, 13}$, **па**^{н} **немирѣ** nom. sg. 80_{15} (razem 7 r.); przykłady z **є**: **тєптюковн**^{ч} 47_{12}, obok **тѧптюковнуь** 36_{16-17}, 40_{19}, **тѧптюко**^{в} 38_{4}, **солнєуковн**^{ч} **костько** 38_{6}, obok **солнѧуковнуь ожегъ** 6_{10} (razem 2 r.). Przykładów z **ѣ** zamiast **а** nie można objaśniać graficznem pomieszaniem obu znaków, choć zdarza się to w cerkiewnych zabytkach staroruskich pod wpływem pisowni średniobułgarskiej [2]. Wątpliwości tego rodzaju mieć można tylko co do przykładu **па**^{н} **немирѣ** 80_{15}, dla innych sześciu trzeba szukać objaśnienia fonetycznego. Trudno przypuszczać, by **ѣ** mogło oznaczać tutaj niejednolitą artykulację przesuniętego ku przodowi i ku górze *'a*, w obecnych gwarach południowych zawsze takie przesunięte *'a* wymawia się jednolicie jako *ä*, *e*, lub *i* [3], widocznie

---

[1] A. Соболевскій: *Лекціи*[4] 90—1; J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukr., str. 39.

[2] В. Ярошенко: Украïн. мова в молдавс. грамотах, l. c. str. 262.

[3] J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukr., str. 34.

pisarze przez ѣ chcieli zaznaczyć, prócz przesunięcia artykulacji *'a*, także wyraźną miękkość poprzedzającej spółgłoski i dlatego znak є tutaj im niezupełnie odpowiadał. Możliwe też, że głoska є wówczas była jeszcze krótszą od ѣ i а, które z є zrównywały się w gwarach północnych tylko w pozycji nieakcentowanej [1].

§ 59. Odwrotne przykłady z pisownią а zamiast є występują tylko w pewnej kategorji sufiksalnej: **с зеремаиы** 65_7, 74_6, 75_9, 84_8, 85_{11}, **кремаиець** 63_{11}, **кремаиицемъ** 71_{20}, **оу кремаиыю** 71_{46-47}, **кремаицомъ** 72_{18}, **кремаицкии** 72_1, **кремаецкии** 71_1, **к кремаецкои** 69_6, **кремаецки'** 76_{33}, **ереманемъ** 27_8, 32_8, **тисманулы** 37_8, **тисманул^{и}** 37_4, razem 17 r. — wobec prawidłowego є: **зеремены** 81_8, **кремецкии** 74_{14}, 75_{29}, **оу кременецко^{м}** 75_5, **каменець** 83_{11}, **каменү** 91_{11}, **ѡ каменыгоры** 91_{11}, **еременемъ** $S7P_6$, 34_5, 35_{6-7}, **племеньин^{к}** 26_9, **племеню** 5_5, **съ племенемъ** 9_9, $13_{5,16}$, nawet **племѣнника** 85_5, stale też **зименито** i t. p. 35 r. (razem 51 r.). Widocznie formy o sufiksie **-ан-** nie były powszechne ani w gwarach północnych, ani w południowych; można je zatem wyjaśniać analogją do nom.-acc. sg. na **-ма**, np. **ерема, зерема** i t. p., tak samo jak A. Sobolewski [2] wyjaśniał wielkoruskie formy *стьм'янъ, врем'янъ, плем'яннкъ*. W ten sposób wytworzony sufiks **-ан-** zbiegł się fonetycznie z przymiotnikowym: **серебраны^{х}** 63_{10}.

Wahania и—ю.

§ 60. W kilku przykładach zamiast ю występuje и: 1) **ѡ кназа ѡ либорта** 1_1, wobec **любартъ** $3_{1,19}$, **любарта** 3_{21}, 2) **ѡ бѣлку лежауню** acc. sg. fem. 51_4, 3) **иглшка грид^{ч}ковнуа** 88_2 wobec **грюдкови^{ч}** 9_{17}, **грудковнуь** 8_{11}, 36_{16} (por. § 73). Widocznie głoska *и* po palatalnej przesuwała się ku przodowi *ü*, co i dziś jest zjawiskiem częstem, a niekiedy stawała się bliższą *i* niż *и*: podobnie więc do st.-polskiego *litość* i t. p.

Wahania и — zero.

§ 61. Obok form pełnych z и bywają krótsze bez и.

---

[1] Por. moją pracę: Przyczynek do iloczasu małoruskiego. Lud Słowiański III A. Wyjaśnienie Kuryłowej zmiany *a* w *e* po spółgłosce palatalnej (Український діялектол. збірник II, Київ 1929, str. 74—107) wpływem małopolskiej beznosówkowej wymowy *p'ėta, źėć* jest zupełnie chybione. Por. moją uwagę w Roczniku Slawistycznym XI 179.

[2] А. Соболевскій: Лекціи[4] 87.

1) Wskutek pomieszania przyimków ps. **iz(ъ)* i **sъ* występują zarówno dla gen. sg. jak i dla instr. sg. formy: **нꙁ, нс,** obok **ꙁ, с,** rzadziej **нꙁъ, нсъ — ꙁъ, съ.** Np. **к тымъ сєломъ ꙁ вѣка ꙁ давна слꙋшало** 65_5, **а ꙁ лѣса** 77_8, **петръ ꙁхарбиновичъ** 47_{11}, **бартошъ схарбиновичъ** 47_{11}, **па[и] м..жи[к] нꙁ дꙋбровы** 47_{10}, **иного с того сєла** 50_9, obok **придаль єсми нꙁ жоною моєю** 77_{11}, **даньники нꙁ данью** 86_7, **гꙋбъка нꙁъ братомъ своємъ** 13_{11-12} i t. d. cały materjał por. w słowniku Rozowa str. 23—4 i 63—4.

2) Obok **димитрии** 7_1 stale jest **дмитрь** 6_7, 52_{16}, 45_{22}, 56_{12}, $60_{3, 6, 7, 7, 11}$, $64_{3, 5, 8, 12, 19}$, **дмтръ** 2_{14}, **дмитрии** 20_6, 21_1, 23_1, 25_5, 17_{12}, **дмитрна** 39_{16}, 52_{17}, **дмитрию** $7_{9, 11, 13}$, 23_{11}, **дмитрємь** 7_3, **дмитрцєкъ** 7_{15}.

3) Brak **и** w znaczeniu *i̯* występuje w nagłosie: **мѣти** 93_{15}, **мѣли** 93_{14}, **маєть** 70_7, $76_{22, 24, 29}$, $73_{11, 17, 24, 27, 29, 33, 38, 40}$, 93_{11}, **маємь** 70_8, **маю[т]** 93_6, **маюунє** 93_5, obok pełnych form: **имѣти** i t. p. 31 r,, **имати** i t. p. 72 r., także stale **имѣнье** i t. p. 38 r.[1]. W śródgłosie: **придѣть** 4_{34}, **придa** 40_3, obok pełnych form: **приндє[т]** 71_3, 73_8, **приндѣть** 72_3, 50_5, **принда** 43_{13}, 45_3, 60_3, 64_3; stale po **ы** w nr. 87: **кыти** $87_{5, 11}$, **коломы́ски́** 87_1, **коломыско[т]** 87_7; w imieniu **михалъ** 24_{13}, $37_{3, 6}$, $48_{1, 24}$, 51_{16}, 56_{10}, $67_{6, 11}$, 71_{11}, 72_{10}, 73_1, **михаломъ** 67_{17}, **михаль** 33_{11}, więc tylko w gramotach halickich, co może być polonizmem wobec normalnego: **михаило** 8_{11}, $13_{5, 25-26}$, $16_{1, 10}$, 25_3, $38_{5, 6}$, $57_{1, 9, 11}$, 78_{19}, 80_{15}, 81_{21}, $82_{15, 15}$, $84_{13, 14}$, 85_{17}, 86_{13-14}, 88_1, **михаила** 37_{11}, 81_{30}, 85_{24}, 87_3, 4_{12}, **михаилу** $92_{12, 13, 16}$, 87_9, **михаиломъ** 15_1, $92_{11, 4}$, 94_3. Wreszcie w wygłosie w szeregu gramot południowych trafia się to w końcówce nom. sg. masc.; w niektórych zupełnie wyjątkowo: **оу дн҃ь надесатъиы** 2_{15}, **стародꙋбс[с]ки** 34_1, **литовьскы** 42_1, **лѣтъски** 50_{11}, **польски** 19_1, **далатински** 37_{17}, **галицки** 40_{22}, 48_{25}, **грабовецєки** 48_{23-24}, **по лисиун бро[д]** 53_{14}, **бꙋгатски** 68_{11}, niepewne **которъı ꙁ инхо** 19_{13} — razem 11 r. wobec 120 pełnych form **-ыи** w tych gramotach. Nieco częściej w nr.: $36_{2, 18, 18-19, 19}$, $47_{1, 1, 1, 10, 11, 12, 12}$, $87_{1, 1, 1, 1, 7}$, obok form pełnych: $36_{1, 8, 13-14, 17, 18, 19}$, 47_{11}, 87_9. W wielu wypadkach stało się to spowodu trudności oznaczenia *i̯* po *ꙗ* — co widać, np. w nr. 32 i 38, gdzie połączenie *-iꙗ* oznaczono przez **и҃**, lub w nr. D, gdzie każde *i̯* a także

---

[1] O rozwoju ps. **jь-* por. pracę T. Lehr-Spławińskiego w Roczniku Slawistycznym VIII 152—6.

grupę *ji* oznaczono kreseczkami: **но семо̂, грошѥ̂**, por. § 8. — lecz niewątpliwie mógł tu działać i wpływ polski.

Skrócenia.

§ 62. W śródgłosie znikła samogłoska *o* w wyrazach: 1) **которая** $45_{13, 15}$, obok **которыи** i t. p. 30 r. i polonizmu **кторая** $51_{5, 9}$, 2) **маркрѣту** acc. sg. 48_{12} obok **маргорѣта** $48_{14, 20}$, **маркорѣтѣ** $48_{7, 25}$, **нс маргорѣтою** 48_5 — prawdopodobnie spowodu położenia *o* przed *r* w najsłabszej pozycji przedakcentowej przy szybkiem tempie mowy [1].

W wygłosie znika *-o* zarówno na północy jak na południu w wyrazach: **такъ** 20 r., **та**^{к} 7 r., **также** 6 r., obok **тако** 27 r., **такожь** 10 r., **какъ** 26 r., **ка**^{к}**же** 69_{17}, obok **како** 6 r., **таиъ** 12_{11}, 54_9, **та**^{м} 91_{10}, obok **тамо** 83_6, **тутъ** 2_7, 3_{19}, obok **туто** 49_{11}, stale jednak **како, акоже.** Końcowe **-є** odpada podobnie w partykule **ж** 7 r., **жъ** 4 r., **жь** 68 r., **ж** 20 r., obok **же** 34 r., także w połączeniu: **нжбы** 69_4, 66_{10}, **нжъ** 3 r., **нжь** 16 r., **н**^{ж} 2 r., obok **нже** 23 r. i t. p., stale jednak **опроуе** 7_{10}, $18_{7, 16, 18}$. Końcowego **-ы** stale brak w wyrazie **накъ** 5 r. **на**^{к} 6 r., **накли** 20 r. Skrócenia te powstały podobnie jak i w innych językach słowiańskich przez to, że te końcowe samogłoski były słabo namorfologizowane [2].

B. Spółgłoski.

Wahania **ѵ—ѱ**, głoski: *l* epenth., *f*, *q*, *ǯ*.

§ 63. Pod wpływem tradycji cerkiewnej w part. praes. act. od *byti* występuje często **ѱ**: **бѹдѹѱои** 54_2, **бѹдѹѱими** 65_{13}, 75_{15}, **бѹдѹѱимъ** 76_3, $81_{10; 10; 18}$, **боудоуѱи**^{м} 45_3, 47_3, 54_4, 60_3, 64_{2-3}, 74_2, 80_2. 82_2, 78_3, obok normalnego **ѵ**: **боудоуѵомоу** 86_{13}, **боудоуѵии** 84_{12}, **боудоуѵомъ** 85_{16}, **боудоуѵимъ** 71_2, 75_2, $84_{2, 11}$, 85_2, 86_2, 55_3, 72_2, 53_2, 52_2, 70_{9-10}, $E_{3, 11}$, $F_{3, 15}$, **бѹдѹѵи** 76_7, 81_2, **бѹдѹѵіе** 93_{15}, **бѹдѹѵимии** 93_{13}. Stale też **ѵ** w innych formach: **ѵтѹѵи**^{м} 54_4, 55_3, **ѵтѹѵи** 33 r., **хотѣѵи**

---

[1] O różnych stopniach siły wydechowej poszczególnych zgłosek w wyrazie, np. *vartuvlaty* (2 4 1 4) por. J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukr., str. 163.

[2] Por. J. Baudouin de Courtenay: Charakterystyka psychologiczna języka polskiego. »Język polski i jego historja«. Encyklopedja polska. Pol. Ak. Um. T. II, dz. III. cz. I., str. 178 i n. n. Kraków 1915.

$76_{9,13}$, хотѧчє 32_{3}, хотѧчи 7 r., вымєнѧючи 85_{12}, 86_{10}, вынимаючи 40_{10}, слухаючи^{м} 54_{4}, 55_{3}; pozatem: помочноє 38_{16}, 60_{9}, тисѧча i t. p. 30 r., на страчѣньє 37_{9}, w sufiksie -ичь, np. вотчичь 36_{5}, ꙗновичꙋ C_{17}, хре^{б}товича C_{2}, хребтовичꙋ C_{8}, E_{5}, nawet наѡсвѣчєньскому 72_{16}, освѣчєному 71_{4}, ѡбѣчюємы 21_{10}, obok ѡсвѧцоному 72_{4}, наѻ/освѣцєньшєму 71_{17-18} i t. p.

Jeszcze rzadziej jest жд: рождєства 78_{22-23}, на потвєрьж^{д}єниє 80_{14}, wobec stałego ж: рожєства i t. d. 36 r., потвєрженьє 24 r., ѡсужєниѧ 38_{16}, ѡсажєньє 59_{5}, ѡсаживати 59_{2}, ѡсужѧємъ $38_{12,17}$, ѡсаживати 59_{2}.

§ 63. Brak dawnego *l* epenth. pod wpływem polskim: ꙁємєю 9_{3}, ꙁємѧны $53_{4,5,9,12,13}$, 76_{28}, ꙁємѧнє 53_{9}, ꙁємѧномъ 53_{8}, pozatem stale: ꙁємлѧ także $53_{7,10}$, ꙁємлѧнинъ i t. p. 32 r., ꙁємлѧною 92_{12}, 93_{8}, ꙁємлѧнскиѣ 43_{22}, сѧ справлѧлъ 66_{19}, пособлѧли 19_{15-16}, оставлѧючи 46_{6}, C_{7}, ѡставлѧємъ $47_{3,6-7}$, ꙁоставлѧючи 40_{10}, торговлѧ 9_{5}, 13_{2}, поставлєньє 30_{3}, прилюблѣниє^{м} 20_{8}, блгсловлѣнъємь 13_{11}, либовлє^{м} $D_{10,13}$, ꙁ браславлємъ 72_{18}, 71_{20}, także тєрєбовєльскии 16_{8}, obok тєрєбовльско^{г} 47_{2}, оу тєрєбовльскии 28_{7-8}. Nowe połączenia *h* + *i̯*, *v* + *i̯* jeszcze się utrzymały bez zmiany: ꙁдоровию 71_{4}, на ꙁдоровъю 72_{13}, ꙁдоро^{в}є 94_{11}, ꙁ^{д}равїє 11_{11}, робѧть B_{8}.

§ 64. Głoska ф lub ѳ występuje najczęściej w imionach i nazwiskach obcego pochodzenia: фанасии 24_{5}, ѡфанасѣи 38_{1}, фанислакъ 6_{9}, фєбрунъ $23a_{21}$, 24_{2-3}, фєдоръ 15_{1}, 20_{1}, 22_{2-3}, $25_{5,8,8,9}$, 27_{1}, 43_{1}, ѳєдорь 52_{1}, 81_{24}, фєдору 14_{9}, фєдико 71_{1}, фєдко 72_{1}, 81_{25}, ѳєдко 81_{24}, 82_{16}, ѳєдька 80_{19}, фєѡ^{д}ръ 45_{1}, 60_{1}, 64_{1}, фєѡ^{д}роу 80_{6}, ѳєѡ^{д}сии 74_{14}, ѳєодосїа 81_{21}, 83_{23}, ѳєѡдосїю 83_{3}, ѳєдѧ B_{15}, ѳєди E_{4}, фєдуть 13_{26}, филипа D_{12}, филь $40_{4,15,16}$, францєкъ 38_{4}, франєцикъ 48_{22}, фалєлѣѥвичь $23a_{7-8}$, фацєви^{ч} $23a_{10}$, ѳє^{д}ко^{в} 82_{20}, фєдорови^{ч} 22_{3}, фєдоровъ 14_{21}, фєдушковъимъ 49_{6}, фортуна 38_{8}, фрѧꙁьскоє 42_{18}, фрѧжьского 19_{4}, фраꙁьского $42_{8,9,16,16}$, философь 83_{16}, фалшєвнии 45_{5-7}, фалшованыи 64_{6-7}, 60_{6}, ѳалшованїи 52_{5}, ѳєвралѧ 61_{11}, 75_{25}, матфѣи 25_{11}, матьфѣѥвичь 6_{7-8}, стєфанъ $66_{6,12}$, 68_{6}, стєфана 66_{14}, стєфану $68_{3,7}$, стєфанови $68_{3,5}$, кадолъфовичь 5_{7-8}, орєфѣрько 6_{11}, олєфѣрько 5_{9}, ѡстафиѧ 45_{25}, єѳифановичь 81_{24}, єоуфимково 7_{4}, єоуфимкова 7_{4}, єсиѳа 70_{3}, валфромѣꙗ 4_{25}, валфромѣю 4_{8}, пєрфурии 41_{1}.

Często jednak szczególnie w imionach spieszczonych zamiast ф lub ѳ, bywa х, п, lub хв zgodnie z rodzimą wymową małoruską: ходоръ 9_{15}, 33_{3}, ходорови $13_{9,17}$, 80_{6}, ходько 5_{7}, $6_{6,9}$, 13_{23}, $23a_{20}$, 24_{14}, 28_{11}, $57_{4,5}$, ходко 8_{11}, 32_{2-3}, 38_{5}, 43_{23}, ходька 82_{4},

ходьку 81_{12}, ходькомь 6_{7}, ходорнчь 8_{13}, ходорковымъ 10_{13}, ходоровскыи 60_{11}, 64_{19}, ходьковъ 28_{4}, ходкова 43_{22}, ходковѣ 16_{3}, ходьковою 28_{5}, хома 20_{2}, хомѣковичь 31_{8}, 40_{21}, ѡхрѣмъ 25_{9}, тимоха 76_{7} — прокопъ 10_{17}, 45_{23}, 52_{16}, прокопъєвичю 84_{10}, ѡсипъ 25_{6}, ѡнципоръ 25_{11}, пилипова 29_{9} — хв^{д}ка C_{1}, хвє^{д}цє C_{11}. Tu także wymienić należy: єоуфимково 7_{4}, єоуфимкова obok ѥфимьѧ 14_{4-5}, єфтимии 53_{16}, малофѣи 45_{22}, 40_{20}, матѣичича 2_{2}.

§ 65. Głoska *g*, występująca również tylko w imionach obcego pochodzenia, pisana jest przez к lub г, a najczęściej przez кг: марєкорѣта 48_{24}, марєкорѣтѣ $48_{7,25}$, марєкрѣту 48_{12}, ѡлкѣрта 3_{5}, ѡлькиръдовичь 78_{1}, 80_{6}, ѡлкимонтови^{ч} 35_{1}, бурькрабъ 71_{42-43}, ликоза 29_{16}, кєдиминовича 4_{13}, кєзкаилъ A_{14} — марєгорѣта 48_{20}, марєгорѣтою 48_{5}, скиргаилу 25_{1}, подлугъ 67_{9}, швитригаилови 71_{5}, швидригаило 70_{1}, 80_{6}, $81_{1,33}$, ѡлгирдовичь 17_{2-3}, 23_{1} — кгастовтъ 25_{7}, доброкгость $67_{5,7}$, шєликга 67_{7}, збыкгнѣвъ 67_{1}, рокгозєньскии 67_{6}, кгловачь 67_{4-5}, быдкгосцкии 67_{6}, идикгнєву 26_{14}, идикгнѧ 26_{13}, бєкгичь 26_{10}, кгурьшгєви^{ч} 62_{3}, дєдикголдъ A_{14}, кгирдиви^{д} 20_{3}, швидрикгалъ 76_{1}, швитрикгаилу 72_{5}, швитрикгаило 54_{3}, 55_{1}, швитрикгаилъ 65_{1}, 74_{1}, 84_{1}, швитрикга^{л} 69_{1}, 85_{1}, 86_{1}, швитрикгалъ 82_{1}, ѡлькгєрдови^{ч} 83_{4}, ѡлькгирдови^{ч} 82_{1}, 84_{1}, 86_{1}, жикгимон^{т} E_{1}, F_{1}, довкгардъ 59_{11}. Nawet кголдова^{т} 23_{13}, wobec powszechnego голдовати 72_{25}, голдовалъ 67_{17}, голдовали 21_{6}, голдувъ 66_{5}, голдованиє 20_{7}, голдованию 23_{16}. O formie нѣкгды 66_{4} wobec никды, нигды i t. p. por. niżej § 68.

§ 66. Głoska *ǯ* występuje tylko w nazwach obcych: ж^{ч}юржєви 57_{7}, ж^{ч}юр^{ч}єви 57_{12}, ж^{ч}юрь^{ж}мъ 57_{5}, жчюр^{ж}ьвичь 57_{10-11}, жюржєвичь 53_{15} i prawdopodobnie дчюса 65_{14-15}, дчюсина 65_{19-20}, чусы 70_{3}, чусє $70_{8,9,11}$, чуси $70_{4,8}$ [1], джюровъ 29_{8}, dziś *Dżurów* pow. śniatyński (Słownik Geograf. II 305).

Upodobnienia dźwięcznościowe.

§ 67. Dźwięczna spółgłoska bezpośrednio przed bezdźwięczną może tracić dźwięczność. Wykazują to przykłady prawie wyłącznie z gramot północnych: 1) поты(ми) 91_{25}, 2) свѣ^{т}чили 91_{8}, 3) свєтки 84_{13}, 85_{17}, 86_{13}, 91_{31}, A_{14}, 4) счєтки 74_{11}, счєткомъ 65_{12}, 75_{14}, исчаткомъ 84_{11}, щєткомъ 86_{13}, także w gramocie białoruskiej щатку 29_{12-13}, щаткы $29_{6,7,11}$, щатъкомъ 29_{5-6}. Z gramot południowych

[1] Por. Е. Крымскій: Укр. грам., str. 36—8.

tylko: **цѧтки** 47_{4}, **цѧтку** 37_{2} i **цѧтковє** $32_{4,\,8-9}$. Wyrazu tego nie znają pozatem gramoty południowe, być może więc, że ci pisarze jagiellońscy pożyczyli go sobie od kolegów pochodzących z północy. Naturalnie i w gramotach północnych często trzyma się pisownia etymologiczna: **сѹдки** $93_{15,\,16}$, **сѹдковє** 72_{24}, **пришєдшии** $91_{27,\,28}$, **пошєдшии** 91_{27}, **блнжшин**^{м} 75_{14}, **трубки** A_{6}, konsekwentnie jednak w tej kategorji tylko w gramotach południowych: **свѣдую** 31_{1}, 37_{1}, 40_{1}, 42_{2}, 50_{1}, 56_{1}, 57_{2}, **свѣдъую** 48_{1}, **свѣдъци** 40_{18}, 48_{21}, 53_{14}, **свѣдьци** 57_{8-9}, **искѣдъци** 12_{21}, $23a_{10}$, 24_{12-13}, 28_{11}, B_{9}, **свѣдци** 44_{14}, **свидци** 9_{16}, **свѣдки** $52_{5,\,6}$, **свѣдковє** 32_{13}, **свѣдкы** 60_{7}, $64_{8,\,9}$, **свѣдци** 2_{14}, 9_{11}, 10_{16}, 29_{15}, 31_{6}, 33_{10}, 37_{16}, 43_{23}, 45_{22}, 47_{10}, 50_{10}, 52_{15}, 56_{11}, 60_{11}, 64_{18}, **пришєдши** 9_{8}, 46_{3}, **пришєдъши** 48_{4}, **послѣдкомъ** 33_{6-7}, 38_{15}, **с послѣдки** 23_{8}, **блнжши** 38_{12}, 40_{17}, **блнжшєго** 37_{12}, **блнжшин**^{м} $44_{12-13,\,13}$, 80_{8}, **блнжшии** 45_{8}, 51_{12}, **блнжьшихъ** $40_{5,\,18}$, **блнжьшими** 40_{15}, **наблнжьшии** 52_{7}, **оу городку** 78_{22}, stale **ходько** i t. p. Obecnie w gwarach wołyńskich i poleskich najczęściej utrzymuje się dźwięczność spółgłosek we wszystkich pozycjach [1], zatem trudno określić, czy te przykłady z ubezdźwięcznieniem oddają wymowę rodzimą, czy może stoją pod wpływem wymowy białoruskiej.

W przyimkach-przedrostkach **бєз-**, **под-**, **передъ-**, **предъ-**, stale jest pisownia etymologiczna, natomiast w przedrostku **роз-** tylko: **разсѹдитса** 83_{19}, **са роз**^{з}**сѣди**^{т} 94_{13}, pozatem zarówno w gramotach północnych: **роспашь** 59_{5}, **роспахикати** 59_{2}, **росширити** E_{15}, **росширикати** 65_{10}, 74_{9}, 75_{12}, **росъширикати** 84_{8-9}, 85_{13}, 86_{11}, nawet **рошьширикати** 82_{11}, **рошрити** A_{9}, **рошшировати** 81_{10-11}, jak i w południowych: **росѹдитса** 17_{11-12}, **роспраки**^{л} 49_{8}, **роспутъє** 43_{8-9}, **росъсѣкцею** 66_{3-4}. Tu jednak mógł wpływać przyimek-przedrostek **с** pomieszany z **из-**. W wyniku tego pomieszania, **с-** lub **ис-** występuje w zasadzie przed spółgłoskami bezdźwięcznemi, zaś **з-** lub **из-** przed dźwięcznemi. Np. bardzo regularnie występuje **з** przed dźwięczną: **с з дубровами** 39_{6}, **з дубровами** 84_{6}, 85_{10}, 86_{8}, 81_{7}, 82_{8}, $74_{5,\,8}$, $75_{11,\,8}$, 69_{10}, 65_{7}, 93_{7}, 70_{5}, 33_{7}, A_{7}, C_{5}, E_{13}, **з болотъı** 47_{6}, 13_{19}, **з болотъı** 13_{19}, $23a_{14}$, 84_{7}, 85_{11}, 86_{9}, 81_{7}, 75_{10}, 69_{11}, 65_{8}, C_{4} i t. p. 116 r. Odstępstw jest stosunkowo bardzo niewiele: na 256 przykładów, gdzie **с** jest przed bezdźwięczną, wyjątkowo w gramotach północnych występuje: **съ ган** 69_{11}, 74_{6}, 75_{8}, **с болотъı** 74_{7}, **с бортны**^{м}

---

[1] Por. J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukraiń., str. 119.

69_{11}, **съборѣ**^{x} 83_{21}, **с верха** 85_{14}, 86_{12}, a nieco tylko częściej w południowych — 28 r. O tej dźwięczności zasadzie najlepiej świadczą przykłady z całkowitą asymilacją przyimków **с** i **з** przed nagłosowem **с-**, **з-**, **ш-**: **своего** 77_{4}, **сего** E_{7}, **своихъ** $B_{7,6}$, **ислугъ** $18_{11,12}$, **ставници** 40_{12}, 85_{11}, 81_{8}, 82_{9}, 74_{7}, 75_{9}, 65_{8}, **и ставомъ** $23a_{14}$, 79_{10}, **ставми** 39_{7}, **ставы** 47_{6}, 40_{11-12}, 81_{8}, 74_{6}, 75_{9}, 65_{8}, 33_{7}, A_{8}, F_{1}, **и сѣножатми** 47_{6}, 39_{6} 12_{15}, 13_{18}, $23a_{13}$, 24_{8-9}, 48_{16}, 81_{7}, 74_{8}, 75_{12}, 33_{7}, A_{7}, **и съуемъ** 6_{3}, **свенеты** 6_{3}, **и силь** 6_{9}, 44_{6}, **и своиель** $13_{9,15,16}$, **исвоиеми** 24_{6}, **сконмъ** 9_{9}, 57_{4}, **своею** 51_{11}, $40_{15,5}$, 62_{2}, **серно**^{м} 79_{12-13}, **и сомовитомь** 3_{3}, **сконми** 40_{15}, 62_{2}, **исулкомъ** 43_{3} — **земланъı** 73_{4}, **иземлею** 12_{15}, 13_{18}, $23a_{17}$, 24_{8}, 40_{11}, $48_{8,16}$, **изатьмь** 28_{6}, **земанъı** $53_{5,12,13}$, **и зеремены** 81_{8}, **и зоудеуека** 45_{13} — nawet **по ишесткьи** 3_{17} [1]. Niektórzy pisarze dla uniknięcia tej asymilacji piszą odwrotnie: **з сьими** 77_{2}, **з стецко**^{м} 77_{9}, **з сиюжатми** 77_{7}, **с земланъı** 36_{7}, **с землами** 21_{8}, $35_{8,8}$, lub **съ зеремань** 74_{6}, 75_{9}, **съ землами** 89_{3}, **изъ стѣнками** 93_{12}. Wahania w użyciu przyimków **с—з** występują tylko przed głoskami półotwartemi i otwartemi, często też przed **к**. Najczęściej bywa tu **з**: **из оними** 90_{12}, **из лѣсо**^{м} 93_{6}, **из луцка** 30_{1}, **из оуниы** 91_{1}, **из новгуа** 92_{2}, **из острока** 56_{7}, **из некрашевцины** 91_{3}, **з мыты** 70_{6}, A_{7}, **з мльны** 70_{6}, **з ловы** 84_{16}, 70_{6}, E_{13}, F_{10}, **з ловиски** 84_{6}, 85_{10}, **з ловици** 86_{8} i t. p. 75 r. wobec utrzymanego może tylko tradycyjnie **с**: **с нашею** $74_{3,3}$, 75_{5}, **с нимь** 3_{27}, **с марегорѣтою** 48_{5}, **с ловы** 81_{8-9}, 82_{9}, 74_{6}, 75_{8}, 65_{7}, A_{7}, **с ловици** 12_{16}, 13_{20}, 80_{10}, A_{7}, 81_{9}, 69_{10}, 65_{7}, **с новиковское** D_{14}, **с лавска** 67_{4}, **с одном** 67_{14}, 38_{8}, **с оиу** 37_{13}, **с литовъскоѣ** 79_{4}, **с людми** 20_{10}, 21_{8}, **с лѣсы** 47_{6}, 39_{6}, 12_{15}, 40_{11}, 48_{9}, 74_{5}, 75_{8}, 65_{6}, **с нашими** 21_{11}, 23_{7}, $84_{4,4}$, 86_{4}, 82_{4}, 74_{3}, 75_{4}, 65_{4}, 94_{2}, **с озерьı** 40_{11}, 84_{6}, 85_{10}, 74_{6}, 75_{8}, 69_{9}, 65_{7}, 94_{8}, A_{8}, E_{12} i t. p. 122 r.

§ 68. Przykłady udźwięcznienia są jeszcze rzadsze: **уерез берестие** $1_{2,5}$, **уерез дорогиуниъ** 1_{6}, **уерез руки** 47_{13}, obok **уерес берестие** 1_{6}, **уесъ мелиикъ** 1_{6}, **уересь граниию** 45_{5}, 52_{3}, 64_{4}, **зде** 11_{11}, **здѣшиии** $76_{13,17,21,25}$, **гдѣ** 33_{8-9}, 74_{13}, **где** 73_{8}, 83_{6}, **ииды** 74_{2}, 75_{3}, **тогда** $3_{24,24}$, $19_{8,12-13}$, 20_{13}, 23_{13}, $26_{15,21}$, 50_{7}, **тогде** 44_{5-6}, **тогды** stale 31 r., **тогдѣ** $44_{4-5,12}$, 37_{9}, obok **кде** 3_{19}, 10_{14}, $45_{12,17}$, 52_{10}, **кды** 44_{1-2}, **никды** 27_{7}, 51_{12}, 65_{3}, 84_{3}, 86_{3}, co wobec zapisanego

---

[1] Odrazu też tu wymienić należy przykłady: **село владимерьско**^{м} **повѣте** A_{5}, **едуун кодии** 91_{23}, **кодеискон дорозѣ** 91_{22}, podobnie jak: **братомонмъ** 15_{14}, **уима** 27_{7}.

нѣкгдѣ 66_4 możnaby też czytać jako *-gd-*, podobnie do polskich form. *gdy*, *nigdy*, *niegdy* [1].

Półotwarte *l* w obustronnem sąsiedztwie bezdźwięcznem może tracić dźwięczność i wówczas znika: 1) **перемѣыскии** 49_{14}, $38_{1,\ 1,\ 6}$, **перемѣыскоѣ** 2_2, **оу перемѣыскоѣ** 79_7, wobec **перемѣышльскии** 5_9, $6_{6,\ 10}$, $23a_{22,\ 22}$, $24_{3,\ 5,\ 14-15}$, 28_{13}, $53_{15,\ 2}$, **перемѣышльского** 18_2, **перемѣышльскоѣ** 18_6, **перемѣышльскому** 2_3, także **оу перемильскомъ** 85_6; 2) **переоскому** 57_{12}, **переоскимъ** 57_5, obok **переосль** 57_6, **переосли** 57_7. Trafia się to również w wygłosie, ale oba przykłady są niepewne: 1) **рекъ** z odpisu gramoty Juszka 81_{16}, wobec **рекль** 53_6, $73_{14,\ 26}$, **могль** 37_7, 45_8, 52_6, 60_7, 64_9, **присагль** 67_{17}, $71_{22,\ 26,\ 43}$, 72_{20}, 2) **александъ** 31_1 nawet błąd widoczny: **мы кнгины ѡлескандовла** 94_1 wobec **алеѯандръ** 66_4.

Wymienić jeszcze należy wahanie **т** ‖ **д** w imieniu **шкнтрикгаль** 82_1, 69_1, 85_1, 86_1, **шкнтрикганль** 84_1, 76_1, 74_1, 65_1, **шкнтрикганло** 54_3, 55_1, 78_1, 81_1, 70_1, **шкнтриганла** 81_{33}, **шкнтрикганлу** 72_5, obok **шкндрикгаль** 76_1, **шкндриганло** 80_1, **шкндриганловн** 71_5, może więc ci południowi pisarze nr. 76, 80 i 71 udźwięczniali przed półotwartemi, albo po samogłosce, jak to się dziś dzieje niekiedy w gwarach południowo-zachodnich [2].

We wszystkich innych przykładach utrzymuje się spółgłoska bezdźwięczna, a błędami chyba są przykłady: **съ сѣно^{ж}дами** 94_9, **кажтому** 78_2, 72_{23}.

Asymilacje spółgłosek przedniojęzykowych przed sufiksami: **-ьsk-* i **-ьstvo.*

§ 69. Grupy: **zьs*, **dьs* naogół nie uległy zmianom: **князъства** 12_{21}, 93_1, **до^{л}зскии** 77_1, **дользска** 77_4, **белзьскии** 8_8, **белзьскую** 3_{8-9}, **белъзскомъ** 11_{10}, **новгородьскии** $20_{5,\ 7}$, **лядскии** 67_7, **лядъцкихъ** 18_{16}, **людского** 66_8, a to spowodu utrzymania się spółgłosek dźwięcznych przed bezdźwięcznemi, wyjątkowo tylko **лацкихъ** 18_{28}. Raczej jest tendencja do asymilacji postępowej: **колодязкии** 81_{24}, **к дользкон** 77_{12}, **оу дользкя** 77_3, **князьтка** 10_{15}, 76_{10}, **къ князтвѣ** 76_{17-19}.

---

[1] Por. J. Obrębska: Polskie *γ* rodzime. Prace Filologiczne XIV 498—511.

[2] J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukraiń. str. 114 i 126.

Grupa *žьs utrzymuje się tylko wyjątkowo: **фражьского** 19_{4}, normalnie następuje upodobnienie wsteczne pod względem miejsca artykulacji przy zachowaniu różnicy dźwięczności owej: **фражьскоє** 42_{18}, **фражского** $42_{8,\ 16,\ 16}$, **фражьско**ᵀ 42_{3}, **нєбаражнєкон** 71_{32}, **рожєствы** 40_{24-25}, 48_{27}, **рожтва** 27_{9-10}, 32_{13}, 38_{19}, 54_{21}, 55_{12}, 72_{32}, **рожъᶜтва** 39_{18} [1], pozatem tu należą **сражьскою** 3_{4}, **нєсвижьскин** 20_{2}, 22_{5} obok postaci dysymilowanych: **сраджскин** $67_{3,\ 4,\ 7}$, **сраджскон** 66_{1}, 68_{1}, **нєсвиджьскин** 72_{1}, 71_{1}. Wreszcie przykłady: **но рожтвѣ** 34_{7} i niektóre z wymienionych w pisowni **рожтва** mogą świadczyć o dalszem dźwięczności owem upodobnieniu postępowem, jak w dzisiejszem *rizdv'o*.

W grupie *ź*s (⇐* *zьs* i **žьs*) w wymowie następowało prawdopodobnie rozsunięcie artykulacji na *is*, jak o tem pośrednio świadczy forma hiperpoprawna **чорторыжьскин** 82_{15} przy normalnem: **чорторинскин** 80_{15}, **чорѣторынскьи** 78_{19}, **чєрторынскин** $81_{21,\ 22}$, **чєрторынского** 81_{30}.

Grupa **tьs* naogół utrzymuje się: **брѣстьскин** $67_{3,\ 5}$, **плотьскою** 3_{4}, **покутскаа** 68_{15}, **покутьскую** $42_{12,\ 14}$, **цькотьскин** $40_{1,\ 12}$, **натъства** 72_{14-15}, **атъство** $3_{17,\ 22}$, **атства** 7_{16}, także jako produkt dysymilacji *čs*: **•боууатьскин** 57_{1}, **бууатски** 67_{11}, **бууатскимъ** 67_{7} — razem 15 r. wobec **бууатыцькин** 57_{11-12}, **полоцкин** 81_{13}, **ланъцюскон** 18_{7}, **лѣсоцкон** 45_{13}, **цта** $E_{8,\ 11}$ (razem 5 r.).

Grupy **sьs*, **šьs* utrzymują się tylko wyjątkowo: **рyсьскоѣ** 8_{9}, **рyсьскъын** 42_{1}, **рyсскин** 70_{1}, może też **рyᶜскомy** 15_{3}, 21_{5}, **тоᴸстолѣсьскоᵀ** 58_{6}, prawdopodobnie pod wpływem **рyсь** 3_{24}, **лѣсъ**, wobec normalnej wymowy **рyскин** 12_{22}, $23a_{3}$, 31_{9}, 51_{1}, 65_{1}, 72_{10}, 74_{11}, 75_{1} i t. p. 37 r., **залѣскин** 9_{15}, **залѣскоѣ** 38_{11}, **залѣскон** 38_{13}; także po ubezdźwięcznieniu *l*: **перєроскомy** 57_{12}, **перєроскимъ** 57_{5}, wobec **перєросль** 57_{6}. Formy **перемъышльскин** 5_{9}, $6_{6,\ 10}$, $23a_{22,\ 22}$, $24_{3,\ 5,\ 14-15}$, 28_{13}, 55_{15} i t. p. 14 r. utrzymały **-шл-** niewątpliwie pod wpływem **оy перемъышлн** $23a_{18}$, 24_{18}, podobnie **послyшьство** 20_{7}, **послyᵂство** 23_{14-15} pod wpływem **послyшнин** 20_{14}, 90_{3}, normalnie chyba mówiono: **перемъыскин** 49_{14}, $38_{1,\ 1,\ 6}$, **перемъыскоѣ** 2_{2}, 79_{7}, tak jak: **олєскин** 75_{20}, od **олешьє** lub **волоськоє** 12_{12}, **волоскоᵀ** 54_{17}, **волоскон** $68_{14,\ 15,\ 16}$, **волоскyю** 68_{6}, **волоскою** $68_{11,\ 17}$, **калискин** $67_{3,\ 7}$, **мазовєцкин** 38_{2}, 32_{15}.

W grupach **cьs* i **čьs* normalną jest pisownia *c*: **калицкин**

---

[1] Forma **рожєствo** i t. d. tu nie należy, ma bowiem zwokalizowany *ь* w *e*, por. § 26.

$43_{11, 24}$, 56_{14}, балицко^{г} 45_{4}, балицкое 45_{20}, балицкому 45_{24}, por. до баличь 45_{15}, бдешицкии 13_{26}, безмездьницкии 13_{27}, к бискупицькому 81_{15}, болестрашицкии 6_{12}, 12_{15}, 13_{28}, por. изъ болестрашичь 5_{12}, борынщкимъ 56_{5}, por. з борынич 60_{12}, бучацекии 48_{1}, błędnie бучачекии 48_{24-25}, бучацикии 71_{11}, бучацкыи 73_{11}, боучацкии 92_{1}, бывицкого 5_{10}, бѣлецкии 51_{6}, бѣлецко^{г} $51_{4, 8}$, бѣлецкому 51_{10}, бѣлецкомъ 51_{11}, бѣцкии 47_{11}, вановецкии 24_{14}, виницкии 51_{15}, вислицкии $40_{1, 22}$, воиницки 38_{2}, 75_{20}, володимерецкии $43_{11, 24}$, вѣниницкои 71_{32}, галицькии 31_{1}, $57_{1, 12}$ i t. d. 17 r. галицкую 30_{3}, гнилецким 93_{5}, городецькии 25_{3-4}, 78_{21}, грабовецкии 37_{3}, 36_{19}, 40_{20}, 48_{23-24}, 57_{9}, драгомирецькии 57_{10}, дѣдошицкии $60_{4, 9}$, $64_{6, 12}$ i t. d. 26 r., жабокрицки 38_{2}, задеревецкии 29_{3}, 43_{2}, 45_{22}, 38_{5}, ивницькую 91_{10}, клецки 38_{3}, колтовецкое 43_{8-9}, коропецкии 49_{14}, кременецкии 74_{14}, 75_{19} i t. d. 7 r., ланчицкии i t. d. 5 r., луцкии i t. d. 19 r., до луцка 30_{1}, 63_{4-5}, оу луцку 22_{13} i t. p. 11 r., медицкии 18_{24}, межирѣцкии 67_{5}, 71_{10}, ѡблазницкїи $52_{4, 5, 2-3}$, ѡблазницкоую 52_{8-9}, por. ѡблазничь $43_{4, 9, 19}$, ѡльшаницькьи 78_{19}, орецкии 24_{13}, пилецкии i t. d. 4 r., риботицкии $5_{8, 9}$, скотницки 32_{15}, оу слуцку 88_{3}, смотрицки 10_{16}, смотрицкои 61_{3}, соколецки 38_{4}, соцкии 8_{10}, $16_{7, 7}$, 33_{12}, сучрецкои 39_{4}, сяноцькыи 2_{14}, саноцки 38_{6}, саноцкои 38_{9}, хлопецкии 51_{16}. Razem цк, lub цьк 171 r. wobec tradycyjnie utrzymanej pisowni 7 r.: пънъдгаѥцьскыи 2_{6}, кудравьчицьскую 41_{5}, до лучьска $1_{5, 7}$, лучьскыи $7_{16, 17}$, lub tendencji do jej utrzymania: трубецьскии 20_{4}, оу луцьску 15_{5}, луцьска 15_{12}, боучацски 87_{1}, быдкгосцкии 67_{1}, галицкыи 36_{1}, także братславлемъ 71_{20} i стиборъ 67_{3}, 6_{9}, wobec цтиборъ 5_{7}.

Inne przykłady asymilacji i dysymilacji spółgłosek.

§ 70. Poza wymienionemi wyżej § 69 przykładami asymilacji głosek zębowych proces ten występuje jeszcze: 1) w grupie *śť* + *c'*: мѣсьца 77_{10-11}, мѣсца 93_{11}, wobec намѣстци 54_{16}, шистьцятого 6_{1}, истцеви 73_{12}, chyba spowodu: намѣсткове 54_{19} i t. p., шисть 18_{30}, истецъ 73_{17-18}; 2) w grupie *s* + *č*: щятку 32_{7}, щаткове $32_{4, 8-9}$, щаткомъ 57_{8}, щеткомъ 86_{13}, щатки 47_{4}, wobec сча^{д}ки 93_{16} i t. d. 7 r.; 3) spółgłoska + *t*, *d* + *n*; исного 19_{15}, 33_{8}, 68_{9}, исныи $19_{12, 13, 16, 17}$, 26_{20}, исному 19_{9}, $23a_{9}$, исную 66_{13}, до пропасникъ 49_{10}, бѣзна 6_{11}, понадънестромъ 93_{13}, кажному 82_{2}, 84_{1}, 85_{2}, 86_{2}, wobec каждого i t. d. 44 r. истную 51_{11}; 4) w grupie *b* + *v*: ѡбернути 54_{16}, 80_{12}. Utrzymują się natomiast grupy: *ť*, *ď* *c'*, *č*: рядця 73_{26}, тридьцять 57_{7}, ѿца

lub **ѡ҃ца, ѡтца** 9_1, zatem w przykładach: **оуныы** 91_1, **ѡцє**^{м} 94_3, **прѡцє**^{м} 94_4, wobec **сътцо**^{м} 94_{11}, widocznie brak tytły.

Proces dysymilacji widać w przykładach: 1) **ноⷯыуныли** 42_{4-5}, wobec **ножнуило** 19_{3-4}; 2) **што** $S7P_8$, 24_9, $A_{8,9}$, E_5 i t. d. 152 r. wobec **уто** 42_4, 83_{11}, **цоже** 51_9; 3) **хто** $58_{8,10}$, 13_{22}, $A_{3,13}$, E_3, F_3 i t. d. 16 r. wobec **кто** $68_{2,8,10,12}$, i t. d. 62 r.; 4) **хрцєнъ** 32_{14}, 36_{18}, 40_{19}, wobec **крцєнъ** 38_3, 29_{16}, **крцѡнъ** 65_5, **крцєнє** 44_3; 5) **калфромѣю** 4_8, **калфромѣи** 4_{25}, **балтромѣа** 36_{23}; 6) **кальцинѣрь** 82_{16}, **кальцинѣрєкъ** 82_{31}, hiperpoprawne: **подканъцинѣрєго** 75_{25-26}, **канцинѣрь** 81_{25}, wobec **канцлири** 87_3, **канцлѣрєго** 80_{19}, **съ канцлѣрємъ** 92_4, **подъканцлѣрии** 86_{15}, **подканслѣрєго** 47_{13}; 7) hiperpoprawne: **орефѣрько** 6_{11}, wobec **олєфѣрько** 5_9; 8) **крилошанє** 53_{17}, **крилошаны** 13_3, **съ крилошаны** 6_5, **съ крълошанъı** 24_6 z gr. *κληρος*, wlk.-rus. *клиросъ*, zach.-ml.-rus. *крилос*, ws.-mł.-rus. *крилас*[1]. Utrzymuje się: **марєкорѣта** i t. d. 6 r., także **карварищьскии** 31_8.

Miękkość spółgłosek szumiących.

§ 72. Pisownia **ꙋ, жꙋ, шꙋ, цꙋ** stale występuje tylko w nr.: 66-67, 70, 72, 78, 80, 82, 93, 94, A, C, E, F: **болшꙋю** 66_{19}, **лѣпшꙋю** 67_{20}, 70_{11}, 82_{11}. C_{16}, **нашꙋ** 70_{12}, 72_3, 78_{22}, 82_{17}, 94_{15}, A_{15}, E_{16}, **уиньшꙋ** 78_{16}, **мѫжѫ** C_8, E_5, **хоуꙋ** $72_{21,22}$, 93_{15}, **ꙋсы** 70_3, **ꙋсн** 70_4, **ꙋсє** $70_{8,9,11}$, **жꙋковн**^{ч} F_6, **нноκнуѫ** C_{17}, **хрєвтоκнуѫ** C_8, E_5, **юрьєκнуѫ** C_{17}, **кауκоκнуꙋ** A_5. Są to przedewszystkiem gramoty młodsze, najczęściej północne; wśród nich też trafiają się wahania w pisowni **ꙋꙋ—ꙋю: жоуковн** 80_6, **стрєуєноκнуꙋ** 74_9, **нашꙋ** 75_{23}, 61_1, **лѣпшꙋю** 74_{15}, 75_{23}, 81_{28} — obok **нашю** 80_{14}, 81_{26}, **мукосѣєκную** 81_{11}, **нешєκную** 59_1. Inne z tych lat mają stale **жю, шю, ꙋю: ꙁарубную** 69_4, **дуюса** 65_{14-15}, **дуюснна** 65_{12}, **колотокную** 65_{11}, **нашю** 65_{15}, 71_{46}, 84_{17}, 85_{20}, 86_{16}, B_{11}, **лѣпшюю** 65_{15}, **прокопъєκную** 84_{10}, **хоую** $71_{38,24}$. Tak samo wszystkie starsze gramoty przed nr. 65 z 1433 r. stale mają **ꙋю, жю, шю.** Razem w tej pozycji **ю** 64 r. wobec **ꙋ** 34 r.

Pisownia **ꙗ, жа, ша, ца** stale występuje u znacznej większości pisarzy, poczynając od 1, 2-3-7, 4, 8, 9, 10, u Kostka i t. d., kończąc na A, B, C, D, E, F, i w bardzo licznych przykładach (432 r.). Przytoczę tylko wahania w pisowni **ꙗ—ꙗ** i t. d. z gramot: 16 (4-1), 19 (5-1), 33 (8-3), 44-46 (3-3), 71 (3-7), 83 (2-1), 87 (4-1), 94 (2-4): **прнслꙋшаєть** 19_8, **прнслꙋшали** 94_7, **нашл** 19_{18}, **жл-**

---

[1] А. Крымскій: Укр. грам., str. 249.

коронковичя 33_{9}, печать 19_{18}, $16_{10, 10}$, 44_{14}, 33_{12}, часы 19_{15}, писачахо 19_{10}, держанию $71_{36, 21}$, сѣножатми 33_{7}, съпадокъ 71_{31-32}, ча^{с} 44_{3}, держати 16_{4}, 87_{11}, дворица $73_{8, 9}$, лоѣкича 16_{3}, кыслушали 44_{7}, ꙁдержати 87_{14}, боучаски $87_{1, 1}$, моршалкы 83_{17}, слꙋжа^{т} $83_{1?}$, obok держати 19_{10}, держалъ 33_{7}, держанiе $71_{28, 40}$, кнажатю $71_{13, 18}$, нсъ шамоту^{л} 71_{10}, печать 71_{46}, 46_{7}, 94_{15}, бучацкии 71_{11}, сѣножати 16_{19}, корчакъ 46_{9}, слушало 46_{6}, печати 87_{15}, наша 83_{6}, живопича^{л}ною 94_{14}, почано^{д} 94_{5-6}, жаворонковича $33_{5, 10}$. Razem л 28 r., а 20 r., pisownia zaś **ѡлучатиса** 13_{21} jest chyba błędem wobec stałego **(ч)а** u Kostka 36 r.

Stałą pisownię **ча, жа, ша, ща** mają tylko gramoty jagiellońskie nr. 22-27-32-34-35-38 wszystkie może jednego pisarza Małochieja (28 r.) z jednym tylko wyjątkiem i to niepewnym: **обычa**^{a}**а** 38_{16} (а wyniesione), pozatem nr. 30, 39, 51, 79, 36 i 72 razem 52 r. Z tego najciekawsze są przykłady z nr. 72: **печать** 72_{31}, **сладкоѥ** 72_{24}, **бучатскии** 72_{10}, **прислушаютъ** 72_{20}, **держанью** 72_{19}, **держанья** 72_{29}, **дерьжанью** 72_{26-27}, **кнажата** 72_{26}, **кнажатю** 72_{16}, **кнажати** 72_{12}, wobec **нашу печать** 72_{31}, **хочу** $72_{21, 22}$, ponieważ u innych pisarzy normalną jest odwrotna tendencja do pisowni: **ча, жа, ша,** wobec **чю, жю, шю.**

Obecnie miękkość głosek szumiących utrzymuje się tylko w gwarach huculskich, bojkowskich, wschodnio-zakarpackich i sporadycznie gdzieindziej, szczególnie często trzyma się miękkość w połączeniach *ča*, *ža*, *ša* [1]. Może więc ma słuszność Szachmatow, powtarzając za Fortunatowem, że uparta pisownia **чю, жю, шю** wobec **ча, жа, ша** w różnych zabytkach oznacza nie miękkość głosek *č*, *ž*, *š*, tylko bardziej przednią artykulację *ĭi* [2]. Wątpię jednak, by ówcześni pisarze naogół już twardo wymawiali głoski *č*, *ž*, *š*; przeciw temu przemawia konsekwentna pisownia **-чь, -жь, -шь** w wygłosie 267 r. — z wyjątkiem tylko **нашъ** 76_{12}, 93_{16}, **комужто** 76_{4}, **ижъ** 76_{5}, choć i tu może być błąd **ъ** zamiast **ь** por. § 16 — a także zrzadka utrzymany **ь** w śródgłosie: **пашьнами** 89_{3}, **банжьнии, банжьни**^{м} 82_{14}, **мѫтвичьного** 2_{7-8}, **долѣшьнии** 2_{6}, **изьбищьного** 2_{10}, **стинучьникъ** 40_{20}, **синучєникъ** 48_{22}, **тучєнакъ** $48_{14, 19}$, **кѣучєнъѣ** $48_{11, 19}$, **кѣучьно** 78_{13}, **пашько** 82_{16}, 84_{12}, **ѡмєшькающю** 82_{3-4}, **колоучєко** 48_{24}, **каждому** 48_{2}, **доучьѣ** 83_{14-15}, **оу стоучьѣ** 3_{18}, **бережьча**^{н} D_{1}, **бережьчанє** $D_{3, 8, 11}$, **небожьчица** D_{4}, **сожьженого** 3_{11}, **рошьширикати** 82_{11}, **пере-**

[1] J. Ziłyński: Opis. fonet. jęz. ukr., str. 84—93.
[2] А. Шахматовъ: Очеркъ древн. пер. ист. р. яз., str. 9 - 10.

мѣшьльскоиѹ 2_3, **блнжьшн** 40_{17}, **блнжьшнлн** 40_{15}, **блнжьшн**^{x} $40_{5, 18}$, **слѹжьбоюѭ** 7_1, **слѹжьбѹ** $82_{3, 15}$, por. też wyżej § 69 grupy **ѵьс, шьс.** razem tu **ь** 40 r. Wreszcie brak przykładów o pisowni **ѵъ. жъ. шъ** (poza gramotami, co wogóle mieszają **ъ**) **ь**) również dowodzi, że pisarze odczuwali miękkość tych spółgłosek. Nie przeszkadza temu wnioskowi pisownia **ѵа, жа, ша, ща**, która w dawnych zabytkach może też być wywołana tradycją południową[1], tak samo — bardzo częsty, prawie normalny brak **ь** w środgłosie (około 300 r.), przedewszystkiem dlatego, że litery **ѵ ж, ш, щ** oznaczały stale te same głoski, nie tak jak połączenia **та—та, са—са** i t. p., więc napisane **ѵа, шѹ**, lub **кѣуно, што** i t. p. mogło się czytać miękko; oczywiście dialektycznie stopień tej miękkości bywał bardzo różny. Twardą wymowę *č, ž, š* można przyjmować tylko dla tych pisarzy, którzy konsekwentnie mają **ѵа—ѵѵ** i t. d., także brak **ь** w śródgłosie, więc przedewszystkiem w gramotach północnych nr. A, C, E, F, nr. 70, a z południowych w nr. 78 z Gródka, w której prócz **ѵа—ѵѵ** występuje też **лнсиуыиъ** 78_{11}, a także w nr. 76 z pisownią: **ншшъ** 76_{12}, **коиѹжъто** 76_4, **ижъ** 76_5, **ѕлажыати** 76_{19}, **ѕлажыкаютъ** 76_{19}, podobnie jak i w nr. 87 ze stałą pisownią **ѵы, жы, шы** por. wyżej § 51.

Miękkość głosek: *ć, ŕ, l.*

§ 72. Podobnie do *č, ž, š* przedstawia się miękka głoska *c*. Prócz przykładów: **к столиѹ** 11_8, **цѹцнеко** 11_8, co pewnie tutaj uzewnętrzniają wpływ tradycji cerkiewnej, prócz polonizmu **обѣцѹюуи** 76_{19-20}, wreszcie **отцѵ** E_7 — stale występuje pisownia **цю** np. **границю** $49_{4, 9}$ i. t. d. 26 r., **оѹ кремяницю** 71_{46-47}, **уанковыю** $2_{7, 8}$, **каменницю** 93_{11} i t. p. razem 42 r. Dość często jednak występuje pisownia **ца: царь** 3_{15}, **с костѣлца** 67_8, **границахъ** 68_6, E_{14}, 52_{14}, **границами** 42_{15}, 40_{11}, $48_{10, 17}$, 80_{10}, **обѣцаѣлъ** 42_{18-19}, **ица** 11 r., **криховца** 64_{14}, **синовца** 80_3, **с криницами** 10 r., **с куницами** 58_{7-8}, C_5, **мокрица** 91_{15}, **кырьдѣѣвница** 43_{3-4}, **мѣсца** 93_{11}, 77_{10}, **мѣсаца** 65_{16-17}, 77_{16}, **дубровица** 85_8, **до конца** 77_{10}, **двадцать** 76_{37}, **тридцать** 76_{36}. Razem 46 r., nie licząc wyrazu **ѡца** gen.-acc. sg. 18 r., w którym **а** jest z pewnością cerkiewnego pochodzenia, jak świad-

---

[1] Por. Панькевич: Пандекти Антіоха (Зап. Н. Т. ім. Ш. CXXIII—CXXIV, 48).

czy pisownia Kostka: stale **ѡ҃ца** 5_4, 6_1, 12_1, 13_1, 24_1, choć wszędzie indziej ma on **ца**: **половица** 18_{21}, **границами** 12_{14}, **шистьцатого** 6_1. Bywa jednak i **ѡ҃ца** 10_1, 16_1, 36_1, 60_1, 64_1, 57_1, B_1. Pozatem: **мѣсаца** 26_{35} i **ца** 10_{18}, 16_{11}, 69_{18}, 81_{28}, 92_{21}, **громницами** 30_8, **сновца** 9_6, **граница** 10_{12}, 54_9, **границами** 32_6, 39_8, 46_5, $51_{5,\ 9}$, **половица** 18_{21} **братѣньца** 79_5, **с кринницами** 79_{10}, 69_9, 54_{13}, **крїховца** 52_{10}, **грабовца** 37_4, **нс турца** 62_4, **перво^{г}надца^{т}** 43_{26}, **двадцать** A_3, **на^{д}ца^{т}** 77_{16}, **тридьцать** 57_7, 30_6, **бца** 71_{47}, **радца** 73_{26}, **болванца** 61_3 razem 39 r.

Widać więc w niektórych gramotach wahania **ца—ца**, np. u pisárza żydaczowskiego (4-4); przeważnie **ца** występuje w gramotach młodszych z XV w. Na końcu wyrazu jest stale **-ць**, np. **конець** $2_{6,\ 10}$, 54_{10} i t. p. 35 r., często również w środku wyrazu: **иваницькѵю** 91_{10}, **городецькии** 25_{3-4}, **саноцькъи** 2_{14}, **пилецькии** 8_{8-9}, **ольшаницькьи** 78_{19}, **бѵѵацекии** 48_1, **бѵѵаѵекии** 48_{24-25}, **галицькии** $57_{1,\ 12}$, 31_1, $48_{23,\ 25}$, **драгомирецькии** 57_{10}, **грабовецькии** 57_{10}, 48_{24}, także **до луцька** 1_2, **луцьска** 15_{12}, **оѵ лоѵцьскѵ** 15_{15}, co przy zupełnym braku pisowni **-цъ** niewątpliwie dowodzi miękkiej wymowy tej głoski. Pisownia bez **ь** jak **ацко** 38_6, 36_{17}, 60_{12}, 64_{20}, 14_{18}, **грацко** $38_{4,\ 4}$, 49_{14}, 53_{16}, 60_4, 64_{19}, 65_{14}, **стецко** 6_6, 13_{26}, 68_9, 40_{21}, **стецкѵ** 68_{16}, **оѵ луцкѵ** i t. p., por. wyżej § 69, jakoteż pisownia **ца** obok **ца** ma znaczenie tylko graficzne, podobnie jak **ѧ ша**; pisarze nie potrzebowali starać się o zaznaczenie tej miękkości, bo czytali znak **ц** zawsze jednakowo miękko, np. w polskim wyrazie **цолекъ** 67_7.

§ 73. Utrzymuje się też naogół miękkość głoski *r'*; stale w wygłosie: **царь** 3_{15}, **господарь** 2_1, 66_2 i t. d. 22 r., **зѵбрь** 48_{22}, **гонгорь** 8_{12}, 56_{10}, **шюлюрь** 8_{13}, **олтарь** 4_4, **писарь** 32_{17} i t. d. 8 r., i t. p. razem 49 r.; stale też w połączeniu **рю**: **профрють** 10_{14}, **скнпорю** 89_1, 90_1, 91_{31}, **г^{с}дрю** 27_5, 35_3 i t. d. 12 r., **манастырю** 58_5, 64_9, 47_5, i t. p. 26 r. Wahania widać tylko w nazwie **грѵдковнъь** 8_{11}, 38_6, obok **грюдковнъь** 9_{17}, jednak tutaj **рю** jest raczej wtórne jak **рѣють** 9_6, a **грн^{д}ковнъа** 88_2 chyba się z tem nie łączy; w imieniu zaś **андроѵшко** 77_3 wobec **ондрюшко** 25_9 może mamy odrębny przyrostek zdrobniały *-ušьko* z twardą poprzednią spółgłoską. Również normalną jest pisownia **ра** 79 r., np. **декабра** 23_{18}, 65_{17}, 69_{18}, 85_{21}, **раздньскии** $87P_1$, **рада** 73_{27}, **раду** 67_9 i t. p. Wahania widać tylko w wyrazach: **братславьскии** 71_{1-2}, **съ братславлемъ** 71_{20} wobec **брославскии** 72_1, **з брославлемъ** 72_{18}, **житомира** F_5 wobec **к... житомири** 69_{17}. Wreszcie drugorzędne **ра**: **сирадьскою** 3_4 wobec **сирадскии**

$67_{3,\ 4,\ 7}$, **сирадскои** 65_1, 68_1, **францникъ** 48_{22}, obok **францскъ** 38_4, **жирмьское** 64_{16}, **жирмьскоую** 64_6 obok **жирмьскою** 64_{14}, dziś *Żyrawa* lub *Żerawa* pow. bóbrecki (Słow. Geogr. XIV 894)[1].

Przed spółgłoskami utrzymuje się **рь** w przykładach: **юрьиа** 75_{20}, **єрьша** 86_4, **харько^{в}скам** 91_6, **харьковцины** 91_{5-6}, **ѳрєфѣрько** 6_{11}, **ѳлєфѣрько** 5_9. Najczęściej też w grupie **-рьск-**, np. **дворьсковичь** 2_{15}, **сѫдомирьскоюю** 3_4, **оугорьскъıи** 3_{12}, **володимєрьскии** 82_{15-16}, **сѣвѣрьскии** 20_7, **зоубрьскии** 56_{13}, **самборьскъıи** 53_2; **комрьскоюю** 91_{27}, **иєуєрьскии** 91_6 i t. p. 22 r. — wobec **-рск-** 17 r., np. **поморскои** 66_2, **сѫдомирскои** 66_1, **сѣвѣрскуюю** 27_4, **зубрскии** 5_{15}, **рыцєрскымъ** 76_9, **вгорско^{г}** 80_3, **колодимєрскомъ** 84_{4-3}, **иєуєрскыи** 83_{15}, tu znak **ь** może oznaczać miękkość nietylko *r*, lecz następnego *s*. Pisownia: **вєрьхнии** 2_{10}, **цєрькви** 78_{13}, **иєрєкоѣ** 48_{27}, **потъвєрьдили** 78_{11}, **дєрьжати** 78_{18}, **оу вєрьхѫ** 78_{12}, por. § 25, jest prawdopodobnie tylko tradycyjna.

Brak **ь** normalnie przed **ц**: tylko **старьци** $53_{4,\ 5-6}$ wobec **старци** $53_{3,\ 16}$, $43_{6,\ 7,\ 7}$, $45_{9,\ 10,\ 21}$, $52_{8,\ 7-8}$, **старцѣ** 49_{6-7} i t. d. 22 r.: tu bowiem miękkości zaznaczać nie było potrzeba: stale też brak **ь** przed **и**: **вториникъ** 71_{47}, **вѣрно** 21_7, $22_{8,\ 10}$, 71_{24}, 12_6, 65_9, 72_{22}, **вѣрного** 12_5, 76_6, A_4, **вѣрность** $20_{7,\ 10}$, 21_{11}, **вѣрила** 80_{14}, 65_{13}, 81_{20}, 84_{13} i t. d. 92 r., tu już niewątpliwie mamy dyspalatalizację *ŕ* przed *n*, tak jak przy innych spółgłoskach, por. niżej § 75.

Naogół więc w niezależnej pozycji palatalne *ŕ* występuje u wszystkich pisarzy i nie widać jeszcze dzisiejszej różnicy dialektycznej między gwarami północnemi i środkowemi z *r* stwardniałem, a południowemi i wschodniemi z utrzymanem *ŕ* miękkiem[2]. Można mieć wątpliwości jedynie co do królewskiego pisarza gramot 2-3-7 wobec jego przykładów: 1) **сиразьскоюю** 3_4, 2) **на городѣ казимирѣ** 2_{15}, choć tu pisownia **ѣ** jest raczej analogiczna, i 3) **добрѣньскоюю** 3_4 przy poprawnem **рн** 16 r. por. § 51 a także **господарь** 2_1, **колодимирю** 7_3. Jedyny zaś przykład **прателю** 37_8, wobec normalnej pisowni **прателъ** 11 r., **прѣхати, прияти** i t. p., jest chyba błędem.

§ 74. Miękkie *l* w wygłosie i w połączeniach z *a*, *u* stale się wyróżnia od *l* twardego w pisowni **-ль, лѧ, лю**, np. **земля, землю, земль** i t. p. Wyjątkowe dwa przykłady: **слубуємю** 19_5 i **вє-**

---

[1] Naturalnie przykłady: **кухмистръ** 32_{15-16}, **кухъмистра** 75_4, **кухъмистру** 75_{13} i imiona z członem **-миръ** mają **-ръ** pierwotne.

[2] Por. J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukraiń., str. 79.

луньскоѣ 12_2 są chyba błędami. Natomiast w położeniu przed spółgłoskami często tej różnicy w pisowni nie widać. Mamy więc w tych samych wyrazach: **посольствꙋ** 26_{14}, **с польми** 82_8, **с полми** 81_7, **поспольства** 20_8, **поспольство**^{м} 20_{13}, **льсти** $7_{10, 14}$, **лъсти** (ъ ⩵ ь) 13_7, **колшинъı** 2_{10}, **ольшанницькыи** 78_{19}, **стрѣльцемъ** $23a_9$, **покосѣльцехъ** $23a_{11, 13}$, 28_8, **лькa** 47_7, 53_7, **лькомъ** 3_{23}, **лькѡкѡ**(ѡкс)**ки** 47_{10}, **лькомьскꙋю** 3_{29}, 7_5, **лькомьскою** 3_5, **на лькомцѣ** 3_{24}, **илькъскыи** 78_{14}, **олькѣртa** 3_5, **олькгирдовичь** 84_1 i t. d. 7 r., **кальцинѣрь** 82_{16}, **кальцинѣрекъ** 82_{21} wobec **поспольства** 67_{12}, **наспльства** 68_8, **с полми** 39_6, 54_{12}, 69_8, **лсти** 19_{14} i t. d. 8 r., **оук олхокци** B_{13}, **стрѣлци** 12_{18}, 54_{19}, **лвовскии** 8_2 i t. d. 10 r., **ко лвовѣ** 33_{13}, 44_{17}, 46_{12}, 50_{14}, **ѡлкимонтовичꙋ** 35_1, **ѡлгирдовичь** 17_{12}, 81_1, 93_1. Razem **ль** 33 r. wobec **л** 34 r.; możnaby tu więc brak **ь** uważać za zjawisko tylko graficzne.

Wyłącznie przez **л** pisane są wyrazy: **з болшека** 49_2, **белбнуи** 69_5, **болшую** 66_3, **наболши** 66_7, **наболшю** 38_{15}, **албо** 5 r., **к столцꙋ** 11_8, **келкого** 3_5, **илко** 56_{11}, **толко** $D_{13, 15}$ i t. d. 8 r. Szczególnie jest to charakterystyczne w grupie **ли**: **оу вилии** A_{15}. **волно** 2_{13}, 76_{24}, A_{10}, **волными** 84_7, **волии** 65_{12}, 75_{14}, **волности** $76_{16, 26}$, **доброволиѥ** 46_3. 87_{13}, **доброкоулно** $6_{4, 5}$, **доброволно** 8_6, **доброволноє** 68_4, **дѣлницю** 28_{6-7}, **мелникъ** 1_6, **мотылноє** 83_{11}, **плно** 72_{21}, **понедѣлни**^{к} 21_{15}, 19_{20}, **поспольною** 9_8, 51_4, **поспольꙋ** 76_{26}, **солноє** 45_{20}, **соколникъ** 25_6, **тополничулиѥ** 53_{11}, **тополничулномъ** 53_{11}, **оузвиздлныи** 63_{11}. Razem 31 r., tylko wyjątkowo miękkość zaznaczono: **мытельно** 69_5, **вольныи** 78_7. Trudno jednak przypuszczać, by w tych przykładach pisarze wymawiali twarde *ł*. jak np. dziś mówi się w niektórych gwarach południowozachodnich: *kiłko, syłnyj*. || *syᵛnyj*; choć interesujący jest pod tym względem przykład **ролъную** 2_4, wobec **ролнам** 2_5, **ролноѣ** 2_8, w tej gramocie bowiem pisarz nie miesza wcale znaków **ъ** i **ь**, najczęściej używa **ь** jako znaku miękkości 24 r. opuścił go tylko 11 r. Prawdopodobnie zatem pisarze wymawiali w tej pozycji t. zw. *l* średnie, szeroko znane w dzisiejszych gwarach małoruskich[1].

Natomiast dość konsekwentna pisownia grupy **-льск-**: **польскъıи** 42_2 i t. d. 42 r., **подольскии** 10_{16} i t. d. 8 r., **бъıбельскии** 5_7 i t. d. 4 r., **сульскии** 6_{10}, 43_{35}, **теребовельскии** 16_{18} i t. d. 3 r., **перемъıшльскии** 5_9 i t. d. 10 r., **ярославльскоѣ** $12_{11, 15}$, **ѳпольскоѣ** 12_2, **дользска** 12_2, **дользкон** 77_{12}, razem 72 r. — wobec: **полскии** 68_1 i t. d. 18 r., **подолскии** 76_{33}, 87_9, **подолскон** B_1, **перекалского** 77_{8-9},

---

[1] J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukraiń., str. 68—77.

razem 22 r. — ma swoje uzasadnienie nietylko w miękkości poprzedniego *l*, ale przedewszystkiem następnego *s*.

Twarde *l* utrzymuje się normalnie u wszystkich pisarzy: **полна** 21_{11}, **полъ** 5_3 i t. p., wahania występują tylko w wyrazie *Witoldus*: **кытолтомъ** 92_7 wobec **витовтъ** 59_1, 61_1, A_{1-2}, **витовта** 34_3, 55_8, $58_{2-3, 12}$, **витовту** 34_{3-4}, **на витовтѣ** 83_9. O końcówce praet. masc. sg. por. u Demjanczuka l. c. str. 36.

§ 75. Miękkość spółgłosek przedniojęzykowych.

Poza gramotami Kostka i nr. 73, 76, 78, 87, 92, 93, które mniej lub więcej często mają **ъ** zamiast **ь** w różnych pozycjach wyrazu, i poza kilkoma wyjątkowemi przykładami bez wartości fonetycznej (por. § 16) — miękkość spółgłosek zębowych w wygłosie zawsze jest oznaczona przez **ь** np. **русь, князь, путь, день** i t. p., brak **ь** tylko przy spółgłoskach wyniesionych nad wiersz. Podobnie też zawsze występuje pisownia typu: **дяда госта, князю** i t. p. Przed spółgłoskami natomiast są bardzo wielkie wahania u wszystkich pisarzy; obok licznych przykładów ze znakiem **ь**, częściej pisarze miękkości nie oznaczają wcale, np. **сѣножатьми** 14 r., — **сѣножатми** 14 r., ale już **дѣтьми** 28_{5-6}, 13_4, więc tylko 2 r. wobec **дѣтми** 14 r. Przed sufiksem *-*ьk*- niewątpliwie pisarze wymawiali miękko takie grupy jak: *ńk*, *śk*, *ďk*, *ťk*, bo i dziś tu miękkość normalnie się utrzymuje, piszą jednak rozmaicie: 1) najczęściej **-тьк-** (10 r.): **костько** 6_{11}, 12_{25}, 13_{18}, $23a_{22}$, 24_{14}, 28_{13}, $43_{10, 24}$, 36_{19}, **пѣтько** 8_{13}, **костька** 18_2, obok **костко** $36_{5, 6}$: 2) dość często **-дьк-** (17 r.): **ходько** 10 r., **ходька** 82_4, **ходьку** 82_{12}, **ходькокъ** 28_4, **ходькомь** 6_7, **ходьковою** 28_5, **ѳѣдька** 80_{18}, **дядьковича** 13_3, wobec **дк** (13 r.): **ходко** 6 r., **ходкова** 43_{22}, **ходковѣ** 16_3, **гридка** 25_1, **грудковичч** 38_6, 9_{17}, **фѣдко** 81_{24}, 72_1: 3) rzadziej **-ньк-** (15 r.): **хонька** $13_{3, 15}$, **канько** 13_{24}, 78_{20}, **манько** 43_{11}, **ганько** $8_{2, 5}$, **с миньком** 40_5, **гриньком** 40_4, **леньке** 69_7, 43_{10}, **леньковн** 69_4, **леньковы**м 69_{13}, **сенькоучика** 13_{25}, **сенькоушковичь** 84_{14}, wobec **нк** (20 r.) **ганко** 8_{13}, **канко** 54_{22}, **по ленкове** $69_{12, 14}$, **ленка** 45_9, 52_9, 64_{11}, **ленко** 43_{23}, 45_{22}, 52_{15}, 56_1, 69_{15}, **манко** 45_{23}, **гринко** 38_4, 10_{16}, **сенку** 89_1, **сенковичч** 38_6, 45_{22}, 52_{16}, 60_{11}; 4) najrzadziej **-ськ-** (8 r.): **васько** 6_8, 14_{17-18}, D_{16-17}, **ваську** $78_{6, 13}$, **по васьковѣ** 78_{10}, **васьковъ** 41_{2-3}, **еську** 59_1, wobec **ск** 29 r.: **васко** 28 r., **васкова** 13_3, **юско** 8_{10}, **еско** 22_5. Podobne stosunki panują przed sufiksem *-*ьsk*-, gdzie również niewątpliwie wyma-

wiano spółgłoski miękko, pisownia -**ньск**- występuje 29 r., wobec -**иск**- (18 r.), np. **инньскъıи** 7_6, **довраньскыи** $78_{10, 20}$, **глиньскии** 65_{14}, i t. p. ale **рогатиискы** 47_{12}, **лѣдаискъıи** 44_{15}, **сиатиискои** 54_7 i t. p. Przykłady typu **тьск** 8 r. — **тск** 3 r., **дьск** 2 r. — **дск** 3 r. i **зьск** 2 r. — **зск** 2 r., por. wyżej § 69.

Tylko przed *n* normalnie brak **ь**, widocznie tu wymawiano spółgłoski twarde, por. wyżej grupy *rn*, *ln*, np. **до пропасни**^{к} 49_{10}, **перехрестиъıи** 49_9, **иснъıи** $19_{12, 13, 16}$, 20_{13}, **бортиыми** A_7, **бортное** $D_{3, 10, 13}$, **намѣстникъ** 53_{16}, **уестиъıи** 15_{15-16}, **уесныхъ** 72_{12}, **исному** 19_9, **дисми** 9_{12}, **властиому** 76_{26}, **сказнили** 26_{24}, **дѣдиину** $5_{2, 3}$, 33_4, 40_{13}, **бъıизны** 65_6, **иедиого** 51_8, **одно** 21_{12}, 26_{36}, 9_{17}, 52_4, 61_2, **одиого** 26_{13}, **одиу** 49_{12}, 18_{13}, **одиои** 38_8, **одноѣ** 16_3, **по**^{д}**данныхъ** 66_5, **съ сенна** 67_4, **потребизна** 15 r., **котиину** $4_{2, 3, 3}$, $23a_7$, i t. p. razem 105 r. O twardej wymowie świadczą też przykłady: **надесатъıи** 2_{15}, **з бортъıимии** 82_8, 84_7, 85_{12}, 86_9, podobnie jak: **натъстка** 72_{14-15}, **атъстко** $3_{17, 22}$, ci bowiem pisarze nie mieszają **ъ** z **ь**. Jako pisownię tradycyjną określić należy wyjątki: **истиньıи** 3_{28}, **яблонь-ны**^{м} C_3, i może też **диднзъии** 93_{16}, **брунатъıимъ** (z **ъ** zamiast **ь**) 13_{13-14}; natomiast w przykładach: **поѣздьничтва** 2_{12}, **племеньии**^{к} 26_9, **уестьникъ** 71_{11}, **безмедьницкии** 13_{27}, **дѣдьиины** 40_7, **дѣдьиину** 57_6, **куропотеники** 48_{15}, **даньники** 86_7, być może **ь** oznacza miękką wymowę, utrzymaną jeszcze przed następnem *i*.

Dyspalatalizacja spółgłosek wargowych.

§ 76. W wygłosie brak przykładów dla głosek *ṕ b́*, głoska zaś *v́* poza mało charakterystycznym przykładem **црквь** 4_3, $77_{3, 6, 14}$, 84_{18}, 85_{16}, 86_{11}, występuje w formach **долонь** 45_{16}, **островь** 77_6, w których niewątpliwie końcowy **ь** jest napisany zamiast **ъ**, jak np. **дмитрь** 45_{22}, **пань** 77_1, i t. p. por. wyżej § 16. Mało pewny jest przykład **домокъ** 73_{22}, bo w tej znowu gramocie stale jest **ъ** zamiast **ь**, ale o dyspalatalizacji końcowego **в** decyduje forma **долокъ** z gramot 10_{12}, 91_{15}. Normalnie też w wygłosie występuje -**мъ** 556 r., np. (**во**) **ксѣмъ** 32 r., **снмъ**, **нашимъ**, **листомъ** 86 r., **при томъ** A_{14}, $B_{3, 11}$, i t. p. Tradycyjna pisownia trzyma się przedewszystkiem w formie 1 sg. **иесмь** $2_{1, 3, 4, 9, 8\ 9, 11, 13}$, 7_{15}, 15_5, 26_{25}, i t. d. 34 r., choć bywa i **иесмъ** 10_8, 14_7, 30_7, 36_{20}, 50_3, $71_{4, 17, 22, 23, 25, 26}$, pozatem sporadycznie (76 r.) przedewszystkiem w tych gramotach, w których znaki **ъ** i **ь** są pomieszane, np. u Kostka 33 r.,

w nr. 44 i 46 (4 r.), lub w tych, co są pełne cerkiewizmów, np. nr. 83 (12 r.), nr. 4 (4 r.). Nie może więc ulegać wątpliwości, że wymawiano tu twarde *m*, tak samo jak *v* (raczej *ṷ* lub *w*), a prawdopodobnie też *p* i *b*, co zresztą znane jest już z najdawniejszych zabytków małoruskich XI w.[1] i dziś we wszystkich gwarach[2].

W śródgłosie przed spółgłoskami również stwardniały wargowe, dowodzi tego normalna pisownia bez **ь**, np. **полию** D_7, **к конокормци** 70_{10}, **лѣшшии** i t. d. 9 r., **правда** i t. d. 8 r. **кса, кшитокъ** i t. d. 140 r., **потрєбно** 12 r., i t. p. razem 278 r., a także przykłady: **королєкъстка** 42_{20}, **лѣпъшую** 82_{11} u pisarzy niemieszających **ъ** z **ь**. Tradycyjna pisownia z **ь** pojawia się zupełnie rzadko: **соуикьуиуьмъ** 40_5, **уликовьцю** 2_8, **кудракьуицьскую** 41_6, **лѣпьшиѣ** 40_{14}, **со кьсѣмъ** 90_2, **со вєсѣми** 48_9. Tylko przed sufiksem **ьsk-* stale **ь** mają pisarze: Kostko, nr. 2-3-7, 9, 10, 14, 16, 19, 40-48, 42, 53, 57, 65, 70, 71, 80, np. **литовьскии** 10_1, 19_1, 65_1, 70_1, **литовьскъимъ** $3_{15; 16; 18; 28; 33}$, **литовьскому** 21_{4-5}, **лковьскии** 16_7, **королєвьскы**[м] 80_5, **ярославьскии** 9_{12}, **бродовьскии** 14_7, i t. p., nawet **холмьскии** 67_1, **хольскую** 3_9, razem 67 r. U innych znów normalnie brak **ь**. i to stale w nr. 8, 11, 15, 32-35, 33, 36, 37, 44-46, 47, 49, 51, 54-55, 66-67-68, 72, 87, 92, np. **литовскии** 21_1, 47_1, E_{1-2}, **лковскии** 67_4, $8_{2, 10}$, 44_{16}, **королєвскии** 51_6, i t. p. razem 71 r. Niewątpliwie więc tutaj **ь** oznacza miękkość tylko następnej głoski *ś*, co do której por. też wyżej grupy **-льск-, -рьск- -ньск-, -тьск-**, przykłady **галицькии** i t. p. Niektórzy wreszcie pisarze, niemieszający znaków **ъ** i **ь**. starali się specjalnie zaznaczyć twardość głoski wargowej w tej pozycji, pisali więc **-въск-: лъковъскую** 7_6, **лковъскъии** 33_1, **шидловоскъии** 33_3, **литовъскоѣ** 79_4, **кневъскии** 75_{20}, **хохлевъскии** 75_{21}, **литовъскии** 75_1, **козлуцкии** 81_{25}, **горюховъскую** 81_{13}, **клишевъскоє** 86_6, **корнєлевъскыи** 53_{15-16}, razem 11 r., także **холмъскии** 11_5, **холмъскоюе** 11_9, **холмъскомъ** 11_{10}, pozatem u Kostka 8 r., i w nr. 78 (3 r.). Przed samogłoską *a* stale miękkość zaznaczono, np. **вербажь** 39_4, **пать. во имя. святоѣ** i t. p.; przed *u* brak przykładów.

Dyspalatalizacja spółgłosek przed *i* i *e*.

§ 77. Przykłady pomieszania znaków **и** z **ы**, por. wyżej § 50, aczkolwiek tylko sporadyczne, dowodzą bezwątpienia dys-

[1] A. Крымскій: Укр. грам. Москва 1907, str. 107.
[2] J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukraiń. P. K. J. 19, str. 61—62.

palatalizacji spółgłosek przed samogłoską *i*, która ze swej strony obniżając się zbliżała się do *y*. Przykłady te występują jednak tylko u dziesięciu pisarzy i grupują się w ten sposób, że najczęściej mieszanie и z ы widać po spółgłoskach wargowych 26 r., np. **лоѥкъıуь** 6_6, **дални ѥсми** 87_4, i t. p., często po dziąsłowych *č*, *ž*, *š*. 14 r., np. *zažьyати* 76_{19}, **хотаүы** 87_3, a także po *r* 6 r., np. **добрънъскою** 3_4, natomiast po innych spółgłoskach pewne są tylko przykłady: **к мѣстъуѥмъ** 1_1, **старостъинъ** 5_{11}, **нс поднмъма** 18_{10-11}. Ten materjał pozwala przypuszczać, że jeszcze nie u wszystkich pisarzy samogłoski *i y* zbiegły się w wymowie i nie w każdej pozycji zbiegały się równocześnie, czyli że niewszystkie spółgłoski w wymowie tych pisarzy brzmiały jednakowo twardo przed samogłoską *i*. To przypuszczenie o utrzymywaniu się miękkości, może tylko półmiękkości, spółgłosek przed dawnem *i* w wymowie pisarzy gramot można poprzeć jeszcze ciekawym objawem pomieszania znaków ь i и przedewszystkiem u pisarza jagiellońskiej gramoty nr. 71: **на үнтъ** (*na čьsti*) 71_{14}, **үнтүүи** 71_3, **при соколицн** $71_{33, 34}$ (**соколець** $71_{35, 36}$), **келимүжиинн** 71_9, **галицнкии** 71_{12}, **межирѣцикин** 71_{10}, **федико нескиднскии** 71_1, **кѣлицикон** 71_{32}, **нсбаразнскон** 71_{32}, **полнсковъ** 71_3, **кремаицемъ** 71_{20}, **слүжикъı** 71_6, **нѣшито** 71_{5-6} — **ѥго мастъ** dat. sg. $71_{46, 37, 26, 24}$, **ѥго мастъ** gen. sg. 71_{41}, **при колостъ** $71_{32, 33}$; w bezokoliczniku obok **бъıти** 71_{44} stale **-ть: бъıть** $71_{27, 39}$, **имнть** 71_7, **нзбавить** 71_8, **оставить** $71_{34-35, 34, 29, 36}$, **үнинть** 71_6, **испүстить** 71_{45}, **ѻпүстить** 71_{29}, **потвердить** 71_{27}, **слүжить** 71_{24}, **дать** $71_{27, 35}$; stąd pochodzi też forma **слүжить** 72_{21}, bowiem gramota nr. 72 wykazuje dużą zależność od nr. 71[1]. Sporadycznie zjawisko to występuje też w gramotach nr. 79 i 50: **оү перемъıскоѣ колость** 79_7, **съ сѣножатнии** 79_8, **съ голокнинтъство**^{M} 79_{12}, **село добанѥкиүь** 79_8, **на сѣси листъ** 50_2, **третиѣ дни** 50_{14}, **каско мошонъүкүи** 50_1, **каско бъ**^{г}**дановьүь** 53_{15}, wreszcie może jako błąd: **братеннци** 43_5.

Litery ь używali ci pisarze tak samo jak i inni dla oznaczenia miękkości spółgłosek. Więc u pisarza nr. 71: **үестьникъ** 71_{11}, **кремаиьцю** 71_{16-17}, **кацеиьць** 71_{10}, **братслакьскии** 71_{1-2}, **нао/осквѣценьшему** 71_{17-18}, **польско**^{м} $71_{19, 24}$, **польскоѣ** $71_{10, 16}$, **польскоѥ** 71_{30}, **польскүи** 71_{26}, **польскон** $71_{19, 25, 38, 39, 44, 46}$, **пильскон** 71_{22}, **хмѣлиньскүю** 71_{33}, **бжиею милостью** 71_{18}, stale też w wygłosie ь na właściwem miejscu

[1] Por. »Byzantinoslavica« IV/2, str. 345.

42 r., np. **его мѧсть** 8 r., **-жь** 7 r., **зѣмль** 6 r., **имѣеть** 6 r., **сесь** 71_3, i t. p., ale zawsze **мъ** 10 r. zamiast **-мь**: **есмъ** 6 r., **по моюмъ** 71_{44-45}, **оу моюмъ** 71_{21}, **снмъ** 71_2, **съ браславлемъ** 71_{20}. Po spółgłoskach zaś twardych stale jest **ъ** w wygłosie 47 r., np. **ѣхъ** 71_{28}, **гнѣкъ** 71_{29}, i t. p., wyjątkowo tylko, jako błędy występują **на тыхъ городѣхь иного** 71_{42}, **азь кна**[3] 71_1, obok **азъ** $71_{16, 41}$. Tak samo pisarze nr. 79 i 50 mają **ь** wyłącznie jako znak miękkości: **оувѣдаѣться** 79_{19}, **братѣньца** 79_5, **вершнаковнуь** 50_{12}, **сѫдѣуь** 50_{13}, **привѣдѣть** 50_5, **цньдла** 50_{14}, **мильунньскнѣ** 50_{12}, **котлнньскнѣ** 50_{11}, **сѫдьм** 50_{11}, **божью** 50_6, **божьѣ** $50_{4, 5, 6}$, **оукаѕаньюе** 50_7; przykłady zaś: **бѫдѣтъ** 50_2 **позрнтъ** 50_2 są chyba błędami wydawcy Hołowackiego zamiast **позрн**[т], **бѫ**[д] [1]. Wobec tego można pomieszanie znaku miękkości **ь** z literą **н** uważać za dowód, że przed **н** pisarze ci wymawiali spółgłoski podobnie miękko jak w pozycjach oznaczonych przez **ь**, przy wymowie bowiem twardej **тн дн** jak **ты ды** takie pomieszanie byłoby zupełnie niezrozumiałe.

§ 78. Dla określenia stopnia miękkości spółgłosek przed *e* u pisarzy gramot brak wskazówek bezpośrednich. Warto jednak zwrócić uwagę na takie dwa fakty. 1) Spośród trzech znaków dla samogłoski *e*: **ѥ**, **є** (szerokie) i **ѣ** (wąskie), o czem wyżej § 14, pierwszy znak **ѥ** występuje tylko na początku zgłoski: również znaki **є** i **ѣ** pewna ilość pisarzy ściśle rozróżnia, pisząc **є** szerokie na początku zgłoski: **ѥго, ѥкоѥмѵ**, zaś **ѣ** wąskie po spółgłoskach: **непрнателемъ**. Wielu innych pisarzy wcale takiego wyróżnienia nie zna, piszą oni albo wszędzie jednakowo czyto **ѣ** wąskie nr. 1, 19, 37, 44, 40-48, 49, 52, 54, 55, 62, 79, 94, czy też **є** szerokie nr. 15, 22, 27, 32, 34, 35, 38, B, albo całkowicie mieszają oba znaki **ѣ** i **є**, pisząc je zarówno na początku zgłoski jak i po spółgłoskach nr. 2-3-7, 20-21-23-S7P-25, 26, 39, 47, 71, O ile więc wyróżnianie **ѣ** od **є** w pisowni może wskazywać na twardą wymowę spółgłosek przed **ѣ**, to w tym samym stopniu prawdopodobieństwa pomieszanie obu znaków można uważać za dowód wymowy miękkiej. Nie jest to naturalnie dowód pewny [2], ale godzi się z nim

---

[1] Por. także u Rozowa na str. 92.

[2] Ostatnio K. Nimczynow podniósł wątpliwości co do wyciągania wniosków ze sposobu użycia znaków **ѥ**, **є** i **ѣ** (Кость Нимчинов: „До проблеми про диспалятализацію приголосних перед *е и* в українській мові“. Записки Істор.-фил. Від. У. А. Н. IX 1926. 246—53), ale wywody jego nie są w zupełności przekonujące. Przy pewnych ostroż-

fakt, że żaden z tych pisarzy nie miesza znaków ѣ z ы, a należy do nich pisarz gramoty nr. 71, mieszający ь z ѣ. Przytem rzecz charakterystyczna, że powszechne użycie tylko є szerokiego, albo pomieszanie є i ѥ występuje tylko u pisarzy królewskich, a przecież na dworze królewskim miękka wymowa spółgłosek przed *e i* była popierana wpływem białoruskim i polskim.

2) Podobnie jak mieszanie znaków ь z ѣ nie może też być obojętne dla sprawy palatalizacji mieszanie ь z є, przy prawidłowem rozróżnianiu znaków ъ i о. Zjawisko to występuje w szerokim zakresie u dwu pisarzy gramot nr. 40—48 z Halicza i nr. B z Olchowca, cały materjał przytoczyłem wyżej w § 17. Pierwszy pisarz w gramocie nr. 40 znaku ь zamiast є użył 30 r., odwrotnie є zamiast ь tylko 1 r. **розєстка** 40_{24-25}, przy zachowanej prawidłowej pisowni є 4 r., natomiast w gramocie nr. 48 normalnie pisze є zamiast ь słabego razem 31 r., nawet 1 r. w wygłosie: **оуслышитє** 3. sg. praes. 48_{3}, odwrotnie ь zamiast є tylko 1 r. **зємлью** instr. sg. 48_{16}, przy zachowanej poprawnej pisowni ь w wygłosie 7 r., a w śródgłosie tylko 2 r.: **пєуатью** 48_{26}, **сѣножатьми** 48_{16}. Przytem pisarz ten w gramocie nr. 40 konsekwentnie odróżnia ъ od о, w nr. 48 tylko trzy razy napisał о zamiast ъ: **нѫдноко** 48_{13}, **колоуєко** 48_{24}, **контоко** 48_{22-23}, chyba przez nieuwagę. Pisarz drugi w gramocie B znowu używa ь zamiast є 7 r., wobec poprawnej pisowni є 15 r. i nigdy nie miesza znaków о z ъ. Wreszcie pisarz nr. 33, mający ь zamiast є 5 r., ale także i о zamiast ъ 5 r., tutaj nie należy, tak samo jak i inni pisarze, którzy mieszają ь z є tylko sporadycznie.

Naturalnie mieszanie ь z є jak i ъ z о jest zjawiskiem wyłącznie graficznem, tak też je objaśniam wyżej w § 18, wolno jednak przypuszczać, że tak zupełnemu pomieszaniu znaków ь i є u pisarzy rozróżniających ъ i о sprzyjała miękka, czy tylko zmiękczona wymowa spółgłosek przed *e*. Gdyby tutaj pisarze ci już

---

nościach system pisowni tych znaków może być zużytkowany dla wniosków o palatalizacji, normalnie też korzystają z niego slawiści, jak np. Krymski, Lehr-Spławiński, Sobolewski, Szachmatow i inni. Wprawdzie w literaturze naukowej przytacza się w tym zakresie tylko przykłady ze znakiem ѥ po spółgłoskach, np. **фиѧнинѥ, тєбѥ** z Łuckiej Ewangelji XIV w. (por. Lehr-Spławiński R. S. VII 94), ale sądzę, że podobnie można korzystać ze znaku є wobec є u pisarza, który albo nie zna ѥ, albo miesza ѥ z є tylko w nagłosie, zaś po spółgłoskach є z є.

wymawiali spółgłoski twarde, to przecież powstrzymywaliby się od tak rażąco nieodpowiedniej, a częstej pisowni znaku **є** dla zaznaczenia palatalizacji: **галичєкнн, медынєцкнн,** albo znaku miękkości **ь** w miejscu **є**: **сьло пьуатєю, зьманє.** Podkreślić też należy, że obaj ci pisarze używają zarówno na początku zgłoski jak po spółgłoskach jednakowej litery dla **є**: pisarz nr. B stale **є**, np. **єму** $B_{4, 5, 6, 7}$, **дѣтємъ** $B_{3, 4}$, a pisarz nr. 40—48 stale **є**, np. **єму** 40_8, 48_{15}, **земланы** 40_4, **земєлєю** 48_8.

Na miękką wymowę spółgłosek przed *e i* wskazują jeszcze sporadyczne przykłady z drugorzędnem **ь** przed miękką zgłoską w gramotach odróżniających ściśle **ъ** od **ь**: **ото нзьбнрьного** 2_{10}, **нсь мланы** 80_9, **роньшнрнкатн** 82_{11}, **сь селнцнн** 65_6, **сь сеножатын** C_4, **сь єго** 80_6, tak jak **подь лѣты** 31_{10}, **нзє вѣка** $48_{10, 18}$, **нсь лѣсы** 80_8, **аньдрѣєвнчь** 14_{18} [1]. Również miękkością głoski *n* przed *i* tłumaczyć można utrzymanie się palatalizacji zębowych głosek w przykładach: **плємєньнн**[к] 26_9, **уєстьнкъ** 71_{11}, **бєзмєдьницкнн** 13_{27}, **дѣдьнны** 40_7, **дѣдьнну** 57_6, **куропотєнкн** 48_{15}, **поѣздьнства** 2_{12}, normalnie bowiem przed *n* spółgłoski zębowe stwardły, por. wyżej § 75.

§ 79. Wobec tych faktów wolno przypuszczać, że w owym czasie t. j. w XIV—XV w. mniej więcej powszechnie wymawiano jeszcze spółgłoski przed *i e* z takim stopniem zmiękczenia, jaki dziś można słyszeć w wielu archaicznych gwarach na zachodnich i północnych kresach małoruszczyzny. Mianowicie spółgłoski przed *e i* samodzielnej palatalizacji nie posiadały w tym stopniu jak np. w grupach *ta-ťu* wobec *ta-tu*, a były tylko upodobnione do *i* pod względem wzniesienia grzbietu języka ku twardemu podniebieniu. Stan taki doskonale zachowała np. gwara Siedlisk pod Zamościem. Pełną palatalizację spółgłosek słyszałem tam w lecie 1932 r. tylko przed *u*, przed *e* ⇐ *'a*, także przed *i* ⇐ *ě*, np. *ź'eť'u, d'eť'ko, pryń'us, pryv'us, ś'ino, bid'a, pis'ok, puv'uų k'oni, du ś'iżeńa, pšyń'iću*, ale przed staremi samogłoskami *i e* spółgłoski są tylko lekko zmiękczone, podwyższone do poziomu tych samogłosek: *v'yb'it'i, mus'it'i, n'is'e, du t'eb'e, du m'en'e, d'erνo, t'il'e, vun'i χ'oď'et m'yt'i, p'it'i, vun'i χud'ili, ćiu̯oi̯e s'iu̯o tak had'ai̯e, vun*

[1] Przykłady takie spotykają się i w innych zabytkach, których pisarzom badacze przypisują miękką wymowę spółgłosek przed *e i*; np. są częste w Łuckiej Ewangelji, w Pandektach Antiocha, por. П. Бузук: Говірка Луцької Евангелії. Збірник історії укр. мови, Київ 1931, str. 118.

t'ib'|e śe n'e sų|uχaįe, z'im|a, v z'iń|i, vun v|oz'it pšyn'įću, n|os'it hl|inu, v'il|ika dub'|ina, hr|ečn'isko, ln'|isko, ž|ytn'isko, puž|yť'i, ufs'|isko, n'i χť'ių b|yt'i za p'|isara i t. p. Ludzie są świadomi takiej półmiękkiej wymowy spółgłosek i bardzo dokładnie poprawiali mnie, gdy wymawiałem miękko z rosyjska *χuď'iť'|i du t'|eb'e*, na swoje *χud'|it'i, du t'|eb'e.* Wymowa ta nie jest wywołana wpływem polskim, ponieważ polonizmy mają miękkość pełną, np. *pryp|ccok, čų|ovck*, nie jest też ona nowotworem, skoro wyróżnia się miękkość przed *i* ⇐ *ě* od dawnego *i*, jakoteż przed *e* ⇐ *'a* od dawnego *e*. Pozostaje uznać to zjawisko za archaizm, utrzymany w tej kresowej gwarze podobnie jak w innych kresowych północno-zachodnich, notowanych przez Michalczuka [1], albo na pograniczu małorusko-białoruskiem w gwarze Chorobrycz, opisanej przez Kuryłową [2]. Od takiej półmiękkiej wymowy jest zupełnie łatwe przejście albo do rozwinięcia wszędzie pełnej palatalizacji, co się stało np. na Podlasiu przed dawnem *i*, np *noś|iť'i*, albo do zupełnej dyspalatalizacji, co zaszło w ogromnej większości gwar małoruskich, a na Podlasiu także przed dawnem *e*. Nic dziwnego również, że dyspalatalizacja łatwiej i prędzej zachodziła przy głoskach wargowych, dziąsłowych *č, ž, š* i przy *r* bo głoski te w małoruszczyźnie wogóle są skłonne do dyspalatalizacji; pozatem prędzej zachodziła przed *e* niż przed *i*, jak dowodzą gwary podlaskie: *do tebe noś|iť'i.* Już w Siedliskach miewałem wątpliwości, czy notować *du m|en'e* z twardem *m*, czy *du m'|en'e*, stale też notowałem *žyto, pu ž|yt'i, čysto, č|eres, pryń|us, pryý|us.* W wielu też gwarach na pograniczu małorusko-białoruskiem notowano przed *e* i *i* już twarde spółgłoski wargowe, także *č, ž, š*, ale jeszcze miękkie zębowe. Buzuk stwierdza, że tam granica między miękką i twardą wymową spółgłosek wargowych przed *e i* jest nawet dość oddalona na północ od izoglosy miękkiej wymowy spółgłosek zębowych [3]. Oczywiście proces dyspalatalizacji

---

[1] К. Михальчук: Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Руси... Труды этнограф.-статист. экспедиціи въ зап.-рус. край. т. VII 500.

[2] О. Курило: Фонетичні та деяки морфологічні особливости говірки с. Хоробричів Сновської округи. (Збірник Іст.-филол. Від. У. А. Н. nr. 21), Київ 1924.

[3] П. Бузук: Спроба лінгвістычнае географіі Беларуси, ч. 1. У Менску 1928, str. 35.

rozwijał się powoli i niewszędzie równocześnie, wbrew zdaniu Szachmatowa (Rocz. Slaw. II 169), sporadyczne przykłady pomieszania **и з ы** w gramotach południowo-zachodnich najczęstsze u Kostka z Bolestraszyc wskazują punkt wyjścia. Następował chyba wskutek zwykłego rozsunięcia artykulacji przez stopniowe opóźnianie wzniesienia języka przy wymowie spółgłoski zmiękczonej przed samogłoską przednią [1].

Protezy, wstawki i inne szczegóły.

§ 80. Przed nagłosowemi samogłoskami *a* i *o* sporadycznie występują głoski protetyczne 1) *v* (*u̯*), 2) *i̯*, 3) *h* Przykłady: **катаманъ** 73_{25}, prawie stale przed nagłosowem *ō* wzdłużonem, np. **конъ** 71_{6}, $72_{5,6}$, stąd też **кона** $37_{6,10}$, por. też **кокно** 45_{20}, **котнину** $5_{2,9}$ i t. p. w § 36; 2) **арцибискупъ** 67_{1}, może pod wpływem polskim jak *Jadam, Jarnold* [2]), wobec **архиепископъ** 47_{10}, **юже** 51_{12}, wobec **оужь** 23_{11}, 3) pisownia **wсподарь** $15_{4,10,12}$, **wсподаря** 90_{3}, 49_{1}, **wсподареви** 15_{6}, **wспдрю** 22_{2}, **wсподарю** 42_{12}, **къ сподареви** 15_{14-15} wobec **господарь** i t. d. 56 r. świadczy, że i w innych wypadkach pisane w nagłosie **w-** mogło być czytane *ho-*. Tu też należy **рaдиконъкоко̀** 6_{5}, **радиконъкоко̀** 5_{2}, ze wstawnem **к** w śródgłosie, także **генъкаря** 53_{18}, 73_{23}, 86_{17}, wobec ros. *январь*. Zjawisko to w dzisiejszym języku jest powszechne [3].

W grupach 1) *n* + *r*, 2) *z* + *r* pojawia się *d*: 1) **кондратъ** $36_{4,6}$, **кундратъ** 33_{11}, 36_{12}, **коундрата** $36_{3-4,15}$, **кундратоки** 36_{20}, **шандро** 37_{17}, 2) **оуздоздрать** $23a_{2}$, 24_{2}, 28_{2}, wobec normalnego **коздрить**, czy **поздрить** i t. p. 52 r.

Wymienić jeszcze należy: 1) przykład metatezy: **т коиужь** 2_{3},

---

[1] Problem dyspalatalizacji małoruskiej najprościej przedstawiony przez T. Lehra-Spławińskiego w R. S. VII 94—96, aczkolwiek ma bogatą i świeżą literaturę, nie jest dostatecznie zbadany. Dawna hipoteza Szachmatowa (Archiv f. sl. Phil. XXV, także R. S. II 149) jest dość sztuczną i nie godzi się z nowemi wynikami badań naukowych. Wywody jednak przeciwników tej hipotezy, np. ostatnio K. Nimczynowa (Записки Істор.-філол. Від. У. А. Н. IX, Київ 1926, 246—55), lub O. Syniawskiego (tamże XIII–XIV, 1927, 264—76), również nie są przekonywujące. Bliższe omówienie tego zagadnienia przedstawię osobno na tle świeżo zebranego materjału z archaicznych gwar ruskich na Podlasiu i Chełmszczyźnie.

[2] J. Łoś: Gramatyka polska I, Lwów 1922, str. 78.

[3] Por. J. Ziłyński: Opis fonet. jęz. ukr., str. 108—9.

obok **к тому** 2_4, 2) *z* zamiast *ž*: **оуказаные** 50_7, **рогозка** 10_{17}, **с зерεманы** 65_7, 85_{11}, 3) *n* obok *m*: **никола** 4_{27}, 83_{15}, **николы** $4_{5, 32}$, $77_{3, 14}$, 83_{4-5}, **николѣ** 4_{16-17}, 77_{12}, **николε** $58_{4, 9}$, **николою** 83_7, 94_{3-4}, obok **миколан** 31_6, 33_{11}, $38_{2, 3}$, 40_{20}, 43_{25}, 48_{21}, 50_{11-12}, 57_9, $67_{2, 6, 7-8}$, **микула** 77_1; i takie wypadki szczegółowe jak 4) **розмышленнемъ** 38_{11}, por. **розмыслоу** 87_3, 5) **колун'цѣ** $54_{10, 11}$, obok **колоко**^{г} 54_{10}, **колокцѣ** 54_{12}, 6) **панъ жиднмо**^{т} 91_{29}, obok **жикгимонтѣ** 83_{10}, 7) **малъса** 43_4, **натъства** 72_{14-15}, obok **клъ** 3_{19}, 36_6, **къ атъство** 3_{17}, **атства** 71_{16}; 8) polonizmy: **з брудова** 67_3, **нао/осквѣценьшему** 71_{17-18}, **осваоному** 72_4, **полаци**^{л} 83_{14}, wobec **осквѣчεному** 71_4, **наосквѣченьскому** 72_{16}, **оу латуици** 66_{20}, 67_{20}, 68_{18}, **латуицкои** 66_1, 68_1, **латуицкии** $67_{3, 4, 8}$, obok **луунуьскою** 3_4, **оу луунци** 20_{17}.

Chyba błędami są przykłady: **при калисти** 11_9, **кацнець** 72_{10}, **на новомъ козεни** 84_9, a także **изъ илыины** F_{11}, **полоное** 83_{11} dziś *Połomne* (Słow. Geograf. VIII 727), **некиность** 72_9, natomiast w wyrazach: **по**^{д}**данъıи** 66_{15}, **по**^{д}**данымъ** 66_{19}, **по**^{д}**данъıин** $66_{18, 16}$, **по**^{д}**данъıхъ** 66_5, także **ииные** 87_4, **племенъин**^{к} 26_9, **племѣнника** 85_6, drugie **и** jest sufiksalne.

III. Zjawiska fleksyjne.

Rzeczowniki.

Słuszne są uwagi W. Demjanczuka[1] o pomieszaniu odziedziczonych z doby prasłow. tematów rzeczownikowych, mianowicie końcówki rozmaitych tematów wahają się w obrębie trzech kategoryj rodzajowych: męskiej, nijakiej i żeńskiej. Np. **госта** 7_8, **затεви** 13_{15}, **зкрои** instr. pl. 69_{10}. Często wyróżnia się tylko temat twardy od miękkiego. Te wahania w zakresie występowania różnych końcówek Demjanczuk naogół zanotował, ale nie przytacza całego materjału: tymczasem bliższe wglądnięcie w materjał pozwala nieraz uwagi jego uzupełnić, ściśle wyróżnić zjawiska morfologiczne od fonetycznych, dać niektóre wyjaśnienia i przeprowadzić lokalizację pewnych faktów fleksyjnych, por. § 5. Wobec tego niezależnie od Demjanczuka na nowo podaję cały materjał rzeczownikowy.

§ 81. W gen. sg. masc. poza wahaniem zakończeń -w wy-

---

[1] В. Дем'янчук: Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в. Записки Історично-Філолгічного Відділу Укр. Ак. Наук. кн. XVI, 73—109. У Київі 1928.

razie *deń*: **днє** $3_{9, 10}$, $16_{4, 4}$, **днн** $42_{6, 8}$, 50_{14}, obok nowszego **дня** 77_{16}, 78_{23}, występują obok siebie końcówki *a* i *u* Zakończenie *a* jest znacznie częstsze, podobnie jak w języku dzisiejszym występuje stale u rzeczowników osobowych, np. **папа, ивана, коня, короля**, w nazwach miesięcy: **мца** 16 r., **генваря, февраля, марта. апреля. мая, їюня, їюля, августа, сентября, октября, ноября, декабря**, stale w tematach miękkich, z wyjątkiem polonizmu **уныцу** 78_{16}. Zakończenie *-u* występuje w tematach na *-u*: **меду** 6_{12}, 58_{7}, $91_{1, 2, 2, 3, 3, 4, 4, 5, 5}$, **дому** 76_{12}, 18_{29} [1], ale już obok **оу керьху** 78_{12}, 82_{12}. mamy **до керха** 12_{8-9}, **с керха** 85_{14}, 86_{12}. Pozatem stale tylko w wyrazach: **броду** 7_{6}, $64_{15, 16}$, **бугу** 11_{8}, **разу** 54_{17-18}, **розмыслу** 87_{3}, **миру** $3_{22, 23}$, **роду** 76_{8}, $C_{7, 12, 13}$, **року** 16_{4}, **мосту** 10_{12}, **дому** 26_{35}, **закону** 10_{7}, **лану** 18_{14}, 78_{16}, **гаику** 2_{6}, **раду** 67_{9}, **посту** 72_{32}, **изместу** 66_{26}, 68_{18}, **следу** $A_{12, 12}$, **переходу** $D_{6, 7}$, **году** $D_{12, 14}$, **тестаменту** $C_{9, 11}$, **записа** E_{9}. Waha się końcówka *-a* ‖ *-u* w wyrazach: **ставоу** 85_{7}, **кѣку** 32_{6}, 39_{9}, 47_{5}, **листу** $37_{3, 19}$, 39_{3}, 40_{3}, 48_{4}, 50_{2-3}, 57_{3}, 72_{30}, 82_{17}. obok: **стака** 5_{3}, $7_{4, 5, 5}$, 81_{17}, **кѣка** 7_{7}, 9_{3}, 12_{14}, 30_{20}, $23a_{15}$, 43_{20}, 46_{6}, $48_{10, 18}$. 52_{13}, $53_{10, 12}$, 65_{6}, 68_{16}, 74_{4}, 75_{6}, 80_{10}, 82_{7}, **листа** 23_{16}, 54_{3}, 55_{3}, 85_{20}, 87_{15}. We wszystkich innych wyrazach stale jest *-a*, np. **города** $3_{12, 13}$, 15_{12}, 19_{15}, $91_{18, 18}$, **жнкота** 15_{10}, $71_{25, 28, 38, 41}$, 72_{23}, 82_{13}, 87_{10}, 92_{11}, **потока** 2_{8}, 64_{15}, 52_{9}, $45_{13-14, 17, 18}$, **скѣта** $44_{9, 11}$, **лѣса** 37_{13}, **кокса** $18_{8, 9, 9, 11}$ i t. p.

Stale na *-a* kończą się rzeczowniki nijakie *o-* tematowe, np. **села, серебра, нарожѣныя** i t. p. W rzeczownikach żeńskich o temacie na *-ja* obok dawnego zakończenia **-ѣ: земль**, często występuje analogiczne **-и: земли** na wzór tematów twardych, np. **руки, грамоты** i t. p., cały materjał por. wyżej w § 42; a wpływem cerkiewnym tłumaczą się wyjątkowe formy: **кладуща** 83_{20}, **бща** $83_{20, 23}$. **бща** 71_{47}, **мрїа** 83_{20}.

Wreszcie w żeńskich tematach na *-i* stale występuje **-и** zarówno w gen. sg. jak i w dat. i loc. sg.: **ласти, власти, колости. мысли, ученьи** i t. p.: stale także gen.-dat.-loc. sg. **црькви** i t. d. 4_{31}, 47_{5}, $78_{5, 13}$, $4_{22, 28, 16}$, 74_{4}, $10_{4, 6}$. 11_{6}, 77_{12}.

§ 82. W dat. sg. rzeczowników męskich i nijakich normalnie występuje końcówka **-у**, tylko w gramotach południowych

---

[1] Podany przez Rozowa w Słowniku przykład **изъ дома** 67_{2} jest błędny zamiast **андрѣи з дома/бора** 67_{2}, por. dzisiejszą nazwę *Domabórz* (Słownik Geograf. II 110).

obok -ѵ stosunkowo dość często pojawia się **-ови, -еви** u rzeczowników męskich osobowych, przytem nieraz u jednego pisarza wahają się końcówki -ѵ i **-ови** nawet w tych samych wyrazach, np. **гᶜидрю** 21_4 — **гᶜидрви** 21_5, **володиславу** 23_3 — **володиславови** 23_6, **стефану** $68_{3,7}$ — **стефанови** $68_{3,5}$, **пану** $71_{18,19}$ — **панови** 71_9. Że to są formy wyłącznie południowe, dowodzi materjał: **иванови** $2_{1-2,11}$, $13_{8,17}$, **петрашкови** 5_{2-3}, **ладомирови** 12_{12}, **ходорови** $13_{9,17}$, 80_6, **ивашкови** 13_{15}, $50_{4,6,7}$, **ашкови** 24_{10}, **конткови** 44_{6-7}, **затеви** 13_{15}, **юрьеви** 52_{15}, **протодьяконови** 13_8, **колъчкови** 28_{10}, **мишеви** $23a_{9,12,13}$, **кундратови** 36_{20}, **истцеви** 73_{32}, **осташкови** 16_2, **григореви** 16_9, **тубылцови** 76_{27}, **гᶜидрви** 21_5, 20_9, $18_{1,35}$, $15_{2,4,6,11,14-15}$, **игнаткови** $23a_5$, **шляхтичови** 76_{26-27}, **володиславови** 23_6, 66_8, 71_{18}, 72_{16}, **клюсови** $33_{4,6}$, **аньѣеви зѹбреви** 37_9, **ардееви** 45_{23}, **татомирови** 45_{24}, **игнатови** 49_4, **тѹпчакови** $48_{15,18}$, **юркови** $55_{4,10}$, **жᵘюржеви** $57_{7,12}$, **жѹкови** 80_6, **микови** 60_{10}, 64_{17-18}, **леневи** 69_4, **стефанови** $68_{3,5}$, **панови** 71_9, **королеви** $3_{7\ 8,14,14,18,21-22}$, $7_{9,13,15}$, $18_{1,34}$, $20_{9,12}$, $21_{4,9,11-12}$, $22_{9,9}$, $23a_{10}$, $23_{2,5-6,14}$, 26_1, $71_{44,45}$, $72_{17,24,25}$, **крѹлеви** 72_{22}, **кролеви** $23a_{19}$, 67_{17}, także **радеви** $B_{3,8}$. U rzeczowników nieżywotnych tylko wyjątkowo występuje: **листови** 24_{16}, 46_7, **лѣсови** 45_{12}, **розъездови** 37_6, **мунастѣреви** $13_{21,21}$, widocznie na wzór imion; normalnie jest tu stale **-ѵ**, np. **листу** 27_9, 29_{17}, 33_{12}, 34_6, 38_{18}, 39_{15}, 42_{19}, 44_{13}, 49_{16}, 54_{20}, 55_{10}, 78_{21} i t. d., 32 r. i t. p. Żadna z gramot północnych tego zakończenia nie zna, bo wyjątkowe przykłady **королеви** $72_{17,24,25}$, **крѹлеви** 72_{21} są wzięte niewątpliwie z gramoty nr. 71. Stale występuje tu końcówka -ѵ, np. w najmłodszych gramotach północnych A, C, D, E, F: **каѵковичѹ** A_5, **иновичѹ** C_{17}, **хрᵒтовичѹ** C_8, E_5, **каслю** C_8, E_5, **князю** C_{17}, **юрьевичѹ** C_{17}, **петрѹ** C_{17}, **мѹжѹ** C_8, E_5, **семену** C_{17}, **ѵлкѹ** D_{14}, **юрью** $D_{11,9}$, **неленѹ** D_{14}, **поп ѹ** $D_{4,13,15,17}$, **небоᶜᵏѵнкѹ** E_5, **пану** $A_{3,5}$, $C_{8,17}$, E_5, F_7, **казимирѹ** F_7, **олеѯаᶰдрѹ** F_7, **отцѹ** F_7, nawet **сыну** F_9.

Fakt, że końcówki **-ови, -еви** występują wyłącznie w gramotach południowych — najczęściej w imionach osobowych 52 r., w nazwiskach tylko 4 r., w innych rzeczownikach osobowych 6 r., częściej tylko **гᶜидрви** 10 r., **королевн** 30 r., wyjątkowo w nieżywotnych 6 r. — pozwala przypuszczać, że mamy tu do czynienia z polonizmem. Ówczesne zabytki polskie świadczą o całkowitem pomieszaniu w polszczyźnie końcówek *-u* i *-ovi*[1], nic

[1] Por. J. Łoś: Gramatyka polska III 23—28.

więc dziwnego, że pisarze gramot, czy wogóle ówcześni ruscy inteligenci z południowego zachodu, mogli uznać zakończenie *-ovi* za lepsze, ładniejsze niż *-u*; dlatego też używali go przedewszystkiem w imionach osobowych. Za tem przemawia też stosunek **-єкн** do **-ю** w takich polonizmach jak **гᶜнд҃рєкн** 10 r. — **гнд҃рю** 11 r. [21_4, 27_5, 30_5, 38_{15}, 42_4, 22_7, 35_3, $91_{9, 19, 31}$], **к(о)ролєкн** 30 r. — **королю** 12 r. [$15_{2, 3, 6, 15}$, 30_6, $71_{18, 19, 21}$, $S7P_{11}$, $22_{11, 7-8, 1}$]. Natomiast na Wołyń ten polonizm wówczas jeszcze nie dotarł. Ta różnica geograficzna: na północy tylko *-u*, na południu *-u* obok *-ovy, ovi* utrzymuje się do dziś w gwarach małoruskich; dzisiejszy zaś zasiąg końcówki *-ovy, -ovi* zarówno geograficzny jak i gramatyczny godzi się z hipotezą, że wpływ polszczyzny stał się punktem wyjścia i popierał rozwój tego zakończenia Mianowicie wedle M. Durnowo [1] gwary wschodniopoleskie i w znacznej części zachodniopoleskie nie mają końcówki *-ovy, -ovi*, mają tylko *-u*: *synu, čołovíku, koňu, žyťťu*; gwary południowowschodnie oprócz *-u* mają *-ovi, -evi* głównie u rzeczowników męskich żywotnych: *synovi, čołovíkovi, konevi* wreszcie w drugiej części gwar zachodniopoleskich, w gwarach południowozachodnich i karpackich końcówka *-ovy* rzadziej *-evy* występuje w najszerszym zakresie, bo zarówno u żywotnych jak i nieżywotnych, tak męskich jak i nijakich rzeczowników: *synovy, čołovíkovy, koňovy, žyťťovy, viknovy* i t. p. Kuryłowa w recenzji książki Durnowo [2] podkreśla, że wahania końcówki *-u* obok *-ovy* znane są nietylko w gwarach wschodnich, ale także we wschodniej części gwar południowozachodnich i w gwarach karpackich. Rzecz wymaga bliższego zbadania, w każdym razie uderza fakt, że końcówka *-ovi* w najszerszym zakresie występuje w gwarach południowozachodnich bywa i w północnozachodnich, a na wschodzie albo wcale nie jest znana (na północy), albo występuje głównie u rzeczowników męskich i żywotnych, podobnie zatem jak na początku swego rozwoju w gramotach południowych. W języku literackim zapanowała końcówka *-ovi* u rzeczowników męskich z wyjątkiem cer-

---

[1] Н. Дурново: Введение в историю русского языка. Ч. I, источники. Brno 1927, str. 174. Spisy Filozof. Fakulty Másarykovy University w Brně, č. 20.

[2] Записки Іст.-филол. Від. У. А. Н. XXI—XXII, у Київі, str. 398.

kiewizmów, np. *bohu*, *duχu* (obok *bohovi*, *duχovi*) i imion własnych na *-iu* (⇐ *ov*), np. *Xarkovu*, *Hlibovu*, *Krakovu* [1].

Pod względem fonetycznym końcówka ta w gwarach wschodnich brzmi *-óvi*, więc jakby z **-ově*, w zachodnich zaś — prawidłowo *-ovy*. W gramotach jest stale **-ови** jedyny przykład **ласковѣ** 36_5 słusznie Demjańczuk, uważa za acc. dual. przymiotnika, tekst bowiem: **далъ свою рѣчь ласковѣ к рущѣ** 36_{5-6} dopuszcza lekturę *v vaskově v rucě*, por. wyżej § 67, np. **село влодимѣрско^{м} повѣте** A_5 i t. p.; zresztą pierwsze **к** w takich wypadkach może być wogóle opuszczane, np. **городе к лѣцкѣ** B_{13} [2].

W rodzaju nijakim w gramotach stale występuje końcówka *-y*, np. **селы** 13_{12}, 68_{17}, 81_6, 84_5, 89_3, 90_2, szerząca się także na tematy spółgłoskowe: **племенню** 5_5, **княжатю** $71_{14, 18}$, 72_{16}, wobec **княжати** 72_{12}, **кожеватн** 55_4. O końcówce *-ѣ* kilku rzeczowników żeńskich: **к пустынѣ** 12_{14}, **тесалѣ** 18_{26}, **панѣ** 46_4, przeniesionej tu od tematów twardych, por. wyżej § 42.

§ 83. W acc. sg. masc. rzeczowników żywotnych nieosobowych utrzymuje się forma stara, równa nom. sg., zresztą są tylko dwa przykłady: **за кунь** 33_6, i niepewny **жеребець** 28_{8-9}, bo w zdaniu: **дали ємȣ село... а шисть кобылъ. и-стада а жеребець а два хрести серебнаа** 28_{7-9} można formę **жеребець** uważać nawet za nom. sg., takie bowiem wykolejenia składniowe przy wyliczaniu są częste [3]. Rzeczowniki osobowe mają acc. sg. równy gen. sg., np. **даровала есми мужа свое^{г} пана васи^{л}ја хре^{б}товича по^{д}корье^{м} свои^{м}** C_{18}, **мы к то^{м} росыпыкали комринаше^{г} сенка зѣнкеви^{ч}** D_6, **пона маше^{г} оправили** D_7 i t. p.

---

[1] St. Smal-Stockyj u. Th. Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien 1913, str 216. Także П. Бузук: Нарис історії української мови. У Київї 1927, str. 66.

[2] Ostatnio G. Iljinski (Рідна мова I 229—30 i 262–5) wystąpił z nową hipotezą, że wschodnio-małoruskie *-óvi* nie jest, jak dotąd przyjmowano powszechnie, nowotworem rozwiniętym z *-ovy* przez wpływ albo loc. sg. albo dat. sg. fem. z końcowem *-i* ⇐ **ě*, lecz jest prasłowiańskim archaizmem z p.-i.-e *-ăi̯*, które dialektycznie w prasłow. rozwinęło się w *-ě*, obok normalnego *-i*. Pomijając całą sztuczność tej hipotezy, podrywa ją przedewszystkiem fakt, że *-óvi* występuje głównie w młodych gwarach wschodnich i jak wynika z powyższych zestawień jest tam w dosyć świeżem stadjum rozwojowem; pojawia się głównie u rzeczowników męskich żywotnych.

[3] Por. В. Дем'янчук: Морфол. укр. грамот, str. 8.

§ 84. W instr. sg. masc. i neutr. stale są końcówki **-ѡмъ, -ємъ**, nigdy **-ѹмъ, -юмъ**, np. **дѣломь** 4_{38}, **лѣсомъ** 32_5, **королемь** $3_{2, 14, 21}$, **именемь** 5_{12}, 20_{11} i t. p., por. wyżej § 34, co wskazuje na pochodzenie ich z *-*ѣмь*, *-*ьмь*; wahania zaś żeńskich końcówek: **-ью** obok **-ию**, np. **матью - матию** mają wartość graficzną tak samo jak u rzeczowników nijakich na **-ье** obok **-ие**, **-ьа** i **-иа**, **-ьемъ** i **-иемъ**, por. wyżej § 30.

§ 85. W loc. sg. widać szerzenie się końcówki *-u*, ale przykłady, które sumarycznie cytuje Demjańczuk, są wcale niekompletne. Zapanowała ona zupełnie w tematach na spółgłoskę tylnojęzykową, bo poza cerkiewizmem: **по с^{т}мъ дсѣ** 21_{15} stale mamy: **у лузѣ** 15_6, 19_{19}, 22_{13}, 70_{15}, 75_{24}, 80_{16}, 81_{27}, 82_{18}, 84_{17}, 85_{21}, 86_{17}, $E_{21, 14, 6}$, **оу слузѣ** 88_3, **оу дользѣ** 77_3, **оу городѣ** 78_{22}, **оу серпѣ** 48_{20}, **к замкѣ** E_6, **на конѣ** 44_4, **к пи^{н}скѣ** D_{17}, **на полѣ** $37_{11, 12}$, **на цирѣ** 8_3 (obok **на сунрун** 39_4), **на верху** 37_{5-6}, 65_{11}, 78_{12}, 82_{12}, **оу турескѣ** 61_{10}, **на конѣ** 44_3, **на кѣкѣ** 32_7. Stało się to naturalnie dla uniknięcia starej alternacji tematycznej *k*, *h*, *x* do *c*, *z*, *s*. Często też końcówka *-u* pojawia się po innych spółgłoskach twardych; stale jest **(к) дому** 5_{11}, 6_{12}, 9_{18}, 13_{28}, 50_{14}, 83_2, pozatem: **к годѣ** D_{18}, **на листу** 50_{10}, $69_{13, 17}$, C_{16}, **к часу** 54_1, **по праву** $91_{19, 23}$, **на лану** 18_{13}, **при пану** 9_{11}, **оу ставу** 6_5, **по миру** 3_{22}, choć normalnie jest w tej pozycji **-ѣ**, czy **-є** w pozycji nieakcentowanej w gramotach północnych, np. **на листѣ** $36_{9-10, 13}$, $43_{14-15, 16}$, **по животѣ** 4_{26}, C_{10} i t. d. 14 r., **оу повѣтѣ** $A_{5, 6}$, F_4, i t. d. 13 r., **дворѣ** 45_{25}, 52_{17}, 60_{13}, 64_{21}, **к городѣ острозѣ** 59_8, 74_{16}, **оу городѣ** 35_{16}, $S7P_{14}$ i t. p. 107 r., wyjątkowo **-и** w kopji gramoty Juszka: **повѣти** 81_6.

Podobnie też u rzeczowników miękkotematowych bywa końcówka *-u*: **оу галиую** 36_{22}, 40_{24}, 48_{26}, **оу коропцю** 87_9. **оу крепанью** 71_{46-47}, choć częściej jest stare zakończenie *-i*: **оу галичи** 37_{19-20}. 57_{13}, **оу коропщи** 87_8, **оук олховщи** B_{12-13}, **на корени** 65_9, A_9, **оу перемышли** $23a_{18}$; 23_{18}, **на князи** $83_{9, 10, 10}$, **оу мерени** 35_8, **на житомири** 69_{17}, **на уеремоши** 54_7, **на переславли** $S7P_{14}$, **на любши** $43_{14, 15}$, **дворищи** $43_{12, 20}$, **оу бохури** 12_{24}, **покон** 9_{10}, **на толъмачи** 31_{4-5}.

Rzeczowniki nijakie na **-ье** również normalnie mają starą końcówkę *-i*: **по оусѣкновѣньи** 55_{11-12}, **по ѿповѣдѣньи** 3_{23}, **по вшествьи** 3_{17}, **по оузнесении** 44_{17}, 64_{21}, **оу перемирьи** 3_{25}, **по бжьи народѣньи** 8_1, 10_{18}, 33_{13}, 34_7, **оу подольи** 61_{9-10}, **на кругли** 18_{33}, **на оустьи** 26_{35} **имѣньи** 65_8, 84_{12}, sporadycznie jednak pojawia się *-u*: **на имѣнью** 72_{13}, **по тыхъ посланию** 26_{14}, **оу держанию** 71_{21}; $72_{19, 26-27}$, **єданию**

92_{12}, a w gramotach Kostka z Bolestraszyc stale ѣ (ѥ): **по рожѣнъѣ** 12_{24}, 13_{29}, 28_{15}, **при томъ оуꙁдаванъѣ** 13_{22}, **по бжьюмъ рожѣнъѥ** $23a_{17}$, pozatem tylko **по єго оуѣханъѣ** $73_{12, 23-24}$, niewątpliwie jako objaw analogji do tematów twardych, por. wyżej § 42. Wartość przykładów: **оу касоки** 70_{10}, (**касоко** 70_{4}) i **на куѥки** 18_{32} określić dość trudno.

§ 86. O sporadycznych przykładach pomieszania form nom. pl. z formami acc. pl. była mowa wyżej, por. § 43, 44, 50; przykłady te: **лїсты** 52_{7}, $60_{6, 9}$, 64_{7}, **паны** 70_{13}, 76_{18}, w tematach twardych i raz **старцѣ** 52_{11} w tematach miękkich, nie mogą być wyjaśniane fonetycznem zmieszaniem samogłosek **и-ы**, **и-ѣ**, jak to robi Demjanczuk. Są to niewątpliwie sporadyczne objawy przeniesienia formy acc. pl. do nom. pl., wobec całej masy przykładów z prawidłową końcówką **-и** nom. pl. w takich tematach: **листи** 45_{7}, 64_{9-10}, **некоди** 2_{9}, **русн** 3_{24}, **послн** 26_{5}, **бискупи** 38_{1} — **старци** 43_{7}, 45_{10}, $53_{9, 16}$, 64_{13}, **кметн** 18_{10}, **пенязи** 18_{20}, **братєнци** 43_{5}, **ѡзарьнун** 20_{4}, **стрѣлковци** 53_{11}, **шепинци** 68_{12}, **ѡци** 26_{36}, 43_{8}, 83_{6}, **непрнятелн** 26_{23}, **мѣстнун** 9_{11}, **князи** 3_{15}, 65_{13}, 70_{13}, $76_{18, 31}$, 81_{21}, **гнѣздовун** 13_{2}, **гроковнун** A_{6}, **плємянци** $83_{1,}$, **тишковнун** 85_{8}, **бугатун** 85_{8}, **смолиговнун** 86_{7}, **новосѣлци** 87_{10}, **долгиѥ шин** 86_{6}.

W tematach na spółgłoskę tylnojęzykową przykładów z formą acc. pl. w znaczeniu nom. pl. jest znacznie więcej, niewątpliwie zatem spowodu niewygodnej oboczności tematycznej *k-c*, *h-z*, *χ-s*, podobnie jak w loc. sg. Prawie wszystkie one pochodzą z gramot północnych: **свѣдоки** 65_{13}, 70_{13}, 74_{13}, 75_{19}, 82_{14}, 84_{12}, **свѣтки** 84_{18}, 85_{17}, 86_{13}, **свѣтки** 91_{31}, A_{14}, **моршалки** 83_{17}, **даньники** 86_{7}, **братєники** 91_{8}, **линники** 91_{25}, **суадки** 93_{16}, **стаги** 85_{8}, **слуги** 83_{18}, **трубки** A_{6}, **наслѣдки** E_{11}. Z gramot południowych tylko: **слуги** 26_{11}, i niebardzo pewny przykład **свѣдоки** 76_{30}, nie znamy bowiem oryginału tej gramoty. Normalnie w gramotach południowych trzyma się stara forma nom. pl.: **свѣдци** 2_{14}, $9_{11, 16}$, 10_{16}, 12_{21}, 16_{5-6}, $23a_{20}$, 24_{12-13}, 28_{11}, 31_{6}, 33_{10}, 37_{16}, 40_{18}, 43_{23}, 44_{14}, 45_{23}, 47_{10}, 48_{21}, 50_{10}, 52_{15}, 53_{14}, 56_{11}, 57_{8-9}, 60_{12}, 64_{18}, 78_{18}, B_{9}; **дьяци** 9_{13}, **кортници** 9_{14}, **ѵлѣци** 18_{13}, **братєници** 43_{5}, **намѣстци** 54_{16}, **столєуници** 67_{7}, **послуси** 5_{8}, 6_{5}, 8_{8}, 14_{14-15}. Demianczuk (l. c. str. 9) sądzi, że chodzi tu o różnicę chronologiczną, t. j. że młodsze, późniejsze gramoty mają w nom. pl. formę przeniesioną z acc. pl. Zewnętrznie rzecz biorąc, takie ujęcie jest słuszne, bo gramoty północne prawie wszystkie są późniejsze

od południ ych (najstarsza nr. 58 z 1427 r.), ale sądzę, że różnica kilkudziesięciu lat (najstarsza gramota południowa z pewną datą to przemyska nr. 5 z 1359 r.) nie może tu być przyczyną wystarczającą, tembardziej, że żadna z gramot północnych nie ma już starej formy nom. pl. typu **свѣдци**, podczas gdy niektóre gramoty południowe współczesne północnym takie formy posiadają: **свѣдоци** 78_{18}, **свѣдци** B_9, **столєунинци** 67_7. Pod tym względem małoruskie gramoty północne godzą się z białoruską gramotą nr. 29 z 1394 r.: **намѣстъки** $29_{6, 11}$, **цлатъı** $29_{6, 11}$, choć jest tu jeszcze **свѣдци** 29_{15}. Widocznie w gwarach południowo-małoruskich stare formy nom. pl. trzymały się lepiej niż w północnych.

Ale i na południu oboczność tematyczna: *k-c*, *h-z*, *χ-s* była niewygodna, pisarze ci jednak unikali jej nie przez wprowadzenie do nom. pl. formy acc. pl., lecz przez użycie końcówki **-окє**: **прѣдкокє** 42_5, 43_8, $66_{9, 16-17}$, 68_6, **цлаткокє** $32_{4, 8-9}$, **свѣдкокє** 32_{13}, **намѣсткокє** 54_{19}, $67_{9, 15}$, $68_{6, 10}$, występującej pozatem w przykładach: **панокє** 44_{14}, 46_8, 50_{10-11}, 51_{14}, 65_{13}, 67_9, 72_9, 71_9, 76_{31}, 53_{6-7}, 81_{21}, **попокє** 9_{12}, **дѣдокє** 43_8, **тарокє** $3_{23, 24}$, **бискупокє** 67_1, nawet w rzeczownikach nieżywotnych: **листокє** 45_7, 51_7, **вжиткокє** 9_4: także **старцєвє** 43_8, **обдазнинуєвє** $43_{5, 6, 7, 12}$. Jak z przykładów tych widać końcówka **-окє** jest prawdopodobnie polonizmem, zwłaszcza że występuje najczęściej w gramotach, zawierających wiele innych polonizmów, w ówczesnym zaś języku polskim końcówka *-ové* była używana w bardzo szerokim zakresie[1]. W gramotach północnych pewne są tylko dwa przykłady: **панокє** 65_{13} i **сѫдковє** 72_{24}, natomiast przykład **продкокє** $93_{4, 7, 13, 15}$ jest niepewny, bo gramota nr. 93 jest prawdopodobnie późniejszym odpisem, por. § 51, a przykład **панокє** 72_9, stoi w związku z **панокє** 71_9. Widocznie na północ ten polonizm docierał tylko wyjątkowo, co widać także i w zabytkach białoruskich[2], w gwarach zaś południowych, bardziej podległych wpływowi polszczyzny, był częsty, choć sczasem i tu znikł zupełnie. Dziś istnieje wyjątkowo w poezji, częściej tylko *панове*.

Pozatem rzeczowniki z przyrostkiem *-in* zachowują starą końcówkę *-e*: **зємлане** 5_7, $10_{9, 11}$, 13_{23}. 8_{11}, 24_{12}, $43_{8, 10}$. 53_9, 80_{13}, $B_{6-7, 8}$, **болрє** 9_{12}, 10_9, 13_{22-23}, 23_{19}, $83_{16-17, 18}$, $D_{5, 16}$, **тополинуане**

---

[1] J. Łoś: Gramatyka polska III 35. Lwów 1927.

[2] Е. Ѳ. Карскій: Бѣлорусссы II/2, str. 184—5. Варшава 1911.

53_{11}, бережьчане $D_{3,\ 8,\ 11}$, крилошане 53_{17}, pozatem raz люде 53_{10} obok люди 10_{10}, 26_{21}, 56_{7}, $D_{8,\ 10,\ 15}$ i raz сусѣде 9_{13}.

§ 87. W gen. pl. stare formy występują konsekwentnie tylko: 1) w rzeczownikach z sufiksem *-in*: тисмѧнчѧ^{н} 37_{4}, волѧнъ 18_{18}, ꙁемлѧнъ 20_{11}, 21_{3}, 24_{15}, 43_{6}, полѧнъ 32_{16}, боѧръ 20_{8}, 21_{3}, 81_{11}, бережьча^{н} D_{1} i 2) w nazwach geograficznych: ѿ хвонни^{к} D_{14}, иꙁ угоръ 5_{9}, иꙁъ болестрашичь 5_{11-12}, ловчичь 43_{3}, иꙁ дѣдочичь до баличь 45_{16}, ꙁ борыни^{ч} 60_{13}, тристѧньць $40_{7,\ 8}$, иꙁ борьтникъ 60_{12}, 64_{19}, иꙁ дулѣбъ 64_{20}, съ шамотулъ $67_{5,\ 7}$, 71_{10}, с кобылѧнъ 47_{11}, иꙁ вижнѧнъ 64_{19}, co godzi się z językiem dzisiejszym. Pozatem tylko w luźnych przykładach: до берегъ днѣстра 2_{11}, ѿ тыхо мѧ^{с}пусто 19_{5}, беꙁъ приимъ 26_{31}, ѡблаꙁничь $43_{4,\ 9,\ 19}$, державець 53_{7-8}, буръкрабъ 71_{42-43}, które mogą być zarówno archaizmami, jak i cerkiewizmami, jakich pełno w gramocie kijowskiej nr. 83: ангелъ, пр҃рокь, ап҃лъ, еѵ҃листъ, мч҃нкь 83_{20}, ѡ҃ць $83_{21,\ 21,\ 23}$, obok form nowych: старцевъ $83_{4,\ 5,\ 16}$, гробовъ 83_{5}, господареи 83_{22}. Wreszcie niepewne są przykłady: до купалъ 3_{9-10}, dziś *купа(й)ло*, i і҃ скутъ 18_{19}, pol. *skociec* [1], a z pewnością polonizmem jest forma приѧтюлъ 71_{7}.

Normalnie panuje w gen. pl. końcówka -овъ zarówno w gramotach północnych: гробовъ 83_{5}, старцевъ $83_{4,\ 5,\ 16}$, оурѧдниковъ 72_{27}, куръга^{н}цевъ 91_{19}, про^{д}ковъ 93_{4}, пановъ 72_{15}, на людє наши^{х} на: ѿрѣмовичо^{в}, лаꙁаревичо^{в}, тимошевичо^{в}, волуковичовъ, микуличо^{в} D_{2}, ѿлексичо^{в} D_{3}, макудричо^{в} D_{12}, ко^{л}бащичо^{в} D_{12}, jak również jeszcze częściej w południowych: городовъ 3_{10}, 45_{8}, 51_{7}, 52_{6}, 54_{2}, 60_{7}, 64_{9}, $66_{9,\ 17}$, 68_{8}, $71_{27,\ 37,\ 40}$, поручнико^{в} 22_{11}, трибуковъ $37_{15,\ 15}$, грошиковъ 39_{11}, воловъ 92_{17}, ꙁаписовъ 66_{5}, 68_{5}, голдувъ 66_{5}, мѣстичовъ 8_{11}, вжковъ 9_{10}, проводъвъ 14_{5}, берьговъ B_{4}, ѡтроковъ 43_{26}, листовъ 45_{47}, 51_{7}, 52_{6}, 54_{2}, 60_{7}, 64_{9}, $66_{9,\ 17}$, 68_{8}, предковъ $66_{9,\ 17}$, слюбовъ 66_{5}, пановъ 67_{19}, 71_{17} — столцовъ 67_{9}, старцо^{в} 49_{18}, грошювъ 13_{28}, шюлжичювъ 6_{2} — бѣлошевъ 2_{5}, старцевъ 43_{6}, 49_{7}, стрѣлцевъ 32_{9}, господаревъ 34_{3}, гд҃рвъ 35_{4}, рублевъ $42_{3,\ 8,\ 16}$, także w gramocie białoruskiej: стрелцовъ 29_{14}.

Tematy na *-i* wedle Demjanczuka (l. c. 11) mają częściej końcówkę -ии, rzadziej -ен. Otóż jeśli się weźmie pod uwagę wszystkie przykłady, to pod tym względem widać zupełnie ściśle utrzy-

[1] Por. Demjanczuk l. c., str. 10, uw. 3, 4.

maną różnicę geograficzną. Mianowicie zakończenie **-ии** występuje w gramotach południowo-zachodnich: **колостии** 18_{8}, 71_{37}, **людии** 3_{7}, 10_{7}, 13_{1}, 18_{7}, 24_{15}, 36_{14}, $43_{6, 26}$, $B_{5, 7, 11}$, **людй** 32_{16}, 38_{11}, **дѣтии** 6_{2}, 20_{15}, 40_{18}, 71_{8}, **моции** 4_{7}, także w rodzaju męskim: **кназии** 3_{12}, **грошии** 5_{11}, 24_{7-8}, (**грошюкъ** 13_{28}), **пенязии** $18_{22, 32}$, **рублй** $19_{4, 6, 11, 17}$, (**рублевъ** $42_{3, 8, 16}$), **конї** 30_{6}, **непрнятелии** 23_{9}, 66_{4}, 68_{8}; dokładnie zatem w gramotach z kancelarji królewskiej nr.: 3, 19, 20-23, 30, 38, 66-68, 71, w przemyskich Kostka nr.: 5-6-13-18-24, w halickich nr.: 36, 40, w żydaczowskiej nr. 43 i smotryckiej nr. 10. Natomiast zakończenie **-ен** charakteryzuje gramoty północne: **грошен** $70_{5, 9}$, $74_{10, 12}$, 75_{17}, 91_{6}, A_{13}, $D_{6, 11, 12, 14, 15}$, **непрнятелен** 72_{8-9}, **мужен** 81_{1}, widocznie utrzymane z oryginału Juszka, **господарен** 83_{22}, **именен** 74_{10}, **реген** A_{15}, **людѥ** D_{1}, $F_{5, 10}$, dokładnie zatem są to gramoty z Łucka nr. 70, 74, 75, odpis Juszka z Łucka 81, z Żytomierza nr. 91, z Czernichowa nr. 72, z Kijowa nr. 83, z Wilna nr. A, z Pińska nr. D, z Łomaz nr. F. Nie godzą się z tem ujęciem tylko cztery przykłady wobec 54 przytoczonych: dwa z Kijowa: **дѣтии** 58_{9}, i **ты^{x} имѣнїи** 83_{12}, jeden z Łęczycy: **дѣтен** 20_{14}, obok **дѣтии** 20_{15}, i jeden z Żydaczowa: **свинеи** 56_{9}. Sądzę, że można je wszystkie wyjaśniać wpływem wzorów cerkiewnych, tam bowiem końcówki **-ии** i **-ен** były całkiem pomieszane [1]. Z całą pewnością za cerkiewizm uważać należy przykład **имѣнїи** 83_{12}, z pisownią taką jak **имѣнїа** $83_{12, 13, 14, 18-19}$, **братїа** 83_{6} i t. p. zamiast **-ьи, -ьа**, por. wyżej § 9. W dzisiejszych gwarach zróżnicowanie obu końcówek jest zupełnie podobne: na południowym zachodzie jest stale *-yį*: *host'yį*, *k'onyį*, na wschodzie i północy *-eį*: *host'eį*, *k'oneį* [2].

Rzeczowniki żeńskie stale mają końcówkę starą, np. **тесль** $18_{25, 26}$, **колодъ** $18_{9, 15}$, **гривенъ** 16_{3}, $18_{6, 16, 18-19, 21, 28, 30}$, 24_{7} i t. d., **зємль** 15_{3}, 20_{9} i t. d. (7 r.), **зѣмль** 39_{1}, 47_{1}, i t. d. (14 r.), polonizm **зѣмлѣ** 19_{2}, nigdy **земель**.

§ 88. W dat. pl. normalną jest końcówka **-омъ**, w tematach miękkich **-емъ**, np. **намѣстком̀ъ** 27_{6}, 32_{4}, $54_{8, 19}$, 66_{8}, 68_{8}, 80_{12}, **селомъ** 38_{13}, 65_{5}, 69_{16}, 74_{4}, 75_{6}, 82_{7}, 84_{9}, 86_{7}, **послухомъ** 8_{7-8}, **область-**

---

[1] А. Соболевскій: Лекціи [4], str. 229 i nn.; także St. Kul'bakin: La vieux slave. Paris 1929 str. 263.

[2] Н. Дурново: Введение в историю русского языка Brno. 1927, str. 175. Spisy Filozof. Fakulty Masarykovy University v Brně, č. 20.

нѵомъ 43_{21}, **полагнѵомъ** 49_{12-13}, **конєматѵнѵомъ** 49_{13} i t. p. — **кнѧзємъ** $3_{5, 16, 18, 13}$, **торговцємъ** 26_{31}, **мѣстѵємъ** 1_{1}, **прнятєлємъ** 72_{3-4}, **дѣдошнѵємъ** 60_{6}, 64_{15}, i t. p. W kilku przykładach południowych pojawia się końcówka **-ѵмъ, -юмъ, -ѣ**^{м}, świadcząc o pochodzeniu z ps. **-отъ*, **-етъ*: **оущкѵмъ** 5_{5}, **намѣсткѵмъ** $66_{16, 18, 19}$, $67_{11, 17}$, $68_{8, 11}$, **панѵмъ** 66_{19}, **городѵмъ** 68_{12}, **ощѣ**^{м} 83_{2}, obok **ощє**^{м} 83_{3}, **гапнарюмъ** $18_{29, 32}$, **дворцюмъ** $23a_{15}$, **прнятєлю**^{м} 71_{4}. Czy we wszystkich innych przykładach końcówka pisana przez **-омъ, -емъ** pochodzi również z ps. **-отъ*, **-етъ*, jak sądzi Demjanczuk, czy też jest analogiczna z ps. **-ѧтъ* **-ьтъ*, rozstrzygnąć trudno. W każdym razie w tematach na *-i* końcówka **-емъ** niewątpliwie kontynuuje swoje ps. **-ьтъ*; dowodzi tego pisownia Kostka, który obok: **гапнарюмъ** $18_{29, 30}$, **дворцюмъ** $23a_{15}$, stale pisze **дѣтємъ** 6_{4}, 12_{13}, 13_{9}, $23a_{10, 11}$, 24_{11}, **людємъ** 24_{2}; tak samo pisarz nr. 71 obok **прнятєлю**^{м} 71_{4}, ma **дѣтємъ** 71_{30}, **дѣтє**^{м} 71_{14}, a przecież u tych pisarzy z południa wzdłużone *ē* normalnie się wyróżniało, por. § 33.

Końcówka **-амъ** przy rzeczownikach męskich pojawia się wyjątkowo dopiero w gramocie żytomierskiej: **к тѵлнна**^{м} 91_{18}, **законамъ** 91_{28}, choć tamże **к скоморохо**^{м} 91_{17}, pozatem: **сѵда**^{д}**ка**^{м} F_{10}, **нмє**^{н}**ка**^{м} C_{13}, **по**^{л}**жа**^{м} C_{13}, obok: **дѣтє**^{м} E_{10-11}, F_{9}, **королє**^{м} F_{7}, **ца**^{д}**ко**^{м} E_{11}, i w innych gramotach współczesnych: **про**^{д}**комъ** 93_{14}, **присє**^{л}**ко**^{м} 94_{7}, **родитєлє**^{м} 94_{10}.

§ 89. W acc. pl. normalnie utrzymują się końcówki stare. Przy rzeczownikach twardotematowych, np. **на лахи** $3_{15, 24}$, **за намѣсткы** 2_{13-14}, 68_{9}, **за ихъ сынъ** 3_{6}, **слѵги** $26_{11, 25}$, **передъ земланы** 24_{4-5}, 48_{4}, 40_{4}, 57_{4}, **послы** 26_{36}, **тисманѵаны** 37_{8}, **паны** 45_{2}, 52_{4}, 60_{3}, 64_{3}, stale **оу кѣки, листы, доходы** i t. p.; raz tylko wystąpiła forma nom. pl.: **кор**^{о}**зи** 26_{23} w zdaniu: **ощ**^{а} **наши непрнатели кор**^{о}**зи далъ намъ ксихъ оу наши рѵки** 26_{23}, której Demjanczuk niewiadomo czemu odmawia znaczenia acc. pl. Przy rzeczownikach miękkotematowych: **старцѣ** $45_{10, 10}$, 49_{6-7}, 52_{10-11}, 53_{9}, $64_{12, 13}$, **кепрѣ** 45_{4}, 52_{3}, 64_{4}, **облазинѵѣ** 43_{20}, **добанникъ**^{ч}**ѣ** 79_{2}, **на лковцѣ** 3_{24}, **неназѣ** 50_{9}, **на стрѣлковцѣ** 53_{2}, **прнятелѣ** 66_{19}, **непрнятелѣ** 7_{14}, również wyjątkowo występują formy: **литокскне рѵкли** 42_{17}, **кыкели скоѣ люди и старци** 43_{6}, które można uznać albo za przeniesione z nom. pl., jak **кор**^{о}**зи** 26_{23}, albo raczej za podległe analogji do końcówki **-ы** tematów twardych, co się zdarza też rzeczownikom żeńskim: **д тисѧчи коротити** $19_{6, 11, 17}$, **за чотыри недѣли** 92_{15}, wobec normalnych form: **д тисѧчѣ** 19_{4}, **землѣ** 3_{7}, 68_{9}, 71_{45}, zgodnych z nom. pl.: **сѵдьѣ** $43_{19\ 23}$,

границѣ 68_{13}, por. § 43. Naturalnie forma дни 73_{19}, 92_{16}, mimo wątpliwości Demjanczuka, ma starą końcówkę *-i*[1].

Forma gen. pl. w znaczeniu acc. pl. występuje tylko sporadycznie, ale już w najwcześniejszych gramotach: нно знати короⁿ наᶜ порꙋшнкоᵛ 22_{11}; w zaimkach osobowych: къ насъ пожалокалъ фнаᵀ наши непрнятелн корᵒзн далъ намъ всихъ оꙋ наши рꙋки 26_{23}, także нхъ 1_7, 26_{24}, 49_8. Konsekwentnie jednak gen. pl. mają rzeczowniki osobowe dopiero w gramocie D_2 1504 r.: на людѣ нашнˣ... на бѣрежьяᴴ D_1, на ѡрѣмовнуоᵛ, лазарѣвнуоᵛ, тимошѣвнуоᵛ, волꙋковнуокъ, микꙋлнуоᵛ D_2, ѡлѣкснуоᵛ D_3, макѕдрнуоᵛ, колбащнуоᵛ D_{12}.

§ 90. W instr. pl. tematów *-o*, *-jo* trzyma się wszędzie stara końcówka *-y*, *-i*, np. с лѣсы 20 r., пляны 25 r., болоты 14 r., старцн 16 r., князн 10 r., гаи 12 r., полн, ловнцн, потокн, i t. p. Powoli jednak zaczyna tu wchodzić wyrazistsza końcówka -мн: гаямн 13_{18}, $23a_{14}$, польмн 39_6, 54_{12}, 69_8, 81_7, 82_8, 94_9, C_4, городмн 27_4, 35_8, стакмн 39_7, D_9, грошмн 42_{18}, плямн 72_{11}, сынмн 72_2, князмн 82_4, 94_4, нѣкнязмн $18_{15, 28}$ — więc zarówno w gramotach północnych jak południowych, choć wszędzie przeważają zakończenia stare. Te formy na -мн ułatwiły też, jak słusznie pisze Demjanczuk, szerzenie się końcówki -ами; oprócz przykładów przez niego spostrzeżonych: закопамн 91_{28}, obok лнпнкн 91_{25} i z niepewnej co do oryginalności i czasu pochodzenia gramoty nr. 93: лѣсамн $93_{6, 6}$, лѣсками 93_6, полами 93_9, городнцами 93_{12}, крами 93_{13}, nawet прилᵉгостами 93_5, zanotować jeszcze należy: нлᵉнᵃᴹ C_{13}, поᴸжами $C_{3, 13}$. Naturalnie дѣтками (stale) 44_{11}, 83_2, $87_{6, 13}$ ma swoją starą końcówkę, por. ros. *бѣдный дѣтка*, pol. *dziecka wpółnagie*[2]. Podobnie przykłady съ улцн 54_{14}, цлᵃᵃы 94_9, i szczególnie платы 65_9, 74_8, 75_{11}, 84_9, znane w gramotach wyłącznie w tych formach instr., np. со всѣми платы нто к тому нмѣнью слꙋшаетъ 65_9 mogły być pojmowane nie jako pochodne od nom. sg. fem. typu плата, jak sądzi Demjanczuk i Rozow, lecz od nom. sg. masc. typu платъ.

§ 91. W loc. pl. normalnie utrzymuje się końcówka -ѣхъ

---

[1] Przykład келбнун 69_5 jest niewątpliwym nom. pl., błędnie użytym zamiast acc. pl. przy wyliczaniu: далн есмо н записали ленковн зарубную тля села к лꙋцкоï земли ѡлыкꙋ на рѣцѣ ѡлыцѣ л мытельно, долгнє шнн, л келбнун (5) л к кремянецкон колости кандрꙋга л семеновкл...; w przykładach zaś: границю... межи ѡблазнїун н межи дѣдошнун 52_{12}, межи дѣдошнун н межи балнун 45_{11} mamy formy instr. pl.

[2] J. Łoś: Gramatyka polska III 74.

(w gramotach północnych **ѣхъ-**): **оу правѣхъ** 18_{12}, **роцѣхъ** 38_{9}, **листѣхъ** 68_{7}, **городѣхъ** 71_{42}, 72_{26}, **съборѣ**^{x} 83_{21}, **обходѣ**^{x} 70_{7}, **оу перевалѣхъ** 77_{15}, **гдарѣхъ** 83_{9}, **к ломазѣ**^{x} F_{17}; wyjątkowo tylko występuje **-охъ** (⇐ ps. *-ъхъ) u Kostka: **земланохъ** 18_{4}, **ланохъ** 18_{12} i **листохъ** w nr. $43_{15, 16}$. W tematach miękkich wahają się końcówki **-ихъ** (⇐ ps. *-*iхъ*) i **-ѣхъ** (⇐ ps. *-*ьхъ*) nawet w tych samych gramotach: **оу бышковичихъ** 24_{6}, **оу погоничи**^{x} 53_{17}, **оу тѣшковичи**^{x} $23a_{12}$, niepewne **тѣшкович(и)хъ** $23a_{6}$, wobec **оу покосѣльцѣхъ** $23a_{10-11, 13}$, **оу тристаньць**^{x} 40_{17}, **на хватовцѣхъ** 55_{5}, **имѣньѣхъ** 74_{7}, $75_{10, 14-15}$, 82_{10}, $A_{10, 12}$, **оу галичѣхъ** 78_{7}; tu też należy: **оу ловичохъ** $43_{4, 16}$, **при городищо**^{x} 93_{4}[1].

Podobnie jak w dat. i instr. pl. widać tu także rozwój końcówki **-ахъ**: **во... имѣньихъ** 65_{12}, **оу тулнахъ** 90_{2} (por. wyżej **тулина**^{м} 91_{18}), i znów w niepewnej gramocie nr. 93 z Pryłuki: **при хроуница**^{x} 93_{4}, **къ полахъ** 93_{13}, obok **при городищо**^{x} 93_{4}.

§ 92. Formy liczby podwójnej Demjanczuk przedstawił zupełnie wystarczająco. Poza przykładami: **касковѣ к роуцѣ** 36_{5-6}, **предо оуима** 51_{8}, liczba podwójna występuje wyłącznie przy liczebnikach **два, оба**, zarówno w gramotach północnych jak południowych. W nom.-acc. masc.: **два гроша широкаа** 12_{19}, 18_{14}, **сеньковича два** 13_{25}, **два братѣньца** 79_{5}, neutr.: **двѣ селищи** $61_{2, 4, 6, 8}$, **двѣ сел**ѣ 87_{9}, **двѣ кедрѣ** $91_{1, 1-2, 3, 3-4, 9}$, fem.: **двѣ гривнѣ** 6_{12}, 18_{33} **к гривеньце** 63_{9}, **двѣ полани** 54_{7}, **двѣ колости** 94_{5}, **к нед**ѣ**ли** 3_{18}. W gen.-loc.: **двоу коню** 33_{6}, **съ обою сторону** 3_{31}, 11_{12}, 44_{5}, 45_{11-12}. W dat.-istr.: **двѣма сима** $13_{23, 24, 25}$, **к-ма стрѣлцема** 80_{12}. Błędne formy, jak: **уобою стороною** 12_{8} z przeniesieniem końcówki liczebnika na rzeczownik, niejasne **обою сторонокоу** 52_{11}, 64_{13}, niepotrzebny dualis **с оны сторону** 37_{13-14}, zamiast sing. — dowodzą, że liczba podwójna nie była już kategorją żywotną w języku. Zresztą nawet w połączeniu z liczebnikami **два, оба**, często już rzeczowniki mają formę liczby mnogiej, choć ich przydawki mogą jeszcze zachowywać liczbę podwójną: **два хрести серебиаа** 28_{9}, **два роки цѣлаа** 42_{9}, **два роки** 42_{6}, **два братеничи** 91_{8}, **два дворица** 24_{6},

---

[1] Przypuszczenie Demjanczuka, że to wahanie **-ихъ** || **-ѣхъ** jest spowodowane warunkami fonetycznemi, mieszaniem nieakcentowanych *i* z *e*, choć w zasadzie możliwe, trudne jest do przyjęcia ze względu na to, że nie wiemy jak były akcentowane te formy, przytem wiele z tych gramot wogóle nie ma wahań **и — ѣ**.

двема коньи 75_{19}, **двѣма стрѣлци** 54_{19}, **обѣма берги** 85_{6-7}, **по обохъ сторонахъ** 93_{7}, **з обѣ двохъ сторонъ** 93_{10-11}, również w gramocie białoruskiej: **двема коньи** 29_{13}. Stale też liczbą mnogą oznaczano dwa przedmioty, o ile nie wymieniano liczebników **два, оба**, np. **та дворица** 24_{11}, **до берегъ** 2_{11}, **озарьчун двдъ и яковъ** 20_{4-5} i t. p.[1].

Zaimki.

§ 93. Demjanczuk (l. c. 16—13) naogół zupełnie wystarczająco opisał zaimki, występujące w gramotach wydanych przez Rozowa: wobec tego nie przytaczam na nowo całego materjału. zwrócę tylko uwagę na pewne zjawiska niewłaściwie ujęte u Demjanczuka i uzupełnię materjał z gramot S7P, A, B, C, D, E, F.

Do wyliczonych przez Demjanczuka zaimków osobowych dodam: **м** C_1, $D_{1,\ 7}$, **мнѣ** dat. sg. C_{11}, **на себе** A_7, C_7, **собѣ** A_9, E_6. Formy **послалъ мне** 37_5 wobec normalnego **мя** lub **мене** nie można objaśniać fonetycznym rozwojem *мя* ⇒ *мня* ⇒ *мне*, jak to robi Demjanczuk, byłby to jedyny przykład zmiany *мн* ⇒ *мнѣ*, jest to raczej polonizm *мнѣ*[2], niż błąd zamiast **мене**. Z innych zaimków dodam **то**^{т} $D_{4,\ 12,\ 15}$, $E_{6,\ 15}$, **на тойн зднс** (sic) E_8, **сесь** E_{10}, **сс**^{с} D_{17}, **сен** B_2, **онъ** $E_{11,\ 15}$, **она** E_5, **самъ** $E_{16,\ 18}$, **кто** B_2, $S7P_2$, **хто** $A_{3,\ 13}$, C_1, E_3, F_3, **што** $S7P_{7,\ 9,\ 9}$, $A_{8,\ 9}$, $D_{16,\ 10,\ 8,\ 8,\ 8,\ 2}$, $E_{5,\ 7}$, **все** $D_{11,\ 11}$. Naturalnie przykłady: **кшнтокъ** 18_{3-4}, **кшнтко** 18_5, **кшнтци** 9_4, 67_8, **кшнтки** 20_{15}, 67_{11}, **кшнтка** 28_6, **кшелкого** 76_{26}, **кшелкоѣ** $76_{17,\ 20}$, występujące obok licznych form: **весь, всякын** i t. p., trzeba uznać za polonizmy, tak samo jak: **кшего** 20_8, **кше** 38_{13}, **кшн**^{х} 20_{11}.

§ 94. W odmianie zaimków najważniejszem zjawiskiem jest ich dostosowanie do złożonej odmiany przymiotników. W wielu przypadkach są już zupełnie normalne takie przymiotnikowe formy, i to zarówno w gramotach północnych jak południowych.

---

[1] Żadnej wartości dla fleksji nie mają Demjanczuka „уваги про м'яку відміну“ (str. 14—16). Wymienione w tym rozdziale wahania końcówek mają charakter albo wyłącznie graficzny — jak w przykładach: **мунастыръ** 13_{16}, **двдн**^{ч}**ъ** 73_3, **бартошъ** $87_{1,\ 9}$, **истецъ** 73_{17-18}, **коропецъ** 87_8, zamiast spodziewanego i powszechnego w innych gramotach końcowego **-ь**, tu bowiem znaki **ъ** i **ь** zostały pomieszane, por. wyżej § 16 — albo tylko fonetyczny, jak w przykładach z końcowemi grupami **ра, рю, ла** obok **ра, ря, ла**, i **ра, жа, ша, ря, жя, шя** woboc **ра, жа, ша, рю, жю, шю**, por. § 72.

[2] J. Łoś: Gramatyka polska III 162.

Demjanczuk, przytaczając materjał, słusznie spostrzegł, że stare końcówki -ѣхъ-, ѣмъ, -ѣми zachowują się wyłącznie w gramotach południowych (halickich), ale już obok form nowych, a więc w instr. sg.: тѣмъ $48_{11, 18}$, także тимъ (и ⟸ ѣ) 81_{6}, obok тымъ C_{6}, E_{14}, $F_{16, 18}$ i t. d. (por. Słownik Rozowa) 27 r.; нѣмъ 20_{6}, 21_{11} — кимъ 31_{3}, 33_{2}, 76_{22}, никакимъ 57_{6}, какиⁿ 87_{5}; w gen. pl.: тѣхъ 9_{10}, $18_{8, 10, 21\ 22, 22}$, 19_{6}, $23a_{16}$, 50_{5}, 57_{11}, obok тыхъ $19_{5, 11}$, $S7P_{7, 9}$, F_{10} i t. d. 28 r., нѣхъ 19_{2}, 24_{15}, 40_{21}, 49_{15} — нихъ $S7P_{4}$, B_{10}, E_{2}, F_{2} i t. d. 40 r.; w dat. pl.: тѣмъ 12_{3}, $23a_{15}$, 24_{16}, obok тымъ 10_{6-7}, 26_{10}, $38_{12, 17}$, A_{8}, C_{13} i t. d. 19 r., нимъ 71_{31}; w instr. pl.: тѣми 9_{5} — тыми 26_{19}, 37_{5}, $51_{3, 5, 9}$, F_{8} i t. d. 18 r., ними $71_{12, 20}$, $72_{11, 18}$, niepewne оними 93_{12}; w loc. pl.: тѣˣ 18_{14}, obok тыхъ 19_{10}, $65_{8, 12}$, 71_{42}, A_{12} i t. d. 9 r. Nie przypuszczam jednak, by ten fakt miał większą wartość dialektologiczną, przecież w gramotach południowych stare formy z ѣ nie są powszechne, w innych zaś przypadkach także gramoty północne mają jeszcze stare formy zaimkowe: w nom. sg.: то 83_{5}, 91_{28}, D_{17}, $E_{8, 10, 10}$, obok тое 72_{15}, 74_{12}, 77_{13}, $81_{19, 20}$, 91_{10}, C_{15}, D_{6}, $E_{6, 7, 11, 11}$, stale też: сама 93_{8}, $C_{7, 20}$, E_{6}, наша 65_{13}, 70_{13}, 74_{13}, 75_{19}, 84_{13}, 85_{17}, 86_{13}, 83_{6}, наше 83_{18}, 94_{13}, нашо 89_{2}; w acc. sg.: ту 91_{14}, obok тую 58_{5}, 61_{8-9}, 77_{6}; w nom. pl.: ины 83_{18}, сами 59_{4}, 61_{6}, наши $83_{16, 17, 18}$, obok тыи D_{15}, 90_{2}, 83_{5}; w acc. pl. наши 70_{16}, obok тыи $D_{13, 5, 9}$. Wobec tego wystarczy stwierdzić, że formy stare z ѣ, np. тѣхъ, тѣмъ, тѣми na południu trzymały się dłużej niż na północy.

§ 95. W świetle tak daleko idącego wpływu odmiany przymiotnikowej na zaimki trzeba też postawić wahania końcówek w zaimku кесь; w instr. sg.: со всимъ 20_{13}, 39_{6}, 65_{5}, 69_{7}, 81_{6}, $69_{13, 16}$, 82_{7}, 89_{2}, C_{16}, $E_{14, 14, 6}$, obok всѣмъ 5_{4}, 6_{2}, 10_{8}, 12_{13}, $13_{5, 16, 17}$, 27_{7}, $32_{5, 6}$, 35_{7}, 40_{9}, 42_{14}, 43_{20}, $48_{11, 18}$, 50_{8}, 68_{16}, 93_{13}, 40_{10}, 42_{11}, 74_{4}, 75_{6}, 80_{8}, 90_{2}, $51_{9, 10}$, 46_{5}; w gen. pl.: всихъ 26_{23}, всиˣ 23_{9}, obok всѣхъ 9_{7}, 21_{3}, $68_{5, 8}$, 40_{5}, $83_{4, 5, 20, 21}$; w dat. pl.: всимъ 20_{5}, оусимъ 42_{2}, obok всѣмъ 9_{8}, 18_{27}, 19_{2}, 21_{2}, $23a_{1}$, 24_{1-2}, 28_{1}, 30_{1}, 53_{8}, 68_{18}, $71_{23, 30}$, 72_{21}; w instr. pl.: всими 65_{6}, 69_{12}, $70_{4, 5, 6}$, $82_{7, 10}$, 20_{10}, 39_{7}, 87_{11}, $A_{6, 8}$, $E_{12, 14}$, F_{10}, obok всѣми 9_{9}, $12_{14, 16}$, $13_{18, 20}$, $23a_{14}$, 24_{9}, $27_{4, 4}$, 33_{8}, $40_{10, 12, 16}$, 42_{14}, 46_{5}, 47_{6}, $48_{9, 10, 16, 17}$, 54_{8}, 55_{6}, $65_{9, 10}$, 66_{13}, $74_{5, 7, 8}$, $75_{7, 11, 12}$, $79_{11, 13}$, 80_{8}, $84_{6, 6-7, 8, 8, 9}$, $85_{8, 12, 12}$, $86_{7, 10, 10}$, 93_{9}, $94_{6, 6}$, всѣми 58_{7}; w loc. pl. tylko всѣхъ 32_{11}, 65_{12}, 68_{6}, 75_{14}, 93_{3-4}, A_{10}. Wahania te występują, jak widać, znowu zarówno w gramotach północnych jak i południowych, choć

wszędzie przeważają stare formy z ѣ (na północy też є w pozycji nieakcentowanej). Demjanczuk zupełnie niesłusznie objaśnia to fonetycznie: mieszaniem ѣ z и, bo odpowiednie gramoty takiego mieszania nie wykazują wcale (por. wyżej § 39, 44). Przykłady **ксимъ, ксими, ксихъ** są niewątpliwie objawem dostosowania odmiany tego zaimka do przymiotników, nie bez wpływu form zaimkowych **имъ, ими, ихъ**, także **тымъ, тыми, тыхъ**. Podobnie w języku białoruskim i wielkoruskim zapanowały formy: *tym, tymi, tych*, ale obok *ųśim, ųśimi, ųśich* bywają jeszcze *ųśem, ųśemi, ųśech*[1].

§ 96. Rzecz charakterystyczna, że niektóre gramoty południowe zupełnie konsekwentnie zachowują stare formy zaimkowe, bez śladu wpływu przymiotników. Specjalnie ważne jest to 1) dla gramot przemyskich Kostka: nom. sg. fem. **та** 13_{15}, acc. pl. **ты** 18_{20}, **та** $23a_{8, 13}$, 24_{11}, gen. pl. **тѣхъ** $18_{8, 10, 21-22, 22}$, $23a_{16}$, **инѣхъ** 24_{15}, dat. pl. **тѣмъ** 12_{8}, $23a_{15}$, 24_{16}, loc. pl. **тѣ**^{x} 18_{14}, także **со ксѣмъ** 5_{4}, 6_{2}, 12_{13}, $13_{15, 16, 17}$, dat. pl. **ксѣмъ** 18_{27}, $23a_{1}$, 24_{1-2}, 28_{1}, **ксѣми** $12_{14, 16}$, $13_{18, 20}$, $23a_{14}$, 24_{9}; 2) dla gramoty lwowskiej nr. 50 z 1421 r.: acc. sg. fem. **ту** 50_{4}, acc. pl. **ты** 50_{9}, gen. pl. **тѣхъ** 50_{5}, **со ксѣмъ** 50_{8}, 3) dla gramoty halickiej nr. 73 z 1435 r.: **то** $73_{4, 5}$, 4) dla gramoty lwowskiej nr. 79 z 1443—6 r.: **со оусѣми** $79_{10, 13}$, 5) w zasadzie też dla gramoty lwowskiej nr. 9 z 1370 r., bo poza przykładem: **и за иныѣ молвиля** 9_{10}, stale zachowuje formy stare: nom. sg. **то** 9_{5}, acc. sg. fem. **ту** 9_{15}, gen. pl. **тѣхъ** 9_{10}, **ксѣхъ** 9_{7}, dat. pl. **ксѣмъ** 9_{8}, instr. pl. **тѣми** 9_{5}, **ксѣми** 9_{9}.

Podkreślam ten fakt dlatego, że w tem świetle łatwo staje się zrozumiałe pochodzenie kilku zagadkowych form zaimkowych występujących w tych tylko gramotach. Mianowicie u Kostka: instr. sg. **своємь** 6_{7}, **своємъ** $13_{4, 5, 6, 9, 12, 15, 16}$, 24_{4}, gen. pl. **ихъ** 6_{2}, $13_{9, 17}$, 18_{29}, $23a_{7}$, dat, pl. **имъ** 18_{30}, instr. pl. **своими** $13_{4, 5}$, 18_{24}, 24_{6}, **твоими** 18_{28} i w gramocie nr. 9: gen. pl. **ихъ** 9_{9}, wszędzie tu znak **и** w nagłosie lub po samogłosce niewątpliwie zastępuje literę ѣ (por. wyżej § 40), widoczną w innych gramotach: **своѣмъ** 50_{1}, 73_{7}, **ѣхъ** $79_{15, 16, 16}$, **ѣмъ** 79_{15}, **ѣма** 79_{6}; ale bywają i tutaj formy stare: **сконмъ** 9_{9}, **имъ** $9_{7, 8}$, **с инмъ** $23a_{24}$. Prócz tych przykładów raz tylko jeszcze trafia się **ѣхъ** 71_{28} obok **ихъ** 71_{29}, choć w tej jagiellońskiej gramocie poza formą acc. pl. **ты** 71_{45} zawsze

---

[1] Por. Е. Карскій: Бѣлоруссы II 2, str. 287—9; także А. Соболевскій: Лекціи[4], str. 188—9.

są formy przymiotnikowe: **тыхъ** $71_{27, 28, 30, 36, 42}$, **тымъ** 71_{5}, **нѣмъ** 71_{31}, **тыми** $71_{19-20, 21, 27}$, **нѣми** $71_{20, 12}$.

Sobolewski [1], kiedy wyjaśniał identyczne formy w zabytkach i w gwarach wielkoruskich, np. *сьмъ, сьми, сьхъ, моемъ, моеми, моехъ* i t. p. wpływem zaimkowych tematów twardych z *ъ*, dla języka małoruskiego poszukał wyjaśnienia innego. Wziąwszy pod uwagę przykłady z gramot pisane tylko przez **ѥ: ѥмъ, своѥмъ, своѥми**, także **нєустьемъ своємь** z Psałterza kijowskiego — sądził, że to **ѥ** pochodzi z form liczby pojedynczej: *ego, emy, moego* i t. p. Demjanczuk (l. c. 23) słusznie zakwestjonował to przypuszczenie Sobolewskiego, sam jednak daje wyjaśnienie jeszcze mniej prawdopodobne, że w przykładach tych mamy nie zjawisko morfologiczne, tylko albo fonetyczne: pomieszanie nieakcentowanych **є** z **и**, albo graficzne: **ѣ** - **є**—**и**. Otóż biorąc pod uwagę wszystkie te przykłady na tle pisowni gramot, w których występują, trzeba stwierdzić, że mamy w nich głoskę *ě*, pisaną u Kostka przez **ѥ** (por. § 40), różną od głoski **и** i to zarówno bez akcentu jak i pod akcentem.

Ponieważ w gramotach tych konsekwentnie utrzymują się jeszcze stare zaimkowe formy: **тѣмъ, тѣми, тѣхъ, нѣмъ**, a także **всѣмъ, всѣми, всѣхъ**, najprościej będzie przyjąć, że stąd **ѣ** przeszło do zakończeń tematów miękkich: **ѣмъ, ѣхъ, своѣмъ** i t. p., tak samo zatem, jak w języku wielkoruskim. Godzi się to z ogólną tendencją języka małoruskiego do wpływu tematów twardych na miękkie, np. w dzisiejszym języku: dat.-loc. sg. *zemli*, albo *u̯śoho, u̯śomu, do ńoho*; podobnie też w gramotach: **нашоє, нашон, нашою** wedle **тоє, тон, тою** (por. § 32), acc. pl. **нашн, мон, скон** wedle **ты** (por. § 44), gen. sg. fem. **ꙁемли** wedle **коды** (por. § 42). We wszystkich tych przykładach Demjanczuk niesłusznie dopatruje się zjawisk fonetycznych. Tak samo wreszcie nie mają wartości fonetycznej dwa przykłady nom. pl. masc.: **тоты** 64_{9}, **нѣы** 83_{18}, wobec normalnej tu końcówki **-и: ти** 26_{11}, 36_{18}, **тотн** 45_{11}, **нѣни** 9_{16}, stale **сами, они**, tylko są to wprowadzone do nom. pl. formy acc. pl., podobnie jak u przymiotników, por. § 50.

Przymiotniki.

§ 97. Cały materjał dobrze przedstawił Demjanczuk (l. c.

---

[1] Лекціи 189.

str. 24–[illegible]. tu tylko zwrócę uwagę: 1) na drugi przykład celownika z bezokolicznikiem: **бытн кѣрнҷ и послушнҷ** $S7P_5$. 2) na przytoczone wyżej § 50 przykłady form nom. i acc. pl. z wahaniem końcówek **-и || -ы, -ии || -ыи || ыѣ**, co Demjanczuk niesłusznie objaśnił jako zjawiska fonetyczne i 3) na wahania końcówki nom. sg. masc. **-ыи || -ы**, omówione w § 61.

O przysłówkach typu **кѣрнѥ, добрѥ** por. § 40.

Liczebniki.

§ 98. Do wystarczającego opisu Demjanczuka (l. c. 29—31) dodam tylko przykłady z wydanych niżej gramot: A, B, C, D, E, F: **трѥ^{х} слҷжо^{б}** $F_{5, 5}$, **шѥсти** F_5, **двадцать** A_{13}, **полъдєвановста** B_{12}, **тисҷща** $S7P_{15}$, E_{17}, **д-ста лѣ^{т}** B_{12}, **г-ѥго лѣ^{т}** $S7P_{15}$, **тисҷща па^{т}со^{т} чєтвє^{р}того** E_{17}, **чєтвє^{р}того надєса^{т}** E_{17}.

Czasowniki.

Wystarczający opis Demjanczuka uzupełnię tylko kilkoma wyjaśnieniami.

§ 99. W bezokoliczniku panuje wszędzie zakończenie **-ти**: przykłady pisowni **-ть** w gramocie nr. 71 (15 r.) wobec **бытн** 71_{44} niewątpliwie należy czytać jak **-ти**, w tej bowiem gramocie oba znaki **и** i **ь** są pomieszane (por. § 77), stąd także pochodzi przykład **слҷжить** 72_{21}. Przykłady zaś ze samborskiej gramoty nr. 92: **бытъ** 92_{10}, **залатить** 92_{14}, **пракить** 92_{18}, **молкить** 92_{19}, wobec **помнити** 92_{10}, są niepewne, zginął bowiem oryginał tej gramoty, a wydanie Ulanickiego ma ortografję poprawioną (por. Rozow str. 169). Późniejsze gramoty mają również **-ти: вѣдати** F_3, E_3, A_3, **мѣти** F_8, **имати** B_6, **бытн** F_{12}, **прикакити** E_{15}, **брати** A_{12}, **примыслити** A_9, **гонити** A_{12}, **продати** A_{10}, $C_{10, 15}$, **посадити** A_9, **дати** A_{10}, C_{10}, **заменити** A_{10}, **дакати** A_{13}, B_6, D_{15}, **робити** B_7, **судити** B_5, **служити** B_{8-9}, **wбєрнҷ^{ти}** $C_{11, 16}$, **моки^{ти}** C_{12}, **записа^{ти}** C_{10-11}, **привѣсити** E_{17}, $C_{19, 20}$, **дєржати** E_{12}, **wбєрнҷти** E_{16}, **росширити** E_{15}, **слҷжити** D_{11}, **вступати^{с}** D_{18}.

§ 100. Formy 3 sg. i pl. praes. kończą się normalnie na **-ть**. Przytoczone przez Demjanczuka przykłady z końcówką **-ть** mają wartość tylko graficzną spowodu pomieszania znaków **ь** i **ъ**. Jeżeli pominąć przykłady z gramot Kostka, i z nr. 73. 76. 78. 87. 92, 93, gdzie także poza formami 3 praes. mieszają się znaki **ь** z **ъ** (por. § 16), pozostanie tylko pięć przykładów i to bardzo

niepewnych: 1) **будетъ** 50_2; 2) **поꙁритъ** 50_2, wobec **пріѣдетъ** 50_5, z gramoty znanej nam tylko z kopji Hołowackiego; 3) **лежитъ** 46_{12}, wobec u tego samego pisarza **поꙁрить** 44_1, **лежить** 44_{16}, **имѣть** 44_{10-11}, który zresztą normalnie ma **ь** zamiast **ъ**, więc w przykładzie **лежитъ** 46_{12} mógł użyć pisowni odwrotnej; 4) **имѣютъ** 42_{13}, wobec: **будеть** 42_{17}, **идеть** 42_{18}, **оуслышить** 42_{2-3}, więc może to być myłka w kopji Rozowa, 5) **на тоⁱ листо посмотрито** 19_3 również chyba błąd, wobec: **останеть** $19_{14,\ 9-10}$, **имѣють** $19_{10;\ 14}$, **имѣеть** 19_4, **прислушаеть** 19_8. Późniejsze gramoty również stale mają **-ть**: **везеть** A_{13}, **можеть** A_9, **обинеть** A_{13}, **дають** B_7, **оуꙁрить** B_{2-3}, A_3, **оуслышить** A_{3-4}, B_3, **робать** B_8, **будеть** A_4, E_3, C_{11}, **мають** D_{11}, **посмотрить** E_3.

§ 101. Końcówki 1. pl. praes. bywają trojakie: **-мъ**, **-мы** i **-мо**. Często występują one nawet obok siebie w tej samej gramocie, ale bliższe rozpatrzenie materjału wskazuje, że użycie ich nie jest całkiem chaotyczne, jak sądzi Demjanczuk (l. c. 33). Przedewszystkiem uderza fakt, że końcówka **-мо** występuje stosunkowo w dość szczupłym zakresie zarówno w gramotach północnych jak i w południowych: **дамо** 26_{30}, **унимо** 45_1, 60_1, 64_1, **приходимо** 53_1, **быхмо** 53_4, D_{18}, E_8, **ꙋзнамѣемо** 93_1; **маемо** F_6, **будемо** 76_{23}, **прыимуемо** 76_{14}, **надаемо** 76_{16}, **даемо** 76_{21-22}, **опатруемо** 86_{22} [1]. Powszechna jest ta końcówka tylko w formie **есмо** [2] $10_{6,\ 15}$, 11_6, 20_{16}, $21_{6,\ 7,\ 14}$, 22_{12}, $23_{10,\ 11,\ 15,\ 16}$, $26_{17,\ 18,\ 19,\ 33}$, $27_{3,\ 5}$, $29_{4,\ 6,\ 7,\ 8,\ 14,\ 17}$, 32_4, 34_6, $37_{9,\ 10,\ 19}$, $45_{9,\ 22,\ 23}$, 44_4, 46_7, 47_8, 49_{11}, $52_{9,\ 14}$, $53_{12,\ 13,\ 5}$, $54_{5,\ 6,\ 7,\ 12,\ 20}$, $55_{4,\ 11}$, $56_{4,\ 6,\ 16}$, $59_{1,\ 3}$, $60_{9,\ 10}$, $61_{1,\ 4}$, 63_5, $64_{11,\ 17,\ 18}$, $65_{4,\ 16}$, 66_{20}, 69_4, 70_{12}, $72_{1,\ 1}$, $74_{3,\ 16}$, $75_{5,\ 23}$, $76_{14,\ 35}$, $78_{12,\ 22,\ 5,\ 6}$, $80_{4,\ 7,\ 13}$, $82_{5,\ 12,\ 17}$, $84_{3,\ 4,\ 10,\ 17}$, $85_{4,\ 6,\ 14,\ 20}$, $86_{3,\ 5,\ 6,\ 17}$, $88_{1,\ 3}$, 89_1, 90_1, 91_1, 93_{17}, $A_{4,\ 5,\ 6,\ 9,\ 11}$, $B_{3,\ 11}$, $D_{1,\ 5,\ 7,\ 10,\ 17}$, E_7, F_8, niewątpliwie dla odróżnienia od formy 1. sg. praes. **есмь** z końcowem **-мъ** stwardniałem.

Najbardziej powszechną jest końcówka **-мъ**; bezwyjątkowo występuje w gramotach północnych (obok **есмо**): **унимъ** 65_1, 69_2, 70_1, 74_1, 75_1, 82_1, 84_1, 85_1, 86_1, A_3, E_3, F_3, **даемъ** $65_{10,\ 1,\ 4}$, 70_3,

[1] Przykłady z gramoty nr. 19: **имаемо** 19_{16}, **слꙋбꙋемо** 19_5, **быхомо** 19_{15}, **унимо** 19_2. można czytać jak **-мъ**, tu bowiem znaki **о** i **ъ** są pomieszane; por. wyżej § 18.

[2] Cytuję wszystkie przykłady formy 1. pl. **есмо**, bo Rozow chyba przez pomyłkę zapomniał o niej w słowniku.

74_{9}, 75_{1}, [illegible]$36_{1,5}$, $A_{3,5}$, F_{9}, **имаемъ** 59_{6}, 61_{8}, 70_{8}. **быхомъ** $59_{4,5}$, $61_{6,7}$, **зданисуемъ** $70_{7,3-4}$, **въздавлемъ** 72_{1-2}, **ѡдае**^{м} 93_{3}. **поткрьжае**^{м} E_{10}, F_{9}; częsta jest także w gramotach południowych: **(и)слюбуемъ** 3_{6}, 21_{7}, 23_{6}, $42_{5,18}$, 87_{14}, 92_{10}, **хоуемъ** $1_{3,3}$, 3_{17}, $20_{14,15,15}$, $23_{11,12,13}$, 26_{37}, **можемъ** $3_{30,31}$, **(а)быхомъ** 1_{2}, 66_{7}, **учинимъ** 10_{2}, 23_{1}, 27_{1}, 39_{1}, 43_{1}, 47_{2}, 49_{2}, 55_{2}, 78_{2}, 81_{1}, B_{2}, **поткрьживаемъ** 10_{5}, **поткрьжаемъ** 68_{5}, **бѫдемъ** 21_{11}, **порѫчаемъ са** 22_{6}, **ѣдем** 23_{11}, **короти**^{м} 23_{13}, **стоимъ** 26_{29}, **даемъ** 26_{2}, $32_{4,6-7}$, $39_{4,5}$, 81_{5}, 87_{8}, **ѡставлаемъ** $29_{6,10}$, $47_{3,6-7}$, **ѡсѫжаемъ** 38_{12}, **присѫжаемъ** 38_{15}, **въздавае**^{м} 80_{1}, **слюбуемъ** $42_{5,18}$, 87_{14}, 92_{10}, **ѡбѣщаемъ** 42_{18-19}, **здаемъ** 42_{2}, **имѣемъ** 42_{10}, **имаемъ** 42_{11}, $92_{9,10,14,19}$, **придае**^{м} 87_{9}, **поддаемъ** 92_{9}, **причиняе**^{м} 87_{9}, nawet **есмь** $39_{13-14,15}$, $49_{1,8}$, $53_{9,13,14}$.

Obok **-мъ** gramoty południowe mają jeszcze końcówkę **-мы**, co do której z dużem prawdopodobieństwem można przypuszczać, że jest polonizmem. Najczęściej występuje ona w tych gramotach, które są pełne także innych polonizmów, np. u pisarza nr. 66-67-68. **ѡтищаемы** 66_{14}, **показуемы** 66_{17-18}, **учинимы** $66_{2,14}$, $68_{2,12}$, **слюбуемы** $67_{8,10,16}$, 68_{7}, **зданисуемы** 67_{10}, **даемы** $68_{11,2}$, nawet **есмы** 67_{8}, $68_{4,5,7,11,2-3,16}$ (razem 20 r.) — obok **быхомъ** 66_{7}, **поткрьжаемъ** 68_{5} — **есмо** 66_{20}, $68_{4,3,18}$. Podobnie też u pisarza gramot nr. 20-21-23, S7P: **нслюбуемы** 20_{11}, 21_{7}, **хоуемы** 20_{14}, **учинимы** 20_{5}, $S7P_{1}$, **имамы** $S7P_{12,11}$, **ѡбѣщюемы** 21_{10}, **рѫчимы** $S7P_{3}$ — obok **хоуемъ** $20_{14,15,15}$, $23_{11-12,13}$, **учинимъ** 21_{1}, $S7P_{1}$, **бѫдемъ** 21_{11}, **нслюбуемъ** 21_{7}, 23_{6}, $S7P_{2}$, **ѣдем** 23_{11}, **короти**^{м} 23_{11} — **есмо** 20_{16}, $23_{11,15,16,16}$, $21_{6,7,14}$, $S7P_{3,8,13}$: stale u Kostka: **есмы** $12_{20,7,4}$, $18_{4,5,8,10,11,15,19,20,22}$, $23a_{5,5,9,10,12,16}$, 24_{16}, **познаками** $23a_{3}$, 28_{3}. Pozatem u innych pisarzy z południa: **учинимы** 3_{2}, 54_{1}, 52_{1}, $38_{7,17}$, 32_{1}, 34_{1}, **имаемы** 19_{10}, 42_{7}, **къзнакамы** 51_{1}, 46_{1}, 73_{4}, **дамы** 42_{17}, **зданатимы** $42_{15,18}$, także **есмы** 3_{34}, 31_{5}, $36_{8,15}$, $38_{12,15,16,18}$, $39_{4,6}$, $42_{3,6,19}$, $43_{20,21}$, $44_{7,8,13-14}$, 49_{7}, 47_{8}, $51_{2,8,9,11}$, 52_{15}, 71_{46}, $79_{4,14,6,15}$, 80_{5}, 81_{5}, najczęściej obok **-мъ**, lub **-мо**, szczególnie **есмо**. Za polskiem pochodzeniem końcówki **-мы** może świadczyć hiperpoprawna forma: **мы къзнакамъ** 92_{1}, o ile nie jest błędem pisarza: **а се мы панъ манъ бокуацкии нсъ литвинова къзнакамъ то силь** (1) **листомъ нашимъ...**, lub wydawcy Ulanickiego. Być może niekiedy końcowe **-мы** jest tradycyjne cerkiewne, jak np. w gramocie nr. 83 pełnej cerkiewizmów: **есмы** $82_{2,3}$, obok **есмо** 83_{2}, jednak halickie gramoty wyjątkowo tylko utrzymują cerkiewizmy.

zresztą końcówka **-мъı** w tekstach cerkiewnych należy do rzadkości [1].

§ 102. Pozatem do opisu Demjanczuka dodać tutaj należy formę 1 sg. praes. **єсмн** z gramot północnych C i D: **єсмн дєржала** $C_{7, 16}$, **єсмн прнкѣснла** $C_{20, 21}$, **бнла єсмн** C_{16}, **дала єсмн** C_8, **даровала єсмн** $C_{12, 13}$, **єсмн нє бра**л D_7, którą znają także ówczesne zabytki wielkoruskie i białoruskie, dziś istnieje ona w postaci *smi* u Huculów, lub np. w gwarach wschodniosłowackich *smi*: *bul smi, bula smi* i t. p. [2]. Oczywiście nowotwór ten rozwijał się w różnych gwarach niezależnie pod wpływem formy 2 sg. **єси.** spowodu trudności wymówienia końcowego *-m* w formie *jesm*.

§ 103. Niewiadomo czemu Demjanczuk imiesłowy na **-ун, -шн** uważa za »утворенням своїм форми множини« (l. c. 37); są to niewątpliwie z pochodzenia formy nom. sg. fem., używane już nieodmiennie także przy podmiocie męskim zarówno w liczbie pojedynczej jak i mnogiej. Tak np. Kostko pisze **имѣєть слоужнтн...** а **осадивши** 12_{18-19}, **прншодъши... фанасни кадка... продалъ єсть** 24_{4-5}, obok **дали єсмъı ѻмѣну .. козємъши** $23a_6$, **то єсмъı куниили взозрѣвши** 12_5. Przysłówkowy charakter tych form nie musiał być jeszcze ustalony, skoro dość częste imiesłowy na **-уе** lub **-ше** są używane wyłącznie w liczbie mnogiej, zgodnie ze swem pochodzeniem: **слюбуємъ... поддаваюуєса** 21_7, **мъı... униимъ... нже имѣюуе** 23_2, **стали намъ корогъ и у мене слоужауе... на мене лихого мъıсляуе** 26_{12-14}, **возрекше єсмо и хотауе по немъ** 29_{4-5}, 54_5, **мъı оусудивше и оуправивше** 43_{19}, **а тьıи старци смолкнувшеса** 64_{18}, **мъı видѣвше** 68_4, **мъı порадивше** 74_3, 75_4, 81_5, **нно оузрѣвшо невинность мою келемужини панове** 72_9, **нехотауо дати згинути мнѣ кыбавили ма** 72_{12}.

§ 104. Wreszcie do przykładów wymienionych przez Demjanczuka z zakresu form imiesłowowych (l. c. 37) dodam jeszcze z gramot A, B, C, D, E, F: **а коли ѡмниеть грона дакъ єда уересъ єго землю** A_{18}, **не кыменая** A_{17}, **(оуслышить) утуун** A_3, B_3, C_2, E_3, **не оставлаюун** C_7, E_7, **ѻдаюун** C_{15}, **розумѣюун** E_{16}, **ѻходаун** E_7 **хотаун** F_7 — wszystkie przy podmiocie w liczbie pojedynczej, obok **видѣкъ єсмо** A_4, **мъı высловхавши то**г **здансу** E_9.

---

[1] St. Kuľbakin: Le vieux slave. Paris 1929, str. 307.

[2] А. Соболевскій: Лекціи[4] 167; także Z. Stieber: Przyczynek do znajomości dialektów wschodniosłowackich. Lud Słowiański III A 149, Kraków 1933.

W f[illegible]ach czasu przeszłego dodam przykłady z opuszczonem słowem posiłkowem: **приложили неуать нашоу** A_5, **мы порадили** A_6, mogą być błędem kopisty wobec **дали есмо** $A_{5, 6, 9}$, **бꙋстили есмо** A_{11}; również za błąd można uważać: **мы высꙋхавши... то кунили на то дали емꙋ... и потвєржлє^м** E_{9-10}, wobec **казали есмо** E_{17}, **есмо пожаловали** F_8, **дали есмо** B_3, $D_{5, 17}$, **привѣсили есмо** B_{11}, **есмо перепросили** D_{10}, **есмо ѡправили** D_7, **смотрѣли есмо** D_1, **абыхмо то емꙋ потверди-дили** E_8, **быхмо к то^м перепросили** D_8.

O błędzie: **пань васко не далъı** 50_5, zamiast **не дал̀ъ** por. § 19.

IV. Uwagi o słowniku.

§ 105. Spowodu dość ubogiej i jednostajnej treści gramot ich słownik jest stosunkowo szczupły i, pomimo rozmaitego miejsca ich pochodzenia, jest naogół jednolity, t. zn. te same wyrazy powtarzają się w większości gramot zarówno północnych jak i południowych. Tak np. bardzo częste wyrazy: **вєрхъ, великии, вєлѣти, болото, возрѣти, дєржати, зꙋмєнито, ган, кринница, осадити, пожитокъ, посмотрѣти, потрєбꙋна, потрѣбно, ролꙗ, сꙑнъ, сѣножать, твєрдость, тисаꙗ** i t. p. niewątpliwie są ogólnomałoruskie. Wprawdzie jest dość sporo wyrazów, co występują tylko w gramotach południowych, lub tylko w północnych, ale można mieć wątpliwości, czy to ograniczenie nie jest przypadkowe. Np. bardzo częsty przymiotnik **кѣꙑнꙑи** występuje 30 r. tylko w gramotach południowych, ale przysłówek **кѣꙑно** — w północnych: 65_{10-11}, $69_{7, 14, 16}$, 74_5, $75_{7, 13}$, 77_{12}, 81_{20}, 82_{13}, 88_4, 89_2, 94_{12}, $A_{9, 11}$, $E_{6, 10}$, F_9, $C_{9, 14}$, tak samo **кѣꙑнє** $84_{10\ 11}$, 85_{14-15}, 86_{12}, w południowych **кѣꙑно** tylko 76_{29}, 78_{18}; inny znów przysłówek **кѣꙑнсто** występuje raz na południu 38_7 i raz na północy 65_{5-6}.

Może więc tylko ubóstwem treści gramot tłumaczyć należy fakt, że takie wyrazy jak: **бродъ** 7_4, $53_{7, 10, 11, 12, 14}$, **бродꙋ** 7_6, $64_{15, 16}$, **помагати** $3_{14, 14, 15, 16, 24}$, $F_{9, 13, 13-14, 15}$, 23_{10}, 66_{10}, 67_{18}, **положити** 44_{12}, **положилъ** 51_6, 60_4, 44_5, 52_4, 45_6, **положили** 43_{14}, **позꙗли** 48_6, 40_6, **позꙗвши** 66_{11}, **позꙗвлмъ** 57_{1-2}, 24_3, 37_1, **позꙗвлю** 40_{1-2}, 48_{1-2}, **позꙗвами** $23a_9$, 28_3, **сꙋдьи** 2_{14}, 5_9, 6_{11}, 24_{14}, 28_{13}, $23a_{23}$, $38_{6, 6}$, 40_{19}, 49_{13-14}, 51_{15}, 53_{15}, 50_{11}, 67_8, 73_2, **сꙋди** 4_{35}, **сꙋдьѣ** 18_2, $43_{19, 23}$, **сꙋдьми** 43_{18}, **ꙋказати** 23_5, 48_8, $52_{8, 8}$, $64_{5, 6, 10}$, **ꙋкажеть** $36_{9, 10}$, **ꙋказалъ** 36_{12}, 43_7, **ꙋказали** 43_7, 45_{11}, 52_{11}, 64_{13}, **ꙋказанꙋю** 52_{13}, **вказовати** 53_6, **ꙋказꙑвали** 66_{8-9}, **ꙋздати** 4_{37}, **ꙋздаютъ** 53_{11}, **ꙋздалъ** 24_{10}.

48_8, **оуздала** 13_{16}, 44_6, 46_5, $48_{15, 18}$, **оуздали** 6_4, $9_{9, 10}$, $40_{6, 9}$, **оустье** $54_{10, 10}$, **оустьа** 37_{15-16}, **оустью** 45_{18}, **оустьемь** 45_{17}, **оустьи** 26_{35}, **хитрости** 3_7, $7_{10, 14}$, 13_7, 22_8, 27_8, 30_{6-7}, 34_5, 35_9, 66_{11}, 67_{11}, 68_9, **хитростью** 23_9, **число** 40_{24}, 48_{26}, 56_{13}, **тогда** $3_{24, 24}$, $19_{8, 12-13}$, 20_{13}, 23_{13}, $26_{15, 21}$, 50_7, **тогде** 44_{5-6}, **тогдѣ** $44_{5-6, 12}$, 37_9 — występują wyłącznie w gramotach południowych, a wyrazy: **с платы** 67_9, 74_8, 75_{11}, 84_9, **съ бобровыми гоны** 65_7, 69_{11}, 74_6, 75_{8-9}, 81_8, $84_{7, 8}$, 89_4, 94_{8-9}, A_8, C_5, E_{14}, F_{11}, **з бобры** 58_7, 84_7, **с пашнями** 65_6, 74_5, 75_8, 82_8, 89_3, **съ рудами** 65_8, 75_{10}, 81_7, 84_7, 85_{11}, 86_9, **руды** $91_{7, 24}$, **рядѣ** $91_{25, 26}$, **рядѣ** $91_{6-7, 22, 27}$, **рядою** $91_{16, 24, 26, 27}$, **променити** 65_{12}, 75_{15}, 81_{19}, 84_3, **примножити** 85_{10}, 74_9, 75_{13}, 82_{11}, 84_9, **примыслити** A_9, **примыслить** 3 sg. 65_{8-9}, 74_7, 75_{10}, 82_{10}, **посадити** 81_{11}, 86_{11}, A_9, **посадить** 65_9, 74_7, 75_{11}, 82_{11}, **полѣшивати** 65_{10}, 74_8, 75_{12}, 82_{11}, 84_8, 85_{13}, 86_{10-11}, **росширивати** 65_{10}, 74_9, 75_{12}, 84_{8-9}, 86_{11}, 82_{11}, **рошрити** A_9 — występują wyłącznie w gramotach północnych. Może to być zjawiskiem przypadkowem, zdarzają się bowiem charakterystyczne wyjątki. Np. przysłówek **выше** na podstawie słownika Rozowa możnaby uważać za wyraz południowy: 42_9, 45_{19}, 64_{16}, 66_{20}, $68_{14, 18}$, $87_{10, 14}$, 92_{16}, gdyby nie to, że występuje też w późniejszych gramotach północnych: A_{15}, $F_{8, 10}$, albo wyraz **с приходы** możnaby uważać za północny: 65_{4-5}, 69_{12}, 70_5, 74_5, 75_7, 82_7, 84_5, 85_9, 86_7, A_{6-7}, C_6, gdyby nie to, że występuje też w gramocie 87_{11} ze Śniatyna; tak samo wreszcie cerkiewny wyraz **индиктъ**, choć normalnie występuje w gramotach północnych: 69_{19}, 89_5, 90_4, 94_{16}, 70_{15}, C_{22}, D_{18}, F_{18}, **индикта** 59_{10}, 61_{11}, 65_{17}, 81_{28}, 86_{18}, 58_{13}, 77_{16}, 82_{18}, 74_{17}, 75_{25}, E_{18}, trafia się jednak i w południowych: **индъикта** 76_{37}, 78_{23}. Mimo to ścisłe rozgraniczenie tych licznie występujących wyrazów na północne i południowe w gramotach jest warte uwagi.

§ 106. Więcej interesu budzą dublety-synonimy. 1) W gramotach północnych: **ближисмоу** 85_{16}, 86_{13}, **ближии** 75_{15}, 81_{19}, 84_{12}, 82_{14}, 65_{12-13}, **ближимъ** 65_{12}, 84_{11}, 70_8, $74_{10, 12}$, $81_{9, 18}$, 75_{18}, 82_{14}, **ближиими** 74_{11}, 75_{16}, podczas gdy w gramotach południowych w tem samem znaczeniu »krewny« występuje: **ближии** 45_8, 51_{12}, **ближьии** 40_{17}, **ближьиихъ** $40_{5, 18}$, **ближии**^{м} 44_{13}, 80_{7-8}, **ближьиими** 40_{15} [1]. 2) W gramotach północnych: **прѣдреченому** 65_4

[1] Rozow w słowniku przytacza wprawdzie formę **ближии**^{м} dla gramoty 75_{14}, z Łucka, ale to błąd, w tekście bowiem u Snaksara występuje **ближии**^{м} 75_{14}, podobnie jak 75_{18}.

74_{9}, 75_{13}, 82_{12}, **предьрє"номѹ** 81_{9} — w południowych zaś: **прєрє"нъıи** $66_{12, 15}$, $67_{15, 16}$, 68_{6}, **прєрє"ного** $66_{7, 14}$, **прєрє"номѹ** 66_{18}, 68_{7}, **прєрєчєнъıмъ** 66_{16-17}, ale tu mamy prawdopodobnie polonizm *przerzeczony*. 3) W gramotach północnych: **ѡтѹнзıи** 65_{5}, 93_{16}, **оунıи** 91_{1}, **ѡ҃унюѹ** 83_{8}, **ѡ҃унзıнъ** 93_{3}, **ѡ҃унзıное** E_{5}, **ѡ҃унзıю** C_{20}, **ѡ҃унзıı**^{м} C_{14}, **ѡ҃унзııмıи** C_{3} — w południowych zaś: **котнин҃ъ** 5_{23}, $23a_{7}$, **на котнин҃ѣ** 31_{5}, 71_{32}, albo **дѣдинин҃ѣ** 40_{17}, $48_{11, 12, 18, 19-20}$, **дѣдинıı** $40_{9, 7, 16}$, **дѣдинıнѹ** $5_{2, 3}$, 33_{4}, 40_{13}, 57_{6}, **дѣдинѹ** 51_{4}, **въ дѣдинѣ** 47_{4}, **дѣдııьство** $3_{29, 30}$, $8_{3, 4}$, **дѣдиɥтво** 5_{1}, 6_{2}; tylko w gramocie nr. 93 występuje wyraz **дидизъıи** 93_{16}, **дид^{3}иѣ** 93_{3}, obok **ѡ҃унзıи** 93_{16}, ale to jest chyba wstawka kopisty z południa (o gramocie tej por. § 51). 4) W gramotach północnych: **въ покѣтє** 65_{5} 70_{4}, 74_{4}, 75_{5}, $82_{6, 6}$, 84_{5}, $85_{6, 8}$, 86_{5}, 81_{6}, $A_{5-6, 6}$, F_{4} — w południowych zaś w tem znaczeniu występuje **к колости** 2_{2}, 12_{11}, $18_{6, 7, 16, 17}$, 28_{7-8}, $38_{13, 14}$, 54_{7}, albo **к... зємли** 5_{6}, 6_{5}, 10_{2}, $12_{2, 2}$, 20_{12}, 28_{2}, 38_{10}, $42_{4, 13}$, 68_{14}, choć trafiają się niekiedy te wyrazy i na północy: **к зємли** 69_{4-5}, 75_{21}, D_{14}, **к... колости** 61_{3}, 69_{6}. 5) W gramotach północnych: **сєлиıцє** 59_{5}, 75_{6}, **двѣ сєлиıцıи** $61_{2, 4, 6, 8}$, **сєлиıцıа** 93_{4}, **съ сєлиıцıи** 65_{6}, 74_{5}, 75_{7}, 82_{8} — w południowych tylko **сєло** występuje bardzo często (por. Słownik Rozowa str. 59), wyraz znany też na północy: 81_{5}, 82_{6}, $84_{4, 10}$, 85_{6}, $86_{5, 7}$, i t. p. Nie chodzi tu o północne pochodzenie przyrostka **-иıцє**, bo np. **ставиıцє** 81_{14-15}, szczególnie w zwrocie **съ ставы и ставиıцıи**, występuje nietylko w gramotach północnych: 65_{8}, 74_{7}, 75_{9}, 81_{8}, 82_{9}, 84_{6}, 85_{11}, 86_{9}, ale wyjątkowo także w gramocie z Halicza 40_{12}, choć na południu normalnie jest tylko **съ ставы** 33_{7}, 47_{6}, 54_{13}; decyduje tu jednak wyraz **ловиıца** 2_{9}, występujący zarówno w gramotach północnych jak i południowych: **съ ловиıцıи** 12_{6}, 13_{20}, 65_{7}, 69_{10}, 75_{8}, 80_{10}, 81_{8-9}, 85_{10}, 86_{8}, obok **з ловиıскıı** 84_{6}, czy **з ловы** 54_{15}, 65_{7}, 70_{5}, 74_{6}, 75_{8}, $81_{8, 13}$, 82_{9}, 84_{6}, 89_{4}, A_{7}, E_{13}. 6) W gramotach północnych: **кажıыıı** 86_{1-2}, **кажномоѹ** 82_{2}, 84_{1}, 85_{2}, obok **каждыıı**, w południowych tylko **каждыıı** jest częste (por. Słownik Rozowa str. 26). 7) W gramotach południowych: **позрıть** 37_{2}, 40_{2}, 44_{1}, 48_{3}, 50_{2}, 57_{3} obok **посмотрıть** 3_{1}, 10_{3}, 19_{3}, w północnych tylko **посмотрıти** 93_{1-2}, **посмотрıть** E_{3}, C_{1}, F_{3}. Mniej pewnie rysuje się wyraz **сѹдокъ**; w gramotach północnych: **сѹдкокє** 72_{24}, **сѹдки** $93_{15, 16}$, **исѹтком҃ъ** 84_{11}, **сѹєтком҃ъ** 65_{12}, 75_{14}, A_{10}, E_{11}, F_{10}, **сѹєтки** 74_{11}, **цıєтком҃ъ** 86_{13}, także w białoruskiej gramocie **цıатку** 29_{12-13}, **цıаткы** $29_{6, 7, 11}$, **цıатъком҃ъ** 29_{5-6}, ale bywa też w gramotach południowych z kancelarji królewskiej: **цıатку**

32_7, щѧткове $32_{4,\ 8-9}$, щадькомъ 57_8. щатки 47_4, obok послѣдкомъ 33_{6-7}, 38_{15}, съ послѣдки 23_8, (por. § 58).

§ 107. Wreszcie stwierdzić należy, że gramoty południowe przepełnione są wyrazami albo wprost przejętemi z języka polskiego, albo urobionemi na wzór polski. Wymienię tu tylko formy podstawowe, dokładny wykaz form por. w Słowniku Rozowa i niżej w »Dodatku«: аже 55 r., ажъ 6 r. 'aże', али 7 r. 'ali', арцибискупъ 47_{10}, ѩрцибискупъ 66_1, безпечнѣшии 23_{12}, бискупству 67_{1-2}, бискупи 38_1, 67_1, ѿ ближьшего 37_{12}, ближши 38_{12}, наближьшии 52_7 '*bliższy*', a w znaczeniu »*krewny*« por. wyżej str. 128, два братѣньцѧ 79_5 'bracieniec', бурькрабъ 71_{42} 'burgrabia', вдоложь 33_8 'wdłuż', велебныи 'wielebny' 8 r., велкого 3_5 'wielki', велможныи 3 r. 'wielmożny'. велѣ 44_{16}, вели $23a_{23}$, stp. *vélė*, на вилью 37_{20} 'na wilję', властному 76_{26-7} 'własny', оу влости 5_{4-5} 'włość', воевода 58 r., воеводиную 92_{4-5}, воеводинымъ 92_4, воитово 43_{14}, воитовѣ 43_{17}, воитъ 11 r. 'wójt', волности $76_{17,\ 26}$, волшины 2_{10} 'olszyna', волѧнъ gen. pl. 18_{18} 'wolanie', вшитокъ 6 r. 'wszytek', выбавили 2 r., выволилъ 40_{14}, вызнавати 8 r. 'wyznawać', вызнати 45_{10-11}, 64_{13}, вызнано 53_{13} 'wyznać', не вынимуючи 3 r. 'nie wyjmując', вымолотки 80_{9-10}, выписаньѧ 66_{17}, вѣновалъ 31_{3-4} 'wianował', верне 11 r., вѣчистыми 3 r., габати 40_{16} '*gabać*', голдованне 2 r., кголдовати 4 r., голдувъ 66_5, господарески^{м} 49_{5-6}, гостинець 2 r., граничныи 2 r., гривна 35 r., гродъ 6 r., грошиковъ 39_{10-11}, дворище 37 r., доброволне 6 r., добродѣиство 2 r., доводливо 66_{12-13}, доконали 36_{18}, досыть 10 r. 'dosyć', жаловалъ 6 r. '*żałować* w znaczeniu *nadać*', завите и конечнѣ 38_{10-11}, завитыи $36_{8,\ 13-14}$ 'zawity', завѣсили 10 r., роду зацного $76_{7,\ 15}$, зацныи 76_{12}, земѧне 8 r. 'ziemianie', зостати 66_7, зостало 66_{7-8}, зъедианьѧ 67_{11}, зъеднано 66_3, зыскалъ 36_{1-10}, 45_{21}, изгодилисѧ 52_{11}, иншии 5 r. 'inszy', исныи 12 r. 'isny', истную 51_{10}, кды 44_2, кеды 20_6, клепачь 4 r. кметѧ 12_{19-20}, 54_{17}, кмети 18_{10} 'kmieć', коло 45_4 '(o)koło', кглокачь 67_4, кролевлѧ 2 r. кролевства 2 r., кролевьскии 10 r., кроль 20 r., круль 3 r., кторыи 2 r., ку 15 r. 'ku', ланъ 7 r. 'łan', ласка 2 r., ласкави 66_7, маистату 2 r., матки 10 r., мерзѧчка 'mierziączka', мешкане, мешкати 3 r., милостивыи 5 r., монѣты 55_{4-5}, моцно 37_{8-9}, моцною 71_{15-16}, 72_{14}, мѣстичь 5 r. 'mieścic', мѣсто 6 r. 'miasto', мѣсьца 77_{10-11}, 93_{11}, нагабаньѧ 68_{18}, нагабалъ $48_{12,\ 14,\ 19}$, напервѣи 68_{18}, наѩснѣишимъ 67_{12}, намѣненѣмъ 38_{10-11}, намѣсникъ 53_{16}, ку наосвѣценьшему 71_{17-18}, напотомъ 76_{2-3}, 13_{15}, неправыи 4 r. с нетечѧми 39_{6-7} 'nieciecza', нынѣишимъ 51_{1-2}, 71_2, нѣкгды 66_3, обличье 3 r.,

ѡбротити 40_{13-14}, обчии 12 r. 'obcy', ѡбьѣздомъ 5 r., ѡбѣцаемъ 42_{18-19}, обѣцованье и слюбы 66_{11}, обѣцуючи 76_{19-20}, обѣчюемы 21_{10}. ѡзимины 77_{4-5}, значе и оказале 76_{10-11}, опатренье 76_{19-20}, оповѣдалъ 76_{11-12}, ѡправилъ 6 r., ѡсвѣдчаю 33_{1}, ѡсвѧцоному $72_{4\ 5}$, освѣченому 71_{4-5}, особною 68_{9}, по ѿповѣдѣньи 3_{23}, отправовати 76_{27-28}, ѿтставати 2 r., ѿтстати 6 r., очвисте и доброволне 46_{3}, пакъ 11 r. 'pak', певныи 37_{6-7}, 66_{19}, пилно 71_{24}, 72_{21}, пискупа 13_{11}, плебанъ 43_{25}, побытъ 11_{11-12}, побѣгнеть 3_{32}, побѣглъ $26_{21,\ 20-21}$, на пово^{д} 52_{10}, поволили 55_{9}, подкомории 4 r., подлугъ 11 r., подъданныи 8 r., подстоли 47_{11}, подсудокъ 67_{8}, подчѧшии 38_{2}, ис подимъѧ 18_{10-11}, поедналисѧ $28_{6,\ 9}$, пожаданне 23_{2}, поживати 54_{15} 'pożywać', пожичило 19_{3-4}, позвалъ 5 r., покупити 2 r. 'pokupić', половицѧ 6 r., на полѣпшѣнье 9_{5}, полѣтилъ 37_{8} 'polecił', понедѣлокъ 5 r., пополнити 87_{14}, попрекъ 37_{13}, послѣдкомъ 3 r. 'następca, st.-pol. *pośladek*', посполиты 87_{1-2}, посполныи 3 r., 'pospólny', посполство 3 r., презъ 37_{10-11} 'przez', преможныи 66_{4}, пререченыи 10 r., приганилъ 3 r., пригода 2 r., сѧ пригодить 4 r., приданиѥ 2 r., причинити 9_{4-5}, приѩти 69_{9}, 67_{18}, пробоща 47_{14}, провинѣнье 67_{18}, прозвиска $51_{6,\ 9}$, прореченыхъ $71_{17,\ 40}$, простѣ $37_{13,\ 15}$, радити 2 r., краковского разу 54_{17-18} 'rzaz', родовитого 76_{15}, рокъ 13 r., ролнаѩ 3 r., росъсѣвцею 66_{3-4}, рыцерскому 3 r., рыцерства 76_{9}, рѣчь 8 r. 'rzecz', рѧдцѧ 73_{26}, свепеты 6_{3} 'świepiet', свѣдомость 87_{15}, свѣдочно 6 r., сгодилисѧ 45_{10}, съкарбы 87_{14}, славнему 20_{9}, слухати 5 r., слюбилъ 10 r. 'ślubić', слюбую i t. d. 22 r., слюбъ 3 r., созналъ 57_{5-6}, сѧ стало 4 r., стратить 6 r., судѣчь 50_{13}, с твержами 21_{7-8}, теслѧ 3 r., тежь, тижь, тѣжь st.-pol. *téż(e)*, оуказаньѥ 50_{7-8} st.-pol. '*wwiązanie*', оуживати 5 r., оужитки 17 r. 'użytki', оумореныи 4 r. 'umorzony', оурѧдника 3 r., оуставичнѣ 23_{5}, фалшевнии 4 r., хоруговные 76_{18}, хоружии 67_{8}, часъ 6 r., честныи 4 r., честь 14 r., четвертокъ 53_{17}, шкода 66_{13}, 67_{18}, шлѧхетныи 9 r., шлѧхецкоѣ 76_{26}, шлѧхта 3 r., шлѧхтичови 76_{26}, ѩко 32 r., ѩкоже 13 r. 'jako że'.

Podobnych polonizmów w gramotach północnych jest znacznie mniej, przytem prawie wszystkie one znane są też gramotom południowym: албо 5 r., бискупицькому 81_{14}, воевода 4 r., не вымениваѩ 69_{4-6}, не выменѧѩ 84_{8}, выменѧючи 85_{11}, 86_{10}, вѣчне 3 r., гривеньце 63_{1}, грошовыми 84_{10}, гроша 15 r., добре 53_{6}, 69_{3}, 71_{35}, дорадившисѧ 49_{7}, 85_{5}, съ зеремены 6 r. 'żeremie', кальцнѣревъ 82_{20}, канцлѣрь 5 r., копа 22 r., кухмистръ 3 r., личбы 3 r., маршалковъ 65_{19}, маршалокъ 14 r., менованаѩ 65_{10-11}, напреде 69_{17}, нигды 2 r., никды 5 r., ѡмешканую 4 r., пакли 22 r., памѧтне 84_{16}, пани 21 r., панъ

ponad 300 r., къ покѣте 15 r., подканьцлѣрии 3 r., подъскарбии 86_{15}, пожитки 12 r., полугрошники $61_{5,9}$, полугрошки $69_{3,7}$, полацн^{ъ} 83_{14}, помалѣ 83_5, порадник са 6 r., потребнзна 22 r., потребно 12 r., прикилые 3 r., прислухати 7 r., с приходы 10 r., рада 40 r., ревеныи 7 r., свѣдоцство 10 r., свѣдую 10 r., справедликолости 94_{14}, сѣножать 50 r., такѣ 8 r., такѣжь 15 r. 'takież' кроунца 7 r., уиньшу 78_{15}, с уиньшн 84_9. Z gramot północnych tylko nr. 93, co jest pewnie późną kopją, może południowąą (por. § 51), zawiera wiele polonizmów podobnie jak gramoty południowe; poza wymienionemi już wyrazami, w tej tylko gramocie występują jeszcze: ко^{ш}то^{м} 93_2, ѡзнаймѣмо 93_1, понадъ(нестромъ) 93_{12}, приналежностю 93_9, продкоке $93_{15,14,7,4}$, продкокъ 93_4, продкомъ 93_{14}, споконне 93_4, нзъ стѣнъками 93_{13} 'ścianka, granica', тамътого 93_{11}, ѫжикама 93_{14}, врожоны^{м} 93_2.

V. »Dodatek«.

Teksty gramot nr. A, B, C, D, E, F ze „Zbiorów bibljoteczno-muzealnych“ hr. Tarnowskich w Suchej koło Żywca.

Nr. A. 25/V, 1407 r., Wilno.

Książę Witold nadaje słudze Ilji Wiaczkowiczowi kilka wsi we włodzimierskim i łuckim powiecie.

Pergaminowa karta 33 cm. długa — 19 cm. wysoka. Od pieczęci pozostał tylko brązowy kręcony sznurek. Jest to albo późniejszy odpis, albo falsyfikat. Prof. W. Semkowicz, obejrzawszy ten dokument, wyraził zdanie, że jest to falsyfikat z końca XV lub nawet XVI wieku, oparty może na autentycznym dokumencie Witolda, ale silnie interpolowany całym szeregiem uprzywilejowań, których w autentycznych dokumentach Witolda nie spotyka się. Pergamin i pismo późniejsze. Intytulacja nadpisana niezwykła w czasach Witolda w ruskich jego dokumentach.

Pismo wyraźne, drobny półustaw, przypomina gramoty wołyńskie z końca XV w. Charakterystyczne przez wysoki trzonek ѣ, szerokie ѫ z pionową kreską cienką i wysoką, wzniesiony daszek ъ na końcu wyrazów, znak т w kształcie odwróconego ш. Na początku zgłoski ѡ, ꙗ, є, po spółgłoskach о, а, е, choć а i е bywają też i na początku zgłoski, znaki оу i у mieszają się, wszędzie ы.

мл^с^тью бж҃ью мы кн҃зь велики вито(1)втъ (2) чинимъ знаменито и даемъ ведадати (!) симъ нашимъ листомъ каждому доброму нинешнимъ и пото^м^ будучи^м^ хто нань оузрить или чтучи его вс^л^ы(3)шить кому коли будеть его потребно видевъ есмо знаменитую службу на^м^ вѣрную николи не омешканую нашого вѣрного[1] пана ильи вѧчковича (4) и мы порадили с нашею вѣрною радою со кн҃зи и паны даемъ и дали есмо пре^д^речону (sic) пану ильи вѧчковичу за его вѣрную службу село влодимерьско^м^ повѣ(5)те порыцко и другое порыцко гриковичи трубки в луцкомъ повѣте вороничинъ трыста^н^ стыдѣнь дали есмо таѧ села со всими доходы и при(6)ходы з данми з мыты ничого на себе не выменяѧ с пашнями и сеножатми с лесы с луги з дубровами и з бортными землями и с ловы и с ло(7)вищи и з бобровыми гоны и с озеры з реками с крыницами с потоки и ставы и со всими пожитки и податки што к ты^м^ селомъ слушало и тѧ(8)гло и такожь што можеть собѣ примыслити роширити на ново^м^ корени посадити а дали есмо таѧ села пану ильи вѧчкови^ч^ вѣчно и непорушно е(9)моу и его женѣ и его дѣтемъ и его ближни^м^ счеткомъ волно во всѣхъ имѣнье^х^ комоу ѿдати и продати заменити и по души дати панъ (10) илья и его ближнии по немъ боудучии а ещо з нашее ласки длѧ его вѣрное слоужбы ѿпоустили есмо воловшиноу и ѩмъ вѣчно пану (11) ильи и его ближнимъ а в тыхъ имѣньехъ слѣду не гонити кому шкода за своимъ поиди а пана ильины^м^ людемъ слѣдоу не брати а ро(12)споустокъ вл҃дце не давати а хто соль везеть ѿ воза грошь мыта а коли ѿминеть гроша давъ еда чересъ его землю двадцѧть грошеи (13) про мыты ѿ воза а при томъ были свѣтки рада наша воевода виеленьскии (sic) панъ дедикголдъ па^н^ ѿстикъ па^н^ бутри^м^ па^н^ кезкаилъ (14) псанъ оу вилни в лѣта ѕц҃еі маѧ к҃ а длѧ твердости выше писаны^х^ речеи к сему листу приложили печать нашоу (15).

Nr. B. 14/III, 1445 r., Olchowiec.

Książę Świdrygiełło nadaje słudze Radewi wieś Kozłów i łąki poniżej Białych Brzegów.

Pergaminowa kartka 27 cm. długa, 14 cm. wysoka. W środku od składania wytarta czworokątna dziura, dzięki której w wierszach 5 i 6 brak po jednym wyrazie.

Pismo wyraźne, półustaw, początkowe в wielkie, opuszczone

---

[1] вѣрного — końcowy znak о przerobiono z п.

w dół, ozdobione kropkami. Litery ц д а mają długie grube ogonki. Na początku zgłoski оу ѡ, po spółgłoskach у о, wszędzie ѧ є ы.

Ко ӥмѧ ѿтцѧ ӥ сн҃а ӥ свт҃го дх҃а. мы кн҃зь швитригаӥло гд҃срь. подолскоӥ зм҃лн. знаменито (1) чинимъ симъ. нашимъ. лстмъ. каждому доброму. кто коли на сеӥ лс҃тъ. оузри(2)ть ӥли пакъ оуслшыть· чтучи· аже дали есмо слузѣ нашьму радеви ӥ дѣтемъ его (3) на ӥмѧ тое сьло козловъ а луку ниже бѣлыхъ берьговъ· ему ӥ дѣтемъ его на вѣ(4)ки а не надобѣ оу его люди никому оуступати сѧ а ему своѣ люди судити ӥ вину ӥ (5) перьсудъ ӥс нихъ ӥмати а татарскаѧ * * ему ӥ своӥхъ людиӥ давати ѧко ӥниӥ зь(6)млѧне ӥ своӥхъ людиӥ дають ан * * * родъ ему своӥми людми робити ѧко ӥн'и(7)ӥ зьмлѧне своӥми людми робѧть * ӥ с того радеви ӥ своӥми дѣтми намъ служи(8)ти вѣрне а при томъ были ӥсвѣдци пнъ петрашь бакотскиӥ пнъ васко вое(9)вода смотрицскии пнъ ходко шелвовичь ӥныхъ много добрыхъ людиӥ (10) при томъ было а к сему лс҃ту на крѣпость привѣсили есмо пшю печать по(11)дъ лты рж҃ства хсва тисѧча лѣт ӥ д҃ ста лѣт и полъдьвѧноста а пс҃ъ лс҃тъ оув о(12)лховци пѧтоѣ идлѣ поста кнжиӥ писарь хомѣкъ писалъ (13).

Nr. C. 16/XII, 1490 r., Łuck.

Pani Chwedka (Teodozja) Paszkowa, córka Dochnowicza zapisuje mężowi swemu Wasylowi Chrebtowiczowi majętność Jabłonno i Połże.

Pergaminowa kartka 27½ cm. długa, 27½ cm. wysoka. Wiersze długie na 22 cm. Na czerwonych sznurkach wiszą trzy pieczęcie tłoczone w ciemnym wosku. Początkowa litera ꙗ duża i ozdobna.

Półustaw. Charakterystyczne т w kształcie odwróconego ш, lub z wyniesionym daszkiem; wysokie trzonki liter: а, ѣ, ж, długie ogonki przy д, leżące в, często wyniesione litery nad wiersz. Na początku zgłoski ѡ, є, po spółgłoskach о, є, wszędzie ы, ꙋ, ꙗ. Wyjątkowo 2 r. ligatura пнѹ i 1 r. ѧ.

Dokument ten wspomniany jest w Słowniku Geograficznym III 347.

Ꙗ хведка пашкова дочка дохновича. сознаваю сим моим листом хто на нег посмотрит али(1)бо чтучи ег ꙋслышит даровала есми своею дѡброю волею мꙋжа своег пана василꙗ хреб(2)товича своими имени

Zdjęcie gramoty nr. B (1445 r. Olchowiec), zmniejszone prawie o połowę.

ѿчизными на имѧ ѧблонь^ным^ а по^л^жами з боры з лесы (3) з бо̑ло̇ты с по^л^ми̇ ись сеножа^т^ми з реками с потоки и з багны̑ и з дꙋброва(4)ми и̇ з бобровыми̇ гоны. и з да^н^ми з ме̇до̇выми̇ ʿиз грошовыми̇ и с кꙋницами (5) и со^в^сѣми̇ доходы и̑ приходы и со вси^м^ с ты^м^ и̑ потомꙋ та^к^ до^л^го и ши̇роко ка^к^ есми (6) са̑ма̇ держала̑ не ѿставлѧючи на себе ничего ани дѣте^м^ свои^м^ ни бли^ж^ни^м^ мои^м^ з родꙋ (7) мое^г^ дала есми мꙋжꙋ своемꙋ п^н^ѹ васи^л^ю хре^б^товичꙋ тыи име^н^ѧ свои ѧбло^н^но (8) а по^л^жи вѣрхꙋ выписаныи̑ вѣ^ч^но и̇ непорушно а мꙋ^ж^ мои̑ па^н^ василеи тыи и̑ме^н^ѧ (9) ѧ^б^ло^н^но а по^л^жи воле^н^ за живота моего̑ и̇ по животѣ мое^м^ да^ти^ и прода^ти^ и̑ на црко^в^ запи(10)са^ти^ и̑ кꙋ своемꙋ ле^п^шомꙋ е^г^ ѡбернꙋ^ти^ гдѣ е^г^ до^б^раѧ̑ волѧ бꙋдеть а мнѣ хве^д^це̇ па^ш^ко^в^ои (11) дохновича напроти^в^кꙋ то^г^ ничо^г^ не мови^ти^ ани дѣте^м^ мои^м^ и ни бли^ж^ни^м^ мои^м^ з родꙋ (12) мое^г^ а к ты^м^ мои^м^ име^н^ѧ^м^ къ ѧбло^н^нꙋ а к по^л^жа^м^ даровала̑ есми̇ мꙋжа̇ свое^г^ пана (13) васи^л^ѧ хре^б^товича по^д^ворье^м^ свои^м^ ѿчизны^м^ ѡтовоко^л^не^м^ городе в лꙋцкꙋ вѣ^ч^но (14) и̇ непорꙋшно́ воле^н^ па^н^ василеи̑ мꙋ^ж^ мои̇ тое по^д^ворье прода^ти^ и ѡ^т^да^ти^ гдѣ е^г^ до^б^раѧ волѧ (15) бꙋде^т^ и̇ кꙋ своемꙋ лѣпшомꙋ е^г^ ѡбернꙋ^ти^ а̑ про лѣпшꙋю справе^д^ливость била есми чоло^м^ (16) г^ди^нꙋ мое̑мꙋ п^н^ѹ петрꙋ ѧновичꙋ вое̑воде троцкомꙋ. а кн҃зю семенꙋ ю̑рьевичꙋ ста(17)ро^с^те лꙋцкомꙋ абы и^х^ мл^с^ть то вчини̇ли̇ длѧ мои̑го чолоби^т^ѧ а печать свою (18) к семꙋ моимꙋ листꙋ велѣли привѣсити и и^х^ мл^с^сть и̇ печа^ти^ свои велѣли к семꙋ (19) моимꙋ листꙋ привѣси^ти^ А сама е̑сми те^ж^ печа^т^ свою ѡ^т^чизнꙋю к семꙋ моемꙋ листꙋ (20) привѣсила пса^н^ ꙋ лꙋцкꙋ под лѣты бо^ж^е^г^ нароже^н^ѧ̇ а҃ лѣ^т^ и̇ ѹ҃ и ѳ҃ (21) десѧто̑е де^к^ ѕ҃і Инди^к^ ѳ҃ (22).

Nr. D. 24/VIII, 1504 r., Pińsk.

Kniaź Fedor Iwanowicz Jarosławicz rozstrzyga spór między popem Jurjem Jurjewskim a swymi ludźmi Bereżczanami o pole, łąkę i las za jeziorem Libowlem.

Pergaminowa kartka 28 cm. długa, 17½ cm. wysoka. Po pieczęci pozostał ślad w nacięciach na pergaminie u dołu w środku. Pierwsza litera ѧ duża, opuszczona w dół.

Półustaw. Charakterystyczne wysokie trzonki ѣ, т, а, ж, częste wyniesione litery nad wiersz, т w kształcie odwróconego ш. Na początku zgłoski ѡ, є, po spółgłoskach о є (pisane niżej przez є), wszędzie ꙋ, ы, ѧ, wyjątkowo tylko ѧ 1 r. O wyniesionem nad wiersz końcowem и w tej gramocie por. wyżej str. 13.

Na odwrocie inną ręką napisane: дєкрєтъ ѿ єго ласты короля.

Ꙗ кнаꙁь федоръ иванови^ч арослави^ч смотрѣли єсмо то^г дѣла жа-
лова^л на^м попъ на^ш юрьє^вски^и юрьи на людє^и наши^х на берєжьа^и (1)
на има на колбащиноу^в а лакѫдриноу^в а на лаꙁарєкиноу^в а на тимошєкиноу^в
а на балѫковиноу^в а на ликѫлиноу^в а на ѿхрѣмовиноу^в а на (2) ѿлєксиноу^в
што^ж они попахали ѿстровы црковины^и ꙁа ѿꙁєро^м ꙁа либовлє^м и дєрєво
бортноє кырѫбали и берєжьане рекли сѫдила на^с (3) княгина небожьуница
с попо^м стары^м съ юрьє^вски^м с отцє^м твои^м а при княги^и єи ма^сти
бы^л на^и сенко ꙁѣникєви^ч к то^т уа^с намѣснико^м бы^л (4) и иныи^и боаре
были и кигини єѣ мать на^с к то^м ѡправила и на^м ты^и стровы подала
и ѿ то^г дали єсмо кигини єи ма^сти коня (5) грошє^и пересѫдя и посла-
ли^с ѡ тоє на ꙁѣникєви^ч и мы к то^м росыткивали боаринаше^г (sic) сенка
ꙁѣникєви^ч и ꙁѣникєви^ч на^м ѿказ^л (6) а то^г со княгинею єѣ ма^стью не
сѫди^л ани помню ани пересѫдя єсли не бра^л и мы єсмо к то^м пона
наше^г ѡправили и били намъ (7) уоло^м люди наши берєжьане на ина
тыи што в верхѫ выписаныи што быхмо к то^м пона наше^г перепросили
што бы мѣли (8) дава^т к року^м грошли к свтыя юрью в годъ же в годъ
ꙁа ты^и ѡстров^ы ꙁа хвоиники а ꙁа рѣницꙗ а ꙁа крѫшники а ꙁа ли-
ники (9) ꙁа ѡꙁєро^м ꙁа либовлє^м и за дєрєво за бортноє и за сеножа^т
и мы єсмо к то^м пона наше^г юрьє^вско^г юрьа перепросили што^ж люди
на^ш (10) берєжьане мають дава^т ꙁа все про все рѫбль грошє^и к свтыя
юрью попѫ юрьє^вскомѫ которын бѫдє^т служити (11) к тоѣ црькви к свтго
юрьа ꙁ годѫ на годъ. рѫбль грошє^и а то^т рѫбль маю^т они дава^т на
ꙁаговѣнна на свтго финина (12) день а попѫ кже юрьє^вскомѫ не надо^б
кстѫпати^с к тыи ѡстровы пашины^и ани к бортноє дєрєво ани к сеножа^т
только имаю^т (13) ємѫ дава^т рѫбль грошє^и ꙁ годѫ на годъ а уавкѫ на-
шемѫ нелѣнѫ с новико^вское ꙁемли ѿ хвоинин^к на низъ и до росохи де-
девата (14) ємѫ ника и девату день а то^т на^ш уавкъ нелѣнъ не мде^т
попѫ нину^г давати только имаю^т ты^и люди наши. рѫбль грошє^и (15) да-
ва^т на има што в верхѫ к се^м листѫ выписаны^и. а при то^м были боаре
наши ивашко полоꙁови^ч а богда^и каси^лєви^ч келатицки^и а кась(16)ко
ѡлєхнови^ч а григорєи делѣка а на^дто дали єсмо попѫ юрьє^вскомѫ се^с
на^ш листъ ꙁа нашею печатью писа^и к ни^нскѫ к лѣто (17) по ссмо^и ти-
са^ч к і годѫ инди^к ꙁ м^сца авгѫ^с кд день (18)...

Nr. E. 6/VI, 1514 r., Wilno.

Król Zygmunt Stary potwierdza księciu Andrzejowi Michałowiczowi Sanguszkowiczowi prawo własności do majątku Jabłonno

na podstawie przedłożonych dokumentów: zapisu Fedi Wasylowej Chrebtowiczowej i testamentu Wasyla Chrebtowicza, teścia księcia Andrzeja Sanguszki.

Pergaminowa karta długości 43 cm. i wysokości 36 cm. Pierwsze dwa wiersze w nagłówku krótsze po 11 cm., inne po 34 cm. Początkowa litera ʏ ozdobiona ornamentami roślinnemi w dół przez całą wysokość tekstu. Na grubym, plecionym w kwadrat, czerwonym sznurze wisi duża w wosku zachowana, na czerwonym laku wytłoczona pieczęć Pogoni.

Półustaw, wysokie trzonki ѣ, ъ, ж, długie ogonki д, р, znak т jak odwrócone ш, bardzo do siebie podobne litery: є, с, к, л, н, м, pismo staranne. Na początku zgłoski: ꙗ, ꙋ, є, ѡ, po spółgłoskach ѧ, ꙋ i ꙋ, є, о, często wyniesione litery nad wiersz, stale ы.

Gramota ta, podobnie jak nr. C, wspomniana jest w Słowniku Gegograficznym III 347, gdzie mowa jest też o innych dokumentach Sanguszków w sprawie Jabłonna.

Жикгимо^{нт} бо^{ж}ю мл^{с}тью коро^{л} по^{л}ски^{и} велики^{и} кн҃зь ли^{т}(1)вски^{и} рꙋски^{и} кнжа прꙋскоє жомон^{т}ски^{и} И иныхъ (2) Ꙋнни^{м} ꙁнаменито си^{м} нш҃и^{м} листо^{м} хто на него посмотрить або ꙋтꙋчи єго ꙋслыши^{т} нинѣшни^{м} и пото^{м} бꙋдꙋчи^{м} комꙋ бꙋдеть потре^{б} того вѣдати би^{л} (3) на^{м} ꙋоло^{м} кн҃зь а^{н}дрѣ^{и} миха^{и}лови^{ч} са^{н}кгꙋшковичꙋ И вказыва^{л} пере^{д} нами ꙁапи^{с} тещи своєє пани васи^{л}євоє хре^{б}товичꙋ пани ѳеди па^{ш}(4)ковоє до^{ч}ки дохновичꙋ Ино в то^{м} ꙁаписє стои^{т} што^{ж} ѡна ѿписала мꙋжꙋ своємꙋ небо^{ж}чикꙋ па^{н}ꙋ васи^{л}ю хре^{б}товичꙋ имѣ^{н}є своє ѿтчиꙁноє (5) на^{и}мѧ ꙗбло^{н}ноє а по^{л}жи а дво^{р} сво^{и} в ꙁамкꙋ ѡко^{л}не^{м} в лꙋцкꙋ вѣчно со^{в}си^{м} с ты^{м} ка^{к} сама тоє имѣ^{н}є и то^{т} дворъ к своє^{и} рꙋцѣ мѣла ничого собѣ (6) ани дѣте^{м} ани бли^{ж}ни^{м} своимъ не ѡставлѧю^{чи} И ш^{т}о тесть є^{г} тоє имѣ^{н}є ꙗбло^{н}ноє ѿходѧчи сего свѣта ємꙋ и своє^{и} доучѣ єго жонѣ в тестаме^{н}тє своє^{м} ѿписа^{л} И на тоѡ^{н} (sic) ꙁапи^{с} тещи своєє и те^{ж} тестаме^{н}тъ цтѧ своє^{г} пере^{д} нами вказыва^{л} И би^{л} на^{м} ꙋоло^{м} абыхмо то ємꙋ потве^{р}(8)дили нш҃и^{м} листо^{м} на вѣчность Ино мы выслꙋха^{в}ши то^{г} ꙁаписꙋ тещи єго и тестаме^{н}тꙋ ꙁ ласки нашоє ꙁа єго на^{м} вѣрнꙋю слꙋ^{ж}бꙋ и те^{ж} длѧ (9) єго ꙋоло^{м}битьѧ то вчинили на то дали ємꙋ сесь на^{ш} листъ и потве^{р}жає^{м} то ємꙋ си^{м} наши^{м} листо^{м} вѣчно ємꙋ самомꙋ и єго жонѣ и и^{х} дѣ(10)те^{м} И на пото^{м} бꙋдꙋчи^{м} и^{х} щ^{а}^{д}ко^{м} має^{т} ѡ^{н} са^{м} и є^{г} справе^{д}ливыи наслѣ^{д}ки тоє ве^{р}хꙋ писаноє имѣ^{н}є ꙗбло^{н}ноє подлꙋ^{г} тестаме^{н}тꙋ цтѧ своє^{г} (11) пана васи^{л}єва хре^{б}товичꙋ де^{р}жати со^{в}сими лю^{д}ми ꙁемлѧми и^{х} пашными и бо^{р}тными и съ сеножа^{т}ми и с оꙁеры иꙁ реками

нѯ рєчками нѯ млы(12)ны нѯ нх выле[л]ки и потоки нѯ лѣсы нѯ дѫбровами нс пѫщали Нѯ ловы ѯвєриныли и нташнили нѯ да[и]ю грошовою и медовою и квин[ч]ною нѯ бо(13)бровыли гоны и со[в]снили нх поплатьи и пода[т]ми и со[в]сн[м] с ты[м] ка[к] съ стародавна тоє имѣнье в свои[х] граница[х] см млєть И со[в]сн[м] потому (14) ка[к] то[т] тєсть єго па[и] василє[и] хрє[б]тови[ч] и єго тєща пани ѳєдм къ своє[и] рѫцѣ мѣли колє[и] ѡ[и] тлѣ прибавити и роспирити (15) и къ своємх лѣпшомх и кѫжто[ч]номх ѡбєрнѫти ка[к] см[м] налєпѣ[и] розумѣюуи А на твє[р]дость того и пєча[т] ншу (16) ѯали єсмо привѣсити к семх ншомх листх Писа[н] в ки[л]ни лѣта бо[ж]єго тисѧуа па[т]со[т] чєтвєртого на дєсм[т] (17) М[с]ца ню[н] шосто[г] дня Индикта втораго (18). W prawym rogu u dołu napisano: пр[ви] коє[в] ки[л] ка[н] и[н] мн[к] м[к] ради[в] (19) коє[в] т[р] л[р] дв[р] и[н] гр[т] ст[н] ѳст[к] (20) л[р] ѯє[м] дє[р] сл[н] п[н] и[н] миколлє[в] (21) л[р] ст[р] б[р] илн[д] п[н] ю[р] н[в] ильи[н] (22) коноть ка (23). Są to prawdopodobnie imiona i tytuły świadków. wreszcie chyba podpis pisarza сковн[ч] (24).

Nr. F. 25/XII, 1522 r., Łomazy.

Król Zygmunt Stary nadaje wojewodzie trockiemu Konstantemu Iwanowiczowi Ostrożskiemu służby w łuckim powiecie.

Pergaminowa karta długości 42 cm. i wysokości 23 cm. Mało czytelna, szczególnie przy końcu, bo posmarowana i zniszczona jakimś chemicznym płynem. Na czerwonym jedwabnym sznurze wisi mała królewska pieczęć Pogoni, tłoczona w czerwonym laku. Z lewej strony u dołu oryginalny podpis króla: *Sigismundus rex.* Mój tekst zawiera dużo luk, bo podaję tu tylko te wyrazy, które łatwo i pewnie odczytałem.

Półustaw, wysokie trzonki ѣ ж, często wynoszone szerokie т, ozdobne wielkie początkowe у. Mieszają się znaki: ѵ—и, є—ε, stale ы.

Жикгимо[нт] божо[и] ил[с]ти корро[л] по[л]ск[и] кє[лн]ки[и] кнзь ли[то](1)вски[и] руски[и] кнжа прускоє жомонтски[и] и ины[х] (2) Уними[м] зналєнито см[м] нши[м] листо[м] хто на нєго посмотри[т] а[л]бо утѫуи єго вслыши[т] иниє[ш]ни[м] и на ното[м] квдѫуи[м] кому квдє[т] потрє[б] того кѣда[ти] (3) би[л] на[м] уоло[м] косвода троц[ки][и] гє[т]ма[н] на[ш] накы[ш]ши[и] староста брасла[в]ски[и] и кѣни[ц]ки[и] кнзь костан[ти][н] иванови[ч] ѳстроз[ки][и] * * * р * * ка и лу[ц]ко[м] повѣтє поблизѫ (4) житомира ѯа полоны[м] шєсти слѫжо[б] люде[и] к сиковє трє[х] слѫжо[б] а к рогоуовє трє[х] жє слѫжо[б] на нима шломасаун * * * * макарови[ч] або сдане[ц] (5) хайєвиуь а жукови[ч] а лу[ц]коло[ж]ниуа иванъка поповиуа нио- ины к * * ивши на єго ил[с]ть вѣрны[и] а ѯиличиты[и] и нєуста[н]ны[и] послуги

маємо то * * * * * * (6) єго мл^с^ть которыи єго мл^с^ть чинил єще ку ѡтцꙋ н҃шомꙋ казимирꙋ и кꙋ брат н҃шомꙋ ѡлекѯандру королем их мл^с^ти и тутеж и нам пиѹ своєму и хотѧчи єго мл^с^ть (7) наперед ѡхотнѣишого а пилнѣишого мѣти ку слꙋжбє нш҃ои з особливоє ласки н҃шоє паиское тыми людми выше мѣнеными єго мл^с^ть єсмо пожаловали (8) даєм и потвержаєм то єго мл^с^ти сим ншим привильєм вѣчно и на веки непорушно єго мл^с^ти самому и єго мл^с^ти сыну * * * * * мене * * * и их дѣтєм (9) и на потом бꙋдучим их мати счадкам зо всими землѧми тых людєи выше мѣнєных пашными и бортными и их сєножатми з * * * * * * из гаи з ловы (10) звериными и пташими из озеры из рѣками и ставы и ставищи из млынны и их вымєлки из бобровыми гоны * * * медовыми и грошовыми (11) ани * * * * — * * * и пожитки которыми * * * * * могут * * * ань и вымєнєны быти * * — * * * (12) * * * — * * * * н҃шєму луцкомꙋ держаны были (13) * * * — * * * дѣти их напотом бꙋдучим их (14) * * — * * * выше * * * вѣ * * * — * * (15) им жити * * — * * * твердость сєго * * * — * * н҃шу * * — * * нашму листу при тым были (16) воєвод * * * канцлѣ * * * псан в ломазєх * * * мсцѧ декб и дєн индик а҃і * * * под а҃ты * * * божєго нарож(єнѧ) ф҃ и к҃.

Wykaz wyrazów pospolitych z gramot nr. A, B, C, D, E, F i S7P.

(Znaczki nad literami w wykazach opuszczono ze względów technicznych).

а *a*, *i* passim
або E_3, F_5
абы C_{18}, абыхмо E_8
авгꙋс gen. sg. m. D_{18}
аже st.-pol. *aże* $S7P_2$, B_3
алибо C_{1-2}, албо F_3
ани $C_{7,12}$, $D_{7,7,13,13}$, $E_{7,7}$, $S7P_6$
ан^с^ла gen. sg. m. $S7P_{14}$
багны instr. pl. C_4
без $S7P_{13}$, безо $S7P_{12}$
бил 3 sg. praet. E_3, F_4, била C_{16}, били D_7, чоломбитьѧ gen. sg. E_{10}
ближнии nom. pl. A_{11}, ближнимъ dat. pl. $A_{12,10}$, ближним C_{12}, E_7
бобровыми instr. pl. A_8, C_5, E_{13-14}, F_{11}
божєго gen. sg. E_{17}, F_{18}, божєг C_2, бжьєи gen. sg. fem. $S7P_{3-4}$, божои F_1, бжью instr. sg. fem. A_1, божю E_1
болоты instr. pl. C_4
боры instr. pl. C_3
бортноє acc. sg. neutr. $D_{3,10,13}$, бортными instr. pl. A_7, E_{12}, F_{10}
боѧринашєг gen. sg. D_6, боѧрє nom. pl. $D_{5,16}$
брати inf. A_{12}, нє брал 1 sg. praet. D_7
брата gen. sg. $S7P_{5,9}$, брат $S7P_5$, кꙋ брат dat. sg. F_7
быти inf. $S7P_5$, бът $S7P_6$, быти F_{12}, єсми 1 sg. praes. $C_{2,6,7,8,13,16,20}$, ѥсмо 1 pl. praes.

S7P$_{3, 3, 13}$, A$_{4, 5, 6, 9, 11}$, B$_{3, 11}$, D$_{1, 5, 7, 10, 17}$, E$_7$, F$_8$, **сѫть** 3 pl. praes. S7P$_9$, **бѫдѣть** 3 sg. fut. A$_4$, C$_{11}$, E$_3$, **бѫдеᵀ** C$_{16}$, D$_{11}$, F$_3$, **быᴸ** 3 sg. praet. masc. D$_{4, 4}$, **было** B$_{11}$, **были** A$_{14}$, B$_9$, D$_{5, 16}$, F$_{13, 16}$, **боѫдѫѵии** part. praes.-nom. pl. A$_{11}$, F$_{15}$, **бѫдѫѵиᴹ** dat. pl. A$_3$, E$_{3, 11}$, F$_3$

вже D$_{13}$

вжитоᶜ̈ному dat. sg. C$_{16}$

вѕѣть 3 sg. praes. A$_{13}$

великии nom. sg. S7P$_1$, E$_1$, F$_1$, **велики** A$_1$, **великого** gen. sg. masc. S7P$_{3, 5}$

велѣли 1 pl. praet. S7P$_{13}$, C$_{19, 19}$

веременемъ instr. sg. S7P$_6$

вєрхѵ gen. sg. D$_{8, 16}$, E$_{11}$, **вѣрхѵ** C$_9$

всє acc. sg. neutr. D$_{11}$, **со всиᴹ** instr. sg. C$_6$, E$_{6, 14, 14}$, **во всемъ** loc. sg. S7P$_{11}$, **со всими** instr. pl. A$_{6, 8}$, F$_{10}$, **соᴮсими** E$_{12, 14}$, **соᴮсиᴹі** E$_{14}$, **во всѣхъ** loc. pl. A$_{10}$

вндєкъ (єсмо) part. praet. act. A$_4$

вину acc. sg. B$_5$

вказыкаᴸ 3 sg. praet. E$_{4, 8}$

вдцє dat. sg., cerk., A$_{13}$

воєвода, pol. *wojewoda*, nom. sg. A$_{14}$, B$_{9-10}$, F$_{4, 17}$, **воєᴮ** E$_{19, 20}$, **воєводє** dat. sg. E$_{17}$

возрить 3 sg. praes. S7P$_2$, **оѵзрить** A$_3$, B$_{2-3}$

возда gen. sg. A$_{13, 14}$

колєᴵᴵ nom. sg. masc. C$_{10, 15}$, E$_{15}$

колно A$_{10}$

колма nom. sg. C$_{11, 15}$, **колєю** instr. sg. C$_2$

всᴸышить 3 sg. praes. A$_{3-4}$

ствнатиᶜ inf. D$_{13}$, **мм к....нвши** part. praet. F$_6$

второго gen. sg. E$_{18}$

кунили 3 sg. praet. E$_{10}$

к — z acc. D$_{4, 9, 9, 13, 13, 17}$, **ко** A$_{10}$, B$_1$, **оѵ** S7P$_{14}$; — z loc. A$_{6, 12}$, C$_{11}$, D$_{5, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 18}$, E$_{5, 8, 6, 7}$, F$_{5, 5}$, **ко** S7P$_{11}$, **оѵ** S7P$_{11, 14, 14}$, A$_{15}$, **ѵ** C$_{21}$, D$_{8, 16}$, E$_{14, 17}$, F$_4$ — z gen. A$_{15}$, D$_{12, 12}$, **оѵ** B$_5$, **оѵк** B$_{13}$

кымєᴸки instr. pl. E$_{13}$, F$_{11}$

кыменаіа part. praes. act.-nom. sg. A$_7$, **кыменены** nom. pl. F$_{12}$

кынисаныи nom. pl. C$_9$, D$_{8, 16}$

кырѵбали 3 pl. praet. D$_3$

кыслвхаᴮши part. praet. act. C$_9$

кыше adv. A$_{15}$, F$_{8, 10}$

кѣдати inf. E$_3$, F$_3$, **вєдати** A$_3$

кѣки acc. pl. B$_{4-5}$, **на вєки** F$_9$

кѣрного gen. sg. A$_4$, **кѣрное** A$_{11}$, **кѣрнѵ** dat. sg. masc. S7P$_5$, **кѣрнѵю** acc. sg. fem. A$_{4, 5}$, E$_9$, **кѣрною** instr. sg. fem. A$_5$, **кѣрныᴵ** acc. pl. F$_6$

кѣрне adv. F$_9$

кѣѵно adv. A$_{9, 11}$, E$_{6, 10}$, F$_9$, **кѣᶜ̈но** C$_{9, 14}$

кѣѵность nom. sg. E$_9$

гаᴵ, pol. *gaj*, instr. pl. F$_{10}$

гдѣ C$_{11, 15}$

гєᵀмаᴵ nom. sg. F$_4$

годъ acc. sg. D$_{9, 9, 12, 14}$, **году** gen. sg. D$_{12, 14}$, **к году** loc. sg D$_{18}$

гонити inf. A$_{12}$

гоны, pol. *gon*, instr. pl. A$_8$, C$_5$, E$_{14}$, F$_{11}$

городѣ loc. sg. S7P$_{14}$, **городє** C$_{14}$

гᶜдрь nom. sg. B$_1$, **господа** gen sg. S7P$_4$

гдᵂиѫ dat. sg. C$_{17}$

грамотѣ dat. sg. S7P$_{13, 13}$, **грамотою** instr. S7P$_2$

границаˣ loc. pl. E$_{14}$

грошокою instr. sg. fem. E$_{13}$, **грошокыми** instr. pl. C$_5$, F$_{11}$

грошь nom. sg. A$_{13}$, **грошa** gen.-acc. sg. A$_{13}$, **грошєи** gen. pl. A$_{13}$, D$_{6, 11, 21, 14, 15}$, **грошіи** instr. pl. D$_9$

давати inf. A$_{13}$, B$_6$, D$_{15}$, **давᵀ** D$_{9, 11, 12, 14, 16}$

даᴵᴵю instr. sg. E$_{13}$, **ѕ даніи** instr. pl. A$_7$, C$_5$

дарокала 3 sg. praet. B$_{2, 13}$

дати inf. A$_{10}$, C$_{10}$, **дасмъ** 1 pl.

praes. $A_{3,5}$, **дасм** F_9, **дают** 3 pl. praes B_7, **дала** 3 sg. praet. C_8, **дали** 3. pl. praet $A_{5,6,9}$, B_3, $D_{5,17}$, E_{10}, **давъ** part. praet. act. A_{13}

двадцать nom. sg. A_{13}

дворъ nom. sg. $E_{6,6}$

девятыи nom. sg. D_{15}, **девятая** nom. sg. D_{14}

дек gen. sg. (*dekabrja*) C_{22}

день acc. sg. $S7P_{14}$, $D_{13,18}$, **дн** F_{18}

дерево nom.-acc. sg. $D_{3,10,13}$

держати inf. E_{12}, **держала** 3 sg. praet. C_7, **держаны** nom. pl. F_{13}

десать acc. sg. **устверътого на десат** E_{17}

десятое nom. sg. C_{22}

для $A_{11,15}$, C_{18}, E_9

доброма nom. sg. $C_{11,15}$, **доброму** dat. sg. A_3, B_2, **доброю** instr. sg. C_2, **добрыхъ** gen. pl. B_{10}

долго adv. C_6

дочка nom. sg. C_1, **дочки** gen. sg. E_5, **дочцѣ** dat. sg. E_7

доходы instr. pl. A_6, C_6

другое nom. sg. A_6

дъвъ nom. sg. D_{15}

дъброками inst. pl. A_7, C_{4-5}, E_3

дха gen. sg., cerk., B_1

души loc. sg. A_{10}

дѣла gen. sg D_1, **дѣломъ** instr. sg. $S7P_7$

дѣтемъ dat. pl. A_{10}, B_{3-4}, **дѣтем** $C_{7,12}$, E_{10-11}, F_9, **дѣтьми** instr. pl. B_8

еще F_7, **ещо** A_{10}

жаловал 3 sg. praet. D_1

же D_9, F_5

женѣ dat. sg. A_{10}, $E_{7,10}$

живота gen. sg. C_{10}, **по животѣ** loc. sg. C_{10}

за z acc. $S7P_4$, $A_{5,12}$, C_{10}, E_9, $D_{3,3,9,9,9,9,10,10,10,11}$

заговѣнна — на заговѣнна свтго филина — D_{12}

замкы loc. sg. E_6

заменити inf. A_{10}

записати inf. C_{10-11}

запис acc. sg. $E_{4,8}$, **записа** gen. sg. E_9, **записе** loc. sg. E_5

звѣриными instr. pl. E_{13}, F_{11}

земли gen. sg. D_{14}, **зм'и** B_1, **землю** acc. sg. A_{13}, **земль** gen. pl. $S7P_4$, **землями** instr. pl. A_7, E_{12}, F_{10}

земляне nom. pl. $B_{6-7,8}$

знаменито adv. A_3, B_1, E_1, F_{13}

знаменитую acc. sg. A_4, **знаменитыи** acc. pl. F_6

знаемо adv. $S7P_1$

зат nom. sg. $S7P_8$

и conj. — passim.

иего gen. sg. $S7P_{4,6,7,9,10,10,15}$, **его** $A_{3,4,5,10,10,11,12,13}$, $B_{3,4,5}$, $E_{3,5,7,9,9,10,10,15,15}$, $F_{3,6,7,7,7,8,9,9}$, **ег** $C_{2,11,15,16}$, $E_{7,11}$, **него** E_3, F_3, **нег** C_1, **ѥ** $D_{5,7}$, **ен** $D_{4,5}$, **ему** dat. sg. $S7P_6$, A_{3-4}, $B_{4,5,6,7}$, **ем** $D_{14,15}$, $E_{7,8,10,10}$, **нань** acc. sg. A_3, **по немъ** loc. sg. A_{11}, **с нихъ** gen. pl. B_6, **нх** $C_{18,19}$, $E_{10,11,13,14}$, $F_{7,11}$

или $S7P_{2,8}$, A_3, B_3, **иныбы** $S7P_9$

имати inf. B_6, **имамы** 1 pl. praes. $S7P_{10,12}$, **имаю**т 3 pl. praes. $D_{13,15}$

имѣние acc. sg. E_{14}, **имѣнем** $E_{5,6,7,11}$, **имѣнма** acc. pl. $C_{8,9}$, **имѣнам** dat. pl. C_{13}, **имѣни** C_3, **имѣниехъ** loc. pl. A_{12}, **имѣние**х A_{10}

има acc. sg. $B_{1,4}$, C_3, $D_{2,8,16}$, E_6, F_5

индикта gen. sg. E_{18}, **инди**к C_{22}, D_{18}, F_{18}

ино $E_{5,9}$, F_6

иныи nom. pl. D_5

ини nom. pl. $B_{6,7-8}$, **инъыхъ** gen. pl. $S7P_4$, B_{10}, E_2, **иныхъ** F_2

истого gen. sg. B_8

ию gen. sg. E_{18}

каждому dat. sg. A_3, B_2
казали єсмо 1 pl. praet. E_{16}
ка^{к} C_6, $E_{6, 14, 15, 16}$
ка^{н}цлѣр(ь) nom. sg F_{17}
кнгнн nom. sg. D_5, **кнагнна** D_4, **кнгнн** dat. sg D_6, **кнагнєю** instr. sg. D_7, **прн кнагн^{н}** loc. sg. D_4
кнжа nom. sg. E_2, F_2
кн^{ж}нн nom. sg. B_{13}
кназь nom. sg. D_1, **кнзь** A_1, $E_{1, 4}$, $F_{1, 4}$, **кн^{з}а** $S7P_{1, 5, 8}$, **кн^{з}ь** B_1, **кнзю** dat sg. C_{17}, **со кнзн** instr. pl. A_5
коли $A_{4, 13}$, B_2
конх acc. sg. D_5
коренн loc. sg. A_9
коро^{л} nom. sg. $S7P_5$, E_1, **корро^{л}** F_1, **короля** gen. sg. $S7P_{8, 9}$, **королю** dat. sg. $S7P_{11}$, **королемъ** instr. sg. $S7P_{12}$, **королє^{м}** dat. pl. F_7
которын nom. sg. D_{11}, **которъымъ** instr. sg. $S7P_6$, **которы^{н}** acc. pl. F_7, **которыми** instr. pl. F_{12}
крыницами instr. pl. A_8
крѣность acc. sg. $S7P_{13}$, B_{11}
кто nom. sg. $S7P_2$, B_2, **хто** $A_{3, 13}$, C_1, E_3, F_3, **кому** dat. sg. $A_{4, 10, 12}$, E_8, F_8
квницами instr. pl. C_5
квнн^{ч}ною instr. sg. E_{13}
къ praep. C_{13}, $E_{15, 16}$, **к** $A_{8, 15}$, B_{11}, $C_{13, 13, 19, 19, 20}$, $D_{9, 11}$, $E_{6, 17}$, **кх** $C_{11, 16}$, $F_{7, 7, 8}$
ласки gen. sg. A_{11}, E_9, F_8
лсти gen. sg. $S7P_{11}$
лнпнки acc. pl. D_9
листъ nom. sg. D_{17}, E_{10}, **лстъ** $B_{2, 12}$, **листу** dat. sg. A_{15}, $C_{19, 20, 20}$, E_{17}, F_{16}, **лсту** B_{11}, **листомъ** instr. sg. A_3, **листо^{м}** C_1, $E_{3, 9, 10}$, F_3, **л^{с}тмъ** B_2, **к сє^{м} листх** loc. sg. D_{16}
ловнцн instr. pl. A_{7-8}
ловы instr. pl. A_7, E_{13}
луги instr. pl. A_7
луку acc. sg. B_4
лѣпшомх dat. sg. C_{16}, E_{16}, **лє^{п}шомх** C_{11}, **лѣпшюю** acc. sg. C_{16}
лѣсы instr. pl. A_7, C_3, E_{12}
лѣто acc. sg. D_{17}, **лѣта** gen. sg. A_{15}, E_{17}, **лѣ^{т}** $S7P_{15}$, **лѣ^{т}** gen. pl. $B_{12, 12}$, C_{21}, **лѣты** acc. pl. C_{21}, **лты** $S7P_{14}$, B_{12}, F_{18}
люди nom. pl. $B_{5, 5}$, $D_{8, 10, 15}$, **людни** $B_{6, 7, 10}$, **люде^{н}** D_1, $F_{5, 10}$, **людємъ** dat. pl. A_{12}, **людми** instr. pl. $B_{7, 8}$, **людми** E_{12}, F_8
млх gen. sg., cerk., A_{15}
млєть 3 sg. praes. E_{14}, **млє^{т}** D_{15}, E_{11}, **млємо** 1 pl. praes. F_6, **млють** 3 pl. praes. D_{11}, **млю^{т}** D_{12}
медєкою instr. sg. C_{13}, **медовыми** instr. pl. C_5, F_{11}
мл^{с}сть nom. sg. $C_{12, 19}$, D_5, $F_{6, 8}$, **мнлости** gen. sg. $S7P_4$, **мл^{с}ти** D_4, F_1, **мл^{с}ти** dat. sg. D_5, $F_{9, 10}$, **мл^{с}тью** A_1, D_7, E_1
млыны instr. pl. E_{12-13}, **нзъ млынны** F_{11}
много adv. B_{10}
многн^{х} gen. pl. $S7P_4$
можнти inf. C_{12}
мои nom. sg. $C_{9, 15}$, **моєго** gen. sg. C_{10}, **моє^{г}** C_8, **моего** C_{18}, **моємх** dat. sg. $C_{17, 20}$, **моимх** $C_{19, 20}$, **мои^{м}** instr. sg. C_1, **моє^{м}** loc. sg. C_{10}, **мои^{м}** dat. pl. $C_{7, 12, 12, 18}$
можєть 3 sg. praes. A_9, **могу^{т}** 3 pl praes. F_{12}
мх^{ж} nom. sg. $C_{9, 15}$, **мхжа** gen. sg. $C_{2, 13}$, **мхжх** dat. sg. C_8, E_5
мыслилъ 3 sg. praet. $S7P_8$
мыта gen. sg. A_{13}, **про мыты** acc. pl. A_{14}, **з мыты** instr. pl. A_7
мѣнены^{х} gen. pl. F_{10}, **мѣненыими** instr. pl. F_8
н^{с}ца gen. sg. D_{18}, F_{18}, F_{18}
нѣти inf. F_8, **нѣла** 3 sg. praet. E_6, **нѣли** 1 pl. praet. E_{15}, D_8

на praep. S7P$_{2, 13}$, A$_7$, B$_{2, 3, 4; 11}$, C$_{1, 5; 7; 10}$, D 13 r., E$_{3, 6; 8; 10; 11}$, F$_{3; 3; 5}$
наки^{ш}ши^{и} nom. sg. F$_4$
на^{д}то adv. D$_{17}$
надобѣ — не надо^{б} D$_{13}$
налѣпѣи superl. E$_{16}$
намѣсника^{м} dat. pl. D$_4$
напере^{д} adv. F$_8$
написаного gen. sg. S7P$_6$, **написаному** S7P$_{12}$
напроти^{в}кѵ adv. C$_{12}$
нарожє^{и}ia gen. sg. C$_{21}$, F$_{28}$
наслѣ^{д}ки nom. pl. E$_{11}$
нашь — на^{ш} nom. sg. D$_{1, 10; 15; 17}$, E$_{10}$, F$_4$, **наша** nom. sg. A$_{14}$, **нашого** gen. sg. A$_4$, **наше^{г}** D$_{7, 8; 10}$, **бомрнаше^{г}** D$_6$, **нашєе** gen. sg. A$_{11}$, **нашоѥ** E$_9$, **ншоѥ** F$_8$, **нашємѹ** S7P$_{11}$, D$_{14}$, **нашьмѹ** B$_3$, **ншомѣ** E$_{17}$, F$_{7; 7}$, **на^{ш}мѹ** F$_{16}$, **нашон** S7P$_{13}$, **ншо^{и}** F$_8$, **нашю** acc. sg. S7P$_{13}$, **н^{ш}ю** B$_{11}$, **нашоѹ** A$_{15}$, **ншѣ** E$_{16}$, **нашимъ** instr. sg. A$_3$, B$_2$, **нашн^{м}** E$_{10}$, **ншн^{м}** E$_{3, 9}$, F$_{3, 9}$, **с нашею** instr. sg. S7P$_{1-2}$, A$_5$, D$_{17}$, **оѹ нашомъ** loc. sg. S7P$_{14}$, **нашн** nom. pl. D$_{8, 15; 16}$, **нашн^{х}** gen. pl. D$_1$
не A$_{4, 7; 12}$, B$_5$, C$_{7; 12}$, D$_{7, 7; 13; 15}$
небо^{ж}ѵнкѣ dat. sg. E$_5$
небожьѵница nom. sg. D$_4$
нд^{л}ъ gen. pl. (**недѣль**) B$_{13}$
непорѣшно adv. A$_9$, C$_9$, F$_9$, **непорѣ^{ш}но** C$_{15}$
неѵста^{и}ны^{и} acc. pl. fem. F$_6$
нн S7P$_7$, C$_{7, 12}$
нпка nom. sg. D$_{15}$
нпжє adv. B$_4$
нпзъ acc. sg. D$_{14}$
нпколи A$_4$
нпкомѹ dat. sg. B$_5$
нпнєшнпмъ dat. pl. A$_3$, **нпѣшнн^{м}** E$_3$, **нпнє^{ш}нн^{м}** F$_3$
нпѵого gen. sg. A$_7$, E$_6$, **нпѵо^{г}** C$_{7, 12}$, D$_{15}$
ноко^{м} loc. sg. masc. A$_9$
ѡ praep. D$_6$
ѡберѣтн inf. C$_{11, 16; 16}$
ѡзєро^{м} instr. sg. D$_{3, 10}$, **с озєры** instr. pl. A$_8$, E$_{12}$, F$_{11, 11}$
ѡко^{л}нє^{м} loc. sg. masc.: **к замкѹ ѡко^{л}нє^{м}** E$_6$
ѡмєшканую acc. sg. fem. A$_4$
ѡмнєть 3 sg. praes. A$_{13}$
ѡ^{н} nom. sg. masc. E$_{11, 15}$, **ѡна** fem. E$_5$, **ѡни** nom. pl. masc. D$_{3, 12}$
ѡправила 3 sg. praet. D$_5$, **єсмо... ѡправилн** 1 pl. praet. D$_7$
особливоє gen. sg. fem. F$_8$
ѡставлаюѵн part. praes. C$_7$, E$_7$
остати inf. S7P$_{11}$
ѡстровы acc. pl. D$_{3, 5, 9, 13}$
ѿ z gen. A$_{13, 14}$, D$_{5, 14}$
ѿдати inf. A$_{10}$, C$_5$
ѿ^{т}ца gen. sg. B$_1$, **кѵ ѿтцѣ** dat. sg. F$_7$, **с отцє^{м}** instr. sg. D$_4$
ѿказа^{л} 3 sg. praet. D$_6$
ѿписа^{л} 3 sg. praet. E$_8$, **ѿписала** fem. E$_5$
ѿпѵстплн єсмо 1 pl. praet. A$_{11}$
ѿстати inf. S7P$_6$
ѿходаѵн part. praes. E$_7$
ѿѵнзноє acc. sg. neutr. E$_5$, **ѿѵнзнюю** fem. C$_{20}$, **ѿѵнзны^{м}** instr. sg. C$_{14}$, **ѿѵнзнымн** instr. pl. C$_3$
ѡхотнѣ^{и}шого gen. sg. F$_8$
пакъ S7P$_2$, B$_3$, **пакпкъ** S7P$_8$
пани E$_{4, 4, 15}$
панъ nom. sg. A$_{10; 14}$, **п^{и}ъ** B$_{9, 9, 10}$, **па^{и}** C$_{9, 15}$, D$_4$, E$_{15}$, **пана** gen. sg. A$_{4, 12}$, C$_{2, 13}$, E$_{12}$, **пану** dat. sg. A$_{5, 9}$, **па^{и}ѵ** C$_{8, 17}$, E$_5$, F$_7$, **паны** instr. pl. A$_5$
панпмн instr. pl. A$_7$
панны^{и} acc. pl. D$_{13}$, **панпмн** instr. pl. E$_{12}$, F$_{10}$
пере^{д} z instr. E$_{4, 8}$
перепросплн 1 pl. praet. D$_{8, 10}$
перьсудъ nom. sg. B$_6$, **пересудѣ** gen. sg. D$_{6, 7}$
пеѵать nom. sg. S7P$_{13}$, A$_{15}$, B$_{11}$,

C$_{18}$, **неуа^{т}** C$_{20}$, E$_{16}$, **неуатью** instr. sg. D$_{17}$, **неуатн** acc. pl. C$_{19}$
нн^{л}нѣншого gen. sg. F$_{8}$
писарь nom. sg. B$_{13}$
писалъ 3 sg. prаet. B$_{13}$, **писа^{н}** nom. sg. masc. E$_{17}$, **писанъ** A$_{15}$, **писа^{н}** C$_{21}$, D$_{17}$, F$_{17}$, **н^{с}ъ** B$_{12}$, **писаное** nom. sg. neutr. E$_{11}$, **саны^{х}** gen. pl. A$_{15}$
по praep. C$_{10}$
поблизѫ F$_{4}$
повѣтє loc. sg. A$_{5-6,\ 6}$, F$_{4}$
подала 3 sg. praet. D$_{5}$
податки instr. pl. A$_{8}$
пода^{т}ми instr. pl. E$_{14}$
подкорьє nom. sg. C$_{15}$, **по^{д}корьє^{м}** instr. sg. C$_{14}$
подлѫ^{г} E$_{11}$
подъ S7P$_{7,\ 9,\ 14}$, B$_{11-12}$, **по^{д}** C$_{21}$
пожалокали (єсмо) 1 pl. praet. F$_{8}$
пожитки instr. pl. A$_{8}$, F$_{12}$
понди 2 sg. imper. A$_{12}$
по^{л}ми instr. pl. C$_{4}$
полъдьканоста B$_{12}$
помню 1 sg. praes. D$_{7}$
помъсломъ instr. sg. S7P$_{7}$
попахали 3 pl. praet. D$_{8}$
поплатьми instr. pl. E$_{14}$
поповичя gen. sg. F$_{6}$
попъ nom. sg. D$_{1}$, **попа** gen. sg. D$_{7,\ 8,\ 10}$, **попу** dat. sg. D$_{11,\ 13,\ 15,\ 17}$, **с попо^{м}** instr. sg. D$_{4}$
порадили (мы) 1 pl. praet. A$_{5}$
порѫчили єсмо 1 pl. praet. S7P$_{3}$
порѫчникъ nom. sg. S7P$_{10-11}$
посадити inf. A$_{9}$
послали^{с} 1 pl. praet. D$_{6}$
послуги acc. pl. F$_{6}$
послушиѫ dat. sg. S7P$_{5}$, **послушии** nom. pl. S7P$_{10}$
посмотрить 3 sg. praes. E$_{3}$, **посмотри^{т}** C$_{1}$, F$_{3}$
поставити inf. S7P$_{12}$
поста gen. sg. B$_{13}$
потвєржає^{м} 1 pl. praes. E$_{10}$, F$_{9}$, **абыхмо... потвєрдили** 1 pl. praet. E$_{8-9}$.
потоки instr. pl. A$_{8}$, C$_{4}$, E$_{13}$
потомъ C$_{6}$, E$_{14}$
пото^{м} adv. A$_{3}$, E$_{3,\ 11}$, F$_{3,\ 10,\ 15}$
потрє^{б} nom. sg. E$_{3}$, F$_{3}$
потрєбно adv. A$_{4}$
прє^{д}рєуоиѫ dat. sg. A$_{5}$
прєжє adv. S7P$_{6,\ 11}$
при — z instr. — A$_{14}$, B$_{9,\ 11}$, D$_{4,\ 16}$
прибавити inf. E$_{15}$
прики^{л} nom. sg. E$_{13}$, **приклье^{м}** instr. sg. F$_{9}$
привѣсити inf. S7P$_{14}$, C$_{19,\ 20}$, E$_{17}$, **привѣсила** 3 sg. praet. C$_{21}$, **привѣсили єсмо** 1 pl. praet. B$_{11}$
приложили 1 pl. praet. A$_{15}$
примыслити inf. A$_{9}$
приходы instr. pl. A$_{6-7}$, C$_{6}$
про z acc. A$_{14}$, C$_{16}$, D$_{11}$
продати inf. A$_{10}$, C$_{10,\ 15}$
противъ S7P$_{6,\ 7,\ 8,\ 9}$
пта^{ш}ми instr. pl. E$_{13}$, F$_{11}$
пѫцами instr. pl. E$_{13}$
пятоѣ gen. sg. fem. B$_{13}$
па^{т}со^{т} E$_{17}$
рада nom. sg. A$_{14}$, **радою** instr. sg. A$_{5}$
рєкли 3 pl. praet. D$_{3}$
робити inf. B$_{7}$, **робать** 3 sg. praes. B$_{8}$
роду gen. sg. C$_{7,\ 12}$, E$_{13}$
рожстка gen. sg. S7P$_{17}$, **ржтка** B$_{12}$
розѵмѣюѵи part. praes. E$_{16}$
роспѫстокъ gen. pl. A$_{12-13}$
роспытыкали 3 pl. praet. D$_{6}$
роспширити inf. E$_{15}$, **рошширити** A$_{9}$
рубль nom. sg. D$_{11,\ 12,\ 13,\ 14,\ 15}$
рѫцѣ dat. sg. E$_{6,\ 15}$, **рукою** instr. sg. S7P$_{7,\ 10}$
рѵѵиимы 1 pl. praes. S7P$_{3}$
рѣками instr. pl. F$_{11}$, **z рєками** A$_{8}$, C$_{4}$, E$_{12}$
рѣпица acc. pl. D$_{9}$
рє^{ч}ками instr. pl. E$_{12}$
рєуєи gen. pl. A$_{15}$
са^{м} nom. sg. masc. E$_{11,\ 16}$, **сама** nom. sg. fem. C$_{7,\ 20}$, E$_{6}$, **са-**

мо^{г} gen. sg. S7P$_{12}$, самомѹ dat. sg. E$_{10}$, F$_{9}$
скон nom. sg. E$_{6}$, скоє acc. sg. neutr. E$_{5}$, скоєго gen. sg. S7P$_{5}$, $_{9}$, скоє^{г} C$_{2,13}$, E$_{8,11}$, скоєє gen. sg. fem. E$_{4,8}$, скоємѫ dat. sg. C$_{8,11,16}$, E$_{5,16}$, F$_{7}$, к скоє^{и} dat. sg. E$_{6,7,5}$, скою acc. sg. fem. C$_{18,20}$, за сконмъ instr. sg. A$_{12}$, скон^{м} C$_{14}$, скоєю C$_{2}$, скоє^{м} loc. sg. masc. E$_{8}$, скон acc. pl. neutr. C$_{8}$, fem. C$_{19}$, своѣ acc. pl masc. B$_{5}$, сконмъ dat. pl. E$_{7}$, скон^{м} C$_{7}$, сконми instr. pl. B$_{7,8,8}$, C$_{8}$, скон^{х} loc. pl. E$_{14}$
нсвѣдци nom. pl. B$_{9}$, свѣтки A$_{14}$
свѣта gen. sg. E$_{7}$
стого gen. sg. S7P$_{14}$, сто^{г} B$_{1}$, сктго D$_{12,12}$, сктмѫ dat. sg. D$_{9,11}$
село nom.-acc. sg. A$_{5}$, сьло B$_{4}$, села acc. pl. A$_{6,9}$, селомъ dat. pl. A$_{8}$
семо^{и} loc. sg. D$_{18}$
сесь nom. sg. E$_{10}$, се^{с} D$_{17}$, сен acc. sg. B$_{2}$, сего gen. sg. E$_{7}$, к сему A$_{15}$, B$_{11}$, C$_{19,19}$, E$_{17}$, сен dat. sg. fem. S7P$_{13}$, снмъ instr. sg. masc. A$_{3}$, B$_{2}$, сн^{м} C$_{1}$, E$_{3,10}$, F$_{3,9}$, сею instr. sg. S7P$_{4}$, к се^{м} loc. sg. D$_{16}$
слоко^{м} loc. sg. fem. S7P$_{7}$
слѫзѣ dat. sg. B$_{3}$
слѫжбы gen. sg. A$_{11}$, кѹ слѫ^{ж}бє dat. sg. F$_{8}$, слѫ^{ж}бѹ acc. sg. A$_{4,5}$, E$_{9}$, слѫжо^{б} gen. pl. F$_{5,5,5}$
слѫжнтн inf. B$_{8-9}$, D$_{11}$
слѫшало 3 sg. praet. neutr. A$_{8}$
слѣдѹ gen. sg. A$_{12,12}$
слюбнли єсмо 1 pl. praet. S7P$_{2-3}$
слюбѹємъ 1 pl. praes. S7P$_{2}$
смотрѣли єсмо 1 pl. praet. D$_{1}$
созиаваю 1 sg. praes. C$_{1}$
соль nom. sg. A$_{13}$
справє^{д}ливость acc. sg. C$_{16}$
справє^{д}ливыи nom. pl. masc. E$_{11}$
ставы instr. pl. F$_{11}$
ставицѣи instr. pl. F$_{11}$
староста nom. sg. F$_{4}$, старо^{с}тє dat. sg. C$_{17-18}$
стары^{м} instr. sg. D$_{4}$
ста nom. pl. B$_{12}$
стон^{т} 3 sg. praes. E$_{5}$
сѹдити inf. B$_{6}$, сѣдн^{л} 3 sg. praet. masc. D$_{7}$, сѣдила D$_{3}$
сѹєткомъ dat. pl. A$_{10}$, сѹа^{д}ка^{м} F$_{10}$, ца^{д}ко^{м} E$_{11}$
съ z gen. састародавна E$_{14}$, с B$_{8}$, D$_{14}$, ꙁ C$_{7,12}$, D$_{12,14}$, E$_{9}$, F$_{8}$ — z instr. съ D$_{4}$, E$_{12}$, с A$_{5,7,7,7,7,8,8,8}$, C$_{4,6}$, D$_{4,4}$, E$_{6,12,14}$, ꙁ A$_{7,7,7,7,8,8,11}$, C$_{3,3,4,4,4,4,5,5,5,5,5}$, E$_{12,12}$, F$_{10}$, со A$_{5,6,8}$, C$_{6,6}$, D$_{7}$, E$_{6,12,14,14,14}$, ꙁо F$_{10}$, изъ E$_{13}$, F$_{11}$, из E$_{12,13}$ (5 r.), F$_{10,11,11}$, ис C$_{5,13}$; wskutek asymilacji: и сонхъ B$_{6,7}$, и ставы A$_{8}$, F$_{11}$, сєножатми A$_{7}$
састародавна adv. E$_{14}$
сна gen. sg. B$_{1}$, сыноу dat. sg. F$_{9}$
сеножа^{т} acc. sg. D$_{10,13}$, сеножа^{т}ми instr. pl. C$_{4,4}$, E$_{12}$, F$_{10}$
себє A$_{7}$, C$_{7}$, собѣ dat. sg. A$_{9}$, E$_{6}$
такожь adv. A$_{9}$, та^{к} C$_{6}$
тєрдость acc. sg. E$_{16}$, F$_{15}$, для тєрдости gen. sg. A$_{15}$
тон^{м} instr. sg. D$_{4}$
тє^{ж} pol. *též* C$_{20}$, E$_{8,9}$
тєстамєнтъ acc. sg. E$_{8}$, тєстамє^{н}тѫ gen. sg. E$_{9,11}$, к тєстамє^{н}тє loc. sg. E$_{7-8}$
тєсть nom. sg. S7P$_{10}$, E$_{7,15}$, цта gen. sg. E$_{8,16}$
тєща nom. sg. E$_{15}$, тєщи gen. sg, E$_{4,8,9}$
тисѧча nom. sg. S7P$_{15}$, B$_{12}$, E$_{17}$, по... тиса^{ч} loc. sg. D$_{17}$
тогды adv. S7P$_{10}$
то E$_{8,10,10,10}$
толко D$_{13,15}$
то^{т} nom. sg. masc. D$_{4,12,15}$, E$_{6,15}$, тоѡ^{и} E$_{8}$, тоє B$_{4}$, C$_{15}$, D$_{6}$, E$_{6,7,11,14}$, того gen. sg.

E$_{3, 16}$, F$_3$, **то^{г}** C$_{12}$, D$_{1, 7}$, E$_9$, **тоѣ** gen. sg. fem. D$_{12}$, **ты^{м}** instr. sg. masc. C$_6$, E$_{6, 14}$, F$_{16}$, **у томъ** loc. sg. masc. S7P$_{11}$, A$_{14}$, B$_{9, 11}$, **то^{м}** D$_{5; 6; 7; 8; 10; 16}$, E$_5$, **тыи** nom.-acc. pl. C$_{8, 9}$, D$_{8, 13}$, **ты^{и}** D$_{5, 9, 15}$, **тлѧ** nom. pl. neutr. A$_{5, 9}$, **тыхъ** gen. pl. S7P$_9$, **тѣхъ** S7P$_7$, **ты^{х}** F$_{10}$, **ты^{м}** dat. pl. A$_8$, C$_{13}$, **тыми** instr. pl. F$_8$, **к тыхъ** loc. pl. A$_{12}$

трє^{х} gen. pl. F$_{5, 5}$

тѹтє^{ж} F$_7$

тѧгло 3 sg. praet. A$_{8-9}$

оѹслъыши^{т} 3 sg. praes. S7P$_2$, B$_3$, C$_2$, E$_3$, F$_3$, **кс^{л}ышитъ** A$_{3-4}$

оѹстѹпатисѧ inf. B$_5$

оѹчинити inf. S7P$_8$, **оѹчинилъ** 3 sg. praet. S7P$_9$

хитрости gen. sg. S7P$_{13}$

хотѣлъ 3 sg. praet. S7P$_8$, **хотѧчи** part. praes. F$_7$

црковны^{и} acc. pl. D$_3$

црко^{в} acc. sg. C$_{10}$, **цркви** D$_{12}$

ѹл^{с} acc. sg D$_4$

ѹлкъ nom. sg. D$_{15}$, **ѹлкѹ** dat. sg. D$_{14}$

ѹєрєсъ A$_{13}$

ѹєтвєртого gen. sg. E$_{17}$

ѹимимъ 1 pl. praes. S7P$_1$, **ѹимимъ** A$_3$, B$_2$, **ѹими^{м}** E$_3$, F$_3$, **ѹими^{л}** 3 sg. praet. F$_7$

ѹоло^{м} instr. sg. C$_{16}$, D$_9$, E$_{4, 8, 10}$, F$_4$

ѹолоби^{т}и gen. sg. C$_{18}$, **ѹоло^{м}битьѧ** E$_{10}$

ѹтѹчи part. praes. A$_3$, B$_3$, C$_2$, E$_3$, F$_3$

шєсти gen. sg. F$_5$

шесто^{г} gen. sg. E$_{18, 18}$

широко adv. C$_6$

шкодѧ nom. sg. A$_{12}$

што S7P$_{7, 8}$, A$_{8, 9}$, D$_{8, 8, 16}$, E$_7$, **штобы** D$_8$, **штобыхмо** D$_8$, **штожь** S7P$_9$, **што^{ж}** D$_{2, 10}$, E$_5$

цѧ^{д}ко^{м} dat. pl. E$_{11}$

єдѧ part. praes. (**ѣхати**) A$_{13}$

ѧ nom. sg. C$_1$, D$_1$, **ѧ** D$_7$, **мнѣ** dat. sg. C$_{11}$, **мы** nom. pl. S7P$_{10}$, **мы** A$_{1, 5}$, B$_1$, D$_{6, 7, 10}$, E$_9$, F$_6$, **нѧ^{с}** acc. pl. D$_{3, 5}$, **намъ** dat. pl. B$_8$, D$_7$, **на^{м}** A$_4$, D$_{1, 5, 5, 6}$, E$_{4, 8, 9}$, F$_{4, 7}$, **нами** instr. sg. E$_{4, 8}$

ако B$_{6, 7}$

Wykaz imion osobowych

(ze wszystkich 102 gramot).

адамъ nom. sg. 24$_{18}$, 67$_8$

аксакъ темирь nom. sg. 26$_{14, 16}$, **до аксакъ темира** gen. sg. 26$_{13, 20}$

алєѯандръ nom. sg. 66$_4$, **алєксандъ** 34$_1$, **алєксандро** 76$_{32}$, **алєк^{с}андро** 22$_4$, **алєксан^{д}ро** 83$_{17}$, **алєксандра** gen. sg. 42$_7$, 92$_4$, **алєѯандра** 66$_7$, **алєксандрѹ** dat. sg. 42$_{4, 9, 12}$, **алєѯандрѹ** 66$_{3-4}$, 67$_9$, **алєѯандромъ** instr. sg. 67$_{19}$. Por. **ѡлєксандро**

алжбѣта nom. sg. 38$_{13}$, **алжбѣтє** dat. sg. 38$_{17}$, **по алжбѣтѣ** loc. sg. 44$_7$, **алжбѣтою** instr. sg. 38$_8$

алжкою instr. sg. 44$_{10, 10}$

алхатаръ (рѹсъ) nom. sg. 8$_{12}$

андрѣи nom. sg. 50$_{12}$, 65$_{12, 14}$, 67$_{2, 7}$, 74$_{14}$, 85$_{18}$, E$_4$, **ан^{д}рє^{и}** 83$_1$, **андрѣѧ** gen. sg. 65$_{3, 21}$, **андрѣю** dat. sg. 65$_{4, 11}$. Por. **ѡндрѣи**

андрѣнко nom. sg. 13$_{23}$, 38$_4$, 22$_6$, **оѹ аньдрѣѧка** loc. sg. 6$_{11}$

аньдрѣѧшь nom. sg. 12$_{22}$, **андрѧшь** 31$_7$

андроѹшко^{м} instr. sg. 77$_3$

антонїа gen. sg. 83$_{21, 23}$, **антонїю** dat. sg. 83$_3$

аньны gen. sg. 5$_1$

арсєнии nom. sg. 7$_{16}$

балътромѣѧ gen. sg. 36$_{23}$

баграмъ nom. sg. 16$_7$, 33$_{12}$

бартошъ nom. sg. 87$_{1, 9}$, **барто^{ш}** 47$_{11}$

бедриху dat. sg. 61_2
бенко nom. sg. 31_1, бѣнко 32_{15}, 38_2
бекбулатъ nom. sg. $26_{9, 20, 21}$
бекгичь nom. sg. 26_{10}
берди nom. sg. 26_{10}
бернатъ nom. sg. 80_{16}
богуша gen. sg. 76_6
богданъ nom. sg. 5_8, 6_{10}, D_{16}, бъданъ 16_7
болеславъ nom. sg. 54_3, 55_1
борисъ nom. sg. 31_7, 40_{20}, 65_{14}
бутрим nom. sg. A_{14}
браткѡ nom. sg. 64_{20}
вавръиець nom. sg. 67_4
валфромѣꙗ gen. sg. 4_{24-25}, балътромѣꙗ 36_{23}, валфромѣю dat sg. 4_{8-9}
ванько nom. sg. 13_{24}, 78_{20}, ванко 54_{22}. Por. иванъ
варварѣ dat. sg. 31_4
василии nom. sg. 20_1, 25_3, василеи 25_{10}, 74_{14}, C_{15}, $E_{9, 15}$, василья gen. sg. 24_{18}, C_{14}, E_2, василиꙗ 49_{17}, василью dat. sg. 88_{1-2}, E_5, василю C_8
василь nom. sg. 91_1, васил 91_8, оу василꙗ gen. sg. 9_6
васько nom. sg. 6_8, 7_{17}, 14_{17-18}, D_{16-17}, васко $13_{23, 24}$, 14_{16}, $23a_{21}$, 20_2, 22_5, 24_{14}, 28_{11}, $36_{6, 13, 16, 31}$, $38_{4, 5, 6}$, 40_{19}, 44_{15}, $47_{12, 12}$, $50_{1, 5, 7, 8, 9}$, 51_{15}, 53_{15}, 85_{18}, B_9, ваську dat. sg. $78_{6, 13}$
вахно nom. sg. 8_{12}
витовтъ nom. sg. 59_1, 61_1, A_{1-2}, витовта gen. sg. 34_3, 35_8, $58_{2-3, 12}$, витовту dat. sg. 35_{3-4}, вытолтомъ instr. sg. 92_7, (на) витовтѣ loc. sg. 83_9
владимира gen. sg. 83_4
влакои nom. sg. 57_{10}
владъ nom. sg. 54_{18}, влада gen. sg. 54_5
влодекь nom. sg. 44_{15}
воитекь nom. sg. 44_5, воитек $44_{8, 9}$, воитко nom. sg. 44_{11}, воитоко 48_{22-23}, воитка gen. sg. 44_8, воиткови dat. sg. 44_{6-7}, на воитку loc. sg. 44_4
воицехъ nom. sg. $67_{1, 4}$
волканъ nom. sg. 37_{16}
володиславъ nom. sg. 12_1, 42_1, влодиславъ 29_1, 19_1, 38_{12}, 47_1, 67_1, влодславъ 66_1, 68_1, владиславъ 32_1, 67_{15}, володислава gen. sg. $23a_4$, 34_4, 35_5, владислава 78_5, владслава 80_3, володиславу dat. sg. 20_9, $21_{4, 9}$, 23_3, $S7P_{11}$, влодиславу 22_1, 27_5, 38_{15}, владиславу $18_{1, 34-35}$, володиславови 23_6, 71_{18}, 72_{16-17}, влодславови 66_8, влодиславомъ instr. sg. 38_7, 67_{13}, влодславомъ 67_{13}
володко nom. sg. 91_{30}
волъчко nom. sg. 28_4, волчко $38_{4, 5}$, 46_{8-9}, 47_{12}, волочеко 48_{24}, волъчка acc. sg. 28_7, волъчкови dat. sg. 28_{10}
вѧнценць nom. sg. 67_5, вѧцнець 72_{10}, вѧценьць 71_{10}
вѧтславъ nom. sg. $9_{3, 5, 6, 6}$, вѧтславу dat. sg. $9_{9, 10}$
гаврило nom. sg. 76_{34}, 81_{23}
гаврилко nom. sg. 13_{25}
гавсъ nom. sg. 20_2
гань nom. sg. 5_{10}
ганько nom. sg. $8_{2, 5}$, ганко 8_{13}
герасим nom. sg. 83_{16}
гервасъ nom. sg. 31_3
глѣбъ nom. sg. 2_{14-15}, 13_{23}, 20_4, 38_6, 44_{14}, 50_{13}, глѣбь 83_{17}, глѣбоу dat. sg. 83_{14}
глѣбъ/бъко nom. sg. $6_{10, 11}$
гнѣвошь nom. sg. 28_2, 32_{14}, гнѣвош 38_2
голко nom. sg. 9_{15}
григории nom. sg. 20_2, григореи 74_{12}, D_{17}, григорьꙗ gen. sg. 74_3
григорь nom. sg. 8_{12}, 56_{10}, григореви dat. sg. 16_9
гридка acc. sg. 25_1
гринко nom. sg. 10_{16}, 38_{14}, грин-

ку dat. sg. $74_{9, 12}$, гринко^{м} instr. sg. 74_{10}, гринько^{м} 40_{4}
гринь nom. sg. $91_{2, 8}$
грицко nom. sg. $38_{4, 4}$, 49_{14}, 53_{16}, 65_{14}
гриць nom. sg. 20_{3}
гоурко^{м} instr. sg. 77_{2}
гутарътъ nom. sg. 5_{10}
гѣнка gen. sg. 9_{6}
гѣрко nom. sg. 31_{7}
давъидъ nom. sg. 26_{10}, двдъ nom. sg. $20_{1, 4}$, 83_{16}
данилии nom. sg. 7_{16}, данило nom. sg. 29_{3}, 38_{5}, $43_{2, 4, 6, 7, 13, 17}$, дани^{л} nom. sg. 25_{6}, даниила gen. sg. 11_{5}, с даниломъ instr. sg. 43_{5}
данку dat. sg. 81_{14}
дєдигголдъ nom. sg. A_{14}
дєнисомъ instr. sg. 92_{8}
дмитрии nom. sg. 7_{1}, дмитрни 17_{12}, дмитрии 20_{6}, 21_{1}, 23_{1}, 25_{5}, дмитрна gen. sg. 52_{17}, дмитрна 39_{16}, дмитрню dat. sg. $7_{9, 11, 12}$, 23_{11}, дмитрнємь instr. sg. 7_{3}
дмитрь nom. sg. 45_{22}, $64_{3, 5, 8, 12}$, дмитръ 6_{7}, 52_{16}, 56_{12}, $60_{3, 6, 7, 7, 11}$, 64_{19}, дмтръ 2_{14}
добєслакъ nom. sg. 8_{9}, 67_{4}
доброкгостъ nom. sg. $67_{5, 7}$
довкгирдъ nom. sg. 59_{11}
дол'голдатъ nom. sg. 58_{1}
домаратъ nom. sg. 47_{11}, 67_{5}
драгомиръ nom. sg. $43_{11, 24}$, 45_{23}
драгуи nom. sg. 38_{5}
дробъишь nom. sg. 40_{19}
друждъ nom. sg. 5_{8}, 6_{8}
дѣтрихъ nom. sg. 36_{19}
єремиєю instr. sg. 93_{2}
єрьша gen. sg. 85_{4}
єсифа gen. sg. 70_{3}
єско nom. sg. 22_{5}, єську dat. sg. 59_{1}
єоуиутии nom. sg. 3_{1}
єфтимии nom. sg. 53_{16}, єфимьа gen. sg. 14_{4-5}
жикгимо^{нт} nom. sg. E_{1}, F_{1}, жидимо^{т} nom. sg. 91_{29}, на жикгимонтѣ loc. sg. 83_{10}.
жюржєви dat. sg. 57_{7}, жюрчєви 57_{12}, жюрьжмъ instr. sg. 57_{5}
захарьѣ gen. sg. 6_{2}
збъигиѣвъ nom. sg. 67_{1}, збъигиѣвъ 32_{14}
иванъ nom. sg. $7_{17, 17}$, 8_{11}, 9_{14}, $13_{9, 11}$, $14_{15, 21}$, 22_{5}, 25_{3}, 30_{1}, 35_{1}, 37_{17}, 38_{3}, 39_{9}, 54_{14-15}, $65_{14, 14}$, $76_{31, 31, 32, 34}$, 78_{18}, $81_{10, 15, 19, 21, 22}$, 84_{14}, 86_{14}, ива^{н} nom. sg. 9_{17}, $20_{2, 3, 4}$, 26_{6}, 36_{17}, 38_{6}, $44_{2, 15}$, 46_{1}, 48_{5}, $51_{1, 3, 11, 15}$, 56_{16}, 60_{11}, $75_{21, 22, 22}$, 85_{17}, $91_{1, 32}$, ивана gen. sg. $13_{2, 8-9, 21}$, $78_{17, 18}$, 81_{4}, ива^{н} gen. sg. 55_{11}, ивану dat. sg. 13_{22}, $39_{5, 14}$, $78_{5, 13}$, $81_{9, 15, 17}$, иванови $2_{1-2, 11}$, $13_{8, 17}$, ивано^{м} instr. sg. 20_{2}
иванъко nom. sg. 5_{8}, иваноко 48_{13}, иванко 6_{11}, 75_{22}, 83_{17}
ивашко nom. sg. $13_{24, 26}$, 28_{12}, 43_{11}, $45_{2, 5, 7, 7}$, 49_{15}, 50_{12}, 52_{16}, 53_{15}, 57_{10}, 60_{12}, 65_{13}, 70_{14}, 85_{19}, D_{16}, ивашка gen. sg. 50_{3}, 54_{21}, 88_{2}, F_{6}, ивашкови dat. sg. 13_{15}, $50_{4, 6, 7}$, ивашкомъ instr. sg. 56_{5}, 13_{4-5}
игнатъ nom. sg. 49_{6}, игна^{т} 49_{12}, $52_{2, 4, 5, 8, 10}$, игнатови dat. sg. 49_{4}
игнатко nom. sg. 13_{26}, игнатковн dat. sg. $23a_{5}$, съ игнатко^{м} instr. sg. 80_{7}
идикгна acc. sg. 26_{13}
ико nom. sg. 56_{11}
илиина gen. sg. 92_{5}
ильа nom. sg 53_{2}, A_{11}, ильи gen. sg. A_{4}, ильи dat. sg. $A_{5, 9, 12}$
иона nom. sg. 83_{16}, иону dat. sg. 13_{11}
исаи nom. sg. 25_{6}
казимиръ nom. sg. 2_{1}, казимира gen. sg. 9_{2}, казимиру dat. sg. 66_{8}, F_{7}, казимиромь instr. sg. $3_{2, 3}$, казимиромъ 67_{13}, на... казимирѣ loc. sg. 83_{10}
калисти loc. sg. 11_{9}

калит nom. sg. 20_{3}
канътуръ nom. sg. 5_{9}
кгастовтъ nom. sg. 25_{7}
кгирдивид nom. sg. 20_{3}
кезканлъ nom. sg. A_{14}
кирил nom. sg. 63_{12}
киркидии nom. sg. 70_{14}
кистютии nom. sg. $3_{1, 20}$, **кестути** 1_{7}, **ѿ кестутѧ** gen. sg. 1_{1}
климѧнтъ nom. sg. 20_{2}
клѧвко nom. sg. 12_{23}
кнофель nom. sg. 8_{13}, **кнефль** 9_{11}, **оу кнефлѧ** 9_{18}
кола nom. sg. $40_{13, 16}$, 73_{2}, **колы** gen. sg. 40_{17}, **колѣ** $40_{23, 15, 9, 7}$
кондратъ nom. sg. $36_{4, 6}$, **кундратъ** 33_{11}, 36_{12}, **коундрата** acc. sg. 36_{3-4}, **кундрта** 36_{15}. **кундратови** dat. sg. 36_{20}
корибут nom. sg. $20_{5, 13}$, 21_{1}, **корибутъ** $S7P_{8}$, **корибута** gen. sg. $S7P_{5, 12}$
корьѩта gen. sg. 3_{6}
кость nom. sg. 5_{10}, 6_{13}, 13_{27}, **костею** instr. sg. 92_{7}
костантин nom. sg. F_{4}
костько nom. sg. 6_{11}, 12_{25}, 13_{28}, $23a_{22}$, 24_{14}, 28_{13}, 36_{19}, $43_{10, 24}$, **костко** $38_{5, 6}$, **ѿ костька** gen. sg. 18_{2}
котлубугу acc. sg. 26_{5}
крщнъ nom. sg. 29_{16}, **крщенъ** nom. sg. 38_{3}, **крщонъ** 65_{5}
куньцѣрь nom. sg. 57_{9}, **кунцѣрь** 49_{12}, **кунцѣре** nom. sg. 49_{6}, **с кунцѣрем** instr. sg. 49_{4}
ладомиръ nom. sg. 12_{5} **ладомирови** dat. sg. 12_{12}
лань nom. sg. 37_{7}
ларивунъ nom. sg. 6_{5}, **ларивона** gen. sg. 13_{11}
левъ nom. sg. $25_{4, 4}$, 36_{15}, 79_{3}, **льва** gen. sg. 47_{7}, 53_{7}
ленько nom. sg. 43_{10}, 69_{7}, **ленко** 43_{23}, 52_{15}, 56_{1}, 69_{15}, **ленка** acc. sg. 45_{9}, 52_{9}, 64_{11}, **ленькови** dat. sg. 69_{4}
лехно nom. sg. 13_{24}
ликоза nom. sg. 29_{16}
лои nom. sg. 9_{12-13}
луки gen. sg. $38_{10, 18}$
лукьѧнъ nom. sg. 14_{19}
луцѣи gen. sg. 66_{20}, 67_{20}, 68_{19}
лѣсота nom. sg. 6_{8}
любартъ nom. sg. $3_{1, 19}$, **ѿ любарта** gen. sg. $1_{.}$, **любарта** acc. sg. 3_{21}
максак nom. sg. 20_{3}
максима gen. sg. 54_{5}, **маѯима** gen. sg. 53_{18}, **ма..**, 76_{34}
малохѣи nom. sg. 32_{17}, **малофѣи** 40_{20}, 45_{22}
манько nom. sg. 43_{11}, **манко** 45_{23}
марегорѣта nom. sg. 48_{20}, **марекорѣта** 48_{14}, **марекорѣтѣ** dat. sg, $48_{7, 25}$, **марекрѣту** acc. sg. 48_{12}, **нс марегорѣтою** instr. sg. 48_{5}
мрїа gen. sg. 83_{20}, **мрїи** dat. sg. 83_{14}, **марїи** 83_{8}
марку loc. sg. 20_{17}
мартинъ nom. sg. 12_{23}, 16_{2}, **марцинъ** $67_{3, 4}$
маско nom. sg. 75_{21}
матфѣи nom. sg. 25_{11}
махна nom. sg. 46_{4}
мацѣи nom. sg. 38_{1}, 67_{6}
мединъ nom. sg. 26_{9}
мелетии nom. sg. 9_{13}
мелешко nom. sg. 25_{7}
миколаи nom sg. 31_{6}, 33_{11}, $38_{2, 3}$, 40_{20}, 43_{25}, 48_{21}, 57_{9}, $67_{2, 6, 7-8}$, **миколаѣ** nom. sg. 50_{11-12}
микула nom. sg. 77_{1}
микшикъ nom. sg. 12_{23}
микъ nom. sg. $60_{4, 9}$, **микь** $64_{4, 6, 12, 16}$, **мика** gen. sg. 60_{3}, 64_{3}, **микови** dat. sg. 60_{11}, 64_{17-18}
милаха gen. sg. 33_{11}
мининганло nom. sg. 23_{19}
минькоm instr. sg. 40_{5}
митка gen. sg. 85_{5}
михаило nom. sg. 8_{11}, $13_{25, 25-26}$, $16_{1, 10}$, 25_{3}, $38_{5, 6}$, $57_{1, 9, 11}$, 78_{19}, 80_{15}, 81_{21}, $82_{15, 15}$, $84_{13, 14}$, 85_{17}, 86_{13-14}, 88_{1}, **михаила**

gen. sg. 37_{11}, 47_{4}, 81_{30}, 85_{24}, 87_{3}, **михаїла** 4_{12}, **михаилу** dat. sg. $92_{12, 13; 16}$, 87_{9}, **михаилоимъ** instr. sg. 15_{1}, $92_{4, 11}$, **михаилѡ**^{м} 94_{3}

михаилъ nom sg. 24_{3}, 48_{24}, 51_{16}, 56_{10}, 67_{6}, 72_{10}, 73_{1}, **михаи**^{л}**ъ** 37_{6}, **михаи**^{л} 37_{3}, 48_{1}, 67_{11}, 71_{11}, **михаломъ** instr. 67_{17}

михалко nom. sg. $23a_{23}$, $36_{17, 19}$, 40_{20}

михаль nom. sg. 33_{11}

михно nom. sg. 9_{11}

мичко nom. sg. $23a_{20, 20}$, 24_{14}, 32_{15}, 33_{10}, 38_{3}

мишь nom. sg. $23a_{8, 18}$, **мишєки** dat. sg. $23a_{9, 12-13}$

монжѣка acc. sg. 79_{6}

моншега^{л} nom. sg. 20_{5}

моникидъ nom. sg. 25_{10}, 76_{33}, **моники**^{д} nom. sg. 74_{14}, 75_{19}

моужыло nom. sg. 87_{1}

наконко nom. sg. 6_{7}

наконста acc. sg. 26_{7}

накуи nom. sg. 6_{7}

наста^{с}**ия** nom. sg. 94_{1}, **настасьею** instr. sg. 41_{6-7}

неимира nom sg. 81_{22}, 82_{16}, 84_{15}, 85_{18}, 86_{14}, **неимири** gen. sg. 84_{20}, 85_{5}, 86_{21}, **неимирѣ** dat. sg. 80_{15}

нестюръ nom. sg. 13_{27}

никола nom. sg. 4_{27}, 83_{15}, **николы** gen sg. $4_{5, 32}$, $77_{3, 14}$, 83_{3-4}, **николѣ** dat. sg. 4_{16-17}, 77_{12}, **николє** dat. sg. $58_{4, 9}$, **николою** instr. sg. 83_{7}, 94_{3-4}

никонъ nom. sg. 25_{9}

нѣкъстуиъ nom. sg. 6_{8}

ѡкдотїи dat. sg. 83_{15}

ѡглѳьєю instr. sg. 77_{1}

ожегъ nom. sg. 6_{10}

ѡзарьа nom. sg. 25_{7}

ѡкушко nom. sg. 74_{15}

ѡлегъ nom. sg. $S7P_{1, 19}$

ѡлександръ nom. sg. 65_{16}

ѡлєхандро nom. sg. $10_{1, 5}$, **ѡлєксандъро** 62_{1}, **ѡлєксандро** 70_{13}, 84_{14}, 44_{15}, **ѡлєкѯа**^{н}**дру** dat. sg. F_{7}.

ѡлкс^{с}**ѣи** nom. sg. 63_{3}, **олєѯѣа** gen. sg. 10_{19}

олєика gen. sg. 9_{6}

олефѣрько nom. sg. 5_{9}, **орефѣрько** 6_{11}

ѡлєхно nom. 22_{10}, **ѡлєхна** acc. sg. 22_{7}

ѡлєшко nom. sg. 51_{15}, 16_{6}, 38_{6}, **олєшка** gen. sg. 8_{2}

ѡлєша gen. sg. 13_{28}

ѡлькѣрта gen. sg. 3_{5}

ѡлъдрихъ nom. sg. 36_{18}

ѡндрѣи nom. sg. 25_{10}

ѡндрюшко nom. sg. 25_{9}

ѡнисимъ nom. sg. 9_{13}

ѡницифоръ nom. sg. 25_{11}

ѡсинъ nom. sg. 25_{6}

ѡстафна gen. sg. 45_{25}

ѡсташко nom. sg. $6_{9, 10}$, 44_{14}, 46_{10}, 49_{1}, **осташкоки** dat. sg. 16_{2}

ѡсташь nom. sg. 43_{12}

ѡта nom. sg. 5_{6}, 8_{8}, **ѡты** gen. sg. $9_{3, 15}$

ѡфанасѣи nom. sg. 38_{1}

ѡхрѣмъ nom. sg. 25_{9}

ѡчжю dat. sg. 26_{26}

пакелъ nom. sg. $8_{11-12, 12}$, 14_{20}, 20_{4} **пакла** gen. sg. 29_{18}

пантелѣимона gen. sg. 16_{11-12}

патрикиа gen. sg. 3_{6}

пахнотїи nom. sg. 83_{24}

пашко nom. sg. 9_{14}, 28_{12}, $32_{14-15, 15}$, 49_{14}, 82_{16}, **пашько** 84_{12}, **пашка** gen. sg. 84_{3}, **пашкоу** dat. sg. 84_{10}

перфурии nom. sg. 41_{1}

петрашкоки dat. sg. 5_{2-3}

петрашь nom. sg. $5_{1, 6}$, $36_{1, 7, 9}$, B_{9}, **итрашь** $37_{3, 7}$

петро nom. sg. 49_{13}

петръ nom. sg. 2_{14}, $6_{2, 6}$, $8_{9, 10}$, 38_{2}, 47_{11}, 53_{15}, 56_{12}, $67_{7, 8}$, $75_{15, 18}$, **петр** $*$ 19_{3}, **итръ** $37_{1, 6, 18}$, **пѣтръ** 9_{12}, **петра** gen. sg. 42_{6}, 75_{4}, **пѣтра** 29_{18}, **петру** dat.

sg 67_{9}, 68_{9}, $75_{13, 17}$, C_{17}, **нетромъ** instr. sg. 6_{9}, **нетро^{м}** 75_{16}, **по... нетрѣ** loc. sg. 60_{13}

нетько nom. sg. 8_{13}

прибекь nom. sg. 44_{4}, **прибко^{м}** instr. sg. 44_{6}

прибко nom. sg. 44_{12}

проконъ nom. sg. 10_{17}, 45_{23}, **проконь** 52_{16}

просинѣюю istr. sg. 13_{4}

прѣкалабомъ instr. sg. 92_{6}

пѣшко nom. sg. 78_{20}, 81_{23}

радѣки dat. sg. $B_{3; 8}$

рома^{н} nom. sg. 22_{3}, **роману** dat. sg. $19_{6, 9}$, 67_{9}, 68_{3}

русанъ nom. sg. 20_{1}, **ру^{с}нъ** 25_{4}

савастьянъ nom. sg. 65_{15}

самоплоки dat. sg. $23a_{6}$

семашко nom. sg. 81_{24}, 84_{15}, 86_{14}, **семашъко** 80_{15-16}

семенко nom. sg. 10_{17}

семенъ nom. sg. 5_{13}, 9_{14}, 22_{3-4}, 89_{1}, 90_{1}, 93_{1}, **семѥ^{н}** nom. sg. $20_{3, 4}$, **семена** gen. sg. 11_{6}, **семени** dat. sg. C_{17}, **семено^{м}** instr. sg. 94_{2}

сендюшко nom. sg. 76_{12}

сенько nom. sg. 56_{13-14}, 78_{14}, **сенко** 45_{22}, 52_{16}, 60_{11}, 64_{19}, 86_{15}, **сенку** dat. sg. 89_{1}, **се^{н}ку** 90_{1}, **сенка** acc. sg. D_{6}

скирьганау dat. sg. 25_{1}

снакъсарь nom. sg. 75_{29-30}, **снакъсарь** 74_{21}

сонко nom. sg. 36_{19}

соловитомь instr. sg. 3_{3}

сытокъ nom. sg. 29_{16}, **сытекъ** 67_{2}, **сыте^{к}** 46_{8}

станислакъ nom. sg. 67_{1}

стахни^{к} nom. sg. 49_{15}

сташко nom. sg. 53_{1}

степанъ nom. sg. 9_{13}, 25_{7}, **степано^{м}** instr. sg. 20_{3}

стефанъ nom. sg. $66_{6, 12}$, 68_{6}, **стефана** acc. sg. 66_{14}, **стефану** dat. sg. $68_{3, 7}$, **стефанови** dat. sg. $68_{3, 5}$

стецько nom. sg. 37_{16-17}, **стецко** nom. sg. 6_{6}, 13_{26}, 67_{16}, **стыцко** 40_{21}, **стецка** acc. sg. 68_{9}, **стецку** dat. sg. $67_{9, 10}$, 68_{16}, **стецкомъ** instr. sg. 67_{14}, **ꙁ стецко^{м}** 77_{2}

стиборъ nom. sg. 6_{9}, 67_{3}, **цтиборъ** 5_{7}

судикон nom. sg. 2_{14}, 12_{21}, 67_{2}

сулка acc. sg. 43_{13}, **сулкомъ** instr. sg. 43_{3}

сурьатъ nom. sg. 25_{8}

татомиръ nom. sg. $43_{11, 24}$, **татомирь** nom. sg. $45_{4, 6, 10, 21}$, 56_{14}, **татомира** gen. sg. 45_{3-4}, **татомирови** dat. sg. 45_{24}

творянъ nom. sg. 38_{2}, **творъянъ** 18_{20}

темира acc. sg. 26_{13}

терѣшко nom. sg. 25_{9}

терпъ nom. sg. 20_{3}

тикунъ nom. sg. 5_{8}, $6_{10, 11}$

тихно nom. sg. 9_{15}

тихона gen. sg. 83_{24}

тулу (оужю) acc. sg. 26_{26}

турдуукъ nom. sg. 26_{10}

тутѣнна acc. sg. 71_{5}

фанасни nom. sg. 24_{5}

фанислакъ nom. sg. 6_{8}

февруньъ nom. sg. $23a_{21}$, 24_{2-3}

федоръ nom. sg. 15_{1}, 20_{1}, 22_{2-3}, $25_{5, 8, 8, 9}$, 27_{1}, 43_{1}, D_{1}, **ѳедорь** 52_{1}, 81_{24} **федору** dat. sg. 14_{9}

федко nom. sg. 71_{1}, **федко** 72_{1}, 81_{25}, **ѳедко** 81_{24}, 82_{16}, **ѳедька** gen. sg. 80_{19}

ѳеда nom. sg. E_{15}, **ѳеди** gen. sg. E_{4}

фѥѡ^{д}ръ nom. sg. 45_{1}, 60_{1}, 64_{1}, **фѥѡ^{д}роу** dat. sg. 80_{6}

ѳѥѡ^{д}сни nom. sg. 74_{14}, **ѳѥо^{до}сїа** gen. sg. 83_{21}, **ѳѥо^{д}сїа** 83_{23}, **ѳѥо^{до}сїю** dat. sg. 83_{3}

федуть nom. sg. 13_{26}

филина gen. sg. D_{12}

филь nom. sg. $40_{4, 15, 16}$

(флорїа)на gen. sg. 47_{14}

францєкъ nom. sg. 38_{4}, **францєцикъ** 48_{22}
хвєдка nom. sg. C_{1}, **хвєдцє** dat. sg. C_{11}
хапила gen. sg. 6_{2}
ходоръ nom. sg. 9_{15}, **ходоро** 33_{3}, **ходороки** dat. sg. $13_{9,17}$, 80_{6}
ходко nom. sg. 5_{7}, $6_{6,9}$, 13_{23}, $23a_{20}$, 24_{13}, 28_{11}, $57_{4,5}$, **ходко** 8_{11}, 32_{2-3}, 38_{6}, 43_{25}, B_{10}, **ходька** gen. sg. 82_{4}, **ходькѹ** dat. sg. 82_{12}, **ходькомь** instr. sg. 6_{7}
хома nom. sg. 20_{2}
хонька nom. sg. $13_{3,15}$, **хоньци** dat. sg. $13_{14;14-15}$
хочжа nom. sg. 26_{9}
хролъ nom. sg. 31_{8}
хрцєнъ nom. sg. 32_{14}, **хрсѵєнъ** nom. sg. 36_{18}, **хрцинъ** 40_{19}
ѵюрило nom. sg. 14_{6}
шанъдро nom. sg. 58_{10}, **шандро** 37_{17}, **шандромъ** instr. sg. 92_{7}
швитрикгалъ nom. sg. 82_{1}, **швїтрикгал** 69_{1}, **швитрикгал** 85_{1}, 86_{1}, **шкидрикгалъ** 76_{1}, **шкитрикганлъ** 84_{1}, 76_{1}, 74_{1}, 65_{1}, **шкитрикганло** nom. sg. 54_{8}, 55_{1}, **шкитрикалло** 78_{1}, **шкитриганло** 81_{1}, 70_{1}, **шкидриганло** 80_{1}, **шкитриганла** gen. sg. 81_{33}, **шкитрикганлѹ** dat. sg. 72_{5}, **шкидриганлови** dat. sg. 71_{5}
цєпанъ nom. sg. 5_{8}
юрко nom. sg. $9_{12,14}$, **юркови** dat. sg. $55_{4,10}$
юрьи nom. sg. 20_{2}, 23_{19}, $25_{4,6}$, 38_{5}, $52_{7,10}$, 75_{20}, D_{1}, **юрьии** $3_{2,2}$, 8_{8}, 10_{4}, $52_{4,14}$, **юрьиї** 4_{14}, **юрьи** gen. sg. 52_{3}, 53_{7}, $D_{10,12}$, **юриа** 11_{4}, **юрью** dat. sg. $3_{11,12}$, 4_{2}, $D_{9,11}$, **юрьєви** dat. sg. 52_{15}
юрьша nom. sg. 75_{20}, **юриа** 65_{14}, 70_{14}
юско nom. sg. 8_{10}
юшко nom. sg. 81_{33-34}, 84_{15}, 85_{25}, $86_{15,22}$
ядвига nom. sg. 27_{3}, 38_{13}, 44_{6}, **ядвизѣ** dat. sg. 20_{9}, $21_{6,9}$, 23_{3}, 27_{6}, 38_{17}, **ядвигою** instr. sg. 38_{8}
ѧнъ nom. sg. $23a_{2}$, $51_{5,15,16}$, 56_{13}, $67_{1,3,3,4,6}$, 92_{1}, **ѧнъ** 37_{16}, $38_{1,3}$, $40_{1,22}$, 74_{10}, **ѧ** 46_{9}, 75_{20}, **ѧна** gen. sg. 51_{4}, **на ѧнѣ** loc. sg. 51_{11}
ѧнєѵии nom. sg. 48_{22}, **ѧньѵѣєви** dat. sg. 37_{9}
ѧковъ nom. sg. 13_{27}, 14_{29}, 20_{5}
ѧкубъ nom. sg. 67_{6}, **ѧкуба** gen. sg. 18_{24}
ѧрантъ nom. sg. 67_{3}
ѧхо nom. sg. 14_{6}
ѧхнѣ dat. sg. 46_{4}
ѧцко nom. sg. 14_{18}, 37_{17-18}, 38_{6}, 60_{12}, 64_{20}
ѧшєкъ nom. sg. 38_{3}
ѧшко nom. sg. $29_{16,17}$, 33_{10}, 38_{2}, 5_{7}, 6_{9}, **ѧшкови** dat. sg. $24_{7,10}$

Wykaz nazw miejscowych.

балина (вокно солноє) 45_{20}, **оѵ балины** gen. sg. 45_{4}. S(łownik) G(eograficzny) —
балинъ gen. pl. 45_{15}, **балинѵ** acc. pl. 45_{11}, *Balicze* SG I 87
басово nom. sg. 70_{4}, **ѵ басовѣ** loc. sg. 70_{10} (**ѵ лѹцкомь повѣтє**) SG —
бережово nom. sg. 54_{7}. *Berezów* SG I 142.
берєстиє acc. sg. $1_{5,5,6}$, *Brześć* SG I 398
блѹдову dat. sg. 81_{12}, *Błudów* (Błędów) SG I 254
болванца gen. sg. 61_{3}, (**оѵ смотрицкои колости**) SG —
болестрашинъ gen. pl. 5_{12}, *Bolestraszyce* SG I 300
болохова gen. sg. 68_{14}, *Bołochów* SG I 303

болшєка gen. sg. 49_{2}, *Bolszewo* SG I 302

борокъ acc. sg. 75_{6}, *Borek* SG I 310

боръ брынъ nom. sg. 86_{6}, *Bór, Bryń* SG I 394

борщовку acc. sg. 75_{5-6}, *Borszczówka* SG I 328

борьтникъ gen. pl. 60_{11}, 64_{19}, *Bortniki* SG I 330

борынич gen. pl. 60_{12}, *Borymicze* SG I 332.

бохура gen. sg. $12_{7, 10, 14}$, **оу бохурн** log. sg. 12_{23}, *Bachorz* SG I 77

бродъ — полнснунн бро[д] $53_{7, 10, 11, 12, 14}$, **по пѣсуанѣми бродъ** acc. sg. 7_{4}, **ѡ пѣсуана броду** gen. sg. 7_{5-6}

бродоко nom. sg. 14_{8}, *Brodów* SG I 371

брудцова gen. sg. 67_{3}, *Brudzów* SG I 386

брасславлемъ instr. sg. 72_{18}, **съ брат-славлемъ** 71_{23}, *Bracław* SG I 345

бугу gen. sg. 11_{8}, *Bug* SG I 450

боудатиуи nom. pl. 85_{8}, wieś we włodzimierskim pow. SG —

бучекн (на... насѣучено) loc. sg. 18_{32} SG —

быстрицю acc. sg. 37_{15}, *Bystrzyca* SG I 511

бышкокиуихъ (оу...) loc. pl. 24_{6} wieś SG —

бѣликовцн nom. pl. 74_{4}, *Bilikowce* SG I 227

бѣлку acc. sg. $51_{4, 6, 11}$, **при бѣлцѣ** log. sg. 51_{8}, *Bilka* SG I 229.

бѣлыхъ бсрьгокъ gen. pl. B_{5}, *Białebrzegi* SG I 184

бѣлакъ gen. pl. 67_{6}, *Bielawy* SG I 210

кандруга nom. sg. 69_{6}, wieś w Krzemienieckiem SG

касковцн nom. pl. 68_{16}. *Waśkowce* SG XII 132

келбиуи nom. pl. 69_{5}, *Wilbicze* SG XII 452

керкажь nom. sg. 39_{4}, *Wierzbiąż* SG XII 392

киини (оу...) loc. sg. A_{15}, E_{17}, *Wilno*

кижиань gen. pl. 64_{19}, *Wyżniany* SG XIV 164

киякуе nom. sg. 68_{17}, *Wilawcze* SG XIII 490

кислици (оу...) loc. sg. 27_{9}, *Wiślica* SG XIII 573

колкови[ч] nom. pl. 29_{10}, *Wołkowicze* SG XIII 873

колоко[г] gen. sg. 54_{10}, inaczej: **на керхъ колокцѣ** 54_{12}, **на керхъ колуицѣ** 54_{11}, **к колуицѣ** 54_{10}. *Wołówka* rzeka, pow. bałcki SG XIII 908

колодимирю dat. sg. 7_{3}, *Włodzimierz* SG XIV 167

колошиноу acc. sg. A_{11}, *Wołoszynowa* SG XIII 904

колоуекь nom. sg. 45_{17}, **колоуеко**[м] instr. sg. 45_{18}, potok, wpadający do Swicy, pow. **свѣуа**

колуицѣ dat. sg. 54_{10}, por. **колоко**[г]

колы[н]**ци** (по...) loc. sg. 91_{10}, *Wołyńce* SG XIII 934

коронициуиць nom. sg. *Woroniczyn* SG XIII 948

къшиии (оу...) loc. sg. 28_{14}, Wisznia SG XIII 621

галиуь nom. sg. $19_{8, 12}$, **подъ галиуѣмъ** 29_{8}, **оу галиуу** 37_{19-20}, 57_{13}, **оу галиую** 36_{22}, 40_{24}, 48_{26} *Halicz*

гауницехъ (оу...) loc. pl. 78_{7}, SG —

гирнуи (оу...) 70_{11}, SG —

гли[нн]**го** (до...) 91_{7}, *Glinne* SG II 588

гнѣздв (к орлемв...) 91_{21}, **ѡ орле**[г] **гнѣзда**, *Orle Gniazdo* SG VII 586

гнѣковуи nom. pl. 13_{12}, wieś SG —

городку (оу...) 78_{22}, *Gródek*

городна gen. sg. 34_{6}, *Grodno*

граковца gen. sg. 37_{4}, *Grabowiec* SG II 775, 778

грибоки^{ч} (къ...) 45_{16}, *Grzybowice* SG II 894

грибовичи nom. pl. A_6, *Hrybkowicze* SG III 196

гути (на...) loc. sg. $43_{13;14;15;17;19;20}$, **на гутинѣ** 43_5, SG —

гзика gen. sg. $91_{8,\ 20}$, **к гзикѣ** dat. sg. $91_{20,\ 28}$. *Hujwa* SG III 205

давыдова (нсъ. .) 53_1, *Dawidów* SG I 915

далєшка (ʒ...) gen. sg. 73_3, *Daliowa* SG I 896

данькики (оу мозыри) 86_6, SG —

джюрокъ nom. sg. 29_8, *Dżurów* SG II 305

дички (в...) 70_{10}, *Dziczki* SG II 268

днєпромъ instr. sg. 93_{17}. *Dniepr*

днѣстръ $93_{8;\ 10;\ 12}$, **днѣстра** 2_{11}, 68_{14}, **днѣстромъ** 2_9, $68_{15;\ 15}$, **понадънєстромъ** 93_{13}, *Dniestr*

добанєвичъ (село) 79_8, SG —

долгиє шии nom. pl. 69_5, **долъгиє шии** 86_5, wieś w łuckim pow. SG —

долгиє лозы 77_8, SG —

должє^{к} acc. sg. 91_2, **к должкѣ** 91_{16}, **должко**^{м} instr. sg. $91_{12,\ 16}$, *Dołżek* SG II 110

дользска gen. sg. 77_4, **оу дользкѣ** loc. sg. 77_3, *Dolsk* SG II 103

домабора gen. sg. 67_{2-3}, *Domaborz* SG II 110

дону gen. sg. 26_{35}, *Don*

дороги^{н}**кѣ** (но...), **ѿ дороги**^{н}**ки** 91_{14}, *Dorohinka* SG II 122

дорогъичинъ acc. sg. 1_6, *Dorohiczyn* SG II 148

дрохокїчь nom. sg. 56_6, wieś SG —

дрыжани gen. sg. 45_{18}. **къ потоку дрыжани** 45_{18}, *Dryżyna* SG II 181

доубровица nom. sg. 85_8, *Dąbrowica* SG I 931

дубровъı (иʒ...) 47_{10}

доулѣбъ (иʒ...) 64_{20}, *Duliby* SG II 216

дѣдоичичь (иʒ...) gen. pl. 45_{15}. **к дѣдошичєлъ** dat. pl. 64_{15}. **дѣдошичє**^{м} 60_5. **дѣдошичи** instr. pl. 45_{11}, 52_{12}, 64_{14}. *Dziedzicze* SG II 270

єлєлина (нсъ...) 9_{14}, *Jamielna. Jamełyma* SG III 388

жабье nom. sg. 54_7, *Żabie* SG XIV 710

жираковою instr. sg. 64_{14}, *Żyrawa, Zerawa* SG XIV 894

житомира gen. sg. F_6, **ѣ... житомири** loc. sg. 69_{17}, *Żytomierz* SG XIV 901

жюрковѣ (на сєлѣ на толъıчи на...) 31_5, SG —

ʒагвоʒдиє nom. sg. 29_8, *Zagwóźdź, Zahwizdie* SG XIV 277

ʒагорова gen. sg. 65_5, *Zagórów* SG XIV 262

ʒадыбы nom. pl. 82_6, *Zadyby* SG XIV 254

ʒалѣсиє nom. sg. 38_8, *Zalesie* SG XIV 342

ʒамостьє nom. sg. 68_{17}, *Zamoście* SG XIV 385

ʒаньково w Przemyskiem 2_2, SG —

ʒвартоку (к...) 46_6, *Zwartów* SG XIV 680

ʒвдєуова gen. sg. 52_{10}, **ѿ ʒоудєуєва** 64_{15}, 45_{13}, **къ ʒоудєуєвѣ** loc. sg. 45_{25}, 52_{18}. 60_{13}, 64_{21}, **оу ʒоудєуовѣ** loc. sg. 43_{26}, **подъ ʒудєуовомъ** instr. sg. 29_8, *Żydaczów* SG XIV 880

ивашєкцинны gen sg. 91_4, SG —

ивєнкѣ (по малю...) 91_{12-13}, **малою ивєнкою** 91_{13}, SG —

ивницю (по великою...) 91_{11}, **великою ивницею** 91_{11}. *Iwnica* SG III 326

ланисока gen. sg. 91_{20}. SG —

лавинци nom. pl. 83_{11}, SG —

казимирѣ (на...) loc. sg. 2_{15}, *Kazimierz* SG III 922

калєникокъ nom. sg. $13_{10;\ 16;\ 17}$, *Kalenik* SG III 676

новнуа gen. sg. 91_{2}, *Nowicze* SG VII 235

новосѣлци nom. pl. 87_{10}, **новосѣлъцѣ** acc. pl. 28_{8}, **оу новосѣльцехъ** $23a_{10-11}$, **оу новосѣльце**^{x} $23a_{13}$, *Nowosielce* SG VII 270

олховци (**оув...**) loc. sg. B_{11-12}, *Olchowiec* SG VII 449

олыку acc. sg. 69_{5}, *Olyka* SG VII 527

олыцѣ (**на рецѣ...**) loc. sg. 69_{5}

опатовѣ (**к...**) loc. sg. 30_{8}, *Opatów* SG VII 545

опорова (**з...**) gen. sg. 67_{7}, *Oporów* SG VII 564

острова gen. sg. $56_{6,7}$, *Ostrów* SG VII 703

ордѣ dat. sg. 26_{28}, **оу ордѣ** loc. sg. 26_{34}

острозѣ (**к...**) loc. sg. 59_{8}, 74_{16}, *Ostróg* SG VII 682

остророга (**з...**) gen. sg. 67_{2}, *Ostróg* SG VII 694

пекулич (**за...**) acc. pl. $23a_{6-5}$, *Pikulice* SG VIII 127

перекалехъ (**оу...**) loc. pl. 77_{15}, *Perewały* SG VIII 9

передо^{л} acc. pl. 94_{5}, *Przedoły* SG VII 951

перемъишли (**оу...**) loc. sg. $23a_{18}$, 24_{18}, *Przemyśl*

переросль acc. sg. 57_{6}, **перѣросли** gen. sg. 57_{7}, *Pererosl* SG VIII 99

пересопницю acc. sg. **ѿ пересопницы** gen. sg. 91_{20}, *Peresopnica* SG VIII 6

пеусѣ (**къ...**) loc. sg. 83_{5}, *Pieczary* SG VIII 72

пи^{н}**ску** (**к...**) loc. sg. D_{17}, *Pińsk* SG VIII 167

пнѣколътъ acc. sg. 6_{2}, *Pnekolt, Pnikuta* SG VIII 330

погонницу^{x} (**оу....**) loc. pl. 53_{17}, *Pohonicze, Sambor* SG VIII 516

подольи (**оу...**) loc. sg. 61_{9-10}, *Podole*

полаги^{ч} instr. pl. 49_{5}, **к полагиуо**^{м} dat. pl. 49_{12-13}, SG —

по^{л}**жи** nom. pl. B_{9}, C_{10}, E_{6}, **к по**^{л}**жа**^{м} dat. pl. C_{13}, **по**^{л}**жами** instr. pl. C_{3} *Połża* SG VII 942

полку (**на...**) loc. sg. $37_{11,12}$, *Polko* SG VIII 597

полоное nom. sg. 83_{11}, **за полоны**^{м} instr. sg. F_{5}, *Połonne* SG VIII 727

попелева gen. sg. 49_{10}, *Popielewo* SG VIII 787

порыцко nom. sg. A_{6}. *Porycк* SG VIII 832

посникокъ nom. sg. 86_{6}, SG —

пото^{к} nom. sg. 68_{14}, **потока** gen. sg. 68_{14}

поуано^{д} acc. sg. 94_{5-6}

прилвце (**на...**) loc. sg. 93_{17}, *Pryluka* SG IX 114

пропасни^{к} (**до...**) acc. pl. 49_{10}, SG —

пѣска (**ѿ уорного...**) gen. sg. 26_{15}, *Piasek* SG. VIII 48

пятни $_{*}$ $_{*}$ **є** nom. sg. 17_{6}, SG —

пять nom. sg, 91_{7}, **ѿ пяти** gen. sg. 91_{7}, *Piat* SG VIII 60

рашъковъкы (**по рѣуъкы** acc. sg. 93_{12}, SG —

ровномь (**на...**) loc. sg. 70_{10}, *Równe* SG IX 817

рогоуоке (**к...**) loc. sg. F_{6}, *Rohaczów* SG IX 691

рознока (**ѿ...**) gen. sg. 54_{10}, *Roźnów* SG IX 868

роуды (**з...**) gen. sg. $60_{3,5,6,7,7}$, $64_{3,5,8,8,12}$, **ѿ кодє**^{н}**ское рѧды** gen. sg. 91_{7}, **по кодє**^{н}**скыю рѧдѣ** acc. sg. 91_{6-7}, **тое рѧды** 91_{24}, **к великои рѧдѣ** 91_{26}, **по великыю рѧды** 91_{22}, **по боярскыю рѧды** 91_{27}, **великыю рѧдою** $91_{16,23-24,26}$, **боярскою рѧдою** 91_{27}, *Ruda* SG IX 892

рѧданцѣ (**оу...**) loc. sg. 50_{7-8}, *Rudziatka* SG IX 948

рѧска nom. sg. 93_{8}, **к рѧскы** acc.

sg. 93_{7}, **рѣкою рѫслвою** instr. sg. $93_{6,8}$, dopływ Dniestru

рѫсатин"кѫ (в...) acc. sg. 91_{15}, **рѫсатин"кою** instr. sg. 21_{15}, SG —

рѣбницѣ (на...) loc. sg. 54_{7}, *Rybnica* SG X 60

рѣчегокъ acc. sg. 80_{5}, **рѣчегова** gen. sg. $80_{6,7}$, *Ryczychów* SG X 80

рѣпицꙗ (за...) acc. pl. D_{9}, *Repiszcze* SG IX 619

самборѣ (оу...) loc. sg. 92_{21}, *Sambor* SG X 227

сколоуигаун nom. sg. 61_{2-3}, SG —

скѣуѣ (до...) gen. sg. $45_{16,16}$, *Świca* SG XI 642

семѣновка nom. sg. 69_{6}, **на рецѣ семѣновцѣ** 69_{6}, *Semenówka* SG X 428

сенна (съ...) gen. sg. 67_{4}, *Sienno* SG X 564

серно^{к} nom. sg. 48_{15}, **оу серинъку** loc. sg. 48_{20}, SG —

сикове (к...) loc. sg. F_{5}, SG —

склѣнь acc. sg. 81_{5}, **ѿ склѣна** 81_{12}, **къ склнию** 81_{12}, SG —

сколорохомъ (къ...) 7_{5}, **ко сколорохо^{м}** 91_{17}, *Skomorochy* SG X 692

слѣнуе nom. sg. 11_{7}, *Slipcze* SG X 765

слободка nom. sg. 74_{4}, *Słobódka* SG X 803

словенескъ nom. sg. 83_{11}, *Słowieńsk* SG X 834

слѫцкѫ (оу...) loc. sg. 83_{3}, *Słuck* SG X 837

смолиговичи nom pl. 86_{7}, *Smoligowicze* SG X 906

смотрнчь nom. sg. 10_{10}, **оу смотрнчи** loc. sg. $10_{5,17-18}$, **смотрнчемъ (горѣ, доловъ)** instr. sg. $10_{12,11-12}$, *Smotrycz* SG X 919

снатїнъ acc. sg. 42_{13-14}, **снатин"** 42_{11}, **снатиномъ** instr. sg. 68_{13}, **оу снатинѣ** loc. sg. 54_{20}, **оу снятинѣ** loc. sg. 87_{6}, 87_{15}, *Śniatyn* X 929

соколецъ nom.-acc. sg. $71_{35,36}$, **при соколици** loc. sg. $71_{33,34}$, *Sokolec* SG XI 17

солотвинѣ (к оустью...) dat. sg. 45_{18}, **солотвиною** instr. sg. 45_{19}, *Sołotwina* SG XI 642

стефановцины gen. sg. 91_{3}, *Stepań*, *Stepanówka* SG XI 328

стожки (на...) acc. pl. 54_{11}, SG —

стоуецѣ (оу...) loc. sg. 3_{18}, *Stoczek* SG XI 349

стрижово nom. sg. 11_{7}, *Strzyżów* SG XI 490

стыдѣнь nom. sg. A_{6}, *Stydeń* SG XI 515

стѣнкоу acc. sg. 87_{8}, *Sciańka* SG X 404

стыре (на...) loc. sg. 82_{6}, *Styr* SG XI 516

стаги nom. pl. 85_{8}, SG —

соукила gen. sg. 45_{15}, *Sukiel* SG XI 558

суличовъ nom. sg. $44_{10,13}$, **сулимова** gen. sg. $44_{4,6}$, **при сулимовѣ** loc sg. 44_{8}, *Sulimów* SG XI 571

сунрун (на...) loc. sg. 39_{4}, *Szczerek* SG XI 851

сѣлцѣ (къ солцѣ) dat. sg. 45_{19}, słona jama SG —

сахово nom. sg. $60_{5,8,9}$, **сахова** gen. sg. 29_{10}, **саховъ** acc. sg. 60_{4}, *Siechów* SG XI 490

тарнова (с...) gen. sg. 67_{2}, SG XII 197

тепланцѣ gen. sg. 45_{16}, **к тепланци** dat. sg. 45_{16}, **тепланцею** instr. sg. 45_{16}, *Teplica* SG XII 299

терлѣ (оу...) loc. sg. 47_{4}, *Tarło* SG XII 175

тернаку acc. sg. 12_{8}, *Tarnawa* SG XII 177

тесновце dat. sg 91_{15}, **ѿ тѣсно^{в}ки** gen. sg. 91_{15}, *Tesnówka* SG XII 318

тєтєрєкъ nom. sg. $91_{8, 15-16}$, ѿ тєтєрєки gen. sg. $91_{8, 15-16}$, *Teterów* SG XII 319

тимоло^{в} nom. sg. 93_{5}

тисмануаны acc. pl. 37_{8}, тисмануа^{н}ъ gen. pl. 37_{4}, *Tyśmieniczany* SG XII 724

толъмачи (на...) loc. sg. 31_{4-5}, *Tłumacz* SG XII 348

торговицѣ gen. sg. 37_{18}, *Targowica* SG XII 170

торунь (ѵ...) acc. sg, 1_{1}, нс торуна $1_{4, 7}$, *Toruń* SG XII 411

трибукокъ gen. pl. $37_{15, 15}$, SG —

трибѣсокъ acc. sg, 91_{7}, ѿ трибѣсока gen. sg. 91_{24}, *Trybesow* SG XII 526

тристаньць gen. pl. $40_{7, 18}$, тристаньц^{х} loc pl. 40_{17}, *Trystaniec* SG XII 537

троки acc. pl. 26_{6}, *Troki* SG XII 485

трубки nom. pl. A_{6}, *Trubki* SG XII 515

трыста^{н} nom. sg. A_{6}, *Trysteń* SG XII 536

тулины nom. pl. 89_{2}, 90_{2}, ѿ тулин^{н} gen. pl. $91_{23, 19, 26}$, к тулина^{м} dat. pl. 91_{18}, оу тулинахъ loc. pl. 90_{2}, *Tulin* SG XII 415

тулич^{н}о nom. sg. 28_{9}, *Tulicze* SG XII 614

тура gen. sg. 67_{8}, *Tur* SG XII 628

турєнску loc. sg. 61_{10}, *Turejsko* SG XII 668

турицєи gen. sg. 37_{16}, *Turya* SG XII 658

турьа nom. sg. 7_{7}, тоурьи gen. sg. $45_{4, 19}$, турью acc. sg. 7_{6}, 45_{19}, *Turya* SG XII 658

турца gen. sg. 62_{4}, *Turzec* SG XII 666

тыун^{н} acc. sg. 38_{9}, тыунина gen. sg. 38_{14}, к тыунину dat. sg. 38_{12}, *Tyczyn* SG XII 693

тишковицы nom. pl. 85_{8}, оу тѣшковицѣхъ loc. pl. $23a_{8-9}$; оу тѣшковицѣхъ loc. pl. $23a_{6}$, оу тѣшковиц^{х} $23a_{12}$, *Tiszkowicze* SG XII 343

ѵзкартова gen. sg. 46_{4}, к ѵзкартоку dat. sg. 46_{6}, пани ѵзкартовская, *Zwartów* SG XIV 680

оуздюжи gen. sg. 45_{12}, SG —

оумницю acc. sg. 7_{3}

ѳткинѳ гаю dat. sg. 91_{24}, ѿ оуткина гаи 91_{24}, SG —

харьковщины gen. sg. 91_{5-6}

хватовцехъ (на...) loc. pl. 55_{5}, *Fatowce* SG II 374

хвонни^{к} (ѿ...) gen. pl. D_{14}, за хвонники acc. pl. D_{9}, *Chojniki* SG I 620

хмелокъ nom. sg. 68_{10}, хмелеку dat. sg. 68_{12}, *Chmielew* SG I 590

ходосова gen. sg. 54_{10}, *Chodosówka* SG I 612

холмѣ (оу...) loc. sg. 3_{18}, *Chełm* SG I 553

холопауь acc. sg. 84_{4}, *Chołopienicze* SG I 625

ѵеремоши (на...) loc. sg. 54_{7}, *Czeremosz* SG I 798

ѵеремхово nom. sg. 29_{9}, *Czeremchów* SG I 798

ѵерепыне nom. sg. 16_{2}, *Czerepin* SG I 801

ѵерно^{м} лѣсѣ (оу...) loc. sg. 45_{4}, ѿ ѵорного пѣска 26_{15}

ѵернахове (оу...) loc. sg. 72_{31}, *Czerniachów* SG I 818

ѵагроко nom. sg. 29_{9}, *Czahrów* SG I 728

шамотулъ gen. pl. $67_{5, 7}$, шамоту^{л} gen. pl. 71_{10}, *Szamotuły* SG I 777

шепници nom. pl. 68_{13}, шепници instr. pl. 68_{13}, *Szypieńce* SG XII 124

шидлокъ nom. sg. 33_{5}, шидлока gen. sg. 33_{9}, *Szydłów* SG XII 95

цєцунь acc. sg. 68_{10}, цєцуню dat. sg. 68_{12}, SG —
цуцнєво nom. sg. 11_{8}, SG —
щирку (на...) loc. sg. 8_{3}, *Szczerek* SG XI 851
ꙗблонно acc. sg. $C_{8,11}$, къ ꙗблонꙋ C_{13}, ꙗблонноє $E_{6,7,11}$, ꙗблонным C_{3}, *Jabłonne* SG III 347
ꙗмъ acc. sg. A_{11}, *Jama* SG III 388
юкшовєць (сь...) gen. pl. 56_{8}, SG —[1]

Wykaz nazwisk, przymiotników odimiennych i innych wyrazów, opuszczonych w słowniku Rozowa.

абєгина (ивaн) nom. sg. 91_{32}
алєксaндрович nom. sg. 93_{30}, 93_{1}, алєѯaндровичєм instr. sg. $94_{2,2}$, 94_{3}
андрѣєвъ nom. sg. 65_{19}
аньдрѣѥвичь 14_{17}, андрѣєвич 74_{14}
апришовьскии 57_{10}
ардєковичь 43_{11-12}, ардєкови.. 45_{23}
бакотскии B_{9}
балакѣрович nom. sg. 20_{3}
балицкии $43_{11,24}$, $45_{6,21}$, балицкіи 56_{14}, балицког gen. sg. 45_{4}, балицкому dat. sg. 45_{24}
балицкоє nom. sg. neutr. 45_{20}
балꙋковичов acc. pl. D_{2}
бартошовьскіи 56_{10-11}
башкиртовичь 14_{21-22}
бдєшицкии 13_{26}
бєѕмєѕдьницкии 13_{27}
бєльѕскии nom. sg. 8_{8}, бєлѕьскую acc. sg. 3_{8-9}, бєлъѕскомъ 11_{10}
бєрєжьчанє nom. pl. $D_{3,8,11}$, бєрєжьчaн gen. pl. D_{1}
бєрєстинскую acc. sg. 3_{9}
бєръдоховъскьи nom. sg. 78_{21}
билюрминъ 20_{2}
бискупицькому dat. sg. 81_{15}
блотишовскии 8_{10}, блотишєвьскомъ loc. sg. 9_{11}
болєстрашицкии 6_{12}, 12_{25}, 13_{28}
болковичь 4_{14-15}, болковичю 4_{2}
борисов nom. sg. $75_{25,26}$
боркович nom. sg. 24_{14}
борсничa acc. sg. 36_{4}
бориньскии 52_{16}
борынщкимъ instr. sg. 56_{5}
бортинъ nom. sg. 9_{14}
боршниць nom. sg. 38_{4}, борєшєниць 48_{22}
браєвичємъ instr. sg. 92_{6}
браславскии nom. sg. F_{4}
брєѕєнскии 67_{6}
брєховичa gen. sg. $2_{5,5}$
бродовьскии 14_{6}
бруновичь nom. sg. 8_{13}
брылярь nom. sg. 43_{25}
брѣстьскии nom. sg. $67_{3,5}$
бряславскии nom. sg. 72_{1}, братславьскии 71_{1-2}
бугаєвомъ instr. sg. 93_{6}
бугданчичa gen. sg. $23a_{10}$
боучатьскии nom. sg. 57_{1}, бучатьцькии 57_{11-12}, бучатски 67_{11}, бучацєкии 48_{1}, бучачєкии 48_{24-25}, бучяцикии 71_{11}, боучацкыи 73_{1}, боучатскимъ 67_{17}, боучацски 87_{1}, боучаски 87_{1}, боучацкии 92_{1}
бъгдановьчь nom. sg. 53_{15}
быбєльскии 5_{7}, 6_{6}, 13_{23}, 24_{13}, быбєлъскии $23a_{20}$, 28_{11}
быбицкого gen. sg. 5_{10}
быдкгосцкии 67_{6}
бышкувъскуи (оу.) loc. sg. fem. 24_{9-10}
бѣѕна nom. sg. 6_{11}
бѣлєцкии 51_{6}, бѣлєцког $51_{4,8}$, бѣлєцкому dat. sg. 51_{10}, бѣлєцкомъ loc. sg. 51_{11}
бѣликъ nom. sg. 20_{3}, 78_{15}
бѣлошєвъ (ѿ...) gen. pl. 2_{5}
бѣцкии nom. sg. 47_{11}
ваповєцкии nom. sg. 24_{14}

[1] Znak SG — oznacza brak odpowiednika w Słowniku Geograficznym.

варвариньскии nom. sg. 38_{8}
васильевичь nom. sg. 74_{14-15}, $81_{21, 22}$, $84_{17, 13-14}$, 86_{14}, васи^{л}еви^{ч} gen. sg. 85_{24-25}, D_{16}
васильевъ nom. sg. 25_{4}, васи^{л}евое gen. sg. E_{4}
васьковъ nom. sg. masc. 41_{2}, васковаꙗ nom. sg. fem. 13_{3}, по васьковѣ loc. sg. 78_{14}, васковѣ dat. loc. dual. 36_{5}
вашичиньскоую acc. sg. 36_{4}
великопольскии nom. sg. 9_{15}
велунъскоѣ gen. sg. 12_{2}
велѧтицки^{и} nom. sg. D_{16}
вершнѧковичь nom. sg. 50_{12}
весна (федоръ) nom. sg. 25_{8}
вешеньскыи acc. sg. 78_{8}
вижнѧнскыи nom. sg. 46_{9}, вѣжнѧн^{с}ки^{и} 38_{3}
виеленьскии nom. sg. A_{14}
виницкии nom. sg. 51_{15}
вислицкии nom. sg. $40_{1, 22}$
висовидови^{ч} nom. sg. $25_{6\ 7}$
владимирови^{ч} nom. sg. 83_{1}
владычинъ n. sg. 14_{15}, влдчнъ 6_{11}
влодимерско^{м} loc. sg. A_{5}
влодковичь nom. sg. 37_{1}, 42_{7}
влоцлавскии nom. sg. 67_{3}, влоцлавскому dat. sg. 67_{2}
вожикъ nom. sg. 32_{16}
вондатовичь nom. sg. 84_{15}, 86_{15}
вонлови^{ч} nom. sg. 20_{3}
вонницки^{и} nom. sg. 38_{2}, вонницкии 67_{5}, 75_{20}
вонтковь nom. sg. 44_{8}, вонткову acc. sg. 44_{5}, вонтковымь instr. sg. 44_{12-13}
володимерецкии nom. sg. $43_{11, 24}$
володимерьскии nom. sg. 82_{15-16}, володимѣрьскую acc. sg. fem. 3_{8}, володимерьскомъ instr. sg. 61_{10}, оу володимерскомъ 84_{4-5}, оу воло^{д}мерьскомь 85_{7-8}
володимировичь nom. sg. 62_{1}
волоськоѥ nom. sg. neutr. 12_{12}, волоско^{г} gen. sg. 54_{17}, к волоскои dat. sg. $68_{14, 15, 16}$, волоскую acc. sg. 68_{6}, волоскою instr. sg. $68_{11, 17}$
волотовичь nom. sg. 65_{12}, волотови^{ч} 85_{18}, 75_{22}, волотовича gen. sg. 65_{3}, волотови^{ч} gen. sg. 65_{21}, волотовичю dat. sg. 65_{11}
волохомъ dat. pl. 68_{13}
волчиское acc. sg. 77_{9}, волчиского gen. sg. 77_{10}
волошиновичь nom. sg. $39_{9, 14}$, волошиновичю dat. sg. $39_{5, 14}$
волошинъ nom. sg. 5_{8}, 12_{5}, волоши^{н} 38_{5}
во^{л}чко nom. sg. 91_{30}
волчкови^{ч} nom. sg. 52_{16}
волѧнъ gen. pl. 18_{18}
ворона nom. sg. 91_{30}
воронко nom. sg. 31_{8}
вѣнницкои (при...) loc. sg. fem. 71_{32}, вѣни^{ц}ки^{и} F_{4}
вѧчковича gen. sg. A_{4}, вѧчковичу dat. sg. A_{5}, вѧчкови^{ч} A_{8}
галицькии nom. sg. 31_{1}, $57_{1, 12}$, галицекии 48_{23}, галицикии 71_{12}, галицкии 37_{17-18}, 40_{18}, 48_{1}, $67_{6, 11}$, 72_{10-11}, галицеки 48_{25}, галицки 32_{15}, галицки 40_{22}, галицкыи $73_{2, 3}$, галицкыи 36_{1}, галцкии 40_{1}, галицкую acc. sg. fem. 30_{3}
ганоусовъ nom. sg. 36_{17}
глиньскии nom. sg. 65_{14}
глѣбовичь nom. sg. 8_{8}
гнатовы^{х} gen. pl. 49_{7}
гнидковича gen. sg. 17_{5-6}
гнилє^{ц}ки^{м}ъ instr. sg. 93_{5}
гнѣзденьскии nom. sg. 67_{1}
голобутъ nom. sg. $43_{12, 25}$
головенчичь nom. sg. 36_{20}, головеньчичь 57_{4}
голыи (васко) nom. sg. 14_{16}
горбачеви^{ч} nom. sg. 20_{3}
городецкии nom. sg. 25_{3-4}, городецькыи 78_{21}
горюховъскую acc. sg. 81_{13}
грабовецкии nom. sg. 37_{3}, грабовецкыи 36_{19}, грабовьцкии 40_{20}, грабовецеки 48_{23-24}, грабовецькии 57_{9}

григорєву dat. sg. 16_2
грудковичь nom. sg. 8_{11}, грюдкович 9_{17}, 38_6, гри^{д}ковича gen. sg. 88_2
губка nom. sg. 6_{11}, 13_{13}, губъка $13_{11, 9, 13}$, губцѣ dat. sg. $13_{8, 17}$
гоугнины gen. sg. fem. 52_{12}
гулєвичь nom. sg. 65_{14}, гулєвич $75_{21, 21}$, 85_{19}, оу гулєвича gen. sg. 50_{3-4}
да/двдович nom. sg. 83_{17-18}
давыдовскыи nom. sg. 44_{14-15}, 46_{10}, давыдовскии 48_1, двдвьского gen. sg. 16_2
дажбогович nom. sg. 29_3, 43_2
далюєвьскому dat. sg. 40_{23}, далюєвьско^{м} 40_7
далятински nom. sg. 37_{17}, далятиньскии 40_{21}
данилович nom. sg. $60_{3, 6, 7, 7}$, $64_{3, 5, 8, 12}$, даниловича gen. sg. 60_5, 64_8
данильєвичь nom. sg. 15_1, данильєвич 20_1, 22_3, данильєвичю dat. sg. 14_9
дановичємъ instr. sg. 92_8
данслави^{ч} nom. sg. 38_6, данъслави^{ч} 28_{12}, данъславичємь instr. sg. 13_5
дворьсковичь nom. sg. 2_{15}, дворъскович 13_{23-24}
дєльωвъ acc. sg. 75_6
делѣка nom. sg. D_{17}
дєрєчину dat. sg. 2_5
десятинному dat. sg. 81_{15}
дмитриєви^{ч} nom. sg. 20_1, дмитриєви^{ч} 25_{10}, 83_{17}
дмитриєвъ nom. sg. 7_{15}
дмитровичь nom. sg. 76_{31}
дмитровьскии nom. sg. 9_3
дмитровы nom. pl. 64_7, дмитровымъ dat. pl. 60_5
добаниви^{ч}ѣ acc. pl. 79_2
добрыньскою instr. sg. 3_4
добряньскыи nom. sg. $78_{10, 20}$
до^{л}ꙁскии nom. sg. 77_1, к дольсꙁкои dat. sg. 77_{12}
долголдатови^{ч} nom. sg. 58_1
долгыи nom. sg 36_{17}
донина gen. sg. 47_{13}
дохнови^{ч} nom. sg. 82_{16}, дохновича $C_{1, 5, 12}$
драгомирєцькии nom. sg. 57_{10}
драгосиновича gen. sg. 54_6
драгѹшо^{в}скими instr. pl. 93_6
дробышєвичь nom. sg. 13_{25}, дробышєви^{ч} 49_{14}
дробышь nom. sg. 36_{17}
дроꙁдъ nom. sg. 13_{24}
дроучичь nom. sg. 37_{17}
дрюкови^{ч} nom. sg. 20_2
дунино nom. sg. 2_{11}
дчюса nom. sg. 65_{14-15}
дчюсина gen. sg. 65_{19-20}
дьячковичь nom. sg. 5_{12}, 6_{13}
дѣдошицкии nom. sg. $60_{4, 9}$, $64_{6, 12}$, $52_{4, 7, 10}$, 43_{11}, $45_{3, 5, 7, 7, 10}$, 49_{15}, дѣдошицкого gen. sg. 60_{3-4}, 52_3, 45_6, дѣдошицкω^{г} $64_{3\ 4}$, дѣдошицкомоу dat. sg. 52_{15}, 60_{10}, 64_{18}
дѣдошицкоє nom. sg. 45_{20}, 52_{13-14}, 64_{16}, дѣдошицкоую acc. sg. 64_5, 52_8
дядкови^{ч} nom. sg 38_6, дадьковича gen. sg. 13_3
дядя nom. sg. 25_6
євдокимови^{ч} nom. sg. 20_4
євлашкови^{ч} nom. sg. 20_1
євнутєви^{ч} nom. sg. 25_3
єоуфимково acc. sg. 7_4, ω єоуфимкова gen. sg. 7_4
єѳифановичь nom. sg. 81_{24}
желѣꙁная нога nom. sg. 26_{15}
жидовчи^{ч} nom. sg. 20_4
жидъ nom. sg. 37_{17}
жильховскыи nom. sg. 33_{11}
жирявьскоє nom. sg. 64_{16}, жирявскоую acc. sg. 65_6, жирявьскимъ instr. sg. 43_9
житомирьскии nom. sg. 91_{30}
жомои^{т}ски nom. sg. E_2
жоукови dat. sg. 80_6
жукови^{ч} nom. sg. F_6
жюржєвичь nom. sg. 53_{15}, жчюр^{ж}ьвичь 57_{10-11}

жабокрицкии nom. sg. 38_{2}
жаворонковиуа gen. sg. $33_{5, 10}$, жаворонковиуа 33_{9}
ѯадерекецкии nom. sg. 29_{3}, 43_{2}, 45_{22}, ѯадерекецки 38_{5}
ѯаѯъка nom. sg. 25_{7}
ѯалѣскии nom. sg. 9_{15}, ѯалѣскоѣ gen. sg. fem. 38_{14}, ѯалѣскои gen. sg. 38_{13}
ѯаруба nom. sg. 67_{1}
ѯарубиуь nom. sg. $40_{10, 23}$, ѯарубиᶜʰ 69_{7}, ѯарубиуа gen. sg. 43_{22}, ѯарубиую dat. sg. 69_{4}, ѯвиикецкиᶜʰ nom. sg. 20_{2}
ѯубрь nom. sg. 48_{22}, ѯубреки dat. sg. 37_{9}
ѯоубрьскии nom. sg. 56_{18}, ѯубрскии 51_{15}
ѯудеуовьскии nom. sg. $43_{10, 23, 25}$, 52_{16}, 56_{1}, ѯудеуовьскоѣ 43_{9}, ѯудеуовскаа 42_{12}, ѯудеуовьского gen. sg. $43_{13, 22}$, 52_{9}, ѯоудеуекскоᵍ 45_{9}, 64_{11}, ѯоудеуекскою instr. sg. 45_{14}, съ ѯудеуовьскимъ instr. sg. 43_{3}
ѯѣикеки^{ч} nom. sg. $D_{4, 6, 6}$
иваᴴковᴮскимъ dat. pl. 91_{27}, иваᴴковᴮскими instr. pl. 91_{27}
ивановиуь nom. sg. 8_{9}, 16_{1}, 65_{13}, 70_{13}, $S7P_{1}$, ивановиᶜʰ 22_{4}, 23_{19}, D_{1}, F_{4}, ивановъиуь 6_{6}
ивановъ nom. sg. 41_{2}
ивановъскому dat. sg. 78_{6}
ивана gen. sg. 3_{10}
ивашковы nom. pl. 45_{7}, ивашковыᴹ dat. pl. 45_{6}
ивницькою acc. sg. 91_{10}
изъбицьного gen. sg. 2_{10}
игнатовы nom. sg. 52_{7}, игнатовыᴹ dat. pl. 52_{5}
идикгневу dat. sg. 26_{14}
иекъли^{ч} nom. sg. 85_{19}
илъкоᴮ gen. sg. 79_{1}
илковскъи nom. sg. 33_{11}, илковъскъи 33_{1}, илкъвски 50_{11}, илкскии 51_{15}, илькъскыи 78_{14}
ильиᴴ nom. sg. E_{22}, ильиныᴹ dat. sg. A_{12}
иньдриховъ nom. sg. 12_{23}
иоиниѳ dat. sg. 58_{5}
исбаразиском loc. sg. 71_{32}
испрукъскому dat. sg. $24_{7, 11}$
кадолъфовиуь nom. sg. 5_{7-8}, 6_{8}
калеиик nom. sg. 91_{29}
калеииковиуь nom. sg. 86_{15}
калискии nom. sg. $67_{3, 7}$
каменьскии nom. sg. 67_{5-6}
камень acc. sg. 91_{11}, ѿ камены gen. sg. 91_{11}
карабуѣвьскии nom. sg. 10_{17}
кгловиуь nom. sg. 67_{4}
кгоуръгешевиᶜʰ nom. sg. 52_{3}
кединиковиуа gen. sg. 4_{12}
кердути nom. sg. 25_{8}
киевъскии nom. sg. 75_{20}, києᴮскаа 94_{1}, києᴮского gen. sg. 93_{1}
кирдѣевиуь nom. sg. 7_{17}, 65_{14}. кирдѣекиᶜʰ 22_{5-6}, 38_{4}, кирдиевиуь 81_{23}, кырьдѣивица gen. sg. 41_{3-4}
клепиуь nom. sg. $18_{24, 28, 29, 31}$
клецкиᴵ nom. sg. 38_{3}
клюсъ nom. sg. 33_{9}, 38_{3}, 64_{19}, клюᶜ 46_{9}, клюсови dat. sg. $33_{4, 6}$, клюсомъ instr. sg. 28_{6}
клюуековъ instr. sg. 93_{5}
клита nom. sg. 29_{17}, 38_{1}
кнофель nom. sg. 8_{13}, оу кнефла gen. sg. 9_{17}
кодеᴴскоѣ gen. sg. fem. $91_{7, 22}$, кодеᴴскою acc. sg. fem. 91_{6-7}, кодеᴴскои dat. sg. 91_{22}
кодною acc. sg. 91_{22}
кожюшно nom. sg. 25_{6}, кожшно 23_{19}
коѯаринъ nom. sg 81_{22}, 84_{14-15}, 85_{8}, коѯариᴵ 75_{21}, каѯаринъ 78_{15}
коѯенати dat. sg. 55_{4}
коѯика nom. sg. 81_{24}
коѯлуѣъскии nom. sg. 81_{25}
колиикиковиᶜʰи nom. pl. 25_{10}
колбашиуоᴮ acc. pl. D_{2}
колиуь nom. sg. 37_{16}
колодаѯкии nom. sg. 81_{24}
коломъискъи nom. sg. 31_{8-9}, коломыски 87_{1}, коломыскоᵍ gen. sg. 87_{7}

колтовецкое acc. sg. 43_{8-9}
колъбаѥвьскыи acc. sg. 2_{6}
корнелевъскыи nom. sg. 53_{15-16}
короваеву acc. sg. fem. 43_{22-23}
коровли nom. sg. $43_{10, 24}$, 52_{16}, 60_{11-12}
коропецкии nom. sg. 49_{14}
короткии nom. sg. 8_{11}
корчакъ nom. sg. 49_{1}, корчѧк 49_{9}
корьѩтовичь nom. sg. 3_{2}, 10_{1}, корьѧтович 10_{4}
костѧньтиновичь nom. sg. 78_{19}, 82_{15}, 84_{14}, костѧнтинович acc. sg. 25_{1}
котлиньскиѣ nom. sg. 50_{9}
кощицкии nom. sg. 8_{9-10}
краковьскии nom. sg. 2_{1}, краковскии $67_{1, 2}$, кракувъскии 12_{12}, краковьски 29_{16}, краковьского gen. sg. 9_{2}, краковског 54_{18}, краковскои gen. sg. fem. 55_{5}, 66_{1}, 68_{1}, краковьскою instr. sg. 3_{3-4}
кременецкии nom. sg. 74_{14}, 75_{19}, кремѧнецкии 71_{1}, крѧмѧницкии 72_{1}, кремѧнецки 76_{33}, оу кременецком log. sg. 75_{5}, в кремѧнецкои fem. 69_{6}
креховичь nom. sg. 37_{17}
кривець nom. sg. 14_{24}
кромировскы nom. sg. 36_{19}
кропишевич nom. sg. 9_{12-13}
крукьждо nom. sg. 25_{8}
крукиницкии nom. sg. 6_{9}
кудрѧвьчицьскую acc. sg. 41_{5}
кузмичь nom. sg. 13_{24}, $23a_{21}$, 28_{11-12}, кузмич 9_{14}, 38_{5}, кузмычь 6_{8}
куликовскыи nom. sg 33_{11}, куликовски 38_{3}, куликовьскии 56_{13}
кунцѣревых gen. sg. 49_{7}
кутищь gen. pl. 49_{12}, кутищи instr. pl. 49_{5}
куцеву acc. sg. 2_{5}
куцевичь nom sg. 9_{13-14}
куѧвьскии nom. sg. 2_{1}, куѧвскои gen. sg. 66_{1}, 68_{1}, куѧвьскою instr. sg. 3_{4}
кынскои dat. sg. fem. 46_{4-5}
кѣраховичь nom. sg. 5_{10}
лабанеского gen. sg. 33_{11}
лавровьскыи nom. sg. 53_{16}, лавровьсции nom. pl. 53_{17}
лаврошевъ acc. sg. 62_{4}
лазаревичов acc. pl. D_{2}
ланевичь nom. sg. 14_{19}
ланъцюскои gen. sg. 18_{7}
ланчицкии nom. sg. $67_{3, 4, 8}$, ланчицкои gen. sg. fem. 66_{1}, 68_{1}
ледѧнскыи nom. sg. 44_{15}
ленкова nom. sg. fem. 42_{22}, ленькову dat. sg. $69_{14, 15}$, по ленковѣ loc. sg. $69_{12, 14}$, леньковым dat. pl. 69_{13}
летическом loc. sg. 74_{3}
липѧта nom. pl. 25_{5}
литвина gen. sg. 27_{7}
литвы gen. sg. 3_{12}, на литву acc. sg 3_{13}
литовьскии nom. sg. 10_{1}, 19_{1}, 29_{1}, 65_{1}, 70_{1}, литовски 21_{1}, 27_{2}, литовъскии 75_{1}, литовскыи 74_{1}, литвски E_{1}, F_{1}, литовски 32_{1}, 47_{1}, литовьскы 42_{1}, литовское $66_{1, 1-2}$, литовского gen. sg. 76_{10}, $S7P_{4}$, литовског 35_{5}, литовъскоѣ gen. sg. fem. 79_{4}, литовскому dat. sg. 22_{1}, 15_{3}, литовьскому 21_{4}, въ литовскомъ loc sg. 76_{18}, ѿ литовьскыхъ gen. pl. 3_{12}, литовьскымъ dat. sg. $3_{15, 16, 33}$
лихачевъ nom. sg. masc. 83_{24}
лоѥвычь nom. sg. 6_{6-7}, лоѥвич 9_{12}, лоевичѧ gen. sg. 16_{3}, лоѥвича gen. sg. 28_{5}
ловъковское gen. sg. fem. $91_{12, 13}$, ловковскꙋ acc. sg. fem. 91_{16}, ловковскꙋю acc. sg. $91_{12, 13}$
локотком dat. pl. 49_{13}
лопатичь nom. sg. $51_{3, 11}$
луникъ nom. sg. 16_{8}
луцкии nom. sg. 74_{13-14}, 75_{20}, 81_{23}, 82_{16}, 80_{15}, $84_{15, 16}$, 85_{18}, 86_{14}, лучьскыи $7_{16, 17}$, лоуцкого

gen. sg. 85_5, 86_{21}, лѹцкоє gen. sg. fem. 75_{21}, лѹцкѹю acc. sg. fem. 3_8, в лѹцкої loc. sg. fem. 69_4, лѹцкомѹ dat. sg. C_{18}, оу лѹцкомъ loc. sg. masc. 65_5, 81_6, 86_5, A_6, F_4, ѹ лѹцкомь 70_4, оу лѹцко^{м} 82_6

лѹ^{ц}коло^{ж}ниѹа acc. sg. F_6

лѹчиѹьскою instr. sg. 3_4

лѹчка nom. sg. 43_{25}

лвовскии nom. sg. 8_2, 67_4, лвовьскии 16_7, лвъвскиѣ 50_9, льв(овс)ки 47_{10}, лвовскъıи 44_{16}, львовьскѹю acc. sg. 3_{23}, львовъскѹю 7_5, лвовьскѹю 3_8, со львовьскою instr. sg. 3_5, оу лвовскои loc. sg. 51_5

львовьцѣ acc. pl. 3_{24}: аже поидуть тарове на львовьскую ꙁемлю тогда руси на львовцѣ не помагати

лъıсого gen. sg. 6_{12}

лѣсоцкои gen. sg. 45_{13}

любелскии nom. sg. 67_4

люблиньскою instr. sg. 3_5

любортовиѹь nom. sg. 43_1, любортови^{ч} 27_1, 45_1, 52_1, 60_1, 64_1

любартово nom. sg. neutr. 3_{17}

лютковъскии nom. sg. 12_{23}

лѧдскии nom. sg. 67_7, лѧдъцкихъ gen. pl. 18_{16}, лѧцкихъ 18_{28}

лѧхъı acc. pl. 3_{24}, лѧхи 3_{15}

лѧшковьскии nom. sg. 16_7

маꙁовшанинъ nom. sg. 33_{10}, маꙁовшани^{н} 38_3, маꙁѹвшанинъ 28_{12}

маꙁовескиı nom. sg. 38_2, маꙁовески 32_{15}, маꙁовьскою instr. sg. fem. 3_{4-5}, маꙁовьскъıмь instr. sg. 3_3

макарови^{ч} nom. sg. F_5

макѹдриѹо^{в} acc. pl. D_2

малеховскии nom. sg. 51_{16}, малеховьскıи 56_{10}

малеѹковиѹа gen. sg. 8_2

маркова gen. sg. $7_{4,\ 4}$

мартиновскъı nom. sg. 36_{18}, мартинов^{с}ки 38_3, мартиновьскии 40_{19}

матьфѣѥвиѹь nom. sg. 6_{7-8}

матѣиѹиѹа gen. sg. 2_2

мацина nom. sg. $33_{1,\ 12}$

медицкии nom. sg. 18_{24}

медускъı nom. sg. 36_{18-19}

медъıнескии nom. sg. 48_{24}

межирѣцкии nom. sg. 67_5, межирѣцикии 71_{10}

мелехови^{ч} nom. sg. 9_{13}

мжюрѹвъскии nom. sg. $23a_{20-21}$

микитино acc. sg. 2_{2-3}

миколає^{в} nom. sg. E_{21}

микѹлиньскии nom. sg. 13_{26}

микѹлиѹо^{в} acc. pl. D_2

микшикъ nom. sg. 12_{23}

мильѹиньскиѣ nom. sg. 50_{12}

милѣиѹиѹь nom. sg. 45_3

миркли nom. sg. 25_5

митковъ nom. sg. 25_{10}

михаиловиѹь nom. sg. 84_{16}, 86_{14}, михаилови^{ч} 25_3, E_4

михаиловъ nom. sg. 25_{11}, михаилова gen. sg. 91_{26}

миха^{л}ковщины gen. sg. 91_5

мишютинъ nom. sg. 25_7

моисѣѥвѣ loc. sg. 2_4

молдавско^{г} gen. sg. 87_3, молдавьскои gen. sg. fem. $42_{4,\ 13}$, $66_{4,\ 6}$, $67_{10,\ 10}$, $68_{3,\ 4,\ 5,\ 14}$, мо^{л}давскоєи gen. sg. fem. $87_{5,\ 11,\ 12,\ 13}$, молдавьскомѹ dat. sg. 42_9, молдавскии nom. pl. $92_{5\ 6}$, молдавскихъ gen. pl. 66_{17}

монивидовиѹь nom. sg. 65_{13-14}, 70_{14}

морхина nom. sg. 91_2

московъкою instr. sg. 62_2

московьско^{м} dat. sg. masc. 23_{11}

мошенка nom. sg. 8_{11}, мошенъка 9_{12}

мошенѹиѹь nom. sg. 36_3, 36_{13}, 60_{12}, 64_{20}, мошенѹи^{ч} 51_{15}, 44_{15}, мошонѹи^{ч} 47_{12}, 38_5, мошниѹь 9_{14}, мошонъѹьѹи 50_1, мшѹ҃ѧ gen. sg. 50_1

мошеньского gen. sg. 77_8, мошенски^{м} instr. sg. 77_7

мошноє nom. sg. $77_{6,\ 6}$

мѹжикови^{ч} nom. sg. $23a_8$

мѹжикъ nom. sg. 67_3

мꙋкосѣкви nom. sg. 75_{22}
мꙋкосѣквиꙋю dat. pl. 81_{14}
мꙋшата nom. sg. $81_{16, 19}$, мꙋшаты gen. sg. 81_{4}, мꙋшатѣ 81_{9}
мꙋшати dat. sg. $81_{15, 18}$
мьстишиньскии nom. sg. 7_{17}
мышиꙋиꙋа gen. sg. 75_{4}
мышиꙗ dat. sg. $85_{13, 17}$
маковиꙋь nom. sg. $40_{4, 15}$
мѣстски nom. sg. masc. 87_{7}
наримоньтовиꙋь nom. sg. 3_{2}, наримоньтовиꙋю dat. sg. $3_{11\ 12}$
насановь nom. sg. 6_{7}
недорѣзовиꙋа gen. sg. $43_{3, 16-17}$
некровиꙋь nom sg. 37_{17}
нелѣнъ nom. sg. D_{15}, нелѣнѫ dat. sg. D_{14}
нелажиꙋа gen. sg. 48_{7}
нематиꙋо^{м} dat. pl. 49_{13}
несвидьскии nom. sg. 72_{1}, нескидьскии 71_{1}
несвизьскии nom. sg. 20_{2}, несвизскии 22_{5}
нешекиꙋю dat. sg. 59_{1}
никель nom. sg. 8_{12}
никлесъ nom. sg. 48_{23}
новгородьскии nom. sg. 20_{7}, новгрдьскии 29_{5}
новико^{в}ское gen. sg. fem. D_{14}
норлекскии nom. sg. 49_{15}
носъ nom. sg. 65_{13}, 70_{13}
наневи^{ч} nom. sg. 45_{23}, 52_{16}
обладзницкии nom. sg. $52_{2-3, 4, 5}$, обладзни^{ц}коꙋю acc. sg. 52_{8-9}
обладзниꙋеке nom. pl. $43_{5, 6, 7, 12}$, обладзниꙋь gen. pl. $43_{4, 9, 19}$, обладзниꙋомъ dat. pl. 43_{21}, обладзниꙋи acc. pl. 52_{12}, обладзниꙋѣ 42_{20}
оверкиꙋа gen. sg. 76_{7}
огороженои (въ...) loc. sg. 80_{4}
одꙋровиꙋь nom. sg. 14_{23}
озарьиꙋи nom. pl. 20_{4}
окганка nom. sg. 67_{6}
оквлиꙋь nom. sg. $91_{1, 1}$
олгиндовиꙋь nom. sg. 17_{2}, олгѣрдови^{ч} 23_{1}, олкиндови^{ч} 80_{1}, олькиндовиꙋь 78_{1}, олькꙑндовиꙋь 81_{1}, олькгиндови^{ч} 82_{1}, олькгиндовиꙋь 84_{1}, 85_{1}, 86_{1}, олькгѣрдови^{ч} gen. sg. 83_{4}
олександровиꙋь nom. sg. 88_{1}, олекса^{н}дрови^{ч} 89_{1}, олекса^{н}дрови^{ч} 90_{1}
олексиꙋо^{в} acc. pl. D_{3}
олеска^{н}дова nom. sg. 94_{1}
олески nom. sg. 75_{20}
олехновиꙋь nom. sg. 5_{13}, олехновки^{ч} D_{17}
олешиньски nom. sg. 29_{17}
олкимонтови^{ч} nom. sg. 35_{1}
ольшаницькы nom. sg. 78_{19}
онисимъковьꙋь nom. sg. 14_{17}
опольскоѣ gen. sg. fem. 12_{12}
орѣцки nom. sg. 24_{13}
осташкови^{ч} nom. sg. 25_{8}
остикъ nom. sg. A_{14}
остро^{з}ки^{и} nom. sg. F_{4}
отиною instr. sg. 38_{8}
охрѣмовиꙋо^{в} acc. pl. D_{2}
патрикѣеви^{ч} nom. sg. 34_{1}
пашкова nom. sg. fem. C_{1}, па^{ш}ковое gen. sg. E_{4-5}, па^{ш}ково^{и} dat. sg. C_{11}
пелка nom. sg. 67_{6}
перека^{л}ски nom. sg. 77_{1}, перекалскую acc. sg. 77_{8-9}
перемꙑшльскии nom. sg. 5_{9}, $6_{6, 10}$, $23a_{22, 22}$, $24_{3-5, 14-15}$, 28_{13}, перемышльскы 53_{15}, перемꙑскии 49_{14}, премышлескы 53_{2}, премꙑски $38_{1, 1, 6}$, перемꙑшльского gen. sg. 18_{2}, перемꙑшльскоѣ gen. sg. fem. 18_{6}, перемꙑскоѣ 2_{2}, оу перемꙑскоѣ loc. sg. fem. 79_{7}, перемꙑшльскому dat. sg. 2_{3}, оу перемꙑшльскомъ loc. sg. 85_{6}
перескому dat. sg. 57_{12}, перескоскимъ instr. sg. 57_{5}
переславли loc. sg. $S7P_{14}$
петровиꙋь nom. sg. 20_{4}
петровскии nom. sg. 49_{15}
пеуенѣ^{ж}цо^{м}ъ instr. sg. 93_{5}

печерескии nom. sg. 5_{12-13}, **печѣрескии** 5_{12}

печерскыи nom. sg. 83_{15}, **печерьскии** 91_{6}, **печерскы**^{м} instr. sg. 83_{7}, **печерьски**^{м} 94_{3}, **къ.. печерьско**^{м} loc. sg. 83_{23}, **печерьскы**^{х} gen. pl. 83_{22}, **печерьскы**^{м} dat. pl. 83_{3}

пилецкии nom. sg. 5_{6}, **пилецькии** 8_{9}, **пилецкимь** instr. sg. 6_{4}, **пилецкою** instr. sg. 38_{8}

пиликовичь nom. sg. $37_{3-4,\ 7}$

пилипова nom. sg. 29_{4}

пиньскъıи acc. sg. 7_{6}

плакси^{ч} nom. sg. 20_{1}, 25_{5}

плотьскою instr. sg. 3_{4}

повистливчичь nom. sg. 43_{10-11}, **повисливчичь** 43_{24}

подвонскии nom. sg. 14_{20-21}

подольскии nom. sg. 10_{16}, 75_{19}, **подольскыи** 74_{14}, **по**^{д}**лскии** 87_{9}, **по**^{д}**ски** 87_{1}, **подолски** 76_{23}, **подольскои** gen. sg. fem. 10_{1}, B_{1}, **оу подольскои** loc. sg. fem. 59_{7}, **подольскими** instr. pl. 59_{4}, $61_{5,\ 9}$

познанскии nom. sg. $67_{1,\ 2,\ 4,\ 8}$

покутская nom. sg. fem. 68_{15}, **покутьскую** acc. sg. $42_{12,\ 14}$

полагичо^{м} dat. pl. 49_{12-13}, **полаги**^{ч} instr. pl. 49_{5}

полазная nom. sg. fem. 91_{4}, **полазное** gen. sg. fem. 91_{5}

полоцкии nom. sg. 81_{23}

полъпричичь nom. sg. 5_{8}

польски nom. sg. 19_{1}, 29_{1}, **польскъıи** 42_{1}, **полскии** 68_{1}, **полски** 47_{1}, 66_{1}, **пол**^{с}**ки** 32_{1}, **пол**^{с}**кии** 27_{2}, **по**^{л}**ски** E_{1}, F_{1}, **полская** nom. sg. fem. 67_{15}, **полское** nom. sg. neutr. 71_{30}, **полского** gen. sg. 67_{5}, $S7P_{1}$, **пол**^{с}**кого** 34_{4}, 35_{5}, **польско**^{г} 20_{14}, 80_{3}, **(по)лско**^{г} 47_{13}, **польскоѣ** gen. sg. fem. $71_{10,\ 16}$, **полискоѣ** 71_{13}, **по**^{л}**скоѣ** 24_{8}, 34_{4}, 35_{6}, **полскои** 66_{4-5}, **полское** $72_{9,\ 26}$, **по**^{л}**ское** $72_{11-12,\ 14}$, **польскому** dat. sg. 3_{13}, 15_{3}, 20_{9}, $21_{4,\ 9}$, $7[illegible]_{24-25}$, **полско**^{м} 22_{1}, 72_{21}, **польско**^{м} 23_{3}, $71_{19,\ 24}$, **по**^{л}**скому** $72_{25-26,\ 28,\ 28-29}$, **пол**^{с}**кому** 38_{16}, **польскои** dat. sg. fem. $20_{10,\ 12,\ 15}$, $21_{6,\ 6,\ 9,\ 12}$, $23_{4,\ 4-5,\ 6,\ 14}$, $71_{19,\ 25,\ 26,\ 38,\ 39,\ 44,\ 46}$, **полскои** 66_{8}, $72_{17,\ 22,\ 25,\ 30}$, **пильскои** 71_{22}, **польскъıмь** instr. sg. 6_{2}, **полскимъ** 67_{13}, **пол**^{с}**кимъ** 38_{8}, **полскою** instr. sg. fem. 67_{13}, **польски**^{х} gen. pl. 54_{18}, **польскимъ** dat. pl. 71_{31}

полозови^{ч} nom. sg. D_{16}

полянъ gen. pl. 32_{16}

поморскии nom. sg 66_{2}, 68_{1}

понахиди^{ч} nom. sg. 9_{14}

потрутовичь nom. sg. 6_{9},

преслюжичь nom. sg. 46_{9} **преслюжи**^{ч} 38_{4}

прибкову acc. sg. 44_{5}, **с прибковою** instr. sg. 44_{11-12}, **по прибкове** loc. sg. 44_{17}

прокофьевичь nom. sg. 84_{12}, **прокофьевича** gen. sg. 84_{3}, **прокопъевичю** dat. sg. 84_{10}

процевичь nom. sg. 45_{22}, 56_{14}, $43_{10,\ 24}$, **процеви**^{ч} 38_{5}, 52_{16}, 60_{11}, 64_{19}, **процевича** gen. sg. 43_{22}

прѹское nom. sg. neutr. E_{1}, F_{2}

прсрозки (sic) nom. sg. 38_{3}

пѹстыньскому dat. sg. 58_{5}

путята nom. sg. 76_{32}

пъдъгаѥцьскъıи nom. sg. 2_{6}

пъıсковича gen. sg. $43_{3,\ 4-5,\ 12,\ 13,\ 15,\ 16,\ 18-19,\ 20}$

радивонъковоѣ gen. sg. fem. 5_{2}, **радивоунъковѣ** loc. sg. masc. 6_{5}

радцѣовьскии nom. sg. 6_{2}, **радъцѣовьскому** dat. sg. 5_{3}

ревѹтъ nom. sg. 50_{12}

рекполтъ nom. sg. 28_{12-13}

решек^{с}**ки** nom. sg. 38_{2}

риботицкии nom. sg. 5_{8-9}

риканло nom. sg. 25_{9}

рог(а)тински nom. sg. 47_{12}

рогозка nom. sg. 10_{17}

родминце nom. sg. 8_{12}

родуниу * nom. sg. 14_{28-29}
рокгоꙁенскии nom. sg. 67_5
ролуковіуь nom. sg. 56_{12}
романкови^{ч} nom. sg. 22_5
романовиуь nom. sg. 76_{32}, 86_{14}
романовскъıи nom. sg. 44_{14}
росовая nom. sg. $48_{14, 20}$, росовои dat. sg. $48_{7, 11, 25}$, росовую acc. sg. 48_{12}, росовою instr. sg. 48_5
русинъ nom. sg. 3_{32}
руска nom. sg. 3_{32}
рускии nom. sg. 12_{22}, 19_1, $23a_3$, 31_9, 51_1, 65_1, 72_{10}, 74_1, 75_1, рускъıи 44_2, 46_1, ру^{с}кии 27_2, русскии 70_1, 67_{1-2}, русьскъıи 42_1, руски 47_1, 29_2, 66_2, 76_{1-2}, ру^{с}ки 38_1, руски 32_1, рѹски^{и} E_1, F_2, рускоє nom. sg. neutr. 68_{15}, ру^{с}ко^{г} gen. sg. 35_5, руского $S7P_4$, рускоѣ gen. sg. fem. 2_1, $9_{2, 3}$, 12_2, 28_2, рускоє 29_4, рускои 55_5, русьскоѣ 8_5, ру^{с}скому dat. sg. 15_3, 21_5, руско^{м} 22_1, рускою instr. sg. fem. $68_{11, 12-13}$, оу рускои loc. sg. fem. 3_{10}, рускихъ gen. pl. $71_{10-11, 12}$, руски^{х} 47_7
русь acc. sg. $3_{14, 16}$, руси gen. sg. $3_{24, 24}$, 32_{16}
русъ nom. sg. $8_{12, 13}$
ру^{с}нови^{ч} nom. sg. 25_6
ръıпинскии nom. sg. 67_6
рѧꙁановиуь nom. sg. 84_{15}, рѧꙁанови^{ч} 85_{18}, реꙁановиуь 78_{15}, 81_{22}
рѧꙁаньскии nom. sg. $S7P_1$
рѧшювъскоѣ gen. sg. 18_{16}, рѧшювъскои gen. sg. 18_{17}
самашьковъ nom. sg. 75_{27-28}, самашко^{в} 74_{19}
самборьскыи nom. sg. $53_{1, 2}$, самборьскии nom. pl. 53_{17}, самборьскымъ dat. pl. 53_8, самборскы^{м} 53_8, самборьскыми instr. pl. 53_5
самотєчи^{ч} nom. sg. 83_{17}
са^{н}кгѹшковиуа gen. sg. E_4
сасъ nom. sg. 20_3
сварць nom. sg. 8_2
сдане^{ц} nom. sg. F_5
семеникъ nom. sg. 25_{11}
семьюново nom. sg. neutr. 2_{10}
сеновъскыи nom. sg. 78_{14}
сенкови^{ч} nom. sg. 38_6, сеньковиуа два nom. dual. 13_{25}
сенькоушьковиуь nom. sg. 84_{14}
сергиевѹ dat. sg. 94_5
сетѣховьскою instr. sg. 3_5
сирадскии nom. sg. $67_{7, 4, 3}$, сирадскои gen. sg. fem. 65_1, 68_1, сирѧꙁьскою instr. sg. fem. 3_4
скибиуь nom. sg. 9_6
скипорева gen. sg. 91_{29}
скипорю dat. sg. 89_1, 91_{31}, съкипорю 90_1
скоморо^{с}коє nom. sg. neutr. 91_{19}, скоморо^{с}кою instr. sg. 91_{17}
скотницки^{и} nom. sg. 32_{15}
сметанъка nom. sg. 53_{16}
смотрицкии nom. sg. 10_{16}, смотрицскии B_{10}, оу смотрицкои loc. sg. fem. 61_3
сновидовски^{м} instr. sg. 87_{10}
снѧтиньскии nom. sg. $31_{1, 17}$, снѧтинскъı 36_1, снѧтински 81_1, оу снѧтинскои loc. sg. fem. 54_7
соковиуь nom. sg. 5_{10}
соколецки^{и} nom. sg. 38_4
соколникъ nom. sg. 25_6
солнѧуковиуь nom. sg. 6_{10}, солнєукови^{ч} 38_6
сольскии nom. sg. 43_{25}
сороуиуь nom. sg. 6_{13}
соцкии nom. sg. 8_{10}, $6_{7, 7}$, соцкъıи 33_{12}
соуивьуиуьмъ instr. sg. 40_5
сиса gen. sg. 53_3
спиуникъ nom. sg. 31_{6-7}, 49_2, 57_9.
стпиуєникъ 48_{12}
срѣмскъıи nom. sg. 44_2, 46_1, срѣмскии 51_1
стародуб^{с}ки nom. sg. 34_1
степаньуа gen. sg. 2_8
столпувьскии nom. sg. 6_8
стоѧньскии nom. sg. 6_7
стпиуьникъ nom. sg. 40_{20}

стрєуєноки^{ч} nom. sg. 74_{13}, стрєуєноκиуа gen. sg. 74_{3}, стрєуєноκиуу dat. sg. 74_{9}, стрєуєноκиуо^{м} instr. sg. 74_{10}

стрнєць nom. sg. 40_{18}

стрѣлковци nom. pl. 53_{12}, стрѣлковци instr. pl. 53_{4}, на стрѣлковцѣ acc. pl. 53_{2}

судомирскии nom. pl. 67_{2}, судмирскии 67_{7}, судомирс^{с}ки^{и} 38_{1-2}, судомирски^{и} 32_{14}, $47_{11,12}$, судомирьско^{г} gen. sg. 42_{7}, судомирском gen. sg. 66_{1}, 68_{1}, судомирьскою instr. sg. 3_{4}

сулимокскемъ (на...) loc. sg. 44_{4}

соульскии nom. sg. 6_{10}

схарбиновскии nom. sg. 37_{1}

сунрецком (оу...) loc. sg. fem. 39_{4}

сѣверьскии nom. sg. 20_{7}, сиверском gen. sg. 76_{7}, сѣверскую acc. sg. fem. 27_{4}

саноцькъıн nom. sg. 2_{14}, саноцки^{и} 38_{6}, саноцком gen. sg. fem. 38_{9}

тактамъıшево nom. sg. neutr. 26_{1}

тануа nom. sg. 8_{12}

тарнакъского gen. sg. 18_{7}, тернакского gen. sg. 44_{6}

тарновьски nom. sg. 29_{16}, тарнукъскии $23a_{2}$, тарновскъıн 46_{8}, тарнок^{с}ки^{и} 38_{1}

татаръı acc. pl. 3_{25}, instr. pl. 3_{25}, тароκє nom. pl. $3_{23,24}$

тептюκоки^{ч} nom. sg. 47_{12}

тепакоки^{ч} nom. sg. 13_{27}

теребовельскии nom. sg. 16_{8}, теребовльско^{г} acc. sg. 42_{7}, оу теребовльскии loc. sg. fem. 28_{7-8}

терєшковиуа gen. sg. 85_{4}

терлец(кому) dat. sg. 47_{5-6}

тикуиъ nom. sg. 14_{19-20}

тимошєвиуо^{в} acc. pl. D_{2}

тимоха gen. sg. 76_{7}

толкауєки^{ч} nom. sg. 74_{15}

то^{л}столѣсьско^{г} gen. sg. 58_{6}

томилокомъ instr. sg. 93_{5}

тополиниуанє nom. pl. 53_{11}, тополиниуаномъ dat. pl. 53_{1}

трибѣсо^{в}скии acc. sg. 91_{21}, трибѣсо^{в}скоє nom. sg. neutr. 91_{23}, трибѣсо^{в}ского gen. sg. 91_{21-22}

тро^{ц}ки^{и} nom. sg. F_{4}

трубецьскии nom. sg. 20_{4}

тули^{и}скоє nom. sg. neutr. $91_{18,29}$, gen. sg. fem. $91_{4-5,9}$

тунакъ nom. sg. $48_{7,13,14}$, туна^{к} 48_{5}, тунакови dat. sg. $48_{15,18}$, туиака acc. sg. 48_{19}

тырыско^{м} (оу...) loc. sg. 82_{6}

тѣшькоки^{ч} (оу...) loc. pl. $23a_{8-9}$, тѣшковиуихъ $23a_{6}$

тяптюко^{в} nom. sg. 38_{4}

тяптюковиуь nom. sg. 36_{16-17}, 40_{19}

оугорницкии nom. sg. 37_{16}

оугорьскъıн nom. sg. 3_{13}, оугорьскому dat. sg. 3_{21}, кгорско^{г} gen. sg. 80_{3}, къгорьскимь instr. sg. 3_{20-21}, оугорьскими instr. pl. 3_{17}

оугриниъ nom. sg. 24_{13}

уzкертокскаа nom. sg. 46_{4}

оусоки^{ч} nom. sg. 25_{11}

фалелѣєвиуь acc. pl. $23a_{7-8}$

фацеки^{ч} acc. pl. $23a_{10}$

фєд^{д}ко^{в} nom. sg. 82_{20}

федороки^{ч} nom. sg. 22_{3}

федорокъ nom. sg. 14_{24}

федушковъıмъ instr. sg. 49_{6}

фортуна nom. sg. 38_{3}

фразьскоє nom. sg. 42_{18}, фражьского gen. sg. 19_{4}, фразьского $42_{8,16,16}$, фразьско^{г} 42_{3}

ханеки^{ч} nom. sg. F_{6}

харбиноки^{ч} gen. pl. 47_{11}, с харбиноки^{ч} 47_{11}

харько^{в}скаа nom. sg. fem. 91_{6}

хватковиуь nom. sg. 14_{22}

хороца nom. sg. 20_{1}

хлопецкии nom. sg. 51_{16}

хмелєкаа nom. sg. 44_{6}

хмѣлиньскую (при...) loc. sg.(!) 71_{33}

хмѣль nom. sg. $44_{3,3,12}$

ходориуь nom. sg. 8_{13}

ходорковъıмъ instr. sg. 10_{13}

ходороκскъıн nom. sg. 60_{11}, 64_{19}

ходьковъ nom. sg. 28_4, ходкова nom. sg. 43_{22}, къ ходковѣ dat. sg. 16_3, ходьковою instr. sg. 28_5
холмьскии nom. sg. 67_1, холмъскии 11_5, холмского gen. sg. 11_5, холмъскоѥ gen. sg. fem. 11_8, холмьскую acc. sg. 3_9, холмъскомъ loc. sg. 11_{10}
хомѣкъ nom. sg. B_{13}
хомѣковиꙋь nom. sg. 31_8, 40_{21}
хохлѣкъскии nom. sg. 75_{21}
хрѥ^{б}токи^{ч} nom. sg. E_{15}, хрѥ^{б}токиꙋа gen. sg. E_4, $C_{2-3, 14}$, хрѥ^{б}токиꙋь dat. sg. E_5, C_8
х^{с}ва gen. sg. 29_{18}, христовѣ loc. sg. 92_{14}
цѣпарѣкиꙋь nom. sg. 13_{27}
цѣброкскіи nom. sg. 56_{12}
црю dat. sg. 88_2
цыньдла gen. sg. 50_{14}
цолѣк nom. sg. 67_7
ꙋанковыю dat. sg. $2_{7, 18}$
ꙋѥмерѣка nom. sg. fem. 43_{22}
ꙋѥмерѣки^{ч} nom. sg. 32_3
ꙋѥмерь nom. sg. 38_5, 43_{23}
ꙋѥолꙋи^{ч} nom. sg. 9_{15}
ꙋѥремхокомъ instr. sg. 43_3
ꙋѥрцѣки^{ч} nom. sg. 13_{26}, dat. sg. $23a_5$
ꙋѥрнигокскии nom. sg. 54_3, 55_2
ꙋѥрноꙋсоки^{ч} nom. sg. 44_{15}
ꙋѥрноꙋсъ nom. sg. 51_{15}
ꙋѥткѥртѣнскии nom. sg. 22_4, 84_{14}
ꙋобото^{м} dat. pl. 80_4
ꙋорныи nom. sg. 65_{14}, 75_{22}
ꙋорткови^{ч} nom. sg. 38_6
ꙋорторнискии nom. sg. 80_{15}, ꙋорътторыньскьи 78_{19}, 76_{33}, ꙋорторыньскии 82_{15}, ꙋѥрторыньскии $81_{21, 22}$, ꙋѥрторыньского 81_{30}
ꙋусы gen. sg. 70_3, ꙋусѥ dat. sg. $70_{8; 9, 11}$, ꙋуси dat. sg. 70_4
ша^{ш}ко^{м} instr. sg. 93_2
шелковиꙋь nom. sg. B_{10}
шеликга nom. sg. 67_7
шеломъиньскоѥ nom. sg. 16_9
шепѣꙋиꙋь nom. sg. 24_{14}
шидловоскъыи nom. sg. 32_3
шило nom. sg. 76_{34}, 81_{23}
шломасаꙋи nom. pl. F_8
шофъ nom. sg. 12_{22}
шпъырка nom. sg. 49_{14-15}
шюлжиꙋюкъ gen. pl. 6_2
шюлюрь nom. sg. 8_{13}
цькотьскии nom. sg. $40_{1, 22}$
юрниѥкъ nom. sg. $51_{3, 11}$
юрьѥвиꙋь dat. sg. C_{18}
юрьѥ^{в}ски^{и} nom. sg. D_1, юрьѥ^{в}ско^{г} acc. sg. D_{10}, юрьѥ^{в}скомꙋ dat. sg. $D_{11, 13, 17}$, съ юрьѥ^{в}ски^{м} instr. sg. D_4
юркоськского gen. sg. 56_7, юркоськскимъ instr. sg. 56_5
ꙗголникокъыꙋь nom. sg. 6_9
ꙗновиꙋь dat. sg. E_{17}
ꙗꙋиньскии nom. sg. 16_6
ꙗнѥꙋии nom. sg. 48_{22}, ꙗньꙋѣѥки dat. sg. 37_9
ꙗрицѣвскъыи nom. sg. 46_{9-10}
ꙗрополково nom. sg. 59_{1-2}
ꙗрослави^{ч} nom. sg. D_1
ꙗрославьскии nom. sg. 9_{12}, ꙗрославльскоѣ gen. sg. fem. $12_{10-11, 14-15}$, 18_6
ꙗсланови^{ч} nom. sg. 20_4

Dostrzeżone błędy.

Str.	wiersz	wydrukowano	powinno być
6, 45	13, 14	Dowgard	Dowgird
29	ostatni	I (1925) 237	I (1925) 297
61	28	*věšěni*	*věsněi*
67	7	głoski *i*	głoski *i*
67	6	5 | 1 | 1 |	5 | 1 | — |

Spis rzeczy.

Str.

Wstęp 1
I. Pisownia 10
Skróty 10
Znaczki nad literami 11
Rodzaje liter 14
Błędy pisarskie 20
II. Głosownia 24
A. Samogłoski 24
Grupy ps. **ort-*, **olt-* 24
Pełnogłos 24
Ps. sonanty: *tŗt*, *tŗ́t*, *tl̥t*, *tĺ̥t* 26
Wokalizacja ps. *ъ i *ь 27
Zanik ps. *ъ i *ь 30
Grupy ps. *-*bi̯a*, *-*bi̯u*, *-*bi̯e* 31
Nagłosowe *o-* ⩽ *i̯e-* 33
Zmiana *e* w *o* w śródgłosie 34
Wzdłużone *ē* 37
Wzdłużone *ō* 41
Wymowa ѣ 45
Wahania ѣ—е w gramotach północnych 45
» ѣ—и » » 49
» ѣ—е » południowych 51
» ѣ—и » » 55
Wnioski o wymowie ѣ 63
Wahania ки ги хи — кы гы хы 65
» ы—и 69
» ѵ—в 76
» е—и i о—ѵ 77
» о—а 78

Str.

Wahania є(ѣ) — ѧ(ѧ) 80
» и—ю 81
» и — zero 81
Skrócenia 83
B. Spółgłoski 83
Wahania ѵ—ψ. głoski: *l* epenth., *f*, *g*, *ž* 83
Upodobnienia dźwięcznościowe 85
Asymilacje głosek przedniojęzykowych przed sufiksami: **-bsk-*, **-bstvo-* 88
Inne przykłady asymilacji i dysymilacji spółgłosek . 90
Miękkość spółgłosek szumiących 91
» » *ć, ŕ, l'* 93
» » przedniojęzykowych 97
Dyspalatalizacja spółgłosek wargowych 98
» » przed *e* i *i* 99
Protezy, wstawki i inne szczegóły 105
III. Zjawiska fleksyjne 106
Rzeczowniki 106
Zaimki 119
Przymiotniki 122
Liczebniki 123
Czasowniki 123
IV. Uwagi o słowniku 127
V. »Dodatek« 132
Teksty gramot suskich nr. A, B, C, D, E, F . . . 132
Wykaż wyrazów pospolitych z gramot suskich . . 140
Wykaz imion osobowych 147
Wykaz nazw miejscowych 153
Wykaz nazwisk, przymiotników odimiennych i t. p. 161
Dostrzeżone błędy 171